ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE INSTITUTULUI DE STUDII EUROPENE „ŞTEFAN LUPAŞCU" - IAŞI

seria *Secvenţe semio - logice*

Adriana - Gertruda Romedea

ACTELE DE DISCURS:

o perspectivă semiotică

Editura „Ştefan Lupaşcu"
Iaşi, 1999

Scanned with OKEN Scanner

Adriana - Gertruda Romedea

ACTELE DE DISCURS: O PERSPECTIVĂ SEMIOTICĂ

IAŞI, 1999

Scanned with OKEN Scanner

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE INSTITUTULUI DE STUDII EUROPENE „ŞTEFAN LUPAŞCU" - IAŞI

seria

Secvenţe semio - logice

ISSN: 1454 - 4172

tom I, nr. 2, 1999

Adresa redacţiei:
INSTITUTUL DE STUDII EUROPENE „ŞTEFAN LUPAŞCU" - IAŞI
DEPARTAMENTUL DE ŞTIINŢE ALE COMUNICĂRII
Str. „Sărăriei" nr. 189; 6600 - Iaşi (România)
tel. 40 / 32 / 21 83 48

Scanned with OKEN Scanner

Motto:

„Cuvinte potrivite, nu între ele, potrivite în ele însele, şi împotrivite, *cuvînt către cuvînt, faţă către faţă".*

Constantin Noica
CARTE DE ÎNŢELEPCIUNE

Scanned with OKEN Scanner

I. EVOLUȚII ÎN TEORIA ACTELOR DE DISCURS

Această prezentare a evoluțiilor *teoriei actelor de discurs* se dorește progresivă și realizată dintr-o perspectivă teoretică și, în același timp, istorică. ***ACTUL DE DISCURS*** este o noțiune cardinală în diverse domenii: retorică, studiul lingvistic al comunicării, filosofia limbajului, pragmatică. Cu toate acestea, noțiunea se înscrie într-o terminologie oarecum imprecisă. Teoria actelor de discurs, prezentată în evoluția ei, urmărește realizarea și actualizarea potențialităților limbii într-o instanță precisă de comunicare. Din perspectiva locutorilor, momente și împrejurări diverse, care însoțesc enunțarea, fac din fiecare act de discurs un act unic.

Actul rostirii, făcînd apel la veritabilele strategii ale discursului, este legat de coduri și de funcții sociale extralingvistice. Numărul situațiilor posibile de manifestare a unui enunț este infinit; de aici imposibilitatea specificării tuturor nuanțelor de sens, pe care le poate avea o frază, în funcție de diversitatea situațiilor.

COMPETENȚA COMUNICATIVĂ, ce propune cunoașterea și stăpînirea regulilor care fac posibile vorbirea și înțelegerea, aduce în teoria actelor de limbaj conceptul de performanță. Studiul actelor de discurs are ca finalitate adecvarea cuvintelor la lume și îmbogățirea lumii prin cuvînt, valorificînd, prin subtile analize, limbajul cotidian. În decursul ultimelor decenii, studiul actelor de discurs a favorizat nuanțarea problematicii unor domenii extrem de diverse: filosofie, logică, lingvistică, științele educației, științele deciziei, informatică.

I. 1. PRELUDII ALE TEORIEI ACTELOR DE DISCURS ÎN PREOCUPĂRILE RETORICII

O evoluție în teoria actelor de discurs trebuie să înceapă, de bună seamă, cu retorica, aceasta cu atît mai mult cu cît, astăzi, asistăm la o resuscitare a interesului pentru vechea disciplină.

Retorica este o știință ce are ca finalitate dezvoltarea *elocinței*: talentul de a vorbi, darul natural de a persuada, de a antrena prin discurs. Anticii (Aristotel, Cicero, Quintilian și alții) divizau obiectul retoricii în invenție, dispoziție, elocuție și acțiune. ***INVENȚIA*** este efortul de a găsi și dezvolta un subiect. ***DISPOZIȚIA*** vizează organiza-

Scanned with OKEN Scanner

rea, compunerea discursului argumentativ. ***ELOCUȚIA*** este o artă a stilului şi o dimensiune estetică a discursului. ***ACȚIUNEA*** se referă la elocința corporală, la reglarea vocii şi a gesturilor, în funcție de valoarea faptelor şi a cuvintelor.

Un concept important în disciplina pe care o evocăm este cel de ***FIGURĂ*** – ca schimbare intenționată de sens şi limbaj. Cicero, în *Retorica către Herenius,* distinge între figurile ***DE CUVÎNT*** (sau ***DE DISCURS***) şi figurile ***DE GÎNDIRE***. Quintilian este primul orator care a identificat ***TROPII***. De-a lungul timpului, aveau să fie elaborate diverse taxonomii ale figurilor, numărul acestora variind de la o clasificare la alta.Ultima mare încercare de a le unifica în cadrul retoricii aparține lui Pierre Fontanier. Acesta, în tratatul *Figurile discursului,* definește cu exactitate conceptul de *figură*, realizînd o clasificare sistematică şi pertinentă .

Prima clasă, a ***FIGURILOR DE SEMNIFICAȚIE*** (sau ***TROPII PROPRIU-ZIŞI***: *metonimia*, *sinecdoca*, *metafora*), este cea în care efortul de clasificare a lui Fontanier se realizează cel mai fericit.

A doua clasă, a ***FIGURILOR DE EXPRESIE***, cuprinde tot figuri de semnificație, dar constituite din mai multe cuvinte.

A treia clasă, a ***FIGURILOR DE DICȚIE***, vizează modificarea materială în forma cuvintelor; ea este menționată ca fiind pur gramaticală şi fără pertinență stilistică.

A patra clasă reuneşte ***FIGURILE DE CONSTRUCȚIE***, ce se referă la ordinea cuvintelor, la alegerea şi potrivirea acestora prin rezoluție sau subînțeles.

A cincea clasă grupează ***FIGURILE DE ELOCUȚIE***, în orizontul cărora se produce alegerea şi potrivirea cuvintelor la nivelul expresiei ideii: prin extensie (*epitet*), deducție (*repetiție, sinonimie*), consonanță (*aliterație*) şi aşa mai departe.

A şasea clasă, a ***FIGURILOR DE STIL***, se referă la fenomene de limbaj ce țin tot la alegerea şi potrivirea cuvintelor, dar pentru expresia unui gînd, punînd în relație cel puțin două idei: prin emfază (*enumerarea*), turnuri de frază (*apostrofa*), apropiere (*comparația, antiteza*), imitare (*armonia imitativă*).

A şaptea clasă este cea a ***FIGURILOR DE GÎNDIRE***, văzute ca turnură dată gîndirii înseşi, independent de expresia sa prin imaginație (*presupoziția*), raționament (*deliberarea*), dezvoltarea (diversele tipuri de *descriere*). După Fontanier [1], *„figurile discursului sînt aspectele, formele sau întorsăturile mai mult sau mai puțin deosebite şi*

[1] Pierre Fontanier, *Les Figures du discours*, Flammarion, Paris, 1977, p. 64

Scanned with OKEN Scanner

de un efect mai mult sau mai puțin izbutit, prin care discursul, în exprimarea ideilor, gîndurilor și sentimentelor, ne îndepărtează mai mult sau mai puțin de ceea ce ar fi fost exprimarea simplă și banală".

Figura este o deviere față de modurile dominante de utilizare a limbii, deviere ce reprezintă o artă, pentru că figura este, în același timp, alegere și elaborare estetică. Prin accentul pus pe criteriul alegerii și pe dimensiunea estetică a figurii, Fontanier face din substituție principiul ordonator al teoriei sale. Astfel, utilizarea figurilor retorice contribuie la îndeplinirea funcțiilor estetice și argumentative ale discursului. Acesta trebuie să fie, în același timp, un ornament (destinat să placă) și un instrument eficace al unei intenții persuasive.

La mijlocul secolului al XIX - lea, după o carieră de peste două milenii, retorica a căzut în dizgrație. În secolul nostru, ea revine în forță, fiind îmbogățită și revalorizată prin reconsiderarea raporturilor dintre *expresie* și *argumentare* în filosofie și prin evoluția diferitelor direcții lingvistice, cu deosebire cele *pragmatice* și *enunțiative* (Chaïm Perelman, Gérard Genette, Tzvetan Todorov, Roland Barthes și alții). Grupul μ, în *Retorica generală* [2], își propune să valorifice funcția retorică a limbajului, *„ea însăși transcendentă în raport cu celelalte funcții ale limbajului"*. Intenția retorică acționează într-o manieră radicală asupra codului, iar *Retorica generală „vrea să sistematizeze, în mod riguros, procedeele prin care limbajul retoricianului transformă convențiile limbii sub triplul lor aspect, morfologic, sintactic și semantic"* [3].

În ultimele decenii, retorica se afirmă tot mai mult ca o disciplină prestigioasă și periculoasă. Caracterul ei periculos se manifestă atunci cînd nu este recunoscută probabilitatea premiselor silogismelor retorice și reactivarea acestora în împrejurări concrete, cînd punctul de vedere personal este prezentat ca unicul adoptabil. *„În asemenea cazuri nu este relevant dacă atitudinea descrisă este acceptabilă deliberat și cinic de către emițător pentru a-l înșela pe destinatar sau constituie un caz de autoiluzie și de unilateralitate inconștientă"* [4].

Ca artă a convingerii prin discurs, retorica poate deveni un instrument al manipulării sentimentelor, gîndurilor și atitudinilor auditoriului. De aceea, este foarte importantă conștientizarea elementelor

---

[2] Grupul μ, (Jacques Dubois, Francis Edeline, Jean - Marie Klinkenberg, Philippe Minguet), *Retorica generală*, Editura Univers, București, 1974

[3] *Ibidem*, p. 27

[4] Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 352

Scanned with OKEN Scanner

afective şi a motivării practice ce însoţesc inferenţele retorice, cu privire la fapte, valori, decizii, credinţe şi opinii. *„În această perspectivă, discursul persuasiv îşi pierde definitiv acea faimă de escrocherie care-l înconjura pînă şi în epoca de aur a retoricii clasice (ne gîndim la tradiţionala opoziţie dintre «bunul» Socrate şi sofiştii cei «răi»), pentru a deveni o tehnică a interacţiunii discursive «raţionale», supusă dubiului, revizuirii, controlată de o întreagă serie de condiţii extralogice"* [5].

Dezbaterea asupra relaţiilor dintre limbă şi gîndire, precum şi preocupările pentru discurs – ca intenţie, performanţă, receptare etc. – fac din retorică un obiect de interes pentru lingvistică şi filosofie.

I. 2. CE ESTE FILOSOFIA LIMBAJULUI ?

În secolul nostru, au apărut şi s-au afirmat curente care au revoluţionat problematica filosofică. Filosofia tradiţională era suspectată de un anumit obscurantism, de o anumită tendinţă de a prezenta teorii care doar simplifică excesiv realitatea, fără însă a contribui în mod semnificativ la cunoaşterea şi înţelegerea ei.

Ludwig Wittgenstein, de pildă, considera că problemele filosofice apar doar pentru că filosofii, vrînd să caracterizeze esenţa realităţii sau a gîndirii, pervertesc sensurile cuvintelor, scoţînd limbajul în afara domeniului său specific de aplicare.

Charles Sanders Peirce a avut un rol crucial în regîndirea menirii filosofiei prin introducerea ideii unei ştiinţe generale a semnelor – ***SEMIOTICA***; astfel, s-a creat un context nou în care avea să fie redefinită şi reformulată problematica sensului. După Peirce, problemele pe care le ridică semnificaţia pot fi tratate corect doar în cadrul unei ***TEORII GENERALE A SEMNELOR***. *„Un semn sau representamen, este ceva care ţine locul a ceva pentru cineva, în anumite privinţe sau în virtutea unor însuşiri. El se adresează cuiva, creînd în mintea acestuia un semn echivalent, sau poate un semn mai dezvoltat. Semnul acesta pe care îl creează îl numesc interpretantul primului semn"* [6]; se creează, astfel, un nou context în cadrul căruia problematica sensului urma a fi redefinită.

Prin anii '60 ai veacului nostru, filosofii Şcolii de la Oxford au apreciat şi ei că filosofia, supusă prejudecăţilor şi cadrelor convenţionale, precum şi unor maxime abstractizări, n-ar mai fi capabilă să

---

[5] Umberto Eco, *op. cit.* p. 351

[6] Charles Sanders Peirce, *Semnificaţie şi acţiune*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 269

Scanned with OKEN Scanner

contribuie la înţelegerea lumii. De aceea, aceştia propun o „recreare" a demersului filosofic prin studiul limbajului, dar nu a unuia artificial, ideal, ci a ***LIMBAJULUI OBIŞNUIT***, aşa cum este el vorbit. Acesta este departe de a fi „banal", sau „anodin", deoarece cuvintele ascund numeroase subtilităţi şi nuanţe la care filosofii poate nici nu s-au gîndit, sau le-au ignorat.

Expresiile limbajului obişnuit sînt preţioase pentru că ele întruchipează distincţiile pe care oamenii au crezut de cuviinţă să le facă de-a lungul timpului, precum şi diferite legături pe care ei au fost obligaţi să le stabilească prin experienţă, din generaţie în generaţie.

Limbajul obişnuit nu este studiat pentru el însuşi. Oamenii folosesc multitudinea expresiilor furnizate de bogăţia limbii pentru a înţelege şi interpreta mai bine multitudinea şi bogăţia faptelor vii care formează experienţa lor. Percepţia fenomenelor devine mai clară datorită unei conştientizări mai intense a cuvintelor.

Uzajul limbilor naturale a evoluat în sensul acoperirii cît mai depline a unor trebuinţe specifice celor ce le folosesc; formulările lingvistice sînt mai precise sau mai vagi, în funcţie de situaţiile concrete de viaţă. Utilizatorii limbii influenţează, la rîndul lor, implicit, dar şi explicit, semantizarea conceptelor.

Considerăm că este util ca, în demersul care urmează, să analizăm cîteva aspecte ale filosofiei limbajului, înainte de abordarea comunicării umane în ceea ce Şcoala de la Oxford avea să numească ***TEORIA ACTELOR DE LIMBAJ***.

I. 3. PRECURSORI DIRECŢI AI TEORIEI ACTELOR DE LIMBAJ: BERTRAND RUSSELL ŞI LUDWIG WITTGENSTEIN

Formulată pentru prima dată în 1903, îmbunătăţită în 1905, prin faimosul articol *On Denoting*, teoria descrierilor înfruntă problema ancorării discursului logic la realitate pe calea unei analize a „expresiilor denotative". Desemnarea unui obiect se poate realiza, după filosoful britanic, pe două căi: (1) prin recurs la ***NUMELE PROPRIU***, care îl desemnează direct (*Elisabeth*, sau *Elveţia*, bunăoară); (2) prin utilizarea ***DESCRIERILOR***, care îi dau o caracterizare conceptuală (*regina Angliei*, sau *ţara cantoanelor*, spre exemplu). *„Importanţa principală a cunoaşterii prin descriere este* – după promotorul atomismului logic – *că ne permite să trecem dincolo de limitele experienţei noastre private"*[7].

[7] Bertrand Russell, *Problemele filosofiei*. Editura ALL, Bucureşti, 1998, p. 37

Bertrand Russell afirmă că ceea ce se cunoaşte sînt faptele. Un fapt are anumiți constituenți şi o structură. El este exprimat de o propoziție. „*Socrate este mort*" exprimă un fapt ai cărui constituenți sînt „*Socrate*" şi „*mort*", cel din urmă fiind o proprietate care revine celui dintîi. Filosoful englez împărtăşeşte cu Ludwig Wittgenstein două idei majore: (a) propozițiile sînt simboluri pentru fapte; ele exprimă fapte, dar nu le desemnează; „*situațiile pot fi descrise, dar nu denumite*" [8]; (b) există o identitate de structură între fapt şi simbolul faptului. „*Faptul că ceva este relevat de un concept formal drept obiect al acestuia nu poate fi exprimat printr-o propoziție, ci se arată în semnele acestui obiect însuşi*" [9]. Se ajunge, astfel, la postularea faptului că lumea este complexă, iar această complexitate este reflectată în complexitatea propozițiilor.

După Wittgenstein, propoziția este un tablou, o fotografie a faptului: „*Un nume stă pentru un obiect, altul pentru alt obiect şi aceste nume sînt legate unul de celălalt, astfel încît întregul reprezintă – ca un tablou viu – starea de lucruri*" [10]. Prin „tablou" nu trebuie să înțelegem o imagine vizuală fidelă ci, mai curînd, un „tablou logic", un model: propoziția este un tablou deoarece structura sa o reflectă pe cea a faptului.

Analiza limbajului îl va conduce pe Ludwig Wittgenstein la o disoluție a metafizicii; după filosoful de origine austriacă, numai ştiințele naturii pot avea un discurs cu sens despre lume; metafizica alunecă inevitabil în non-sens. „*Metoda corectă a filosofiei ar fi propriu-zis aceasta: a nu spune nimic altceva decît ceea ce se poate spune, deci propoziții ale ştiințelor naturii – deci ceva ce nu are de-a face cu filosofia*" [11].

I. 4. TIPURI DE DISCURS ÎN CONCEPȚIA LUI CHARLES MORRIS

În *Signs, Language and Behavior*, Charles W. Morris analizează noțiunea de ***ASCRIPTOR*** care corespunde, în linii mari, termenului de propoziție (*sentence*). Filosoful american distinge între ascriptorii designativi, evaluativi, prescriptivi şi formativi [12]. Aceste tipuri de ascriptori influențează, în diferite moduri, comportamentul celor care îi interpretează.

---

[8] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 46
[9] *Ibidem*, p. 65
[10] *Ibidem*, p. 58
[11] *Ibidem*, pp. 124 - 125
[12] Ch. Morris, *Writing on the General Theory of Signs*, Mouton, The Hagne, 1971, p. 152

Scanned with OKEN Scanner

Charles Morris a stabilit patru dimensiuni în procesul de utilizare a semnelor [13]: (a) ***UTILIZAREA INFORMATIVĂ A SEMNELOR*** – cînd producătorul foloseşte semnele pentru a informa interpretul asupra proprietăţilor de orientare ale obiectului identificat; (b) ***UTILIZAREA INJONCTIVĂ A SEMNELOR*** – cînd producătorul foloseşte semnele pentru ca interpretul să perfecţioneze într-un anumit mod proprietăţile de prelucrare ale obiectului identificat; (c) utilizarea evaluativă a semnelor – cînd producătorul foloseşte semnele pentru ca interpretul să aprecieze într-un anumit fel proprietăţile de satisfacere ale obiectului identificat; (d) ***UTILIZAREA SISTEMICĂ A SEMNELOR*** – cînd producătorul le foloseşte pentru a-şi organiza comportamentul.

Charles Morris a realizat, în anul 1938, faimoasa distincţie între *sintaxă, semantică* şi *pragmatică*, distincţie care va domina în filosofia contemporană a limbajului. *„Legile sintactice determină relaţiile dintre semne şi vehiculele semnelor; legile semantice corelează vehiculele semnelor cu alte obiecte; legile pragmatice enunţă condiţiile, pentru interpreţi, în virtutea cărora un vehicul de semn este un semn“* [14]. Din această perspectivă, limbajul poate fi definit, în sens semiotic, drept un set intersubiectiv de vehicule ale semnelor, a căror folosire este determinată de legi sintactice, semantice şi pragmatice [15].

Limbajul cotidian este un sistem complex de semne ce serveşte unei mari varietăţi de scopuri. Atingerea adecvată a acestora a determinat specializarea limbajului, în ceea ce Morris numeşte ***TIPURI DE DISCURS***. Diferitele distincţii între aceste tipuri se pot face fie în termenii modului de semnificare, fie în termenii folosirii unor complexe de semne, fie în termenii utilizării acestora împreună.

Charles Morris abordează, mai întîi, clasificarea unui complex de semne în termenii *proporţiei relative* [16], sub care apar ascriptorii în diferite moduri de semnificare; astfel, sînt posibile 6 tipuri de discurs designativ, 6 tipuri de discurs evaluativ etc., în total 24 de *tipuri de bază* posibile ale discursului.

O altă abordare vizează corelarea dintre aceste 24 de tipuri şi specializările limbajului. Discursurile predominant designative, în al doilea rînd formative, în al treilea rînd prescriptive şi, în cele din urmă, cele evaluative, par să se coreleze cu discursul ştiinţific. Dis-

---

[13] Ch. Morris, *Writing on the General Theory of Signs*, p. 176
[14] *Ibidem*, pp. 46 - 47
[15] *Ibidem*, p. 48
[16] În mod normal, limbile oferă diferite indicii pentru a determina care este semnul dominant. Acolo unde acest lucru nu este posibil, este bine să se descrie ascriptorul compus în termenii proporţiei relative a ascriptorilor săi componenţi: "predominant designativi, evaluativi şi designativi în aceeaşi măsură" (Charles Morris, *op. cit.*, p. 153)

Scanned with OKEN Scanner

cursul în care semnele sînt, pe rînd, prescriptive, designative, evaluative şi formative ar putea fi corelat cu discursul religios etc. Modul – folosirea – clasificarea (*mode - use - classification*) vizează atît modul dominant de semnificare prin limbaj, cît şi uzajul primar al limbajului. Sintetizînd, Charles Morris propune următoarea schemă a celor mai importante tipuri de discurs [17]:

UZAJ / MOD	INFORMATIV	EVALUATIV	INCITIV	SISTEMATIC
Designativ	*Ştiinţific*	*Fictiv*	*Legal*	*Cosmologic*
Evaluativ	*Mitic*	*Poetic*	*Moral*	*Critic*
Prescriptiv	*Tehnologic*	*Politic*	*Religios*	*Propagandistic*
Formativ	*Logico-matematic*	*Retoric*	*Gramatical*	*Metafizic*

1. Tipuri de discurs în clasificarea încrucişată a lui Charles Morris, slujindu-se de criterii tetravalente

Charles Morris nu a inclus în acest tabel limbajul filosofic *lato sensu,* considerînd că acesta trebuie tratat într-un alt context, singular. Clasificarea discursurilor propusă de filosoful şi semioticianul american este una operaţională [18], cu consecinţe favorabile în publicistică şi în *mass media,* în general.

I. 5. JOCURILE DE LIMBAJ ÎN CEA DE-A DOUA FILOSOFIE A LUI LUDWIG WITTGENSTEIN

Investigaţiile filosofice ale lui Wittgenstein diferă prin ton şi stil de *Tractatus.* Studiind clasamentul riguros al tezelor, *Tractatus,* succede o legătură liberă a gîndurilor, o temă asemănătoare putînd fi reluată într-o lumină nouă în diverse fragmente din text. În *Investigaţii filosofice,* Wittgenstein continuă să afirme că filosofia nu face teorie, că vocaţia ei este esenţial descriptivă, consacrată clarificării modului de funcţionare a limbajului.

Dacă în *Tractatus Logico - Philosophicus* filosoful de origine austriacă ignoră marea varietate a limbajului, în *Philosophical In-*

[17] Charles Morris, *op. cit.*, p. 204

[18] O utilizare a paradigmei în atenţie la confruntarea dintre logică şi raţionalitate datorăm lui Petru Ioan (*Logică şi filosofie*, Institutul European, Iaşi, 1996, pp. 125 sqq.).

Scanned with OKEN Scanner

vestigations [19], el insistă asupra acestei varietăți, evidențiind solidaritatea dintre o semnificație lingvistică și un ansamblu de comportamente și acțiuni; această solidaritate este surprinsă de Wittgenstein prin noțiunea de ***JOC DE LIMBAJ.***

Efectuarea unui salut regulamentar, întîmpinarea familiară a unui prieten, să te rogi, sînt tot atîtea „jocuri de limbaj". Așadar, limbajul reprezintă o mulțime de activități, diferite unele de altele, formulate într-o multiplicitate a jocurilor de limbaj care sînt componente ale unei familii [20]. *„Trebuie să existe ceva comun, sau n-ar mai fi numite toate «jocuri»; ci* uită-te *și* vezi *dacă există ceva comun tuturor – căci, dacă te uiți la ele, nu vei vedea ceva pe care să-l aibă în comun, ci doar similitudini, relații și o întreagă serie de astfel de lucruri [...]. Iar rezultatul acestei examinări este: vedem o rețea complicată de similitudini ce se suprapun și se intersectează [...]. Nu mă pot gîndi la o expresie mai bună, pentru a caracteriza aceste similarități decît «asemănări de familie», căci variatele asemănări dintre membrii unei familii: constituția, trăsăturile, culoarea ochilor, mersul, temperamentul etc., etc., se suprapun și interferează în același fel. – Și voi spune: «jocurile» formează o familie"* [21].

Jocurile dau sens cuvintelor și presupun o multitudine de utilizări: a comenta, a descrie, a reconstitui, a inventa, a cînta, a glumi, a traduce, a exprima emoții și altele. Practic, jocul de limbaj este un comportament, care face parte dintr-o formă de activitate [22]. După Wittgenstein, există nenumărate moduri de folosire a ceea ce noi numim „simboluri", „cuvinte", „fraze". Aceste moduri nu sînt fixe, date o dată pentru totdeauna; mereu îți fac apariția, în timp, noi jocuri de limbaj, pe cînd altele se demodează și cad în uitare.

Este evident că multiplicitatea utilizărilor limbajului nu exclude posibilitatea unei clasificări a acestora, decît dacă termenul „utilizare" acoperă simultan – în concepția lui Ludwig Wittgenstein – ceea ce se face vorbind [*in saying*] și ceea ce se face prin intermediul cuvîntului și al limbajului, în general [*by saying*] [23].

Utilizarea limbajului este, după reprezentantul *ATOMISMULUI LOGIC* [24], o activitate guvernată de reguli; *„acela care pronunță o frază și, în sensul în care el* o aude *și* o înțelege, *face astfel un*

---

[19] Sub titlul *Investigations philosophiques*, versiunea franceză a lucrării din a doua etapă a filosofiei lui Wittgenstein a apărut la Editura Gallimard, Paris, în 1961
[20] Ludwig Wittgenstein, *op. cit.*, p. 148
[21] *Ibidem*, p. 148
[22] *Ibidem*, p. 125
[23] *Ibidem*, p. 141
[24] *Ibidem*, p. 155

Scanned with OKEN Scanner

calcul după reguli determinate". A te supune unei reguli reprezintă o practică şi presupune „*stăpînirea unei tehnici*".

În viziunea lui Wittgenstein, înțelegerea limbajului nu este doar un proces mental, ci *o abilitate*. „*A înțelege o frază înseamnă să înțelegi un limbaj. A înțelege un limbaj înseamnă a stăpîni o tehnică*" [25]. Ideea centrală, care se desprinde din țesătura caleidoscopică a *Cercetărilor filosofice,* este că stăpînirea limbajului constă în abilitatea de a folosi expresiile sale în diferite jocuri, cărora ele le aparțin.

Pentru a înțelege regulile şi a le urma, trebuie doar să stabilim ceea ce este comun, familiar, în toate genurile diferite de comportament normativ (a face matematică, a juca şah) şi să folosim limbajul în diferite jocuri de limbaj care există.

Respectarea regulilor este o practică obişnuită, în care sîntem antrenați în calitatea noastră de membri ai unei comunități lingvistice. „*A urma o regulă este asemănător cu a te supune unui ordin. Sîntem antrenați să facem astfel [...]. Maniera de a acționa, comună tuturor oamenilor, constituie un sistem de referință cu ajutorul căruia noi interpretăm un limbaj necunoscut*" [26].

Considerăm că mutația care se operează în scrierea reprezentativă pentru cea de-a doua etapă a viziunii despre lume a lui Ludwig Wittgenstein, din *Investigații filosofice*, prefigurează, fără îndoială, o schimbare de paradigmă în filosofia limbajului; această schimbare este marcată de substituirea progresivă a punctului de vedere sintactic despre structură, cu punctul de vedere pragmatic al utilizării limbajului.

Putem concluziona evidențiind cîteva modificări ale concepției despre limbaj: mai întîi, recunoaşterea dimensiunii ***ACȚIONALISTE*** a semnificației şi înțelesului, sau sensului; înțelegerea unui enunț presupune stăpînirea unor jocuri de limbaj, pentru că vorbirea este, înainte de toate, un comportament legat de un ansamblu de practici bazate pe reguli; ea este o „*formă de viață*", cum ar fi spus Wittgenstein; în al doilea rînd, se pun în evidență ***CONTEXTELE*** şi ***CIRCUMSTANȚELE*** discursului pentru determinarea sensului; în sfîrşit, vorbirea înseamnă ***INTERACȚIUNE***.

Aşadar, opera filosofică a lui Ludwig Wittgenstein (marcată în prima sa expresie majoră de întîlnirea cu „atomismul logic" practicat de Bertrand Russell, la Cambridge) a determinat perspective noi în abordarea filosofică a limbajului, domeniu în care, pe direcția resemnificării limbajului comun, aveau să exceleze reprezentanții Şcolii „literare" de la Oxford.

---

[25] Ludwig Wittgenstein, *op. cit.*, p. 202
[26] *Ibidem*, p. 203

Scanned with OKEN Scanner

I. 6. ENUNȚURI CONSTATATIVE ȘI PERFORMATIVE ÎN FENOMENOLOGIA LIMBAJULUI PROMOVATĂ DE CĂTRE JOHN LANGSHAW AUSTIN

John Langshaw Austin – reprezentant al Școlii „literare" de la Oxford – a provocat și a menținut, prin teoria sa despre actele de limbaj, un interes deosebit pentru aspectele performative în comunicarea lingvistică. În timpul vieții, filosoful oxfordian nu a publicat nici un volum, dar a semnat numeroase articole. După moarte, opera sa a fost reunită în trei volume: *Philosophical Papers* (1961), *Sens and Sensibilia* (1962) și *How to Do Things with Words* (1962) [27].

Ipoteza de la care se pleacă în *teoria actelor de limbaj* este aceea că a vorbi o limbă înseamnă a realiza acte de limbaj, adică: a afirma, a da ordine, a pune întrebări, a promite, a predica etc. Aceste acte sînt posibile prin aplicarea unor reguli care determină folosirea elementelor lingvistice.

Austin a încercat să răspundă întrebării referitoare la tipurile de limbaj ce pot fi realizate de locutori. Astfel, el realizează o primă distincție între *enunțuri* ***PERFORMATIVE*** și *enunțuri* ***CONSTATATIVE***. Un enunț constatativ doar spune ceva, constată un fapt. Un enunț performativ reprezintă, prin el însuși, efectuarea unei acțiuni: a promite, a da un ordin, a mulțumi, a pune o întrebare, a critica, a acuza și altele; aceasta pentru că respectiva formațiune discursivă *„nu se limitează la a spune ceva, ci a face ceva"* [28]. Pentru identificarea, fără eroare, a enunțului performativ, Austin găsește, mai întîi, un criteriu gramatical: persoana I singular, modul indicativ, timpul prezent, diateza activă. Apoi, filosoful englez își propune o clarificare a demersului, introducînd o nouă sintagmă: *producerea unui enunț*. Mai mult, performativele par indiferente la valoarile de adevăr, întrucît a formula un astfel de enunț înseamnă a efectua o acțiune. Aceasta nu trebuie să ne conducă, însă, la ideea că enunțul performativ este independent de orice formă de evaluare; servind la îndeplinirea unei acțiuni, performativul este pasibil de succes sau de eșec și poate să fie „fericit" sau „nefericit", în funcție de circumstanțele enunțării.

Pentru ca un enunț performativ să fie „fericit", trebuie [29] să existe o procedură stabilită prin convenții, după care enunțul format

---

[27] În versiunea franceză, lucrarea postumă lui John Langshaw Austin a apărut sub titlul *Quand dire, c'est faire*, la Editura Seuil, Paris, în 1970

[28] John Langshaw Austin, *op. cit.*, p. 57

[29] *Ibidem*, p. 58

Scanned with OKEN Scanner

din anumite cuvinte este înțeles de anumite persoane, în anumite împrejurări. Un enunț performativ este „nefericit" cînd enunțarea nu se realizează, nu-şi atinge scopul, sau şi-l atinge rău; *„noi numim doctrina lucrurilor care pot să se prezinte rău şi să funcționeze rău în timpul unor enunțări, doctrina Eşecurilor"* [30], va spune Austin.

Filosoful englez se revoltă împotriva reprezentaționalismului, care consideră că au sens doar enunțurile ce au o valoare de adevăr determinată sau determinabilă prin experiență. După John Langshaw Austin, nu putem respinge ca nonsensuri enunțurile etice pentru că nu exprimă o stare de fapt.

François Récanati, în *Les énoncés performatifs*, face o analiză riguroasă a concepției lui John Langshaw Austin, nuanțînd conceptele filosofiei analistului englez. Distincția constatativ / performativ redescoperă o opoziție foarte importantă între două mari tipuri de acte de limbaj, care se disting prin direcția corespondenței care se stabileşte între cuvînt şi realitate. Cînd descriem faptul că ninsoarea a încetat, cuvintele se adecvează realității, încercînd să o „reflecteze"; cînd îi ordon alocutorului să vină, realitatea este aceea care se conformează cuvîntului meu [31]. Austin a considerat, mai întîi, drept performative, *„enunțurile care servesc* realizării *unei stări de lucruri şi nu descrierii acesteia"* [32].

Daniel Vanderveken, în *Les actes de discours*, susține că enunțurile (rostirile, sau propozițiile) performative sînt cele mai „puternice" enunțuri din limbile naturale [33]. Întrucît orice declarație (rostire, sau enunțare) reuşită este *ipso facto* adevărată, sinceră şi fără greşeală, toate enunțările performativelor au, în mod egal, aceste proprietăți. Analistul belgian al discursului realizează – din perspectiva logicii şi a filosofiei limbajului – o analiză lexicală a verbelor performative din limba franceză prin aplicarea aparatului categorial al semanticii generale.

Semantica generală este, în viziunea lui Daniel Vanderveken, *„un proiect filosofic, pentru că tratează aspectele generale şi transcendente ale limbajului, cum sînt sensurile, denotările, forțele şi actele ilocuționare, succesul, analicitatea, validitatea şi coerența care fac parte din structura logică a oricărei interpretări semantice dintr-o limbă naturală"* [34].

---

[30] John Langshaw Austin, *op. cit.*, p. 48
[31] Fr. Récanati, *Les énoncés performatifs*, Les Editions de Minuit, Paris, 1979, p. 85
[32] *Ibidem*, p. 86
[33] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours. Essai de philosophie du langage et de l'esprit sur la signification des énonciations*, Ed. Pierre Mardaga, Bruxelles, 1988, p. 158
[34] *Ibidem*, pp. 57 - 58

Scanned with OKEN Scanner

I. 7. DESPRE CELE TREI FORȚE ALE LIMBAJULUI ÎN CEA DE-A DOUA ETAPĂ A CONCEPȚIEI LUI JOHN LANGSHAW AUSTIN

Faptul că limbajul relevă o dimensiune acționalistă, este departe de a fi o noutate. Încă înaintea lui Wittgenstein, tradiția retorică a stabilit-o și a exploatat-o; căci ce înseamnă să produci, prin tehnica discursului, diverse efecte asupra auditoriului, dacă nu *SĂ ACȚIONEZI* prin limbaj ? Totuși, *a spune* și *a face* rămîn disociate. Reprezentantul Școlii de la Oxford – John Langshaw Austin – caută să demonstreze că *a spune* înseamnă, totodată, *a face*.

În viziunea filosofului englez, enunțînd o frază oarecare, locutorul efectuează trei acte simultane [35]: (a) *ACTUL LOCUȚIONAR*, constînd în pronunțarea cuvintelor, în producerea enunțurilor, care presupune: *un act fonetic* (simpla producție de sunete); *un act fatic* (alcătuirea cuvintelor și aplicarea unei gramatici), act ce poate fi simulat și reprodus prin gesturi, mimică, intonație etc.; *un act retic*, ce reprezintă utilizarea cuvintelor cu sens, cu semnificație [36] (actul locuționar este, pur și simplu, *actul de a spune ceva* [37]); (b) *ACTUL ILOCUȚIONAR* – act ce se săvîrșește în spunerea a ceva, influențînd asupra raporturilor dintre interlocutori; acest tip de act de limbaj este îndeplinit *în* și *prin vorbire*, nefiind, în nici un caz, o consecință a rostirii; actul ilocuționar este întotdeauna *convențional*, întrucît nu se realizează decît în virtutea unui ceremonial social, ce atribuie unei anumite formule, utilizată de o anumită persoană în anumite circumstanțe, o anumită valoare de acțiune; (c) *ACTUL PERLOCUȚIONAR* – act ce este produs *prin faptul de a spune ceva* și în scopul de a persuada, fiind urmat de efecte, de consecințe asupra celui care vorbește, sau asupra locutorilor, determinîndu-le sentimentele, dorințele, gîndurile, comportamentele.

Actele perlocuționare corespund verbelor: a convinge, a emoționa, a agasa, a intimida, a avertiza etc. „*Te avertizez că ...*" este o perlocuțiune numai dacă cel căruia i se vorbește este *înspăimîntat* și nu doar avertizat *prin* acest enunț.

După John Langshaw Austin [38] „*se poate distinge actul locuționar* «El a spus că ...», *de actul ilocuționar* «El a susținut că ...» *și de actul perlocuționar* «El m-a convins că ...»".

---

[35] John Langshaw Austin, *Quand dire, c'est faire*, 1970, p. 115
[36] John Langshaw Austin, identifică *"semnificația"* cu *"sensul"* și cu *"referința"*, apreciind că aceasta este *"accepția filosofică curentă a cuvîntului"*.
[37] John Langshaw Austin, *op. cit.*, p. 119
[38] *Ibidem*, pp. 114 - 115

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, actul locuţionar are o semnificaţie; actul ilocuţionar are o anumită *forţă*, iar actul perlocuţionar înseamnă obţinerea anumitor *efecte* prin rostirea enunţurilor. Remarcăm distincţia pe care o face Austin între ***SEMNIFICAŢIA*** unui enunţ şi ***FORŢA ILOCUŢIONARĂ*** a acestuia. Pentru analistul englez, a cunoaşte forţa unui enunţ înseamnă a cunoaşte actul ilocuţionar îndeplinit efectiv prin enunţarea sa. Dacă un enunţ ce are o forţă ilocuţionară, de pildă, de avertisment, nu este înţeles ca un avertisment de către auditor, atunci actul ilocuţionar nu a fost îndeplinit. *„Efectuarea unui act ilocuţionar include, deci, asigurarea de a fi bine înţeles* [the securing of uptake]“ [39]. De cele mai multe ori, efectul actului ilocuţionar reprezintă înţelegerea semnificaţiei şi a valorii de ilocuţie.

Austin încearcă să stabilească o serie de diferenţe între actele ***LOCUŢIONARE*** şi cele ***ILOCUŢIONARE***. O primă distincţie ar fi aceea că actele ilocuţionare au consecinţe şi efecte asupra acţiunilor, gîndurilor, sau convingerilor auditorilor.

Cît priveşte actele perlocuţionare, Austin însuşi recunoaşte că a introdus o distincţie destul de vagă între *„a atinge un obiectiv“* şi *„a produce urmări“*. De exemplu, dacă locutorul îl avertizează despre ceva pe interlocutor, el poate să-l înspăimînte sau să-l neliniştească; dacă enunţă o cerinţă poate să-l determine să i-o îndeplinească dacă îi oferă o informaţie, poate să-l lămurească etc.

O altă distincţie este aceea dintre caracterul *convenţional* al actelor ilocuţionare şi cel *neconvenţional* al actelor perlocuţionare. Două tipuri de acte – sau, mai precis, acte desemnate prin acelaşi cuvînt (de exemplu acte echivalînd cu un act ilocuţionar de *avertizare*, sau cu un act perlocuţionar de *convingere*) – pot fi executate fără a uza de cuvinte; dar chiar şi atunci, actul (avertismentul, de exemplu) trebuie să fie un act nonverbal convenţional pentru a merita să fie numit ilocuţionar; în schimb, actele perlocuţionare nu sînt convenţionale [40].

I. 8. „FORŢĂ EXPRESIVĂ A LIMBAJULUI“ ŞI „LIMBAJ AUTOIMPLICATIV“ ÎN CONCEPŢIA LUI DONALD DWIGHT EVANS

Evans, în volumul *The Logic of Self Involvment* [41], analizează „forţa performativă“ a enunţurilor şi le grupează pe acestea din ur-

---

[39] John Langshaw Austin, *op. cit.*, p. 124

[40] *Ibidem*, p. 129

[41] *Apud:* Petru Ioan, *Adevăr şi performanţă*. Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1987, pp. 240 - 241; Donald Dwight Evans, *The Logic of Self Involvment. A Philosophy Study of Every Day Language about God and Creator*, The Library of Philosophy

mă, în cinci clase: ***CONSTATĂRI*** (*constatives*); ***ANGAJAMENTE*** (*comissives*); ***DECRETE*** (*exercitives*); ***CONDUITE*** (*behabitives*) şi ***VERDICTE*** (*verdictives*). Enunţurile care exprimă conduite şi angajamente sînt numite „autoimplicative" (*selfinvolving utterances*).

Dacă John Langshaw Austin vorbea de o forţă perlocuţionară a enunţurilor, Evans propune şi aplică termenul de „forţă cauzală" în condiţiile în care efectele discursului sînt intenţionate de către locutor. Utilizarea expresivă a limbajului permite semnalarea unor senzaţii, stări corporale, reacţii şi trăiri afective.

Uzajul expresiv este, în totalitatea lui, autoimplicativ. *„După Evans, un comportament revelator de afecte* (feeling revealing behaviour) *se manifestă în simptome* (faţa lui X devine albă), *în manifestări* (X este obosit şi îşi tîrîie picioarele), *în expresii* (X surîde), *în informaţii* (X anunţă: «mă simt trist»)" [42].

Cu privire la condiţiile înţelegerii, formele limbajului pot fi *afine* sau *neafine*. Un enunţ este afin dacă înţelegerea lui depinde de afinitatea pe care o are cu agentul la a cărui acţiune se raportează. Oricare ar fi performanţele unei expresii şi indiferent dacă este sau nu afină, ea poate avea o putere cauzală.

Actele cauzale ale lui Donald Dwight Evans sînt comparabile, prin conţinut şi efecte, cu actele perlocuţionare tratate de John Langshaw Austin şi John Rogers Searle.

I. 9. CONVENŢIONAL ŞI NECONVENŢIONAL ÎN PERFORMANŢA COMUNICATIVĂ (PUNCTE DE VEDERE ALE LUI PETER FREDERIK STRAWSON)

Peter Frederik Strawson, în lucrarea *Logico - Lingvistic Papers* [43], afirmă că *„unele acte ilocuţionare sînt convenţionale, altele nu sînt"* şi se întreabă, apoi, nu fără îndreptăţire, *„de ce Austin afirmă şi repetă contrariul ? Este puţin probabil că el a comis o simplă eroare de a generaliza, plecînd de la un număr limitat de cazuri. Este mai probabil că el a fost motivat de vreo altă trăsătură a actelor ilocuţionare, trăsătură pe care trebuie s-o descoperim"* [44].

Filosoful englez ajunge la concluzia că motivele care l-au determinat pe Austin să califice actele ilocuţionare ca fiind convenţionale în general, sînt strîns legate de semnificaţia pe care o au acte ca:

---

and Theology, S. C. M. Press, London, 1963

[42] Petru Ioan, *op. cit.* p. 241

[43] În versiunea franceză, lucrarea a apărut sub titlul *Études de logique et de linguistique*, Seuil, Paris, 1977

[44] Peter Frederik Strawson, *Etudes de logique et de linguistique*, Seuil, Paris, 1977, p. 179

Scanned with OKEN Scanner

a avertiza, a implora, a se scuza, a sfătui. În cazul procedurilor constituite convențional, alături de formula performativă explicită, pot intra în joc numeroşi factori extralingvistici. *„Într-adevăr, un mare număr de tipuri de contacte umane ce implică limbajul sînt guvernate şi, în parte, constituite din convenții stabilite de procedură, adăugîndu-se convențiilor ce guvernează semnificația enunțurilor"* [45]. Astfel, pronunțarea cuvîntului „vinovat" de către preşedintele tribunalului reprezintă enunțarea actului de a da verdictul, conform procedurilor convenționale ale legii.

Strawson apreciază că tipurile de intenții orientate către auditoriu pot fi foarte diverse; mai mult, una şi aceeaşi enunțare poate să conțină tipuri diferite de intenție. El a stabilit un contrast foarte net între *„cazurile în care intenția manifestă este pur şi simplu de a favoriza o activitate definită şi condusă de o convenție, determinată de regulile sau de convențiile practicii (de exemplu un joc) şi cazurile în care intenția manifestă include pe aceea de a se asigura că auditoriul dă un răspuns precis, probînd o înțelegere adecvată a celor enunțate"* [46].

Nu toate cazurile, însă, se grupează cu stricteţe în una sau alta din cele două situații prezentate. Un locutor poate să dea informații, instrucțiuni sau chiar un sfat şi să fie indiferent la faptul că informația este acceptată sau că instrucțiunile sau sfatul sînt urmate. O analiză generală a comunicării lingvistice nu oferă doar nişte linii generale, ci trebuie să țină seama de toate caracteristicile ce presupun o cît mai deplină adecvare la experiențele concrete.

I. 10. MAXIME ALE CONVERSAȚIEI ŞI „SUBIMPLICAȚII" ALE ENUNȚĂRII LA HERBERT PAUL GRICE

Herbert Paul Grice, în *Logic and Conversation* [47], susține că o intenție discursivă sau alta antrenează numeroase implicații pragmatice, ce corespund faptului că locutorul dă ceva de înțeles (fără a enunța explicit) prin enunțarea respectivă: L vrea să spună ceva printr-o enunțare P, cînd L are intenția I_1 de a determina, prin enunțarea P, un anumit răspuns R din partea unui alocutor A, intenția I_2 ca A să identifice intenția lui L şi intenția I_3 că această identificare din partea lui A a intenției lui L să funcționeze ca temei pentru A

[45] Peter Frederik Strawson, *op. cit.*, p. 177
[46] *Ibidem*, p. 194
[47] În versiunea franceză: *Logique et conversation*, publicată în revista „Communication", nr. 30, 1980

Scanned with OKEN Scanner

de a răspunde ***R***. Considerăm că o contribuţie deosebită a filosofului în atenţie o constituie examinarea unui tip special de implicaţii pragmatice – *subimplicaţiile conversaţionale* [48]. Termenul ca atare, de *„subimplicaţie"*, corespunde – în limbaj obişnuit – noţiunilor de „sugestie" şi „insinuare".

Premisa de la care porneşte Grice este că schimburile de cuvinte dintre oameni sînt rezultatul unui efort de cooperare: „fiecare participant recunoaşte în aceste schimburi (totdeauna pînă la un punct) un scop comun sau un ansamblu de scopuri, sau cel puţin o direcţie acceptată de toţi" [49]. Astfel, filosoful englez ajunge să formuleze ***PRINCIPIUL COOPERĂRII*** [*cooperative principle*], pe care îl reprezintă prin simbolul ***CP***. Acest principiu are următoarea cerinţă: *„contribuţia dumneavoastră conversaţională să fie aşa cum se cere în etapa în care a ajuns, prin scopul sau direcţia acceptată de schimbul discursiv în care sînteţi angajaţi"* [50].

Principiul cooperării presupune o serie de reguli – derulate în acord cu faimoasa paradigmă din clasificarea kantiană a judecăţii [51] şi numite de către Grice *maxime* – ce sînt grupate în patru categorii: (a) ***CANTITATEA*** – conform căreia, contribuţia trebuie să fie informativă atît cît se cere şi nu mai mult; (b) ***CALITATEA*** care impune să nu se spună ceva, presupus a fi fals, sau ceva inutil, gratuit; (c) ***RELAŢIA*** – după care, contribuţia nu trebuie să fie deplasată sau în afara subiectului; (d) ***MODALITATEA*** – care exprimă cerinţa de a fi clar şi precis.

Pentru a fi sigur de prezenţa unei subimplicaţii conversaţionale, interlocutorul ar trebui să ţină seama de: (1) sensul conversaţional al cuvintelor utilizate şi identitatea referinţelor; (2) principiul cooperării şi maximele conversaţionale; (3) contextul lingvistic al enunţului; (4) cunoştinţele prealabile.

Strawson propune următorul exemplu de aplicare a concepţiei lui Herbert Paul Grice: ***L*** are intenţia de a-l conduce pe ***A***, printr-o anumită acţiune, să creadă că ***P***; el pune în acţiune o „dovadă", aparent convingătoare că ***P***, pe care ***A*** nu poate să facă altfel decît să o vadă; ***L*** face acest lucru ştiind că ***A*** supraveghează şi nu va considera „dovada", construită ca o dovadă autentică sau naturală că ***P***, dar realizează şi are intenţia ca ***A*** să considere că el a elaborat această „dovadă", pentru a provoca gîndul că el, ***L***, are intenţia să-l conducă pe ***A*** să creadă că ***P***; adică, el are intenţia ca ***A*** să recunoască in-

---

[48] Herbert Paul Grice, *op. cit.* p. 59
[49] *Ibidem*, p. 60
[50] *Ibidem*, p. 61
[51] Cf. Petru Ioan, *Perspective logice*, Editura Junimea, Iaşi, 1986, pp. 53 - 79

Scanned with OKEN Scanner

tenția sa. *A* va considera că *L* încearcă să-i conștientizeze existența unui anumit fapt; dacă *L* nu obține de la *A* înțelegerea că el încearcă să-i facă cunoscut ceva, atunci *L* nu a reușit să comunice cu *A*; și dacă *L* nici nu a încercat – ca în exemplul de mai sus – să realizeze acest fapt, însemnă că el nici nu a încercat să comunice cu *A*. *„Se pare că o condiție minimală suplimentară pentru ca L să încerce să o facă este că el nu are numai intenția ca A să recunoască intenția sa de a-l conduce să gîndească P, dar că el poate astfel să aibă intenția ca A să recunoască intenția sa, de a-l conduce pe A să gîndească P"* [52].

Pentru a detecta o subimplicație conversațională, trebuie urmat demersul: *„El a spus P, nu există motive de a presupune că el nu observă regulile sau cel puțin principiul cooperării (CP). Dar pentru aceasta trebuie ca el să creadă Q; el știe (și știe că eu știu că el știe) că eu înțeleg, că este necesar de presupus că el crede Q; el nu a făcut nimic pentru a mă împiedica să cred Q; el vrea, deci, ca eu să cred sau, cel puțin, să mă lase să cred Q; deci el a implicitat Q"* [53].

Subimplicitarea conversațională se află la baza comunicării subînțelese, așa cum este ea analizată, de către François Récanati, în lucrarea *La Transparence et l'énonciation* [54]. Subimplicația conversațională este ipoteza prin care este restabilită armonia în lume – prin cuvîntul cooperativ. Aptitudinea auditorului de a se baza pe această ipoteză nu este altceva decît aptitudinea sa de a primi informația implicit; aceasta este aptitudinea sa de a înțelege subînțelesul. Există numeroase cazuri în care locutorul enunță o frază, vrînd să spună ceea ce spune, dar și altceva, realizînd un act de limbaj indirect.

Actele de limbaj indirecte arată că valoarea ilocuționară a unei enunțări trebuie dedusă și din contextul efectiv în care se produce. Alocutorul, datorită competenței sale lingvistice, poate să treacă „dincolo" de literal, reușind „să reconstruiască" actul efectiv împlinit.

I. 11. CONDIȚII DE SINCERITATE ȘI REGULI DE SATISFACERE A ILOCUȚIUNII, DUPĂ JOHN ROGERS SEARLE

John Rogers Searle și Daniel Vanderveken au valorificat critic concepția austiniană și au dezvoltat teoria actelor de discurs [55],

---

[52] Peter Frederik Strawson, *op. cit.*, p. 181
[53] Herbert Paul Grice, *op. cit.*, p. 65
[54] François Récanati, *La transparence et l'énonciation.*, Seuil, Paris, 1979
[55] John Rogers Searle, *Speech Acts* (în versiunea franceză: *Les actes de langage*, Hermann, Paris, 1972); *Idem*, *Expression and Meaning* (în versiunea franceză: *Sens et ex-*

Scanned with OKEN Scanner

deschizînd posibilităţi nelimitate pentru o nouă abordare a disciplinelor filosofice şi lingvistice. Vom încerca să dovedim această afirmaţie prin analiza şi interpretarea unor concepte şi teorii, expuse şi argumentate în lucrări ale celor doi autori.

John Rogers Searle a preluat de la John Langshaw Austin ideea că orice enunţare, chiar şi cea constatativă, poate căpăta, în context, o valoare acţională. Vorbirea este manifestarea unei forme de comportament care poate deveni vector al semnificaţiei, numai în anumite condiţii pe care filosoful american le-a scos în evidenţă, relevîndu-le modurile de operare.

John Rogers Searle reuşeşte să explice clar pentru ce enunţările reuşite prin performative sînt ***PERFORMATIVE***, ele constituind împlinirea actului ilocuţionar numit prin verbul performativ. Filosoful american al limbajului afirmă, de asemenea, că se poate defini precis esenţa performativului în folosirea limbilor naturale, dacă se acceptă faptul că forţa enunţurilor literale ale performativului este ***FORŢA DECLARAŢIEI***. Declaraţiile au această caracteristică ce evidenţiază că locutorul reuşeşte să îndeplinească o acţiune prin enunţarea însăşi [56].

După John Rogers Searle, unitatea minimală a comunicării umane este actul de vorbire, numit ***ACT ILOCUŢIONAR***. Astfel de acte sînt: afirmaţiile, întrebările, ordinele, promisiunile şi scuzele. Ori de cîte ori locutorul enunţă, cu unele intenţii, într-un anumit context, el îndeplineşte unul sau mai multe acte ilocuţionare. Aşadar, vorbirea este un comportament intenţional, adică, trebuie să fie evident pentru destinatar că locutorul are un comportament verbal presupus a fi purtător de sens. Acest comportament este reglementat de diverse norme; ca urmare, regulilor lingvistice – care determină gramaticalitatea expresiei utilizate – li se adaugă cele care se referă la punerea în circulaţia socială a enunţurilor, determinînd, mai curînd, ***ENUNŢĂRILE***, decît enunţurile.

În general, un act ilocuţionar elementar constă într-o componentă acţională – forţa ilocuţionară ***F*** – şi un conţinut propoziţional „*p*", fiind reprezentat simbolic „*F(p)*". Conţinutul propoziţional este alcătuit din combinarea sintactică a elementelor de vocabular şi constă în atribuirea unui predicat unui subiect; de asemenea, el este format dintr-o propoziţie aptă de a fi adevărată sau falsă. Aplicîndu-se conţinutului propoziţional, forţa ilocuţionară evidenţiază în context valoa-

---

pression, Minuit, Paris, 1982); John Rogers Searle & Daniel Vanderveken, *Foundations of Illocutionary Logic*, Cambrige University Press, 1985; Daniel Vanderveken, *Les actes de discours. Essai de philosophie du langage et de l'esprit sur la signification des énonciations*, Pierre Mardaga, Bruxelles, 1988

[56] John Rogers Searle & Daniel Vanderveken, *op. cit.*, p. 5

rea actului de enunțare. Enunțurile *„Va pleca Maria ?"*, *„Maria va pleca."* și *„Să plece Maria !"* au același conținut propozițional: viitoarea plecare a Mariei. Primul enunț are forța ilocuționară a unei întrebări; al doilea enunț, în funcție de intonație și de relațiile dintre locutor, alocutor și Maria, are forța ilocuționară a unei promisiuni, asertiuni, avertisment și altele; al treilea enunț poate avea, la rîndul său, diferite funcții ilocuționare: ordin, promisiune, sfat și altele.

Ideea fundamentală care se desprinde este că actele de limbaj se realizează ***CONFORM UNOR REGULI***, ce orientează, călăuzesc, folosirea elementelor lingvistice, numite de către Searle ***REGULI CONSTITUTIVE***. Acestea formează însăși natura activității, nerespectarea lor lipsind activitatea respectivă de caracterul ei distinctiv. Regulile ce fixează forța ilocuționară a enunțurilor sînt constitutive în raport cu utilizarea acelor enunțuri. De exemplu, o enumerare nu poate fi considerată un act de promisiune, dacă nu se angajează în momentul formulării ei, conform regulilor de sinceritate, să-și țină cuvîntul.

Folosindu-se de „actul complex" al promisiunii, John Rogers Searle formulează condițiile și regulile de utilizare a indicatorului de forță ilocuționară. Dacă un locutor ***L*** pronunță fraza ***T*** în prezența unui auditoriu ***A***, ***T*** fiind folosit literal [57], ***L*** îi face lui ***A*** promisiunea sinceră *„p"*, dacă și numai dacă [58]: (1) sînt stabilite condițiile normale de pornire și de finalizare (rostirea inteligibilă și, respectiv, înțelegerea a ceea ce a fost rostit); (2) ***L*** exprimă propoziția *p*, folosind ***T***; (3) în exprimarea lui *p*, ***L*** afirmă în legătură cu ***L*** un act viitor ***C*** (condițiile 2 și 3 sînt numite de către John Rogers Searle ***CONDIȚIILE CONȚINUTULUI PROPOZIȚIONAL***); *„pot promite să nu fac ceva, pot promite să fac ceva de mai multe ori, sau să fac mai multe lucruri deodată, sau pot promite să fiu sau să rămîn într-o anumită stare, într-o anumită situație"* [59]; (4) promisiunea constă în a face ceva *pentru* cineva; alocutorul dorește ca promisiunea să fie realizată și locutorul trebuie să-și dea seama, să se gîndească, să știe „că este cazul"; ***A*** ar prefera neîndeplinirii, îndeplinirea lui ***C*** de către ***L*** și ***L*** gîndește că e cazul; *„dacă o promisiune făcută este fără cusur, lucrul promis trebuie să aibă următoarele caracteristici: alocutorul să dorească realizarea ei, să fie interesat în realizarea ei, să prefere realizarea promisiunii, nerealizării acesteia și locutorul să-și dea seama că astfel este ca-*

---

[57] John Rogers Searle folosește termenul *„literal"* în opoziție cu termenii *„metaforic"*, *„ironic"*, sau *„figurat"*

[58] John Rogers Searle, *Les actes de langage*, 1972, pp. 98 - 106

[59] *Ibidem*, p. 99

Scanned with OKEN Scanner

zul" [60] (5) nu este evident, nici pentru *L*, nici pentru *A*, că *L* ar fi dispus să efectueze, oricum, *C* (Searle a numit condițiile 4 și 5 *condiții preliminare*, absolut necesare, chiar dacă ele nu oferă caracteristica esențială a unei promisiuni perfecte); (6) *L* are intenția să efectueze *C*; aceasta este numită de filosoful american ***CONDIȚIA SINCERITĂȚII***; în cazul promisiunilor sincere, locutorul are intenția de a efectua actul propus; în cazul promisiunilor nesincere, această intenție lipsește; (7) intenția lui *L* este ca *T* să-l oblige să efectueze *C*; aceasta este condiția esențială; *„caracteristica esențială a unei promisiuni este că ea înseamnă, pentru locutor, contractarea obligației de a îndeplini un anumit act"* [61]; (8) locutorul înțelege să producă un anumit efect ilocuționar, făcîndu-l pe alocutor să recunoască intenția sa de a produce acest efect; (9) regulile semantice ale limbii vorbite de *L* și *A* sînt cele după care *T* este folosit sincer și corect, dacă și numai dacă sînt îndeplinite condițiile (1) - (8).

John Rogers Searle extrage din acest grup de condiții *regulile* care guvernează utilizarea indicatorului de forță ilocuționară: *Regula 1 – **REGULA CONȚINUTULUI PROPOZIȚIONAL***, care este derivată din condițiile (2) și (3) și este formulată astfel: ***PR*** se folosește numai în contextul unei fraze *T* (sau a unui fragment de discurs mai vast) al cărei enunț permite predicarea unui act viitor *C*, cu privire la locutor; *Regula 2 – **PR*** se folosește numai dacă alocutorul preferă neîmplinirii, îndeplinirea lui *C* de către *L* și dacă *L* crede că astfel este cazul; *Regula 3 – **PR*** se folosește numai dacă nu este evident, nici pentru *L*, nici pentru *A*, că *L* ar fi oricum dispus să efectueze *C*; John Rogers Searle numește regulile 2 și 3 reguli preliminare, iar ele derivă din condițiile (4) și (5); *Regula 4 – **REGULA DE SINCERITATE***, conform căreia ***PR*** se folosește numai dacă *L* are intenția de a efectua *C*; *Regula 5 – **REGULA ESENȚIALĂ***, care presupune că a folosi ***PR***, obligă la efectuarea lui *C*; faptul că enunțul unei fraze poate, într-o situație dată, să satisfacă ceea ce John Rogers Searle numește ***CONDIȚIA ESENȚIALĂ***, fără a utiliza explicit pentru aceasta indicatorul de forță ilocuționară, se află la originea numeroaselor variante ale frazelor politicoase [62].

În lucrarea *Sens et expression*, John Rogers Searle tratează despre ***ACTELE DE LIMBAJ INDIRECTE***, pornind de la ipoteza că, prin acestea, *„locutorul comunică dinainte auditorului ceea ce el nu spune efectiv, sprijinîndu-se pe informația din planul îndepăr-*

[60] John Rogers Searle, *op. cit.*, p. 100
[61] *Ibidem*, p. 102
[62] *Ibidem*, p. 105

tat al comunicării lingvistice şi pe capacităţile de inferenţă ale alocutorului" [63]. Să ne imaginăm următoarea situaţie: într-o încăpere foarte încălzită, cu ferestrele închise, cineva exclamă: *„Doamne ! Mă sufoc !"*. Dacă această persoană nu deschide fereastra, ci doar enunţă o stare, avem indiciul că ea cere, indirect, altcuiva din cameră să deschidă fereastra. Filosoful american elaborează teoria actelor de limbaj indirecte, pornind de la următoarele exemple [64]: (1) studentul X: *„Hai să mergem în această seară la cinema"*; (2) studentul Y: *„Trebuie să învăţ pentru examen"*. Problema constă în a înţelege cum ştie X că enunţarea lui Y este o respingere a propoziţiei sale şi cum ajunge Y să ia sau să înţeleagă enunţul său ca o respingere.

Filosoful american construieşte un model general de realizare a unui act de limbaj indirect în *zece etape*, evidenţiind faptul că *„strategia inferenţială constă în a stabili, mai întîi, că scopul ilocuţionar primar este diferit de scopul literal şi, apoi, ceea ce este scopul ilocuţionar primar"* [65]. ***ETAPA** 1: eu fac o propunere lui Y; el răspunde că trebuie să înveţe pentru un examen* (conversaţia); ***ETAPA** 2: presupun că X este cooperativ în conversaţie şi că remarca sa se doreşte pertinentă* (principiul cooperării); ***ETAPA** 3: răspunsul pertinent poate să fie o acceptare, o respingere, o contra-propunere, o continuare a discuţiei etc.* (teoria actelor de limbaj); ***ETAPA** 4: dar enunţarea sa literală nu exprimă nimic din cele prezentate mai sus şi, deci, nu constituie răspunsul pertinent* (inferenţă realizată pe baza etapelor 1 şi 2); ***ETAPA** 5: el vrea, probabil, să spună mai mult; alocutorul presupune că remarca sa este pertinentă, scopul său ilocuţionar trebuind detaşat de scopul ilocuţionar literal* (inferenţă realizată pe baza etapelor 2 şi 4); ***ETAPA** 6: eu ştiu că pregătirea unui examen presupune, în mod obişnuit, destul de mult timp; ştiu, de asemenea, că petrecerea unei seri la cinema, presupune la fel, destul timp* (informaţia factuală din planul îndepărtat); ***ETAPA** 7: Y nu poate, probabil, în aceeaşi seară, să meargă la cinema şi să înveţe pentru examen* (inferenţă ce are la bază etapa 6); ***ETAPA** 8: una din condiţiile pregătitoare ale acceptării unei propoziţii constă în capacitatea de a îndeplini actul predicat* (teoria actelor de limbaj); ***ETAPA** 9: eu ştiu, deci, că el a spus ceva, ce implică faptul că nu poate să accepte, într-un mod coerent, această propoziţie* (inferenţă bazată pe etapele 1, 7 şi 8); ***ETAPA** 10: scopul său ilocuţionar*

---

[63] John Rogers Searle, *Sens et expression*, ed. cit., p. 73
[64] *Ibidem*, pp. 74 - 76
[65] *Ibidem*, p. 77

Scanned with OKEN Scanner

primar este, probabil, de a respinge propoziția (inferență bazată pe etapele 5 și 9).

Teoria actelor de limbaj indirecte este edificată de John Rogers Searle: (1) pe baza teoriei generale a actelor de limbaj; (2) pe baza maximelor conversaționale ale lui Herbert Paul Grice; (3) pe planul îndepărtat al informațiilor factuale împărtășite de locutor și auditor.

Al treilea element este raportat de către Daniel Vanderveken la *„faptele de fond conversațional îndepărtat"* [în franceză: *l'arrière - fond conversationnel*] [66]. Logicianul și filosoful belgian al limbajului apreciază că *teoria actelor de discurs indirecte* are menirea de a reduce ambiguitățile semantice, contribuind, în același timp, la actualizarea unui deziderat al filosofilor analiști: acela de a determina toate utilizările posibile ale limbajului.

I. 12. TABLOUL SINOPTIC AL CELOR TREI TIPURI DE ÎNTREBUINȚĂRI ALE LIMBAJULUI

În volumul *Adevăr și performanță. Pretexte și contexte semio-logice*, Petru Ioan analizează contribuțiile filosofilor acționaliști ai limbajului în ceea ce au ele mai semnificativ și elaborează un ***TABLOU SINOPTIC*** al actelor de limbaj ce relevă distincția logico-semiotică dintre cele trei tipuri de utilizare a enunțurilor și, în același timp, scopurile atribuite limbajului: cognitive, pragmatice și estetice [67].

Ulterior, autorul în atenție va prezenta, în *„Logica «integrală»"*, evoluțiile în tipologia și terminologia actelor de limbaj printr-un tabel comparativ [68], pe care îl reproducem în fig. (2), surprinzînd fluctuațiile taxonomice, dar și progresele în conceptualizarea „forțelor" (sau a uzajelor) limbajului și a limbajului însuși, ca ansamblu dinamic al respectivelor disponibilități.

<table>
<tr><td rowspan="4">*ACTE LOCUȚIONARE* (J. L. Austin$_2$)</td><td rowspan="2">*DE ENUNȚARE* (J. R. Searle)</td><td>*ACTE FONETICE* (J. L. Austin)</td></tr>
<tr><td>*ACTE FATICE* (J. L. Austin)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">*ACTE RETICE* (J. L. Austin) sau *PROPOZIȚIONALE* (J. R. Searle)</td><td>*ACTE DE PREDICARE* (J. R. Searle) sau *DE RELEVARE A UNUI SENS* (J. L. Austin)</td></tr>
<tr><td>*ACTE DE REFERIRE* (J. R. Searle) sau *DE RELEVARE A UNEI REFERINȚE* (J. L. Austin)</td></tr>
</table>

[66] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, ed. cit., p. 33
[67] Petru Ioan, *Adevăr și performanță*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987
[68] Petru Ioan, *Logica „integrală"*, Editura „Ștefan Lupașcu", Iași, 1999, p. 82

Scanned with OKEN Scanner

<table>
<tr><td rowspan="2">ACTE ILOCUȚIONARE (John L. Austin$_2$ și J. R. Searle) sau PERFORMATIVE (D. D. Evans)</td><td colspan="4">ACTE DESCRIPTIVE (J. L. Austin$_1$), EXPOZITIVE (J. L. Austin$_2$), CONSTATATIVE (D. D. Evans) sau REPREZENTATIVE (J. R. Searle)</td></tr>
<tr><td>ACTE PERFORMATIVE (J. L. Austin$_1$)</td><td>- promisive
- verictive
- exercitive
-comportative
(J. L. Austin$_2$)</td><td>- angajamente
- verdicte
- decrete
- conduite
(D. D. Evans)</td><td>- promisive
- directive
- declarative
- expresive
(J. R. Searle)</td></tr>
<tr><td colspan="5">ACTE EXPRESIVE (D. D. Evans)</td></tr>
<tr><td colspan="5">ACTE PERLOCUȚIONARE (J. L. Austin și J. R. Searle) sau CAUZALE (D. D. Evans)</td></tr>
</table>

2. Evoluții în tipologia și în terminologia actelor de limbaj, după schema lui Petru Ioan (prin „Austin$_1$" și „Austin$_2$„ se vor înțelege cele două versiuni ale concepției fenomenologului oxfordian)

I. 13. SPRE O LOGICĂ A ILOCUȚIUNILOR (DEMERSUL LUI JOHN ROGERS SEARLE ȘI AL LUI DANIEL VANDERVEKEN)

În *Foundations of Illocutionary Logic,* John Rogers Searle și Daniel Vanderveken, iar apoi Daniel Vanderveken, în *Les actes de discours*, au pus bazele ***LOGICII ILOCUȚIONARE***. Descrierilor minuțioase ale lui Austin, care aveau meritul de a repera cea mai mică nuanță a întrebuințărilor limbajului, dar aveau și defectul de a nu se plia, decît imperfect, diferitelor criterii pe care fenomenologul acționalist al limbajului le propune, le urmează o analiză formalizantă, încununată de lucrarea menționată a lui Searle și Vanderveken, *Fundamente ale logicii ilocuționare*. Analiza logică renunță acum să abordeze doar propozițiile declarative și se implică în enunțuri de orice tip, studiind, în detaliu, comportamentul lor în context.

Logica ilocuționară operează o sinteză integrativă care permite, în sfîrșit, articularea, într-o teorie formalizată, a aspectelor ilocuționare manifeste în actele limbajului. Acestea nu mai sînt evaluate numai după valoarea de *adevăr*, ci și după valorile de *succes*.

Relațiile logice stabilite nu mai sînt doar de natură propozițională; ele se referă și la *actele*, sau *forțele* ilocuționare. Formularea, în context, a unui enunț permite, în universul discursului, realizarea unui act ilocuționar, care este, în mod logic, în legătură cu alte acte posibile. În aceste condiții, competențele locutorilor depășesc simpla relație de implicare între propoziții. Logica ilocuționară și semantica generală permit reconstituirea diferitelor tipuri de inferență, atît a ce-

lor vericondiționale, cît și a celor ilocuționare, precum și determinarea relațiilor reciproce între cele două feluri de structuri raționale.

Logica ilocuționară are ca principală sarcină analiza condițiilor de succes și de satisfacere ale diferitelor tipuri de discurs, prin îndeplinirea cărora locutorii realizează, în planul gîndirii, corespondența dintre conținutul propozițiilor și faptele din realitate. Autorii demonstrează existența unei relații logice între *componentele* forței ilocuționare, respectiv condițiile *de succes* și *de satisfacere* ale actelor de discurs, care posedă această forță, și *scopurile lingvistice* la îndeplinirea cărora contribuie forța ilocuționară.

Cea mai importantă componentă a forței ilocuționare este ***SCOPUL*** (sau ***PUNCTUL*** ***ILOCUȚIONAR*** (în engleză: *illocutionary point*); el determină principala condiție de succes a enunțărilor. „Punctul" ilocuționar reprezintă scopul intrinsec al unei ilocuțiuni și determină *direcția de adecvare* a cuvintelor la lume [69] (în engleză: *word - to - direction of fit world*). Astfel, un locutor poate, printr-o aserțiune, să dorească să se amuze, să convingă sau să binedispună alocutorul, dar el are întotdeauna intenția de a îndeplini scopul ilocuționar, acesta fiind esențial pentru tipurile de discurs pe care le realizează.

Scopul ilocuționar al unei promisiuni de a face actul *A* este de a-l determina pe vorbitor să facă *A*. Scopul ilocuționar al unor scuze pentru săvîrșirea unui act *A* este expresia vorbitorului de a regreta săvîrșirea lui *A*. În utilizarea limbajului, există cinci scopuri ilocuționare de bază [70]: (1) ***SCOPUL ASERTIV***, care constă în a reprezenta, ca actuală, o stare de lucruri; (2) ***SCOPUL ANGAJANT***, care constă în a angaja locutorul într-o acțiune viitoare; (3) ***SCOPUL DIRECTIV***, care vizează efectuarea unei tentative lingvistice pentru a determina locutorul să efectueze o acțiune viitoare; (4) ***SCOPUL DECLARATIV***, care presupune îndeplinirea unei acțiuni prin simplul fapt al enunțării; (5) ***SCOPUL EXPRESIV***, care constă în a exprima stările mentale ale locutorului.

Din punct de vedere lingvistic, *„această clasificare a scopurilor ilocuționare este confirmată empiric prin faptul că numai acestea sînt necesare pentru analiza indicatorilor de forță ilocuționară și a verbelor performative din limbile naturale"* [71]; din perspectivă filosofică, cele cinci scopuri ilocuționare acoperă toate direcțiile de adecvare posibile între limbaj și lume.

A doua componentă a forței ilocuționare este *direcția de adecvare*. Din perspectivă logică, există patru direcții posibile de adecva-

---

[69] J. R. Searle & D. Vanderveken, *Foundations of Illocutionary Logic*, 1985, p. 87
[70] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, 1988, p. 108
[71] *Ibidem*, p. 109

Scanned with OKEN Scanner

re ale unei enunțări în folosirea limbajului: *de adecvare a cuvintelor la lucruri; de adecvare a lucrurilor la cuvinte; de dublă adecvare; de adecvare „la gradul zero"*.

(1) ***DIRECȚIA DE ADECVARE A CUVINTELOR LA LUCRURI*** (în engleză: *word - to - world direction of fit*) se realizează, conform celor susținute în *Foundations of Illocutionary Logic*, prin termeni ca „adevărat" sau „fals" [72]. Predicțiile, mărturiile, conjecturile, asertările, obiecțiile sînt acte de discurs care posedă direcția de adecvare a cuvintelor la lucruri. „*Scopul lor este de a reprezenta modul de a fi al lucrurilor în lume*" [73].

(2) ***DIRECȚIA DE ADECVARE A LUCRURILOR LA CUVINTE*** [74] (în engleză: *world - to - word direction of fit*) o au actele de discurs cu scop ilocuționar angajant sau directiv: promisiunile, dorințele, recomandările, implorările, amenințările. Scopul este determinarea transformării lumii printr-o acțiune viitoare a locutorului – în cazul forțelor angajante – sau printr-o acțiune viitoare a alocutorului – în cazul forțelor directive, astfel încît să se realizeze „corespondența cu conținutul propozițional al enunțării" [75]. Criteriul de succes al direcției de adecvare între conținutul propozițional P al unui act ilocuționar și „lumea" enunțării W este că P este adevărat în W [76].

(3) ***DUBLA DIRECȚIE DE ADECVARE*** (în engleză: *the double direction of fit*) se manifestă în cazul scopului ilocuționar declarativ, urmărit în actele de a concedia, a excomunica, a defini, a capitula. Satisfacerea acestor acte ilocuționare presupune ca lumea să fie transformată prin acțiunea prezentă a locutorului. Adecvarea la conținutul propozițional are loc prin faptul că locutorul reprezintă lumea ca fiind astfel transformată [77] (în engleză: *to bring about a change in the world by representing the world as so changed*). Aşadar, scopul actelor declarative este de a face în aşa fel, încît lumea să corespundă conținutului propozițional, spunînd, în acelaşi timp, despre conținutul propozițional că este corespunzător lumii.

(4) ***DIRECȚIA VIDĂ DE ADECVARE*** [78] (în engleză: *null or empty direction of fit*) se manifstă prin actele ilocuționare expresive: scuzele, mulțumirile, condoleanțele, felicitările. Scopul lor ilocuționar este de a exprima o stare mentală a locutorului cu privire la

---

[72] J. R. Searle & D. Vanderveken, *Foundations of Illocutionary Logic*, 1985, p. 93
[73] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, 1988, p. 109
[74] J. R. Searle & D. Vanderveken, *Foundations of Illocutionary Logic*, 1985, p. 93
[75] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, 1988, p. 110
[76] J. R. Searle & D. Vanderveken, *Foundations of Illocutionary Logic*, 1985, p. 93
[77] *Ibidem*, p. 95
[78] *Ibidem*, p. 94

Scanned with OKEN Scanner

starea de lucruri, reprezentată prin conținutul propozițional. În cazul actelor expresive, nu există scopul *„de a reprezenta o stare de lucruri ca fiind actuală sau de a tinde spre actualizarea unei stări de lucruri în lume"* [79].

O altă componentă a forței ilocuționare este ***MODUL DE REALIZARE*** (în engleză: *mode of achievement*). Daniel Vanderveken subliniază faptul că relația dintre modul de realizare și scopul ilocuționar este relația dintre un anumit mijloc și o anumită finalitate. *„În cazul unei cereri, locutorul trebuie să ofere o posibilitate de refuz alocutorului. În cazul unei comenzi, dimpotrivă, locutorul trebuie să invoce o poziție de autoritate asupra alocutorului"*.

Din perspectivă logică, actele ilocuționare presupun existența unui set special de condiții, pentru îndeplinirea scopului ilocuționar. De exemplu, modul de realizare, specific unei rugăminți, care constă într-o tentativă umilă sau politicoasă de a-l determina pe alocutor *să facă ceva*, este un *mod particular, specific*, de a îndeplini scopul directiv. Formal, modul de realizare a unei forțe ilocuționare poate fi reprezentat printr-o funcție μ de $I \times U_P$ în U_S care este, din punct de vedere algebric, o restricție a funcției reprezentînd scopul directiv. *„Prin definiție, $\mu(i, P)$ reprezintă succesul, într-un context, al unui anumit scop ilocuționar asupra lui P cu un anumit mod de realizare, altfel, demersul este sortit eșecului"* [80]. Unele moduri speciale de realizare sînt numite prin adverbe de tipul: *„cu bucurie"*, *„cu furie"*, *„cu umilință"*, *„copleșitor"*, *„cu îndrăzneală"* etc.

Forța ilocuționară impune anumite ***CONDIȚII CU PRIVIRE LA CONȚINUTUL PROPOZIȚIONAL*** [81] (în engleză: *propositional content conditions*). Conținutul propozițional al unei promisiuni, de pildă, trebuie să reprezinte o acțiune viitoare a locutorului; el nu poate promite că a făcut ceva în trecut. Dacă locutorul își cere scuze pentru ceva, trebuie să fie pentru un fapt pe care efectiv l-a făcut. Respectivele condiții nu permit enunțuri de tipul: *„Îți ordon să faci asta săptămîna trecută"*. Așadar, timpul verbelor utilizate în enunțurile imperative nu poate să reprezinte un moment anterior momentului enunțării.

Daniel Vanderveken arată că, formal, o condiție cu privire la conținutul propozițional *„este o funcție a ansambului de contexte I în ansamblul $P(U_P)$ al ansamblului de propoziții"* [82]. Condițiile ***CARE PRIVESC CONȚINUTUL PROPOZIȚIONAL*** sînt exprimate în lim-

---

[79] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, 1988, p. 110
[80] *Ibidem*, p. 113
[81] J. R. Searle & D. Vanderveken, *Foundations of Illocutionary Logic*, 1985, p. 16
[82] Daniel Vanderveken, *op. cit.*, p. 115

Scanned with OKEN Scanner

bile naturale prin constrîngeri sintactice asupra formelor gramaticale ale stipulărilor enunțurilor elementare.

O altă componentă a forței ilocuționare o reprezintă ***CONDIȚIILE PREGĂTITOARE*** (în engleză: *preparatory conditions*); acestea presupun existența unei clase de presupoziții. Locutorul presupune că propoziția este adevărată în contextul enunțării. De exemplu, un locutor, care condamnă alocutorul de a fi făcut ceva, presupune că fapta alocutorului este rea sau respingătoare. Cînd locutorul îndeplinește actul ilocuționar, iar presupozițiile sale sînt false în contextul enunțării sale, atunci actul ilocuționar este defectuos din punct de vedere logic, întrucît contextul nu este adecvat unui astfel de act.

Daniel Vanderveken arată că, formal, *„o condiție pregătitoare este o funcție* Σ *de* $I \times U_p$ *în* $P(U_p)$*; această funcție asociază fiecărui context* I *și fiecărei propoziții* P*, ansamblul tuturor propozițiilor pe care locutorul l-ar presupune, dacă el ar îndeplini în acest context un act ilocuționar de forma* $F(p)$ *prevăzut cu o forță* F*, avînd această condiție pregătitoare"* [83].

Așadar, condițiile *pregătitoare* ale unei forțe ilocuționare contribuie la determinarea unui tip special de condiții *de succes*, ce au ca specific presupozițiile locutorului în contextul unei enunțări.

CONDIȚIILE DE SINCERITATE (în engleză: *sincerity conditions*) sînt impuse de posibilitatea ca orice locutor să mintă într-o enunțare ce exprimă stări mentale pe care nu le are. Aceste stări mentale sînt, în concepția lui Daniel Vanderveken, *„atitudini propoziționale de forma* $m(P)$*, unde* m *este un mod psihologic ca, de exemplu, a spera, a dori sau a regreta, iar* P *este un conținut propozițional"* [84].

În *Foundations of Illocutionary Logic*, John Rogers Searle și Daniel Vanderveken identifică în ***GRADUL DE TĂRIE*** (în engleză: *degree of strength*) o altă componentă a forței ilocuționare. După Searle și Vanderveken, *„gradul de tărie al condițiilor de sinceritate ale unei forțe ilocuționare este adesea identic cu gradul de tărie cu care scopul său ilocuționar este îndeplinit pe baza conținutului propozițional"* [85].

Stările mentale, care constituie condițiile de sinceritate ale actelor de discurs, pot fi exprimate cu diferite grade de tărie, în funcție de forța ilocuționară a enunțării. De exemplu, gradul de tărie al unei implorări este mai puternic decît cel al unei simple cereri; aceasta pentru că locutorul, care imploră pe cineva, exprimă o dorință puter-

---

[83] Daniel Vanderveken, *op. cit.*, p. 117
[84] *Ibidem*, p. 120
[85] J. R. Searle & D. Vanderveken, *Foundations of Illocutionary Logic*, 1985, p. 20

Scanned with OKEN Scanner

nică. În folosirea orală a limbilor naturale, gradul de tărie este exprimat, în general, prin *intonație*. *„Astfel, o creștere a intonației exprimă, în general, o creștere a gradului de tărie a condițiilor de sinceritate"* [86]. Se pot remarca ușor diferențele dintre gradele de tărie ale scopurilor ilocuționare exprimate prin verbe ca: „a ordona", „a comanda", „a insista" și cele exprimate prin verbe ca: „a cere", „a sugera", „a sfătui", „a recomanda". În limbajul scris, creșterea gradului de tărie a condițiilor de sinceritate se poate obține cu ajutorul unor adverbe de tipul: „(în mod) sincer", „cu sinceritate", „cu franchețe" etc.

I. 14. MODURI DE UTILIZARE A LIMBAJULUI ÎN VIZIUNEA LUI DANIEL VANDERVEKEN

În *Les actes de discours*, Daniel Vanderveken identifică cinci forțe „primitive" care permit generarea întregului ansamblu de forțe ilocuționare posibile [87]: (a) ***FORȚA ASERTIVĂ***, a cărei direcție de adecvare este exprimată prin vectorul *„limbaj → lume"* și care se manifestă cu ajutorul unor verbe, precum: „a afirma", „a remarca", „a constata" etc.; veridicitatea enunțului este garantată de concordanța enunțării cu starea lumii care este descrisă; (b) ***FORȚA DIRECTIVĂ***, referitoare la actele de limbaj, prin care locutorul tinde să obțină o schimbare în lume, depinzînd de competența alocutorului, sau reprezintă responsabilitatea acestuia; direcția de adecvare este exprimată, acum, prin vectorul *„lume → limbaj"*, pentru că trebuie „transformată" lumea pentru a fi „conformă" cu enunțul; (c) ***FORȚA ANGAJANTĂ (PROMISIVĂ)***, care se referă la actele de limbaj în cadrul cărora schimbarea, ce trebuie să se realizeze, este la inițiativa, sau în sarcina locutorului; direcția de adecvare rămîne aceeași: *lume → limbaj*; (d) ***FORȚA DECLARATIVĂ***, care vizează toate actele de limbaj ce au particularitatea de a institui situația pe care, în același timp, o descriu; de exemplu, cînd președintele enunță: *„Ședința este deschisă"*, enunțul său este adevărat pentru că ședința este *ipso facto* deschisă, în chiar momentul enunțării; în această situație se încrucișează două direcții de adecvare: *limbaj → lume*, atît timp cît se descrie o stare de fapt; *„lume → limbaj"*, atît timp cît este descrisă starea care s-a instaurat; (e) ***FORȚA EXPRESIVĂ*** caracterizată prin absența relației dintre limbaj și lume; ea este simpla manifestare a unor stări psihologice, ce pot fi independente de orice, incompatibile cu ceva.

---

[86] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, 1988, p. 121
[87] *Ibidem*, pp. 127 - 128

Scanned with OKEN Scanner

Daniel Vanderveken propune, prin convenție: „*0*", pentru a reprezenta ***GRADUL NEUTRU DE TĂRIE***, propriu forțelor ilocuționare primitive (cum sînt asertările); „*+ 1*", pentru a reprezenta ***GRADUL DE TĂRIE SUPERIOR*** (propriu mărturiilor); „*+ 2*", pentru a reprezenta ***GRADUL DE TĂRIE SPECIFIC*** actelor solemne și altele [88].

Componentele forței ilocuționare sînt interdependente, putîndu-se determina unele pe altele. Astfel, unele scopuri ilocuționare determină condițiile asupra conținutului propozițional, condițiile pregătitoare și condițiile de sinceritate. De asemenea, unele moduri de realizare și condițiile de sinceritate determină condițiile pregătitoare, în sensul că nu este posibil ca un locutor să îndeplinească un scop ilocuționar cu aceste moduri, sau să exprime respectivele condiții de sinceritate, fără să îndeplinească condițiile pregătitoare. *„În general,* subliniază autorul în atenție, *cînd o forță ilocuționară are o componentă, ea deține, în egală măsură, toate celelalte elemente ce sînt determinate de ea"* [89].

Deosebit de important este și sistemul legilor, care determină forța ilocuționară, prezentat de Searle și Vanderveken în *Foundations of Illocutionary Logic*. Acest sistem este reluat și dezvoltat de Vanderveken în *Les actes de dicours*, sub denumirea de *„legi fundamentale ale semanticii generale"* [90]. Majoritatea acestor legi sînt importante, atît din punct de vedere lingvistic, cît și filosofic, întrucît legile fundamentale ale utilizării limbajului reflectă formele *a priori* ale gîndirii și ale experienței. În această viziune filosofică, *„semantica generală face mai mult decît simple aserțiuni empirice cu privire la semnificație în folosirea și înțelegerea limbilor naturale. Descriind structura logică a limbajului, semantica generală face aserțiuni* transcedentale, *care fixează limitele a ceea ce poate fi gîndit și poate fi obiectul experienței umane în această lume"* [91].

Filosoful belgian subliniază faptul că limbile naturale sînt influențate de condiții istorice, specifice comunităților în care sînt vorbite. Un locutor face o declarație de excomunicare sau de concediere, invocă o poziție specială într-o instituție socială, extralingvistică, particulară [92]. *„Societățile umane, avînd aceleași instituții (de exemplu, căsătoria), pot să vorbească limbi avînd forțe ilocuționare diferite, în cazul în care ele permit (în mod convențional) să realizeze diferite acțiuni, printr-un enunț declarativ, în cadrul aces-*

---

[88] Daniel Vanderveken, *op. cit.*, p. 122
[89] *Ibidem*, p. 124
[90] *Ibidem*, p. 144 *sqq.*
[91] *Ibidem*, p. 211
[92] *Ibidem*, p. 29

Scanned with OKEN Scanner

tor instituții" [93]. Daniel Vanderveken dă ca exemplu verbul arab care numește – și împlinește – actul de divorț în Arabia Saudită. Acest verb are o folosire performativă bazată pe *Coran*, folosire ce este exclusă în comunitățile lingvistice moderne și laice.

În *Les actes de discours*, Daniel Vanderveken analizează condițiile *de succes* și condițiile *de satisfacere* ale actelor ilocuționare. „*Prin* condițiile de succes *ale unui act ilocuționar înțeleg condiții care trebuie îndeplinite în contextul unei enunțări pentru ca locutorul să reușească îndeplinirea unui act în contextul respectiv*". De exemplu, enunțarea unei propoziții de mulțumire are drept condiție de succes exprimarea recunoștinței locutorului către alocutor.

În diferitele contexte ale folosirii limbilor naturale, actele de discurs pot avea două valori: *succesul* (cînd într-un context al enunțării locutorul îndeplinește actul ilocuționar) și *insuccesul* (cînd acest act nu este realizat). Un caz particular al insuccesului este *eșecul*; acesta se produce cînd locutorul încearcă, fără succes, să îndeplinească actul ilocuționar. Așadar, pentru gînditorul belgian, o enunțare este reușită „*dacă și numai dacă locutorul realizează actul ilocuționar exprimat prin enunțul pe care-l utilizează într-un anumit context, iar* o enunțare este un eșec, *în caz contrar*" [94].

Condițiile de satisfacere ale unui act ilocuționar sînt cele care trebuie îndeplinite într-un context real, concret, al enunțării, pentru ca actul să fie realizat în contextul respectiv. Astfel, o promisiune nu este satisfăcută dacă locutorul *nu face* ceea ce a promis. „*Noțiunea de condiție de satisfacere este, în același timp, o generalizare și o extensie a condiției de adevăr, necesară în semantica generală, pentru a acoperi toate forțele ilocuționare*" [95].

Așadar, un act de discurs de forma „*F(p)*" este satisfăcut în contextul unei enunțări numai dacă este adevărat, în acest context, conținutul său propozițional *p*. Altfel spus, satisfacerea unui act ilocuționar într-un context, reprezintă o corespondență între conținutul propozițional al actului și o stare de lucruri existentă în realitate.

Asemenea lui Daniel Vanderveken, noi considerăm *semantica generală* drept disciplină sermocinală (sau formală) ce urmează scopurile transcedentale pe care Ludwig Wittgenstein (în *Tractatus logico – philosophicus*) le atribuia logicii. Respectivele scopuri determină totalitatea folosirilor posibile ale limbajului și condiționează îndeplinirea reușită a actelor ilocuționare.

---

[93] Daniel Vanderveken, *op. cit.*, p. 30
[94] *Ibidem*, p. 33
[95] *Ibidem*, p. 34

Scanned with OKEN Scanner

I. 15. ALTE INOVAȚII ÎN TOPICA DISCUTATĂ

În filosofia contemporană a limbajului, *teoria actelor de discurs* ocupă un loc central, evoluînd, în urma dezvoltării propriului aparat conceptual, în mai multe direcții. Apreciem că aportul teoriei actelor de discurs la dezvoltarea filosofiei limbajului se extinde, pe măsură ce au loc continue sistematizări interne, care permit lărgirea cîmpului ei de competență și conștientizarea limitelor proprii. Astfel, structura formală „*F(p)*" nu este valabilă decît pentru actele elementare, și nu pot pretinde că epuizează repertoriul complet al actelor ilocuționare posibile. De exemplu, enunțul „*Dacă vei cîștiga, îți promit să te invit la restaurant*" are o formă complexă; promisiunea este efectivă numai dacă un anumit fapt este stabilit sau realizat dinainte, ea fiind, deci, condițională. Forma corectă pentru un astfel de act ar fi, mai degrabă, „$P \rightarrow F(Q)$"[96].

Precizăm că există și acte de limbaj care nu sînt efective decît dacă alocutorul participă, într-un anume mod, la efectuarea lor. Dacă, de plidă, locutorul spune: „*Pariez un milion de lei pe calul «Zorro»*" acest enunț nu constituie un pariu decît dacă alocutorul răspunde: „*Accept*". Prin teoria actelor de limbaj se impune, în activitatea de analiză a discursului, o concepție diferită, ce evidențiază dimensiunea interactivă a enunțării; această dimensiune invocă, pentru a descrie interlocuția, parteneri și strategii. Secvența de comunicare îl pune pe alocutor în fața unui act împlinit și reclamă de la el o recunoaștere. „*Pragmatica neoretoricienilor este ca peștele în apă printre maximele conversaționale și valorifică cele mai subtile procedee puse în serviciul persuasiunii*"[97].

În deceniile opt și nouă ale secolului nostru, se impun noi autori și noi concepții, ce aduc inovații în planul studiului actelor de discurs. Se evidențiază, astfel, ***PRAGMATICA TRANSCEDENTALĂ*** a lui Karl - Otto Apel, fondată pe relația dintre subiect, limbaj și obiect; relația subiectului cu lumea trece prin limbaj, subiectul fiind membru al unei comunități lingvistice. „*Individul este mai degrabă un homo sapiens, socializat cu succes de competența sa comunicațională: el se formează ca o ființă care s-a identificat întotdeauna cu comuninatea ideală de comunicare și care a acceptat, implicit, regulile pragmatice și transcendentale ale comunicării*"[98].

---

[96] Daniel Vanderveken, *op. cit.*, p. 21
[97] Françoise Armengaud, *La Pragmatique*, P. U. F., Paris, 1993, p. 123
[98] *Apud:* Françoise Armengaud, *La Pragmatique*, p. 109; Karl - Otto Apel, *Sprache und*

Scanned with OKEN Scanner

Jürgen Habermas a elaborat o teorie a comunicării lingvistice, care îşi propune să evidenţieze puterea eliberatoare a limbajului. Concepţia sa are la bază atît teoriile lui Austin şi Searle, cît şi alte analize, într-o manieră care atinge sincretismul. Oricum, cercetările sale tind către formularea unei ***PRAGMATICI UNIVERSALE***. După filosoful german, nu numai trăsăturile fonetice, sintactice şi semantice ale frazelor, dar şi trăsăturile pragmatice ale proferărilor, nu numai limbajul, ci şi discursul, nu numai competenţa lingvistică, dar şi competenţa comunicativă admit o reconstrucţie raţională în termeni universali. *„Sarcina pragmaticii universale, ca teorie a competenţei comunicative, eu o văd în reconstruirea sistemului de reguli după care vorbitorul, competent pe plan comunicativ formează exprimări din propoziţii şi le transformă în alte exprimări“* [99].

Avem certitudinea că diferitele tipuri de acte de limbaj nu pot fi acceptate ca fiind izolate; ele îşi capătă valoarea ilocuţionară numai în contextul unui schimb lingvistic. Acest fapt impune cercetarea unui act de vorbire din perspectiva raporturilor pe care le poate stabili cu actele care îl preced, precum şi cu cele ce-i urmează, în sînul unei secvenţe de discurs. De maximă importanţă este şi determinarea manierei în care secvenţele se rînduiesc într-o unitate discursivă mai vastă: conversaţie, negociere, controversă, dialog etc.

Dominique Maingueneau impune o abordare a unităţii de discurs la un nivel superior frazei, aducînd în atenţia lingviştilor şi a filosofilor ***MACRO - ACTELE DE LIMBAJ***. Lingvistul francez dezvoltă o ***PRAGMATICĂ A DISCURSULUI***, scoţînd în evidenţă atît macro-structurile *semantice*, cît şi pe cele *pragmatice*. Dacă primele macro-structuri sînt de natură să lămurească principiile diferite de unitate a operei în discurs, precum tematizarea, coeziunea, coerenţa, celelalte permit înţelegerea pertinenţei enunţurilor, în funcţie de obiectivul urmărit în schimbul lingvistic, asimilabil unui macro-act de limbaj.

Sîntem convinşi că perseverarea în demersul de cunoaştere şi înţelegere a regulilor, a convenţiilor şi a ierarhiilor ce guvernează limbajul poate să asigure potenţarea complexităţii actului de comunicare. Estimăm, de asemenea, că domenii ca logica, semiotica, lingvistica, poetica, estetica şi altele au suportat o contaminare ilocuţionară ce merită o abordare corespunzătoare „schimbărilor de paradigmă“ cu totul remarcabile.

Erkenntnis, editat de B. Kanitscheider, 1975

[99] Jürgen Habermas, *Cunoaştere şi comunicare*, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 195

Scanned with OKEN Scanner

II. ACTELE DE DISCURS ÎN PERSPECTIVA SEMIOTICII ŞI A HIPERSEMIOTICII

Am remarcat faptul că cercetările actuale în lingvistică, în logică, în informatică şi în filosofia limbajului sînt orientate, din ce în ce mai mult, spre elaborarea unui aparat conceptual capabil să opereze pertinent în cadrul a două procese: *utilizarea* frazelor, în condiţii normale de comunicare, ca discurs, şi *combinarea* frazelor, constituirea lor într-un text. În aceste condiţii, enunţarea, ca producţie de mesaje, devine obiect de analiză. O astfel de analiză, la nivel transfrastic, permite stabilirea, la nivel superior, a valorii ilocuţionare a macro-actelor de limbaj.

II. 1. DISCURSUL – UN NIVEL TRANSFRASTIC

Dominique Maingueneau, în *Pragmatique pour le discours littéraire* realizează o amplă analiză a genurilor de discurs, pe care le consideră determinante în raport cu performanţele şi competenţele comunicării; dacă destinatarul înţelege cărui gen îi aparţine un ansamblu de enunţuri, el are o interpretare adecvată, ce nu rezultă din simpla sumă a actelor de limbaj elementare [1].

Nina Ivanciu, în lucrarea *Epistemă şi receptare,* defineşte discursul drept *„set de enunţuri perceput ca un întreg coerent în virtutea relaţiilor care se stabilesc între ele – relaţii de natură sintactico-semantică şi semantico-pragmatică – şi care sînt produse de un autor, situat spaţio-temporal, pentru un cititor, determinat şi el spaţio-temporal“* [2].

Sîntem de acord cu faptul că discursul, ca macro-act de limbaj, se constituie, aşadar, într-o suită de enunţuri. El poate fi orice: o conversaţie simplă, un pamflet politic, romanul lui Roger Martin du Gard, *Les Thibault* etc. Discursul reglementează ordinea limbajului; el caracterizează maniera în care vorbeşte locutorul, aspectul expresiei, stilul locuţiunii, în timp ce enunţul reprezintă ordinea cuvintelor ca lucruri desemnate. Aşadar, termenul ***DISCURS***, în sensul cel mai

---

[1] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, Bordas, Paris, 1990, p. 2
[2] Nina Ivanciu, *Epistemă şi receptare*, Editura Univers, Bucureşti, 1988, p. 16

Scanned with OKEN Scanner

larg, înseamnă, în acelaşi timp, expresia verbală a gîndirii şi expresia oratorică a unui locutor.

Pornind de la dualitatea saussuriană dintre „limbă" şi „vorbire", Émile Benveniste, în *Problèmes de linguistique générale,* distinge între ***LINGVISTICA LIMBII***, care are la bază semnul şi ***LINGVISTICA DISCURSULUI***, care are la bază fraza [3]. Discursul nu este o unitate lingvistică, dar trimite la enunţare. Miza discursului este *„aceea a actelor discrete şi, de fiecare dată, unice, prin care limba este actualizată în cuvînt de un locutor"* [4].

Enunţiatorului i se alătură o altă persoană, un interlocutor, căruia îi este adresat discursul. *„Noi găsim în lume un om vorbind unui alt om, şi limbajul reprezintă însăşi definiţia omului"* [5].

Paul Ricoeur, în lucrarea *Eseuri de hermeneutică*, afirmă că discursul se prezintă ca *eveniment* – ceva ce se întîmplă atunci cînd cineva vorbeşte. Cel care enunţă se referă, întotdeauna, la ceva: la o lume pe care pretinde că o descrie, o exprimă, sau o reprezintă. *„A spune că discursul este un eveniment înseamnă a spune, mai întîi, că discursul este realizat temporal şi în prezent, pe cînd sistemul limbii este virtual şi în afara timpului; în acest sens, se poate vorbi, împreună cu Benveniste, de «instanţa de discurs» pentru a desemna producerea discursului însuşi ca eveniment"* [6].

Sînt autori care folosesc pentru ***DISCURS*** termenul ***TEXT***. După analistul german Heinrich Plett, bunăoară, textul *„apare ca «semn lingvistic originar» [...] macro - sau super - semn, iar celelalte unităţi lingvistice (fonemele, morfemele, sintagmele) reprezintă doar părţi de semn"* [7].

La rîndul lor, generativiştii americani (Noam Chomsky, George Lakoff, Jerrold Y. Katz şi alţii) disting net între *text* şi *discurs*; fraza şi textul sînt plasate în relaţie de continuitate, ca forme lingvistice ale discursului.

Paul Ricoeur numeşte ***TEXT*** *„orice discurs fixat prin scriere"*, *considerînd că „fixarea prin scriere este constitutivă textului însuşi"* [8]. Prin urmare, textul, ca discurs scris, poate fi: textul *unui roman*, textul *intervenţiilor în cursul unei şedinţe parlamentare* (aşa cum apar ele în stenograme), textul *unui dialog destinat predării limbilor* străine (aşa cum a fost el scris în manual) etc.

---

[3] Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1966, p. 250
[4] *Ibidem*, p. 251
[5] *Ibidem*, p. 259
[6] Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1995, pp. 95 - 96
[7] Heinrich Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Editura Univers, Bucureşti, 1983, p. 36
[8] Paul Ricoeur, *op. cit.* p. 111

Scanned with OKEN Scanner

Ion Coteanu, în volumul *Stilistica funcțională a limbii române*, afirmă că textul este *„combinarea unui nucleu de referințe cu circumstanțele alese pentru valorificarea lui"* [9].

Considerăm că discursul (scris sau vorbit) posedă, în grade diferite: *referință* (respectiv valoare de adevăr) și *sens*, caracteristici ce îl conectează la realitatea non-lingvistică; discursul posedă, de asemenea, o anumită *structură* și transmite, întotdeauna, un anumit *mesaj*, urmărind obținerea unor *efecte*.

II. 2. PRODUCEREA ȘI ORDINEA DISCURSULUI

În prelegerea inaugurală, rostită la Collège de France în 1970, Michel Foucault abordează aspecte fundamentale ale elaborării și utilizării discursului în civilizația umană. Această prelegere avea să fie publicată, un an mai tîrziu, sub titlul (eminamente structuralist !) *L'Ordre du discours* [10]. După gînditorul francez, dincolo de cuvintele, uzate de atîta folosire, se ascund dominații și constrîngeri, suferințe, lupte și victorii, activitatea discursivă – în fond cotidiană și banală – purtînd în ea *„puteri și pericole pe care abia le putem imagina"*. Nu putem nega, susține Michel Foucault, existența unei îngrijorări cu privire la ceea ce reprezintă discursul, *„în realitatea lui materială, de lucru vorbit și scris"*.

În orice societate, sînt elaborate o serie de proceduri care pot controla, organiza și selecționa producerea discursului. Michel Foucault identifică trei tipuri de interdicție [11]: (1) ***TABUUL OBIECTULUI*** – nu avem dreptul să spunem totul, nu putem vorbi despre orice; (2) ***RITUALUL CIRCUMSTANȚEI*** – nu putem spune orice în oricare împrejurare; (3) ***DREPTUL PRIVILEGIAT ȘI EXCLUSIV AL SUBIECTULUI VORBITOR*** – nu poate vorbi oricine despre orice.

Filosoful francez afirmă că, în societatea contemporană, opoziția dintre nebunie și rațiune, separă ***DISCURSUL NEBUNULUI*** de ***DISCURSUL CELORLALȚI***; partajul dintre rațiune și nebunie se bazează tocmai pe faptul că *„nebunia nebunului se putea recunoaște tocmai prin vorbele lui"*. Atitudinile din trecut față de discursul alienatului erau, în general, de respingere sau ignorare; doar pe scena teatrului nebunia era mijloc de a spune, mascat, adevărul. Personajul

---

[9] Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, vol. II, Editura Academiei, București, 1985, p. 186

[10] Michel Foucault, *L'ordre du discours*, Gallimard, Paris, 1971; trad. rom. (*Ordinea discursului*), Editura Eurosong & Book, București, 1998

[11] Michel Foucault, *op. cit.*, p. 15

Scanned with OKEN Scanner

Ofelia, din opera shakespeariană *Hamlet*, are un astfel de discurs, iar vorbele Ofeliei sînt găsite ca *„bîiguieli care spun mai mult decît vorbele cuminți"* [12], de către Laerd, un alt personaj al tragediei:

> „Trebuie să cîntați așa: «Ce jos e, ce jos și acolo îl chemați». Vai, ce bine se potrivește cu vîrtejurile ! Știți, e vorba de chelarul cel ticălos, care a furat-o pe fiica stăpînului" [13] (Williams Shakespeare, *Teatru*, 1964).

Opoziția dintre adevăr și fals determină o contrapunere între ***DISCURSUL ADEVĂRAT*** și ***DISCURSUL FALS***. O accepțiune a discursului adevărat este cea a discursului *„pronunțat după un ritual impus de către cineva în drept să o facă"* [14], prezicînd viitorul și participînd la înfăptuirea acestui viitor. Un astfel de discurs rostește, bunăoară, Iahve lui Moise:

> „Ați văzut ce am făcut Egiptului și cum v-am purtat pe aripi de vultur și v-am adus aici la Mine. Acum, dacă veți asculta glasul Meu, veți fi ai Mei dintre toate popoarele, căci tot pămîntul este al Meu. Îmi veți fi o împărăție de preoți și un popor sfînt" [15] (*Biblia*, 1990).

După secole de definiții și conceptualizări, adevărul rezidă și în ceea ce *spune* discursul, deplasîndu-se către raportul cu propria sa referință. Voința de adevăr a societății actuale se sprijină – după Foucault – pe un suport instituțional; *„ea este, deopotrivă, consolidată și reînnoită de o întreagă rețea de practici"* (pedagogia, sistemul de cărți, bibliotecile, laboratoarele etc.), precum și de modul în care cunoașterea este valorizată în social. *„Mă gîndesc la maniera în care literatura occidentală a trebuit, de secole, să-și caute sprijin în verosimil, în natural, în sinceritate, în știință, pe scurt, în discursul adevărat"* [16].

Foucault se referă la două proceduri interne de control și de delimitare ale discursului: ***COMENTARIUL*** și ***AUTORUL***. Prin ***COMENTARIU***, se poate spune ceva diferit de textul însuși, *„dar cu condiția ca ceea ce e spus – și, într-un anume fel, desăvîrșit – să fie însuși textul"* [17]. Cotidian, sînt rostite discursuri care dispar o dată cu actul pronunțării lor. Alte discursuri sînt rostite și rămîn, generînd noi acte de vorbire *„care le reiau, le transformă și vorbesc des-*

---

[12] Michel Foucault, *op. cit.*, p. 17
[13] Williams Shakespeare, *Hamlet*, în: Shakespeare, *Teatru*, Editura pentru Literatura Universală, București, 1964, pp. 762 - 763
[14] Michel Foucault, *op. cit.* p. 19
[15] *Biblia*, G. B. V., Dillenburg, 1990, p. 76
[16] Michel Foucault, *op. cit.*, p. 21
[17] *Ibidem*, p. 26

Scanned with OKEN Scanner

pre ele" [18]. Prin comentariu, pornindu-se de la textul prim, se elaborează textul secund prin construirea de noi discursuri. De exemplu, tragedia *Hipolit* a lui Euripide are ca subiect iubirea incestuoasă a soției lui Teseu, Fedra, față de fiul ei vitreg, Hipolit. Racine reia, în *Fedra*, cu un discurs propriu, tema femeii care trăiește o dragoste vinovată pentru fiul soțului ei.

Un text prim, cum este discursul *Eclesiastului*, a dat naștere unor tipuri de discurs foarte diferite. Să pornim, de pildă, de la următorul fragment vetero-testamentar.

> „Căci ce folos are omul din toată munca lui și din toată străduința inimii lui, cu care se chinuiește sub soare ? Toate zilele sînt pline de durere și munca lui nu este decît necaz: nici măcar noaptea n-are odihnă inima lui. Și aceasta este deșertăciune" [19] (*Biblia*, 1990).

Un comentariu al acestui discurs se poate regăsi în textul unui gînditor religios, precum Pascal, autorul celebrelor *Cugetărilor*. Un alt comentariu, de data aceasta ținînd de secolul al XX-lea, aparține ateului Albert Camus, ce avea să creeze, în *Mitul lui Sisif*, un nou discurs despre zădărnicia și absurdul vieții și activității umane.

> „Iată ce poate omul prin el însuși și prin propriile sale eforturi [...] Căutăm adevărul, dar nu găsim decît incertitudine. Căutăm fericirea, dar nu găsim decît nefericire și mizerie. Sîntem incapabili de a nu dori adevărul și fericirea: însă nu sîntem capabili nici de certitudine, nici de fericire [20] (Pascal, *Pensées*); „Zeii îl osîndiră pe Sisif să rostogolească într-una o stîncă pînă în vîrful unui munte, de unde piatra cădea dusă de propria ei greutate. Socotiseră, cu oarecare dreptate, că nu există pedeapsă mai crîncenă decît munca zadarnică și fără speranță [...] În acea clipă subtilă, cînd omul se pleacă asupra vieții sale, Sisif, întorcîndu-se la stîncă, contemplă acel șir de fapte fără legătură, care devine propriul său destin, creat de el, unit sub privirea memoriilor sale și, în curînd, pecetluit de moarte" [21] (Camus, *Mitul lui Sisif*, 1994).

Construirea de noi și noi discursuri, ca posibilitate deschisă de a vorbi, este întemeiată – în viziunea existențialistului Albert Camus – prin *„proeminența textului prim, permanența lui, statutul său de discurs mereu reactualizabil, sensul multiplu și ascuns pe care se consideră că îl deține, resursele tăinuite și bogăția esențială care îi sînt atribuite"* [22].

---

[18] Michel Foucault, *op. cit.*, p. 24
[19] *Biblia*, 1990, p. 680
[20] Blaise Pascal, *Pensées*, Librairie Générale Française, Paris, 1962, p. 133
[21] Albert Camus, *Mitul lui Sisif*, Editura RAO, București, 1994, pp. 191 și 194
[22] *Ibidem*, p. 25

Scanned with OKEN Scanner

În concepţia lui Michel Foucault [23], ***AUTORUL*** reprezintă principiul de grupare a discursurilor, *„unitate şi origine a semnificaţiilor acestora, sediu al coerenţei lor"*.

Există discursuri care sînt vehiculate fără a fi acordate vreunui autor: efemerul limbaj cotidian, precum şi legile, decretele, contractele care au nevoie de semnatari, nu de autori. Textelor din filosofie, din ştiinţă sau din literatură, li se atribuie – de obicei – un autor.

Michel Foucault accentuează existenţa cerinţei actuale ca, în ordinea discursului literar, autorul *„să dea seama de unitatea textelor care sînt adunate sub numele lui"* [24]. Implantarea în real, coerenţa, dezvăluirea sensurilor, unitatea textelor reprezintă responsabilitatea autorului.

Un al treilea grup de proceduri ce controlează discursul vizează locutorii; *„nimeni nu va intra în ordinea discursului dacă nu va satisface anumite exigenţe sau dacă nu este de la bun început calificat să o facă"* [25].

Restricţiile la care ne referim sînt grupate de Michel Foucault în arealul termenului ***RITUAL***, care are drept conţinut calificarea, pe care trebuie să o posede cei ce produc diferitele discursuri. Nu poate oricine, în orice împrejurare, să rostească un discurs juridic:

> „Ajutorul dat unui infractor fără o înţelegere stabilită înainte sau în timpul săvîrşirii infracţiunii, pentru a zădărnici sau împiedica urmărirea penală, judecata sau executarea pedepsei, ori pentru a asigura infractorului folosul sau produsul infracţiunii se pedepseşte ..." [26] (*Codul de procedură penală*, 1998).

Acest tip de discurs are efect doar dacă este pronunţat de un magistrat, singurul în măsură să îi ofere sens şi eficienţă. La fel, doar o persoană calificată corespunzător poate elabora discursul specific psihanalizei. Discursul pe care îl reproducem are efect asupra alocutorului, doar dacă este rostit de psihanalist, ca persoană autorizată ce poate explica semnificaţiile inconştiente ale comportamentelor copiilor în vîrstă de trei ani, ce plîng atunci cînd li se cere să facă ceva.

> „Pentru un copil nu există niciodată «noi». Niciodată. Întotdeauna este vorba despre o persoană anume. Poate acestei fetiţe îi este frică, nu poate face faţă la ceea ce îi cer părinţii (este un copil «inhibat», cum îl numim noi, care nu îndrăzneşte să acţioneze). Poate că de două, trei ori a fost neîndemînatică şi acum se consideră nepricepută" [27] (Françoise Dolto, *Cînd apare copilul*, 1994).

---

[23] Albert Camus, *op. cit.*, p. 26
[24] Michel Foucault, *op. cit.*, p. 27
[25] *Ibidem*, p. 33
[26] *Codul de procedură penală*, Editura Argessis, Curtea de Argeş, 1998, p. 73
[27] Françoise Dolto, *Cînd apare copilul (o psihanalistă dă sfaturi părinţilor)*, Editura

Discursurile religioase impun, şi ele, instaurarea unui ritual, în sensul de competenţă a subiectului vorbitor pentru a impresiona şi a produce adeziunea sufletească a alocutorului. Un exemplu îl constituie secvenţa din discursul unei personalităţi remarcabile a teologiei ortodoxe, cum este părintele Stăniloae:

> „Eu văd lumea ca pe un transparent al lui Dumnezeu. Şi lumea ni s-a dat pentru comunicare între noi, pentru a ne ajuta prin ea pe noi înşine; pentru a vedea că celălalt are nevoie de o bucată de pîine, să i-o dau. Lumea este dată ca mijloc de strîngere a comunicării, dar şi ca mijloc de a-L vedea pe Dumnezeu“ [28] (Sorin Dumitrescu, *7 dimineţi cu părintele Stăniloae*, 1992).

Credem că discursul, ca mod de manifestare a omului în lume, trebuie considerat şi abordat ca un ansamblu de evenimente discursive care se intersectează, iar uneori se juxtapun, sau, ajung să se ignore ori să se excludă reciproc.

II. 3. POLIFONIA DISCURSULUI, PLURIVOCITATEA TEXTULUI

După cum afirmă Dominique Maingueneau, în *Eléments de linguistique pour le texte littéraire*, de cele mai multe ori, cel care rosteşte, sau exprimă un enunţ îşi asumă, concomitent, trei *status*-uri: (1) cel de producător fizic al enunţului; (2) cel de subiect al enunţării; (3) cel de persoană responsabilă pentru enunţ [29].

Oswald Ducrot, în volumul *Le dire et le dit* [30], distinge, în cadrul aceluiaşi discurs, între ***ENUNŢIATORI*** şi ***LOCUTORI.***

Pentru clarificarea acestei distincţii, analistul francez (interesat într-un mod cu totul remarcabil de întîlnirile productive între logică şi limbaj) recurge la ***POLIFONIE*** (adică la un termen ce este preluat de la Mikhail Bakhtin, pentru care, în orice text, se pot recunoaşte mai multe voci, vorbind simultan, doar una dintre aceste voci fiind dominantă şi apreciindu-le pe celelalte). ***TEORIA POLIFONIEI*** fundamentează, alături de ***TEORIA ACTELOR DE LIMBAJ***, sensul alterităţii. Ea adaugă unei alterităţi aşa-numite „externe“, o alteritate „internă“, stabilind că sensul unui enunţ descrie enunţarea ca un fel de dialog cristalizat, în care mai multe voci se confundă).

Locutorul este persoana responsabilă de propriul său enunţ (de ceea ce enunţă); ne referim aici la o intervenţie discursivă care nu co-

---

Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 151

[28] Sorin Dumitrescu, *7 dimineţi cu părintele Stăniloae*, Ed. Anastasia, Bucureşti, 1992, p. 79

[29] Dominique Maingueneau, *Éléments de linguistique pour le texte littéraire*, Dunod, Paris, 1993, p. 75

[30] Oswald Ducrot, *Le dire et le dit*, Les Editions de Minuit, Paris, 1984, pp. 171 - sqq

Scanned with OKEN Scanner

incide, în mod obligatoriu, cu producătorul fizic al enunțării. De exemplu, dacă semnez un formular (redactat într-o instituție) de felul: *„Eu, subsemnatul, declar...“*, eul locutorului acestui text nu este altul decît *eu*, care nu sînt, totuşi, autorul efectiv al textului.

Oswald Ducrot separă locutorul în calitate de *individ cu o anumită identitate* (notată *„L“*) şi locutorul în calitate de *ființă a lumii* (notat cu *„λ„*). *L* este definit ca responsabilul enunțării şi considerat doar un deținător al acestei proprietăți; *λ* este mai complex, putînd avea şi alte însuşiri. Dacă locutorul vorbeşte de el însuşi, ca ființă a lumii, atunci *λ* va fi implicat. Iată un text din scrisoarea lui La Bruyère către Santeul, cel dintîi (La Bruyère) oferind imaginea unui locutor modest, autocritic; el se afirmă, devalorizîndu-l pe *λ*.

> „Au sînt eu un Rapin sau un Commire ? Eu umblu fără vederi largi cu proza mea greoaie şi masivă, iar dumneavoastră vă înălțați ca un vultur pe aripile poeziei“ [31] (La Bruyère, *Caracterele*, 1967).

Enunțiatorul este, pentru locutor, cam ceea ce personajul dintr-o ficțiune este pentru autorul acesteia. Ca „intervenienți discursivi“, enunțiatorii sînt cei ale căror voci sînt prevăzute în enunțare, fără a le putea atribui cuvinte precise; ei nu vorbesc cu adevărat, dar enunțarea le permite exprimarea unui punct de vedere. Astfel, locutorul poate pune în scenă, în propria sa enunțare, poziții distincte ale sinelui. *„Enunțiatorii nu se mulțumesc să transmită doar conținuturi reprezentative, ei se implică în ceea ce spun şi se afirmă afirmînd, negociind propria lor manifestare în discurs* («îmi permit să vă spun că ...»), *anticipînd reacțiile celuilalt* («îmi veți spune că ...») *etc.“* [32].

Julia Kristeva introduce termenul de ***INTERTEXTUALITATE*** [33], pentru a releva faptul că, orice text apare în relație cu alte texte, anterioare; astfel, se impune viziunea *intertextuală*, ce deschide noi posibilități de interpretare a discursului literar. Roland Barthes afirma că *„tocmai aceasta înseamnă **INTERTEXTUL**: imposibilitatea de a trăi în afara **TEXTULUI INFINIT**“* [34].

Pe baza sistemului intrertextual, sînt edificate, de pildă, genurile comice şi satirice. Un enunț ***IRONIC*** face să se audă o altă voce decît cea a locutorului, vocea unui enunțiator care exprimă un punct de vedere de nesusținut. Locutorul îşi asumă cuvintele, dar nu şi punc-

---

[31] La Bruyère, *Caracterele*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1967, p. 375
[32] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, pp. 17 - 18
[33] Julia Kristeva, *Séméiotiké, Recherches pour une sémanalyse*, Seuil, Paris, 1969, p. 54
[34] Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, Seuil, 1973, p. 59

Scanned with OKEN Scanner

tul de vedere pe care ele îl presupun. Acest fapt impune apariția unei distanțări între *cuvinte* și *locutor*.

După Oswald Ducrot, rostirea într-o manieră ironică presupune *„ca un locutor L să prezinte enunțarea ca și cum ar exprima poziția unui enunțiator E, poziție pentru care se știe, de altfel, că locutorul nu-și asumă responsabilitatea"* [35].

Schița lui Ion Luca Caragiale, *Bacalaureat*, presupune distincția între subiectul vorbitor (autorul, I. L. Caragiale) și locutor (personajul schiței care spune eu); în părțile ironice ale textului, se adaugă personajul unui enunțiator. Cînd personajul, care povestește la persoana I, se adresează profesorului Popescu, pentru a-l determina să acorde o notă nemeritată elevului Georgescu, argumentează:

> „Dar asta trebuie să convii și dumneata, e tot așa de absurd ca și cînd ai împiedica pe un tînăr dispus să învețe dreptul, să piarză un an, fiindcă nu e tare la morală...Ce are a face morala cu cariera de avocat, pe care vrea tînărul să o îmbrățișeze !" [36] (I. L. Caragiale, *Momente și schițe*, 1966)

Analiza semantică nu va fi aceeași, după cum enunțul va fi considerat sau nu ironic. Interpretat ca fiind sincer, el nu este atribuit decît locutorului; dacă este ironic, locutorul face să se audă vocea unui enunțiator, susținînd ideea (absurdă) că atitudinile morale nu au nici o legătură cu activitatea unui avocat. Există aici o dublă lectură, care se articulează pe ambiguitatea termenului morală: ca disciplină de studiu, sau ca ansamblu de norme sociale. Dubla lectură, înscrisă în situația de enunțare, construită prin text, se adresează la doi destinatari deodată: *profesorul Popescu* și *cititorul*.

Pentru ca ironia să fie percepută ca atare, trebuie să existe indicii care să permită sesizarea disocierii enunțiative.

Tot în termenii polifoniei, se poate realiza o analiză a ***PARODIEI***, un discurs elaborat prin imitarea altuia. După Dominique Maingueneau, în parodie intervin două instanțe enunțiative: pe parcursul rostirii sale, locutorul face să se „audă" o altă sursă enunțiativă pe care o ridiculizează, manifestîndu-și, astfel, propria sa superioritate. Enunțarea parodică este, în mod necesar, însoțită de indici de distanțare, care permit alocutorului să perceapă disonanța. Spre deosebire de ironie, în realizarea parodiei, după Maingueneau [37], *„locutorul ridiculizează și individualizează: el se referă la un autor sau la*

---

[35] Oswald Ducrot, *Le dire et le dit*, 1984., p. 211

[36] Ion Luca Caragiale, *Bacalaureat*, în: I. L. Caragiale, *Momente și schițe*, Editura Tineretului, București, 1966, pp. 251 - 252

[37] Dominique Maingueneau, *Eléments de linguistique pour le texte littéraire*, 1993, p. 88

Scanned with OKEN Scanner

un gen de discurs identificabil". Prin urmare, reuşita acestui tip de discurs depinde fundamental de competenţa culturală a alocutorului, care-i permite acestuia identificarea discursului parodiat. Propunem, pentru exemplificare, următorul fragment din *Naivul* lui Voltaire:

> „Odată, sfîntul Dunstan, irlandez de neam şi sfînt de meserie, plecă din Irlanda pe un muntişor, care porni pe mare spre coasta Franţei; cu vehiculul acesta, sfîntul sosi în Golful Saint-Malô. Se dădu jos pe ţărm şi binecuvîntă muntele care i se închină adînc, şi se întoarse în Irlanda pe acelaşi drum pe care venise. / Dunstan clădi pe meleagurile acelea o bisericuţă şi îi dădu numele de Maica Domnului din Munte, pe care îl are şi acum, după cum se ştie. / În anul 1689, în ziua de 15 iulie, spre seară, părintele Kerkabon, parohul Bisericii Maica Domnului din Munte, ieşise să ia aer, împreună cu sora lui, domnişoara de Kerkabon. Părintele, om mai în vîrstă, era un foarte bun preot, pe care vecinii îl iubeau, după ce odinioară îl iubiseră vecinele. [...] Cunoştea destul de binişor teologia; şi cînd se plictisea de citit pe Sfîntul Augustin, petrecea cu Rabelais: aşa că toată lumea îl vorbea de bine" [38] (Voltaire, *Candid sau optimismul*, 1993)

Dacă studiem primele două paragrafe, constatăm că Voltaire parodiază literatura populară ce prezenta vieţile sfinţilor, care ridicau biserici pentru slava lui Dumnezeu şi erau participanţi la miracole (muntele se comportă asemenea fiinţelor umane). Enunţarea este descalificată prin distanţarea de discursul parodiat cu mijloacele burlescului: *„irlandez de neam şi sfînt de meserie"*, *„binecuvîntă muntele care i se închină adînc"*.

Al treilea paragraf are un caracter evident ironic: *„era un foarte bun preot, pe care vecinii îl iubeau după ce odinioară îl iubiseră vecinele"*; aici este scoasă în relief incompatibilitatea dintre calitatea de preot a lui Kerkabon şi preocupările sale erotice anterioare. Afirmarea sobrietăţii clerului este contrazisă de descrierea comportamentului acestuia: *„se plictisea de citit pe sfîntul Augustin, petrecea cu Rabelais"*.

Decodificarea ironiei este uşurată dacă se cunoaşte atitudinea anticlericală a lui Voltaire, precum şi contradicţia dintre normele pe care le impunea ideologia religioasă slujitorilor bisericii şi comportamentul, plin de abateri morale, al acestora.

Aşadar, un text poate fi abordat în diferite moduri, iar diferitele sale teme nu se află la acelaşi nivel. De aceea, textelor le este asociată o anumită plurivocitate. *„Această plurivocitate este caracteristică textului considerat ca totalitate; ea deschide o pluralitate de lecturi şi construcţii"* [39].

---

[38] Voltaire, *Naivul*, în vol.: *Candid sau optimismul*, Hyperion, Chişinău, 1993, p. 206
[39] Paul Ricoeur, *op. cit.*, p. 171

Scanned with OKEN Scanner

Ca activitate orientată de text, lectura face ca procesul de alcătuire a textului să aibă un efect retroactiv asupra cititorului. Relația text – cititor este, de fapt, o relație de interacțiune. Pentru analiza acestui concept, Wolgang Iser introduce (în *L'acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*), termenul de ***CONTINGENȚĂ***, care nu preexistă deloc interacțiunii și nu poate fi înțeleasă drept cauză originară a efectelor care rezultă; contingența provine mai degrabă din interacțiunea însăși [40]. Contingența surprinde caracterul de imprevizibilitate care domină orice interacțiune.

În cadrul interacțiunii conversaționale, actul de discurs se derulează în condiții care determină un cadru comun de referință. În relația dintre text și cititor, acest cadru lipsește, ceea ce impune o cît mai pertinentă realizare a unui cod capabil să guverneze relația dintre ***TEXT*** și ***CITITOR***.

Jaap Lintvelt, în *Essai de typologie narrative*, afirmă că textul narativ literar se caracterizează printr-o interacțiune dinamică între instanțe diferite, situate pe patru planuri: (1) ***AUTOR CONCRET – CITITOR CONCRET***; (2) ***AUTOR ABSTRACT – CITITOR ABSTRACT***; (3) ***NARATOR FICTIV – CITITOR FICTIV***; (4) ***ACTOR – ACTOR*** [41].

AUTORUL CONCRET și cititorul concret sînt persoane reale, ce aparțin unei lumi reale. Autorul concret este o personalitate anume, ce poate fi fixată într-o perioadă exactă a creației sale literare. ***CITITORII CONCREȚI***, în calitate de receptori, *„variază de-a lungul istoriei, ceea ce poate antrena receptări foarte diferite și chiar divergente, ale aceleiași opere literare"* [42].

Prin elaborarea operei literare, autorul concret realizează o proiecție literară a lui însuși, un *alter ego* romanesc, un autor abstract ce își transmite creația unui cititor abstract.

Acesta din urmă reprezintă un destinatar presupus și vizat de opera literară, dar și o imagine a receptorului, *„capabil să concretizeze sensul total într-o lectură activă"* [43]. Textul literar se caracterizează, astfel, prin prezența unui narator ca instanță intermediară între autor și povestirea romanescă.

Propunem, pentru a exemplifica, un fragment din *Madame Bovary*, romanul lui Gustave Flaubert:

---

[40] Wolfgang Iser, *L'acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*, Éditions Pierre Mardaga, Bruxelles, 1985, p. 291

[41] Jaap Lintvelt, *Éssai de typologie narrative. Le Point de vue*, Librairie José Corti, Paris, 1981, p. 15

[42] *Ibidem*, p. 16

[43] *Ibidem*, p. 17

Scanned with OKEN Scanner

„Elle était si triste et si calme, si douce à la fois et si réservée que l'on se sentait près d'elle pris par un charme glacial, comme l'on frissonne dans les églises sous le parfum des fleurs mêlé au froid des marbres. Les autres même n'échappaient point à cette séduction. [...] / Mais elle était pleine de convoitises, de rage, de haine. Cette robe aux plis droits cachait un coeur bouleversé, et ces lèvres si pudiques n'en racontaient pas la tourmente" [44] (Flaubert, *Madame Bovary*, 1971)

Naratorul probează, alternativ, simpatie, înţelegere, dar şi o atitudine uşor ironică faţă de personajul Emma, o femeie nevoită să se refugieze în imaginar pentru a scăpa de mediocritatea mediului burghez în mijlocul căruia trăieşte.

Toma Pavel, în *Mirajul lingvistic* [45], arată că un roman ca *Doamna Bovary*, abordat de un naratolog modern, *„încetează a mai descrie plictisul provincial din Franţa secolului al XIX-lea şi devine o dublă structură, care combină o secvenţă abstractă de programe narative, universale şi o ţesătură subtilă de voci, moduri, durate şi secvenţe"* [46].

Gérard Genette, în *Figures II*, subliniază că distincţia dintre narator şi autorul concret este indispensabilă în romanele lui Stendhal: *„el multiplică la adresa tinerilor săi eroi judecăţile, mustrările şi sfaturile, dar s-a remarcat, de asemenea, sinceritatea îndoielnică ale acestor paragrafe în care Stendhal pare că se desolidarizează ipocrit de aceste personaje preferate, prezentînd ca defect sau stîngăcie ceea ce el judecă ca tot atîtea trăsături simpatice sau admirabile"* [47]. Propunem, pentru ilustrarea celor afirmate de lingvistul francez, următorul text din *Lucien Leuwen*:

„În timpul deosebitelor însărcinări pe care le avu de îndeplinit, Lucien arătă o deosebită bunăvoinţă faţă de soldaţi; încercă un sentiment de milă şi de duioşie pentru cei slabi, iar după cîteva ceasuri, nu mai era decît un îndrăgostit pătimaş. O uitase pe doamna d' Hoquincourt, sau, dacă îşi mai amintea de ea, îşi aducea aminte ca de un rău ce i-ar putea salva reputaţia, copleşindu-l însă cu plictiseală. Problema cea serioasă, la care se întorcea, ori de cîte ori agitaţia clipei nu-i acapara toată atenţia, era următoarea: «Cum mă va primi doamna de Chasteller diseară?»" [48] (Stendhal, *Lucien Leuwen*, 1969).

În *Lector in fabula*, Umberto Eco analizează conceptele de ***AUTOR MODEL*** şi ***CITITOR MODEL***, concepte ce exprimă, de fapt, două strategii textuale. Autorul Model, prin elaborarea textului, ţin-

[44] Gustave Flaubert, *Madame Bovary*, Librairie Larousse, Paris, 1971, pp. 91 - 92
[45] Toma Pavel, *Mirajul lingvistic*, Editura Univers, Bucureşti, 1993
[46] Toma Pavel, *op. cit.*, p. 128
[47] Gérard Genette, *Figures II*, Seuil, Paris, 1969, p. 188
[48] Stendhal, *Lucien Leuwen*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969, p. 327

Scanned with OKEN Scanner

teşte să-şi construiască propriul cititor, urmărindu-se, ca finalitate, cooperarea textuală ca activitate promovată de text. ***CITITORUL MODEL*** este *„un ansamblu de condiții de succes stabilite în mod textual, care să fie satisfăcute pentru ca un text să fie deplin actualizat în conținutul său potențial“* [49].

Acest tip de cititor este capabil să realizeze operațiunile de cooperare pe care ***AUTORUL MODEL*** le propune. Să analizăm următorul fragment din *Libertatea*, de Christian Michel:

> „Cei care nu sînt partizanii libertății pentru toți nu ar trebui să aibă dreptul la libertate pentru ei înşişi. Această poziție este perfect logică – dacă adoptăm punctul de vedere al dușmanilor libertății. Dar trebuie să plecăm de la punctul nostru de vedere. Ceea ce aplicăm sînt legile noastre, şi ele se impun în mod egal tuturor oamenilor, indiferent care este ideologia sau opiniile lor. Noi nu îi torturăm pe călăi. Iar regula toleranței are valoare şi pentru intoleranți. Ar fi ciudată o societate liberală în care numai liberalii ar avea dreptul la libertate“ [50] (Christian Michel, *Libertatea*, 1997).

Toate pronumele personale din acest text nu indică deloc o persoană numită Christian Michel şi nici un anume cititor; ele reprezintă strategii textuale. Subiectul care vorbeşte activează un ***CITITOR MODEL*** al cărui profil ideologic este determinat de o anume operare cu conceptul de libertate, de o anumită înțelegere a sensului acestuia: libertatea este un drept de care trebuie să se bucure nu numai liberalii, ci toți oamenii, indiferent de ideologia sau opiniile lor; este un drept de care trebuie să se bucure chiar şi dușmanii ei. Autorul este o strategie textuală capabilă să stabilească conexiuni semantice: *„trebuie să plecăm de la ...“*, *„ceea ce aplicăm ...“*; în acest text, Christian Michel este un mod de gîndire politică, iar ***CITITORUL MODEL*** este disponibilitatea ideologică de a împărtăşi acest mod de gîndire, cooperînd la actualizarea lui. *„Configurarea **AUTORULUI MODEL** depinde de urme textuale, dar pune în joc universul a ceea ce se află* – după cum susține Umberto Eco – *în spatele textului, în spatele destinatarului şi, probabil, în fața textului şi a procesului de cooperare (în sensul că depinde de întrebarea:* «ce vreau să fac cu acest text ?»)“ [51].

Dominique Maingueneau introduce termenul de *cititor cooperativ* pentru a defini cititorul capabil *„să construiască universul de ficțiune plecînd de la indicațiile care-i sînt furnizate“* [52].

---

[49] Umberto Eco, *Lector in fabula*, Editura Univers, București, 1991, p. 95
[50] Christian Michel, *Libertatea*, Editura ALL Educational, București, 1997, pp. 60 - 61
[51] Umberto Eco, 1991, p. 100
[52] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, p. 32

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce-l priveşte, Wolfgang Iser consideră că există două tipuri de cititori: *cititorul ideal*, care este o ficţiune şi ar trebui să epuizeze potenţialul sensului textului, independent de propria sa situaţie istorică; *cititorul contemporan*, care vizează un public ce primeşte într-un anume mod un text literar [53]. Aprecierile emise asupra operelor literare depind de un anumit mod cultural; ele reflectă puncte de vedere şi norme în vigoare pentru publicul contemporan.

II. 4. LEGILE DISCURSULUI

Interpretarea unui discurs trebuie să se întemeieze pe respectarea unui ansamblu de ***LEGI ALE DISCURSULUI***, ca norme impuse producerii enunţurilor, pe care locutorii trebuie să le respecte. La rîndul lor, destinatarii presupun că enunţiatorii au respectat aceste legi, ceea ce le permite să deducă toate informaţiile implicate de satisfacerea lor. Aceste informaţii, numite subînţelesuri, sînt tocmai acelea pe care locutorul are intenţia de a le transmite.

Legile discursului – numite de Herbert Paul Grice *„maxime conversaţionale"* – sînt norme ce trebuie respectate în cadrul interacţiunii verbale (conversaţie, dialog etc.). Normele pe care le respectă interlocutorii pentru reuşita comunicării depind, după Grice, de ***PRINCIPIUL COOPERĂRII*** [54]. Conform acestui principiu, cînd interpretăm discursul, pornim de la ipoteza că emiţătorul intenţionează: să fie sincer (*maxima calităţii*), să fie concis (*maxima cantităţii*), să fie relevant (*maxima relaţiei*) şi să fie clar (*maxima modalităţii*). Pornind de la această ipoteză, combinată cu cunoştinţele generale despre lume, receptorul poate aprecia atît sensul semantic a ceea ce spune, cît şi sensul pragmatic, reuşind să deducă ceea ce emiţătorul intenţionează să facă prin cuvintele sale. Herbert Paul Grice întemeiază acest tip de efect discursiv pe exigenţele schimbului de informaţii. Filosoful la care ne referim porneşte de la ideea că limbajul, limitat la conţinutul său explicit, nu poate fi informativ; *„[...] sensul convenţional al cuvintelor folosite va servi nu numai să determinăm ceea ce este spus, dar, în egală măsură, şi ceea ce este implicat"* [55].

Herbert Paul Grice ilustrează o situaţie în care regula cantităţii nu este respectată: un profesor *A* redactează următoarea recomandare pentru unul dintre studenţii săi, care dorea să ocupe o catedră de filosofie: *„Domnule, dl. X stăpîneşte remarcabil limba engleză şi a*

---

[53] Wolfgang Iser, *L'acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*, 1985, p. 62
[54] Herbert Paul Grice, *Logique et conversation*, 1980, p. 61
[55] *Ibidem*, p. 60

Scanned with OKEN Scanner

frecventat asiduu cursurile mele. Vă rog să primiți cele mai bune urări etc.". *A* nu refuză jocul pentru că, dacă nu voia să coopereze, ar fi putut foarte bine să nu scrie deloc. El ar fi avut posibilitatea să scrie mai mult, pentru că cel pe care îl recomandă îi este student şi este conştient de faptul că i se cer mai multe informaţii decît cele pe care el le-a dat. Nu ne rămîne decît să presupunem că a vrut, de fapt să transmită o informaţie pe care n-a putut-o aşterne pe hîrtie: *X* nu are nici o valoare în filosofie. Acest gînd al lui *A* este implicit în textul scrisorii de recomandare [56].

Nu putem ignora faptul că, pe de o parte, orice enunț este formulat în funcție de capacitatea de înțelegere şi de evaluare a alocutorului, iar, pe de altă parte, locutorul este, concomitent, în chiar momentul enunțării, emițător şi receptor.

Aşa cum a demonstrat şi Oswald Ducrot, în *Le dire et le dit,* un anume enunț, într-o anume situație de discurs, este susceptibil de sensuri diferite, ce-i pot fi date efectiv [57]. Doar semnificația frazei utilizate nu ne îngăduie să putem prevedea toate aceste sensuri; acestea depind, în primul rînd, de valoarea referențială a discursului, respectiv, de informațiile pe care acesta le oferă, în funcție de împrejurările în care este folosit.

Dominique Maingueneau, în *Pragmatique pour le discours littéraire,* susține că instanța pertinentă în materie de discurs este *„cuplul format din locutor şi alocutor"* [58]; prezentul enunțării nu aparține doar locutorului, ci este un prezent al interlocuției.

Înlănțuirea replicilor în cadrul dialogurilor se fundamentează nu doar pe ceea ce a spus locutorul, ci, mai ales, pe intențiile care l-au condus să spună ceea ce a spus. Procesul de interpretare a enunțului presupune *două etape succesive:* prima etapă merge de la *frază* la *semnificație;* cea de-a doua presupune trecerea de la *semnificație* la *sens,* luîndu-se în considerare circumstanțele enunțării.

După Oswald Ducrot, legile discursului se aplică valorilor semantice. *„Introducînd valori argumentative în semnificație, frazele se descriu deja prin raportarea lor la ceea ce se face cu ele enunțîndu-le"* [59]. Ne propunem, în continuare, să demonstrăm modul de aplicare a legilor discursului pe un fragment din romanul *Numele trandafirului,* al lui Umberto Eco [60]:

---

[56] Herbert Paul Grice, *op. cit.*, p. 66
[57] Oswald Ducrot, *op. cit.*, p. 96
[58] Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 16
[59] Oswald Ducrot, *Les lois de discours*, în "Langue française", 30 (număr tematic: *La Pragmatique*), Larousse, Paris, 1979, p. 28
[60] Umberto Eco, *Numele trandafirului,* Editura Hyperion, Chişinău, 1992

Scanned with OKEN Scanner

„– Şi acum ce se va întîmpla, după ce am dat la iveală toată urzeala ? / – Vom vedea, a spus Jorge. Nu vreau neapărat moartea ta. Poate voi izbuti să te conving. Dar spune-mi, mai întîi, cum de ai ghicit că era vorba de a doua carte a lui Aristotel ? / – Nu-mi ajunseseră, desigur, anatemele tale împotriva rîsului, nici puţinul pe care l-am aflat despre discuţiile pe care le-ai avut cu ceilalţi. Am fost ajutat de unele însemnări lăsate de Venanzio ... / – Cum aşa ? Ai reconstituit-o citind alte cărţi ? [...] / – Dar spune-mi, zice Guglielmo, de ce ? De ce ai vrut să fereşti cartea aceasta mai mult decît altele ? / – Pentru că era a Filosofului. Orice carte a omului acela a distrus cîte-o parte a înţelepciunii pe care creştinătatea o strînsese de-a lungul veacurilor [...] / – Dar ce te-a speriat în discuţia aceasta despre rîs ? Nu faci să piară rîsul dînd pierzării această carte. / – Nu, desigur. Rîsul este slăbiciunea, putreziciunea, lipsa de gust a cărnii noastre. Este gîdilatul pentru ţăran, neruşinarea pentru beţiv; chiar şi biserica, în înţelepciunea ei, a îngăduit clipa de sărbătoare, de carnaval, de bîlci, această închinare diurnă care-ţi descarcă umorile şi te abate de la alte ambiţii. Dar aşa, rîsul rămîne un lucru josnic, la îndemîna celor simpli, taină dezvăluită pentru plebe [...]. Dar dacă cineva, într-o zi, fluturînd cuvintele filosofului şi vorbind deci ca un filosof, ar aduce arta rîsului la puterea unei arme subtile, dacă retorica convingerii ar fi înlocuită cu retorica derîderii ... oh, în ziua aceea şi tu şi toată înţelepciunea ta, Guglielmo, veţi fi răsturnaţi. / – De ce ? M-aş lupta, iscusinţa mea s-ar împotrivi iscusinţei altuia. Ar fi o lume mai bună decît aceea în care focul şi fierul încins al lui Bernardo Gui umilesc focul şi fierul încins al lui fra Dolcino. / – Vei fi prins şi tu atunci în urzeala diavolului [...] / – Tu eşti diavolul, i-a spus atunci Guglielmo. / – Eu ? a spus. / – Da, te-au minţit. Diavolul nu este principele materiei, diavolul este obrăznicia spiritului, credinţa fără zîmbet, adevărul care nu este cuprins niciodată de îndoială ... Tu eşti diavolul şi, ca diavolul, trăieşti în întuneric. Dacă voiai să mă convingi, nu ai fi putut [...]. / – Tu spui că eu sînt diavolul; nu este adevărat. Eu am fost mîna lui Dumnezeu. / – Mîna lui Dumnezeu creează, nu ascunde ..." [61].

În dialogul dintre Jorge şi Guglielmo, principiul cooperării şi maximele conversaţionale sînt respectate, chiar dacă este un conflict de idei, de concepţii; aceasta pentru că interlocutorii acceptă conversaţia. Scopul enunţării regulilor ţinînd de calitate, de cantitate, de relaţie şi de modalitate este eficacitatea maximală a schimbului de informaţie, dublată de dorinţa interlocutorilor de a se influenţa, de a se convinge reciproc: *„Nu vreau neapărat moartea ta. Poate voi reuşi să te conving"*, îi spune Jorge lui Guglielmo.

La fel de important ca principiul cooperării este şi ***PRINCIPIUL PERTINENŢEI***, care se referă la calitatea discursului de a fi adecvat, bine fundamentat. Evaluarea pertinenţei unui enunţ depinde de destinatari. Ei vor judeca mai mult sau mai puţin pertinent un enunţ, în funcţie de cunoştinţele de care deja dispun, într-un context dat. Jorge, bunăoară, de pe poziţia celui care a aderat la ideile Inchiziţiei, idei ce

[61] Umberto Eco, *op. cit.*, pp. 436 *sqq.*

Scanned with OKEN Scanner

au la bază principiul că plebea trebuie ținută în frîu, umilită şi înspăimîntată cu necruțare, se străduieşte să producă enunțul cel mai pertinent posibil. Însă, pentru Guglielmo, locutorul nu are atîta autoritate morală pentru a-i recunoaşte acestuia pertinența discursului. Cuvintele lui Jorge, ca persoană fără credit, sînt descalificate: *„De ce ? ... Ar fi o lume mai bună decît aceea în care focul şi fierul încins al lui Bernando Gui umilesc focul şi fierul încins al lui fra Dolcino"*.

Discursul lui Jorge este pertinent pentru Guglielmo numai în măsura în care aceasta îi dezvăluie, dincolo de ceea ce este spus, ura lui Jorge față de oameni, imaginea acestuia despre un Dumnezeu crud şi răzbunător, ce nu-şi iubeşte creația, precum şi o tragică neînțelegere a rîsului, confundat cu luarea în derîdere.

Un alt principiu care condiționează comunicarea este ***PRINCIPIUL SINCERITĂȚII***. Conform acestuia, se presupune că *„locutorii aderă la cuvintele lor. Dar nu este aici decît un fel de regulă a jocului, nu o teză asupra sincerității efective a subiecților"* [62].

Există diferite grade de sinceritate. Jorge este sincer pentru că spune ceea ce gîndeşte, sau spune ceea ce spune pentru a se apăra de represaliile Inchiziției ? Guglielmo, ca destinatar, crede în sinceritatea lui Jorge (discursul acestuia este întărit de faptele lui, crimele comise cu sînge rece); de aceea, îi spune acestuia că a fost înşelat: *„Da, te-au mințit. Diavolul nu este principele materiei, diavolul este obrăznicia spiritului, credința fără zîmbet, adevărul care nu este cuprins niciodată în îndoială"*.

În *Pragmatique pour le discours littéraire,* Dominique Maingueneau formulează trei legi ale discursului: o primă lege este *a informativității;* o a doua lege este *a exhaustivității;* în fine, o a treia lege este *a modalității.*

LEGEA INFORMATIVITĂȚII exclude faptul că ar fi posibil să se vorbească fără a se spune nimic. Noțiunea de informativitate variază în funcție de destinatari şi de contexte. Deşi adversari, Jorge şi Guglielmo acceptă, pentru a comunica, exigența informativității: *„Dar spune-mi, mai întîi, cum de ai ghicit că este vorba de a doua carte a lui Aristotel ?"*; *„Dar spune-mi, zice Guglielmo, de ce ? De ce ai vrut să fereşti cartea aceasta mai mult decît pe altele ?"*

LEGEA EXHAUSTIVITĂȚII prescrie că un enunț furnizează informația pertinentă „maximă" [63]. Dintre toate informațiile de care dispune, enunțiatorul va oferi destinatarului pe acelea care sînt, după aprecierea lui, cele mai importante pentru acesta. *„Legea exhausti-*

---

[62] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, p. 105
[63] *Ibidem*, p. 108

Scanned with OKEN Scanner

vității este subordonată principiului pertinenței, adică locutorul dă maximum de informații, dar numai acelea susceptibile de a conveni destinatarului. Detaliile copleșitoare sînt tot atît de criticabile ca și reținerea informației" [64].

Pentru a înțelege discursul lui Jorge, Guglielmo, ca interpretant, presupune că acesta, ca locutor, s-a conformat – în momentul enunțării – legilor ce reglementează vorbirea în colectivitatea lingvistică căreia îi aparține (biserica dominată de Inchiziție).

Pentru că actele indicate în sensul literal al enunțului sînt întotdeauna îndeplinite în momentul enunțării, interpretantul va presupune, deci, că locutorul avea capacitatea să le îndeplinească. Această supoziție generală a legitimității actelor literale implică supoziții particulare legate de situația socială, fizică sau psihologică a celui care a vorbit. Astfel, ea produce o întreagă serie de informații, care nu sînt conținute în sensul literal însuși.

Anne Reboul și Jacques Moeschler, în *Pragmatique du discours*, demonstrează că noțiunea de intenție condiționează succesul interpretării enunțului. Putem spune că interlocutorul a ajuns la o interpretare satisfăcătoare a enunțului, dacă *„el a ajuns să recupereze conținutul pe care locutorul avea intenția să-i comunice prin enunțul său"* [65]; enunțul este o frază particulară produsă în circumstanțe particulare. Dacă plecăm de la acest principiu al lui Guglielmo, el va presupune, în calitate de interpretant al discursului lui Jorge, că acesta apreciază rîsul ca *„slăbiciunea, putreziciunea, lipsa de gust a cărnii noastre"*, deci s-a supus ***REGULII EXHAUSTIVITĂȚII***. Aceasta pentru că Jorge acceptă doar o relație în care omului trebuie să-i fie frică de divinitate și de moarte, respingînd raportul de iubire între om și Dumnezeu. Enunțarea lui Jorge permite o astfel de concluzie.

Dan Sperber și Deirdre Wilson, în *La Pertinence. Communication et cognition*, au formulat un principiu general – ***PRINCIPIUL PERTINENȚEI*** – conform căruia orice enunț poartă în el însuși garanția propriei sale pertinențe optimale. Pertinența se definește pornind de la două condiții: (a) cu cît interpretarea unui enunț cere mai mult efort, cu atît enunțul este mai puțin pertinent; (b) cu cît un enunț produce efectele vizate, cu atît el este mai pertinent [66].

LEGEA MODALITĂȚII are cerințe care nu vizează ceea ce este de spus, ci, mai degrabă, *cum* trebuie spus ceea ce se spune. Aplicarea

---

[64] Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 109
[65] Anne Reboul & Jacques Moeschler, *Pragmatique du discours*, A. Colin, Paris, 1998, p. 47
[66] Dan Sperber & Deirdre Wilson, *La Pertinence. Communication et cognition*, Les Editions de Minuit, Paris, 1989, p. 57

Scanned with OKEN Scanner

acestei legi a discursului urmăreşte evitarea multiplelor tipuri de obscuritate în exprimare (fraze prea întortocheate, eliptice, vorbe fără şir etc.) şi lipsa de economie în mijloacele utilizate [67].

De obicei, folosirea jargonului şi a discursului confuz, ininteligibil, echivoc, constituie un procedeu sigur de obţinere a comicului. Putem exemplifica o încălcare flagrantă a legii modalităţii prin discursul personajului Farfuridi din *O scrisoare pierdută,* a lui Caragiale:

„FARFURIDI (emoţionat, asudat): Atunci, iată ce zic eu, şi împreună cu mine trebuie să se zică asemenea toţi aceia care nu vor să cază în extremitate, adică vreau să zic, da, ca să fie moderaţi ... adică nu exagerăţiuni ! ... Într-o chestiune politică ... şi care, de la care atîrnă viitorul, prezentul şi trecutul ţării ... să fie ori prea – prea, ori foarte – foarte ... încît vine aici ocazia să întrebăm: pentru ce ? ... da ... pentru ce ? ... Dacă Europa ... să fie cu ochii aţintiţi asupra noastră, dacă mă pot pronunţa astfel, care lovesc soţietatea, adică fiindcă din cauza zguduirilor ..." [68] (I. L. Caragiale, *Teatru,* 1965).

Dominique Maingueneau apreciază că aplicarea legilor discursului, respectarea sau încălcarea acestora sînt dependente de mediul social, de comportamentele sociale specifice unor anumite circumstanţe.

În cadrul societăţii, fiecare om urmăreşte să-şi valorifice şi să-i fie apreciată de către ceilalţi calitatea propriei sale imagini.

De asemenea, el va căuta să-şi ascundă ceea ce societatea apreciază ca fiind negativ. A te adresa, a-i da ordine, a-l contrazice sînt tot atîtea tentative de intruziune în teritoriul celuilalt. Dimpotrivă, a te scuza, a te ruga, a implora etc. devalorizează imaginea pozitivă a enunţiatorului şi, totuşi, această autodevalorizare este necesară pentru a-l devaloriza pe celălalt şi a obţine aprecierea lui: *„a menaja chipul pozitiv şi teritoriul celuilalt trebuie să fie o preocupare fundamentală a interlocutorilor"* [69].

Să ne exemplificăm cu un fragment din piesa *O noapte furtunoasă,* a marelui Ion Luca Caragiale, în care personajele Veta şi Chiriac îşi devalorizează, pe rînd, propria imagine, pentru a-şi valoriza reciproc partenerul, scopul lor fiind obţinerea preţuirii celuilalt.

„VETA: Chiriac ! Chiriac, să nu mai faci ce mi-ai făcut că mor ... zău ! mă omor. / CHIRIAC: Nu, nu mai fac. / VETA: Îmi făgăduieşti ? Te juri ? / CHIRIAC: Da. / VETA: Şi o să mă crezi că eu numai la tine mă gîndesc ? / CHIRIAC: Da. / VETA: Că numai pentru tine trăiesc ? / CHIRIAC: Da. / VETA: Şi n-o să-mi mai zici nici o vorbă rea ? / CHIRIAC: Nu. / VETA: Şi n-o să mă mai faci să plîng ? / CHIRIAC: Nu ! Nu ! Nu ! Dar mă ierţi ? / VETA: Dar tu pe mine

---

[67] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, p. 110
[68] I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută,* în: *Teatru,* Ed. Tineretului, Bucureşti, 1965, p. 170
[69] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, p. 112

Scanned with OKEN Scanner

mă ierți ? / CHIRIAC: Eu pe tine te-am iertat de mult" [70] (I. L. Caragiale, *Teatru*, 1965).

Comunicarea este, de fapt, o continuă negociere, pentru că strivirea destinatarului se întoarce în final împotriva locutorului. Astfel, valorizarea negativă a lui Guglielmo de către Jorge (*„Vei fi prins ... în urzeala diavolului"; „Tu și toată înțelepciunea ta, Guglielmo, veți fi răsturnați"*) se întoarce împotriva acestuia: *„Tu ești diavolul și, ca diavolul, trăiești în întuneric, dacă voiai să mă convingi, n-ai fi putut. Te urăsc, Jorge ..."*.

Sînt situații în care sensul derivă din încălcări ale principiului cooperării, situații în care emițătorul intenționează ca receptorul să le perceapă ca atare (și acesta este chiar modul în care receptorul le percepe). Pentru Herbert Paul Grice, ironia, metafora, litota și hiperbola pot fi analizate plecînd de la transgresarea maximei calității [71].

Dacă ne referim la metaforă, trebuie să evidențiem, cum a făcut-o de altfel și Umberto Eco, particularitatea acesteia de a institui un raport de *„identitate semică între conținuturile expresiilor și numai mediat poate privi modul în care considerăm referenții"* [72]. Metafora nu stabilește un raport între obiectele din realitate. În *Cîntarea cîntărilor*, femeia iubită este înfățișată astfel: *„Iată ce frumoasă ești iubito ... obrazul tău este ca o jumătate de rodie, sub vălul tău"* [73]. Asemănarea obrazului iubitei cu rodia nu este empirică; este vorba aici de asemănarea între proprietățile a două semne: și rodia, și fața frumoasei sînt *catifelate*.

Enunțurile figurative pot avea drept efecte evocarea imaginilor, sugerarea unei stări de spirit, urmărind influențarea receptorului.

Herbert Paul Grice evidențiază faptul că, pe lîngă maximele conversaționale, se impune și respectarea altor reguli: estetice, sociale, morale. Importantă este cerința de a fi politicos [74]. Aceasta înseamnă să nu-ți impui cu orice preț ideile, să dai alternative receptorului și, mai ales, să-l faci pe destinatar să se simtă bine, fără să-i creezi vreun disconfort.

De multe ori, principiul cooperării și principiul politeții sînt în conflict. Politețea și adevărul sînt, adesea, mutual incompatibile: cum am putea răspunde unei prietene, care ne întreabă dacă ne place noua ei coafură ? Capitularea adevărului în fața politeții este redată de termenul *minciuna albă*.

---

[70] Ion Luca Caragiale, *O noapte furtunoasă*, în: *Teatru*, ed. cit., p. 60
[71] Herbert Paul Grice, *loc. cit.*, p. 62
[72] Umberto Eco, *Limitele interpretării*, Editura Pontica, Constanța, 1996, p. 166
[73] *Cîntarea cîntărilor*, în: *Biblia*, G. B. V., 1990, p. 687
[74] Herbert Paul Grice, *loc. cit.*, p. 62

Scanned with OKEN Scanner

II. 5. O TIPOLOGIE A DISCURSURILOR

Nu se poate vorbi de o adevărată taxonomie a actelor de discurs. Genurile de discurs se întrepătrund, neputînd fi strict delimitate. Dominique Maingueneau, în *Nouvelles tendances en analyse du discours* [75], ne propune, ca *„în loc de a întocmi o listă imposibilă a genurilor de discurs, să ne întrebăm, mai degrabă, cum sînt concepute normele generice"*. Un gen de discurs implică *condiții de ordin comunicațional,* dar şi *condiții de ordin statutar* [76].

CONDIȚIILE DE ORDIN COMUNICAȚIONAL se referă la faptul că un text este destinat să fie cîntat, citit cu voce tare, acompaniat la instrumente muzicale de un anume fel; toate acestea au o consecință radicală asupra modului său de existență semiotică. Fiecărui gen de discurs îi sînt asociate momente şi locuri de enunțare specifice, un ritual potrivit. Avînd un caracter instituțional, genul de discurs îşi construieşte spațiul şi timpul legitimității sale, care nu reprezintă circumstanțe exterioare, ci presupozițiile care îl fac posibil.

CONDIȚIILE DE ORDIN STATUTAR vizează faptul că genul discursiv acționează ca un terț, garantînd enunțiatorului şi coenunțiatorului legitimitatea locului pe care-l ocupă fiecare în procesul enunțiativ, precum şi recunoaşterea ansamblului de condiții în care are loc.

În general, analiza discursului nu are de-a face cu formațiuni discursive care se constituie într-un gen unic. *„Important este să nu te mulțumeşti să constați că există un gen sau altul, ci să porneşti de la ipoteza că recurgerea, mai degrabă, la unele genuri decît la altele este o parte integrantă a formațiunii discursive"* [77]. D. Maingueneau evidențiază două cazuri: (1) cel al discursurilor concurente, care nu se grupează în aceleaşi genuri; (2) cel al discursurilor concurente care recurg la aceleaşi genuri, dar folosesc diferit normele specifice. Enunțul liber de orice normă este o utopie [78].

Este greu de găsit un discurs care să fie de o omogenitate perfectă în ceea ce priveşte proprietățile sale. Lingvistul francez consideră ***ETEROGENITATEA*** ca fiind o trăsătură fundamentală a discursului şi distinge între *eterogenitatea* ***MANIFESTĂ*** şi *eterogenitatea* ***CONSTITUTIVĂ*** [79]. ***ETEROGENITATEA MANIFESTĂ*** se bazează pe manifestările explicite, observabile, într-o diversitate de surse de enun-

---

[75] D. Maingueneau, *Nouvelles tendaces en analyse du discours*, Hachette, Paris, 1987
[76] *Ibidem*, p. 24
[77] *Ibidem*, p. 26
[78] *Ibidem*
[79] *Ibidem*, p. 53

Scanned with OKEN Scanner

țare. ***ETEROGENITATEA CONSTITUTIVĂ*** poate fi definită pornindu-se de la formularea ipotezelor despre constituirea unei formații discursive prin intermediul interdiscursului.

Patrick Charaudeau evidențiază faptul că subiecții unei comunități lingvistice nu interpretează într-un mod identic același act de discurs, fie că este vorba despre un articol de ziar sau de o declarație politică, un anunț publicitar etc. În același timp, fiecare este susceptibil să găsească o coerență discursului pe care-l interpretează [80]; cu toate că fiecare din aceste coerențe este proprie fiecărui interpretant, ansamblul lor are *ceva în comun* care îl fac să accepte că au de-a face cu un anumit gen discursiv – publicitar, politic, jurnalistic, științific. Această coexistență a specificității și consensului actului de discurs face dificilă stabilirea unei tipologii a discursurilor.

Același autor apreciază că dificultatea ar putea fi înlăturată dacă acceptăm că fiecare gen discursiv se definește pe baza strategiei dominante de elaborare. Acest punct de vedere permite, în egală măsură, să se facă ordine în ceea ce se cuvine să numim *genurile literare*. În realitate, se dovedește că tradiția literară confundă ceea ce este *ordinea (categoria) genului discursiv* și ceea ce este *categoria strategiei*. Ea folosește atît expresiile: *gen* romanesc, teatral, cinematografic, cît și expresiile: *gen* realist, romantic, fantastic [81].

În ceea ce ne privește, socotim că *genul romanesc* corespunde efectiv ***GENULUI DISCURSIV***, în timp ce *genul realist* sau cel *fantastic* țin de o ***STRATEGIE***. Astfel, *strategia „fantasticului"* poate să se găsească într-un gen discursiv cu totul străin literaturii (în sensul strict al termenului): faptul divers și titlul de scandal:

> „Președintele le-a promis minerilor că va respecta protocolul de la Cozia" (*Cotidianul*, din 19 februarie 1999); „Doi dalmații au salvat un copil de la moarte" (*Ziua*, din 6 martie 1999); „Purtătorul de cuvînt al B. N. R. este un repetent !"; „Mircea Ionescu Quintus a fost informator al securității !" (*Atac la persoană* din 22 martie 1999).

Titlurile, în informație, sînt deosebit de importante, îndeplinind următoarele funcții: *funcția epifanică* – anunțarea evenimentului; *funcția „ghid"*, de conducere către articol; *funcția de sintetizare* a informației, titlul redînd esențialul dintr-un eveniment. Textul dobîndește un statut autonom, el devine un text suficient sieși, ce poate informa succint și complet cititorul.

---

[80] Patrick Charaudeau, *Langage et discours,. Éléments de sémiolinguistique*, Hachette, Paris, 1983, p. 88

[81] *Ibidem*, pp. 89 - 90

Scanned with OKEN Scanner

Putem, de asemenea, arăta că anumite texte plasate în literatura fantastică nu folosesc strategia „fantasticului" şi, deci, trebuie considerate ca „parodie", „fabulă", sau „policier". Propunem, pentru susţinerea celor afirmate, lectura unui text din *Hickory Dickory Dock*, roman poliţist scris de Agatha Christie:

„Dar asta nu e totul, continuă Poirot. Proprietara hotelului a murit, puţin după aceea, în împrejurări suspecte. Şi, în final, ultima crimă şi cea mai crudă: uciderea Patriciei Lane. O fată devotată lui Nigel şi de care el însuşi era ataşat. Se trezise involuntar amestecată în încurcăturile sale şi, în plus, dorea ca el să se împace cu tatăl său, înainte ca aceasta să moară. Se încăpăţînase să vrea să-i scrie lui sir Arthur şi asta a pierdut-o" [82] (Aghata Christie, *Hickory Dickory Dock*, 1995).

Mai mult decît apartenenţa la un anumit gen, important este modul în care opera răspunde cerinţelor pe care le impune specificitatea respectivului gen. Unii autori îşi creează propriile genuri, modificînd, într-o manieră originală, normele genurilor consacrate. Astfel, noul roman francez s-a dorit o atitudine antiromanescă, exponenţii săi refuzînd să mai abordeze opera literară ca pe un act de creaţie întreţinut de inspiraţie; opera literară este, în această nouă viziune, produsul unui „meşteşugar", capabil să „monteze" evenimente şi stări de conştiinţă într-un ansamblu, al cărui sens este dezvăluit numai la sfîrşit, printr-o tehnică specifică a actului de lectură şi interpretare [83].

Pentru a surprinde aspecte esenţiale şi specifice discursului literar în noul roman, prezentăm un fragment din *Renunţarea* lui Michel Butor. Prezentul continuu folosit de romancier şi utilizarea persoanei a II - a face din cititor un participant direct la acţiunea romanului, mergînd pînă la a se confunda cu personajul însuşi.

„Te strecori prin deschizătura îngustă, frecîndu-te de marginile ei, apoi valiza dumitale de piele zgrunţuroasă, întunecată, culoarea sticlei groase, valiza dumitale de om obişnuit cu călătorii lungi o înhaţi de mînerul strîmt, cu degetele care s-au înfierbîntat de cît ai cărat-o pînă aici" [84] (M. Butor, *Renunţarea*, 1967).

II. 6. DISCURSUL LITERAR – DISCURSUL FICŢIONAL

Trecerea de la vorbire la scriere afectează discursul în mai multe moduri. Scrierea face ca textul să devină autonom în raport cu in-

---

[82] Aghata Christie, *Hickory Dickory Dock*, Editura Multipress, Bucureşti, 1995, p. 184
[83] Romul Munteanu, *Noul roman francez*, Editura Univers, Bucureşti, 1973, p. 72
[84] Michel Butor, *Renunţarea* (în original: *La Modification*), Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1967, p. 57

Scanned with OKEN Scanner

tenţia autorului. Ceea ce semnifică textul nu mai coincide acum cu ceea ce a vrut să spună autorul. Spre deosebire de situaţia dialogală, în care faptul punerii faţă în faţă este determinat de situaţia discursivă însăşi, discursul scris îşi creează un public ce se extinde virtual asupra oricui ştie să citească.

Dominique Maingueneau susţine că enunţarea operei se bazează pe legile discursului, dar fără să se lase îngrădită de acestea. *„În calitate de discurs, literatura nu poate să se plaseze în exteriorul cerinţelor «principiului cooperării» sau «a legii modalităţii», dar, în calitate de literatură, ea se supune, în funcţie de economia sa proprie, de raportul pe care fiecare operă sau tip de operă îl instituie cu utilizările nelimitate ale discursului"* [85].

În opera scrisă, funcţionarea referinţei este profund modificată, pentru că nu mai este posibil să arăţi locul despre care vorbeşti ca aparţinînd situaţiei comune interlocutorilor dialogului. Această suprimare a caracterului indicativ sau ostensiv al referinţei face posibile *discursul ficţional* şi *discursul literar*.

Credem că este vorba despre o adaptare a legilor discursului; publicul, cititorul ştiind cu ce gen de discurs au de-a face, îşi structurează aşteptările în consecinţă. *„Găsim aici noţiunea de convenţie tacită, aplicată exerciţiului cuvîntului. Nu este decît o traducere imediată a principiului cooperării: aşteptările publicului derivă dintr-un contract tacit, acela pe care l-a folosit autorul, producînd o comedie de bulevard, un roman poliţist sau un pamflet"* [86].

John Rogers Searle, în *Statutul logic al discursului ficţional*, operează distincţia dintre ficţiune şi literatură. *"Dacă o operă este sau nu literară, cititorul trebuie să decidă, iar dacă o operă este ficţiune sau nu, aceasta rămîne la decizia autorului"* [87]. Filosoful american mai aduce încă două argumente în favoarea distincţiei dintre *literatură* şi *ficţiune:* (a) nu există o grupare în favoarea distincţiei dintre literatură şi ficţiune; (b) nu există nici o graniţă fermă între literar şi non-literar.

În stadiul de aprofundare a procedurii analitice la care ne referim, Searle preia din lucrarea anterioară *Speech acts* regulile care guvernează utilizarea indicatorului forţei ilocuţionare pentru promisiune [88] şi le adaptează pentru aserţiuni (aserţiunile fiind, şi ele, acte ilocuţionare, chiar dacă la un nivel de tensiune minimală !) astfel:

---

[85] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, p. 121
[86] *Ibidem*, p. 122
[87] John Rogers Searle, *Statutul logic al discursului ficţional*, în *Poetica americană*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 210
[88] John Rogers Searle, *Les actes de langage*, 1972, p. 105

Scanned with OKEN Scanner

(1) ***REGULA ESENȚIALĂ***, conform căreia, locutorul își asumă adevărul propoziției exprimate (discursul elaborat); (2) ***REGULA PREGĂTITOARE***, după care vorbitorul trebuie să fie capabil să ofere probe privind adevărul spuselor sale; (3) ***REGULA CONȚINUTULUI PROPOZIȚIONAL***, după care, în contextul enunțării, adevărul propoziției exprimate nu trebuie să fie obligatoriu evident, nici pentru locutor, nici pentru receptor; (4) ***REGULA SINCERITĂȚII*** conform căreia, locutorul se angajează față de credința în adevărul enunțului său [89].

Acceptînd existența unui set de relații între sensurile cuvintelor și enunțurile pe care le rostim, pe de o parte, și existența actelor ilocuționare, pe care le înfăptuim în rostirea enunțurilor, pe de altă parte, avem de soluționat o problemă dificilă: cum este posibil ca, în același timp, frazele unei povestiri să aibă sensul lor obișnuit și, totuși, regulile atașate acestor fraze, determinîndu-le sensul, nu sînt respectate ? John Rogers Searle este preocupat să studieze modul în care sînt suspendate regulile semantice în limbajul ficțional și apreciază enunțurile ficționale ca fiind neserioase. Filosoful american respinge concepția poeticianului Richard Ohmann, conform căreia *„un autor înfăptuiește actul ilocuționar de a scrie o operă literară“* [90] și afirmă că actul ilocuționar de a scrie o povestire, un poem, nu există; afirmațiile, descrierile, interogările, asertiunile, promisiunile etc. sînt acte ilocuționare standard, iar vorbitorul sau scriitorul nu au propriul lor set de astfel de acte, pentru că *„oricine vrea să susțină că ficțiunea conține acte ilocuționare diferite față de cele nonficționale, este obligat să-și asume punctul de vedere, conform căruia cuvintele nu-și păstrează sensurile lor normale atunci cînd apar în operele ficționale“* [91].

Așadar, o promisiune, un ordin, o solicitare, o întrebare au același sens în literatură, ca și în afara ei.

Diferența constă în faptul că autorul discursului ficțional poate *„pretinde că face o asertiune sau că acționează ca și cum ar face o asertiune, sau că trece prin momentele realizării unei asertiuni, sau că imită producerea unei asertiuni“*.

Iată un fragment din romanul *Spre zero*, al Agathei Christie, în care foarte inventiva autoare britanică *pretinde* a face asertiuni, *„dar nu în sensul că se angajează într-o formă de amăgire, ci în sensul că se angajează într-o îndeplinire care este ca și cum*

---

[89] John Rogers Searle, *Statutul logic al discursului ficțional*, în: *loc. cit.*, 1981, p. 213

[90] Richard Ohmann, *Actele de vorbire și definiția literaturii*, în: *Poetica americană*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 193

[91] John Rogers Searle, *Statutul logic al discursului ficțional*, în: *loc. cit.*, 1981, p. 215

Scanned with OKEN Scanner

cineva ar fi, sau ar face acest lucru şi este fără nici o intenţie de a înşela, de a amăgi" [92].

„19 aprilie. Soarele se revarsă din plin asupra casei lui Neville Strange din Hindhead. / Era o zi de aprilie, cum se întîmplă, cel puţin o dată să fie, mai călduroasă decît majoritatea zilelor din iunie ce aveau să vină. / Neville Strange cobora scările. Era îmbrăcat în costum de flanelă albă şi ducea patru rachete de tenis sub braţ" [93] (Aghata Christie, *Spre zero*, 1996).

Să urmărim, acum, fragmentul dintr-un text în care aserţiunile autorului Hendrik Willem van Loon, sînt definite prin regulile constitutive ale activităţii de asertare. Istoricul este responsabil pentru îndeplinirea acestor reguli; astfel, spunem că ceea ce afirmă el este fals sau greşit, sau că nu a avut probe suficiente în sprijinul celor spuse. Regulile stabilesc *„canoanele interne ale criticii enunţării"* [94]:

„În ziua de 12 septembrie 490, Miltiade, comandantul atenian, îşi aruncă mica armată în contra hoardelor persane. Grecii rupseră frontul arcaşilor persani şi, cu lăncile lor, puseră pe fugă trupele asiatice, care nu se aşteptaseră să întîlnească un duşman atît de viguros" [95] (H. W. van Loon, *Istoria omenirii*, 1991).

Discursul ficţional, în care se încadrează textul din romanul Agathei Christie, este posibil datorită unui set de convenţii extralingvistice, *„nonsemantice, care rup conexiunea dintre cuvinte şi lume"* [96]. Aceste convenţii nu schimbă şi nu deformează sensurile cuvintelor, nu sînt integrate în competenţa semantică a locutorului.

Wolfgang Iser, în volumul *L'acte de lecture*, arată că discursul ficţional operează o selecţie printre convenţiile cele mai diverse din punct de vedere istoric. Convenţiile *„încetează să fie instrumente de reglare, pentru că ele însele devin tematice. De aici decurge eficienţa ficţiunii"* [97].

După Richard Ohmann, cititorul construieşte pe recunoaşterea tacită – trecută sau prezentă, reală sau posibilă – a convenţiilor actelor de vorbire; ceea ce construieşte cititorul este o imagine a lumii, implicate prin actele ce constituie opera. *„Această, cu adevărat complicată, tranzacţie dintre scriitor şi cititor este, cred, ceea ce putem considera drept «mimesis» în opera literară"* [98].

---

[92] John Rogers Searle, *op. cit.*, p. 216
[93] Aghata Christie, *Spre zero*, Editura Excelsior Multi press, Bucureşti, 1996, p. 24
[94] John Rogers Searle, *Statutul logic al discursului ficţional*, în: *loc. cit.*, 1981, p. 214
[95] Hendrik Willem van Loon, *Istoria omenirii*, Editura Venus, Bucureşti, 1991, p. 69
[96] *Ibidem*, p. 217
[97] Wolfgang Iser, *op. cit.*, p. 112
[98] Richard Ohmann, *Literatura ca act*, în: *Poetica americană*, ed cit., p. 204

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce-l privește, John Rogers Searle respinge conceptul de *MIMESIS*, precum și sintagma *„suspendarea neîncrederii"*, considerînd că aceste noțiuni nu rezolvă problema deosebirilor dintre enunțurile ficționale și enunțurile serioase. *„Nu suspend neîncrederea cînd citesc Tolstoi, Dostoievski, Mann (față de un articol de ziar)"* [99].

În urma analizei pe care o face discursului ficțional, filosoful american ajunge la următoarele concluzii: autorul unei opere ficționale pretinde că realizează o serie de acte ilocuționare, mai ales de tipul reprezentativ; criteriul după care identificăm textul ca operă de ficțiune (sau nu) trebuie să se bazeze, în mod necesar, pe intențiile ilocuționare ale autorului [100]; pretinsele ilocuțiuni care formează opera de ficțiune sînt posibile, datorită existenței unui set de convenții ce suspendă acțiunea normală a regulilor ce relaționează actele ilocuționare cu lumea [101]; pretinsa realizare a unor acte ilocuționare, care formează o operă ficțională, constă în îndeplinirea, în realitate, a actelor de enunțare cu intenția de a invoca convenții care suspendă obligațiile ilocuționare normale ale enunțurilor [102].

II. 7. PRINCIPALELE ROLURI NARATIVE (O APLICAȚIE LA DRAMA HERNANI, *DE VICTOR HUGO)*

Rolurile narative, după cum afirmă Claude Bremond în *Logica povestirii*, sînt *„cele care pot apărea nu numai în povestire, ci și prin povestire și pentru povestire"* [103]. Sintagma *„prin povestire"* ne sugerează faptul că introducerea unui rol sau renunțarea la acesta depinde întotdeauna de dorința sau voința naratorului; sintagma *„pentru povestire"* vizează semnificația pe care o poate avea un anumit rol pentru desfășurarea acțiunii.

Ne propunem să prezentăm și să analizăm principalele roluri narative, utilizînd denumirile lui Claude Bremond [104] pentru a evidenția articulațiile profunde ale unei ***LOGICI A SUBIECTULUI*** ca *„inteligibilitate generală a povestirii"* [105].

Încercăm să atingem obiectivul propus, prin raportare la drama *Hernani*, a lui Victor Hugo. Piesa este alcătuită din cinci macro-struc-

---

[99] John Rogers Searle, *Statutul logic al discursului ficțional*, în: *loc. cit.*, 1981, p. 212
[100] *Ibidem*, p. 216
[101] *Ibidem*, p. 217
[102] *Ibidem*, p. 219
[103] Claude Bremond, *Logica povestirii*, Editura Univers, București, 1981, p. 169
[104] *Ibidem*, pp. 170 - 171
[105] *Ibidem*, p. 169

Scanned with OKEN Scanner

turi, al căror sfîrşit este, în acelaşi timp, o reuşită şi un eşec. Drama, ca atare, poate fi reprezentată printr-un grafic. Pe axa orizontală a graficului este reprezentată derularea acţiunii, iar pe axa verticală este surprinsă tensiunea dramatică: *A* – actul I (*intriga*); *B* – actul II (*intrigă şi conflict*); *C* – actul III (*conflict*); *D* – actul IV (*desfăşurarea acţiunii*); *E* – actul V (*conflict şi deznodămînt*).

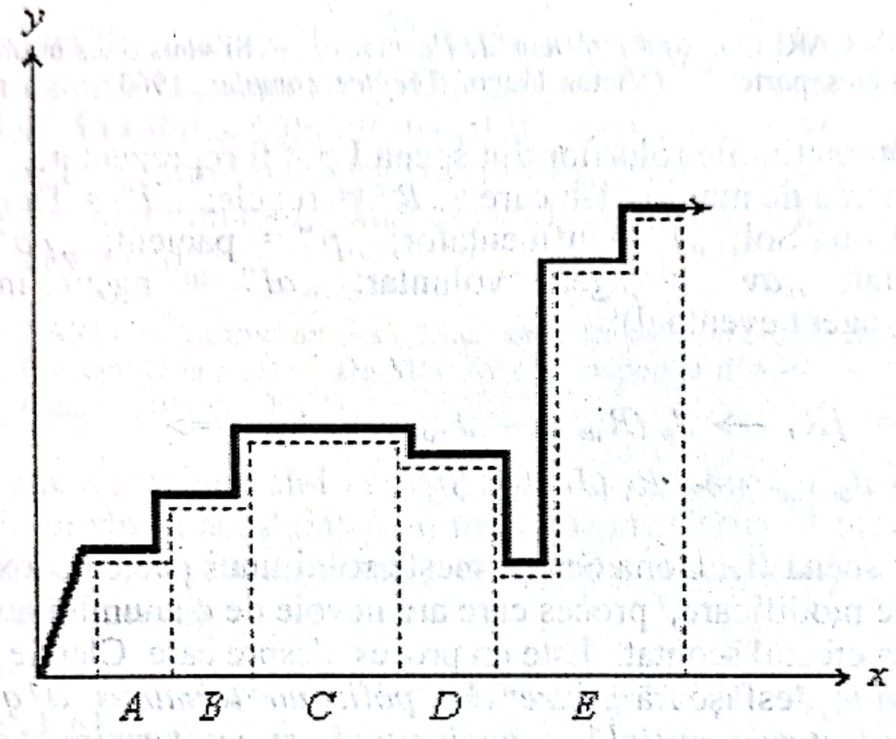

3. Graficul desfăşurării dramei „Hernani", a lui Victor Hugo

Cuplul Hernani – Dona Sol sînt în grupul personajelor principale care încearcă să ajungă la reuşita finală (H → S). Regele Don Carlos este un rival, un personaj secundar, un agent al eşecului. Don Ruy Gomez este tot un personaj secundar, un *agent influenţator* (favorabil ocazional) şi un *agent rival* în finalitatea eşecului. Subtitlul primului act este *„Regele"*. Acţiunea se petrece la Saragoza, într-un dormitor al unei vechi case spaniole a ducelui Ruy Gomez de Silva. Confidenta Donei Sol, Dona Josefa, are rolul de *pacient:* în momentul în care primeşte o pungă cu bani de la regele Don Carlos, ea suportă un proces de modificare, devenind *agent voluntar* al acestuia (iniţiind acţiuni în vederea atingerii unui scop bine precizat): ea îl ascunde pe rege în dulap. Dona Josefa a fost expusă la o modificare a stării iniţiale (persoană de încredere pentru Dona Sol), ea putînd evolua în două direcţii: fie primeşte punga cu bani, fie îi avertizează pe Dona Sol şi Hernani. Decizia ei este determinată de ameninţările regelui:

Scanned with OKEN Scanner

„DON CARLOS, *tirant de sa ceinture un poignard et une bourse:* – Daignez, Madame, / Choisir de cette bourse ou bien de cette lame" [106] (Victor Hugo, *Théâtre complet*, 1963).

Dona Josefa primește punga cu bani și trece la acțiune, căpătînd și rolul de intermediar. Don Carlos are rol de influențator, capabil să-și determine partenera să acționeze în favoarea scopului:

„DON CARLOS, *de l'intérieur de l'armoire:* – Si vous dites un mot, duègne, vous êtes morte" [107] (Victor Hugo, *Théâtre complet*, 1963).

Interacțiunile rolurilor din scena I pot fi reprezentate, simbolic, după schema de mai jos (în care: „*R*" = regele; „*J*" = Dona Josefa; „*S*" = Dona Sol; „*i*" = influențator; „*p*" = pacient; „*pa*" = pacient afectat; „*av*" = agent voluntar; „*ai*" = agent involuntar; „*ae*" = agent eventual):

$$a_1 = [R_i \rightarrow J_p\,(R_{av} \leftarrow J_{pa} \rightarrow S_{pa}) \Longrightarrow$$
$$\Longrightarrow J_{ai\,+\,ae} \rightarrow R_i\,(J \nrightarrow S)]$$

În scena II, Dona Sol primește rolul unui pacient, expus unui proces de modificare, proces care are nevoie de o anumită durată pentru a avea efectul scontat. Este un proces despre care Claude Bremond afirma că se desfășoară „*între doi poli: un terminus a quo, care reprezintă starea inițială a pacientului, și un terminus ad quem, care reprezintă starea sa finală, rezultatul evoluției sale*" [108]. Dona Sol îl așteaptă pe Hernani și acesta face tot posibilul să vină la ea. Întrucît Hernani este un proscris, Dona Sol vrea să-l urmeze în munți:

„DONA SOL: A minuit. Demain. Amenez votre escorte, / Sous ma fenêtre. Allez, je serai brave et forte. / Vous frapperez trois coups" [109] (Victor Hugo, *Théâtre complet*, 1963).

Apariția lui Don Carlos, care deschide ușa dulapului și iese, întrerupe desfășurarea acțiunii; regele capătă rolul de agent voluntar, care intervine, cu intenția de a afecta pacientul modificării, pe Dona Sol:

„DON CARLOS: J'offre donc mon amour à Madame" [110] (Victor Hugo, *Théâtre complet*, 1963).

---

[106] Victor Hugo, *Hernani*, în: V. Hugo, *Théâtre complet*, Gallimard, Paris, 1963, p. 1158
[107] *Ibidem*, p. 1159
[108] Claude Bremond, *op. cit.*, p. 175
[109] Victor Hugo, *op. cit.*, p. 1166
[110] *Ibidem*, p. 1168

Scanned with OKEN Scanner

Dacă pînă acum Hernani, îndrăgostit de Dona Sol, a avut rolul de pacient, intervenția lui Don Carlos îl transformă în agent voluntar, provocîndu-l pe rege la duel. Scena II poate fi surprinsă în următoarea formulă (pentru „*H*" = Hernani; „*iv*" = influențator voluntar):

$$a_2 = [(H_{pa} \leftrightarrow S_{pa}) \leftarrow R_{iv}] \Longrightarrow (H_{av} \leftrightarrow R_{av}).$$

În scena III, ducele Ruy Gomez, afectat de prezența celor doi bărbați în camera nepoatei sale, ce urma a-i fi soție, cere explicații. Don Carlos, în rolul său de influențator, vrea să-l convingă pe duce că a venit pe domeniul lui pentru chestiuni politice (Maximilian, împăratul Germaniei, murise); scopul regelui era de a-i da ducelui rolul de agent eventual:

„DON CARLOS, *faisant un pas:* Duc, ce n'est pas d'abord / De cela qu'il s'agit. Il s'agit de la mort / De Maximilien, empereur d'Allemagne" [111] (V. Hugo, *Théâtre complet*, 1963).

Informația trebuie să-l convingă pe duce, căpătînd valoare de inducere în eroare a acestuia; mai mult, Don Carlos îl prezintă pe Hernani ca pe un om din suita sa (totul, pentru a scăpa de răzbunarea ducelui Ruy Gomez):

„DON CARLOS: Il part. C'est quelqu'un de ma suite" [112] (Hugo, *Théâtre complet*, 1963).

Argumentele regelui inhibă dorința de răzbunare a ducelui şi, astfel, regele îşi asumă şi rolul de *înşelător*. Iată reprezentarea simbolică a scenei III (pentru „*G*" = ducele Gomez; „*î*" = înşelător):

$$a_3 = [\overbrace{(H_{av} + S_{pa} + R_{ae})}^{G_{pa}} \leftarrow G_{ai}] \Longrightarrow R_{ae} \rightarrow G_{pa} \Longrightarrow H \not\leftrightarrow R(R_i)$$

Scena IV din același act I, al dramei *Hernani*, prezintă o modificare a rolului de pacient al lui Hernani. Simbolic, o putem reprezenta, ca formație discursivă, prin formula (sau ecuația identificatoare): $a_4 = H_{pa}$.

„HERNANI, *seul:* Oui, de ta suite, ô roi ! de ta suite ! - J'en suis. / Nuit et jour, en effet, pas à pas, je te suis. [...] / Va ! Je suis là, j'épie et j'écoute, et

[111] Victor Hugo, *op. cit.*, p. 1175
[112] *Ibidem*, p. 1183

sans bruit / Mon pas cherche ton pas et le presse et le suit !" [113] (Victor Hugo, *Théâtre complet*, 1963)

Compararea acțiunilor celor patru scene ale actului I evidențiază un dinamism specific, prin alternarea reușitei și eșecului. Rolul preponderent al personajelor principale (H + S) este cel de *pacient* (identificat de noi de 13 ori). Aceste personaje trebuie să asculte de rege, care se manifestă astfel: de nouă ori *influențator*, de cinci ori *agent voluntar*, de două ori *înșelător* și o dată *intimidator*.

Victor Hugo poate fi considerat un maestru, care știe să lege momentele dramei istorice *Hernani*, dovedindu-se a fi un dirijor abil în fața unei mari orchestre subordonate voinței sale. Forma de ansamblu a rolurilor definește structura logică a povestirii. Modelul analizat răspunde ***ORIZONTULUI SINTACTIC*** prin reducerea la structuri formale; prin semnificarea (sau reprezentarea) acestor structuri se realizează ***DIMENSIUNEA SEMANTICĂ***, iar prin implicarea autorului în derularea acțiunii, intrăm pe tărîmul ***PRAGMATICII***.

În *Introducere la semiologia literaturii*, Maria Carpov realizează o descriere semiotică a discursului literar, numită de autoare *semiologia literaturii*. Lingvista la care ne referim distinge între o gramatică *fundamentală*, de ordin conceptual, și gramatica *narativă superficială*, o reprezentare antropomorfă, la nivel semiotic, a celei fundamentale [114]. Transformarea operațiunilor logice în categorii antropomorfe *„duce la construirea unei anumite unități narative, performanța"*. Diversificarea enunțurilor narative este posibilă prin producerea performanței în diferite moduri: *a voi, a putea, a ști* [115].

II. 8. EFECTELE PERLOCUȚIONARE LA NIVELUL MACRO-ACTELOR DE DISCURS

Emile Benveniste definea discursul ca o *„enunțare ce presupune un locutor și un auditor și intenția locutorului de a-l influența pe celălalt"* [116]. Condițiile de reușită ale actului de discurs sînt îndeplinite atunci cînd destinatarul, prin reacțiile sale, demonstrează că a înțeles corect intenția locutorului; prin urmare, destinatarul recunoaște și își asumă rolul pe care il atribuie locutorul.

Paul Ricoeur, pornind de la teoria actelor de limbaj, elaborată de Austin, Evans și Searle, reia distincția celor trei niveluri ale ac-

---

[113] Victor Hugo, *op. cit.*, pp. 1183 - 1184
[114] Maria Carpov, *Introducere la semiologia literaturii*, Ed. Univers, București, 1978, p. 222
[115] *Ibidem*, p. 224
[116] Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, 1966, p. 260

Scanned with OKEN Scanner

telor de vorbire – *locuţionar, ilocuţionar* şi *perlocuţionar* – şi le transferă în domeniul macro-actelor de limbaj [117]. Astfel, actul ilocuţionar se manifestă în frază; aceasta devine un enunţ cu o anumită semnificaţie, ce poate fi transmisă alocutorilor. Actul ilocuţionar se manifestă prin intermediul paradigmelor gramaticale şi al altor proceduri ce exprimă forţa ilocuţionară. În cazul discursului oral, forţa ilocuţionară este întărită prin mimică şi gest. Cît priveşte actul perlocuţionar, care exprimă ceea ce facem prin faptul de a spune, acesta face din discurs un stimul. *"El operează nu prin intermediul recunoaşterii de către interlocutor a intenţiei sale, ci, dacă se poate spune, prin energia sa, în virtutea influenţei sale asupra emoţiilor şi dispoziţiilor afective"* [118].

Patrick Charaudeau, în lucrarea *Langage et Discours*, apreciază că subiectul care comunică foloseşte contracte şi strategii de cuvînt, manifestînd prin actele de discurs o anumită intenţie [119]. Destinatarul, ca subiect analizant, identifică şi interpretează, în felul său, aceste contracte şi strategii. De aceea, pentru Charaudeau, actul de discurs este o „aventură" [120]. Locutorul poate controla împlinirea actelor sale de discurs, dar nu poate controla, în totalitate, efectele produse de acestea asupra subiectului care interpretează.

Să urmărim, în continuare, efectele pe care le produc cuvintele personajului balzacian Vautrin asupra lui Rastignac:

> „ – [...] Între ceea ce-ţi propun eu şi ceea ce-ai să faci dumneata singur într-o zi, nu lipseşte decît sîngele. Crezi că există neclintit în lumea asta ! Dispreţuieşte, deci, oamenii şi caută ochiurile prin care poţi să ieşi din reţeaua Codului. Taina marilor averi, a căror obîrşie nu se cunoaşte, este o crimă care a fost uitată, pentru că a fost săvîrşită după toate regulile artei. / – Destul, domnule ! Nu vreau să mai ascult nici un cuvînt. Mă faci să mă îndoiesc de mine însumi. În clipa asta, singura mea ştiinţă este simţirea" [121] (Balzac, *Opere alese*, 1965).

Prin actele lor de discurs, enunţiatorii pot informa, intimida, convinge, nedumeri, întrista etc.; ei au posibilitatea de a înfăptui toate acestea, dar nu au nici o garanţie a reuşitei. Controlul asupra consecinţelor discursului este destul de limitat. Prezentăm, în continuare, un fragment din romanul *Laleaua neagră*, al lui Alexandre Dumas, pentru a putea surprinde unele efecte perlocuţionare obţinute de Cornelius în dialogul cu Gryphus:

---

[117] Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, 1995, p. 156
[118] *Ibidem*, p. 157
[119] Patrick Charaudeau, *Langage et discours*, 1983, p. 42
[120] *Ibidem*, p. 50
[121] Honoré de Balzac, *Moş Goriot*, în: Honoré de Balzac, *Opere alese*, Editura pentru Literatura Universală, Bucureşti, 1965, p. 117

Scanned with OKEN Scanner

„– Bucuros ! Știu că-ți închipui că mă faci să sufăr dacă-mi dai pîine proastă. / – Adevărul e că nu ți-o dau pentru a-ți face plăcere, tîlharule ! / – Ei bine, eu, care sînt vrăjitor, precum știi transform pîinea ta proastă într-o pîine excelentă și o mănînc cu mai multă plăcere decît dacă ar fi o prăjitură, fiindcă plăcerea e dublă: în primul rînd mănînc după gustul meu și, în al doilea rînd, te scot cu totul din sărite. / Gryphus urlă mînios: / – Aha ! Va să zică recunoști că ești vrăjitor, spuse el“ [122] (Alexandre Dumas, *Laleaua neagră*, 1993).

În cazul discursului scris – consideră Paul Ricoeur [123] – *locuționarul*, forța *ilocuționară* și acțiunea *perlocuționară* sînt apte, într-o ordine descrescîndă, de comunicare intențională. Așadar, în cazul textului, disociat de context, putem identifica trei posibilități de semnificare ale acestuia: (1) ceea ce este semnificativ este ceea ce scriitorul vrea să spună prin intermediul textului, exprimîndu-și intenția; (2) ceea ce este semnificativ este ceea ce este textul, acesta putînd avea propriul său sens, indiferent de intenția scriitorului; (3) ceea ce este semnificativ este ceea ce înseamnă textul pentru cititor, oricare ar fi fost intenția scriitorului sau orice ar putea însemna textul însuși din punct de vedere obiectiv.

Considerăm că nu poate fi ignorată, în totalitate, intenția scriitorului, dar apreciem că singurul sens pe care îl poate avea un text este cel descifrat de cititorul său, acesta fiind singurul agent prin care sensul poate fi activat; altfel, textul singur este doar un obiect inert.

Un act de discurs ce aparține, de pildă, genului publicitar are o funcție clară, aceea de a face reclamă; dar unele reclame pot informa: *„FUTUR e. Descoperiți puterea Vitaminei* e *Pure“*; *„NIVEA Visage. Frumos înseamnă natural“;* alte reclame pot convinge sau linguși: *„L'ORÉAL PARIS. Pentru că merit“*; *„RIMMEL vorbește despre tine“;* alte reclame pot înspăimînta sau șoca (de exemplu publicitatea pentru filmele *horror*).

Un testament – ca formă de discurs scris – are, la prima vedere, funcția de a lăsa moștenire, dar, poate, la fel de bine, să intenționeze a încînta sau a supăra; pentru un istoric, testamentul poate fi o sursă de informare, chiar dacă nu aceasta a fost intenția inițială.

Efectul perlocuționar al unui act de discurs reprezintă împlinirea intenției ilocuționare. Astfel, actul ilocuționar de a promite poate să se împlinească, dar este posibil să nu se înfăptuiască și actul perlocuționar de a trezi speranța. La nivelul macro-actelor de limbaj există posibilitatea ca nivelul perlocuționar să nu fie atins, să se atenueze, sau să stîrnească reacții inverse.

---

[122] Alexandre Dumas, *Laleaua neagră*, Editura "Ion Creangă", București, 1993, p. 223
[123] Paul Ricoeur, *op. cit.*, p. 98

Scanned with OKEN Scanner

II. 9. O ÎNCERCARE DE INTEGRARE A MACRO-ACTELOR DE DISCURS

În vederea formulării unui model integrator al ***MACRO-ACTELOR DE DISCURS***, ne-am propus să pornim de la conceptul „situației semiotice" prezentat de către Petru Ioan în volumul *Educație și creație în perspectiva unei logici situaționale* [124], mai precis: de la ***HEXADA SITUAȚIILOR SEMIOTICE*** [125] care, prin natura recurentă și contextuală a fiecăruia din factori (variabile, poli, parametri, sau coordonate), susține o impresionantă marjă de aplicabilitate. Această hexadă are șase coordonate, pe care le vom numi în funcție de intenția noastră de a realiza integrarea macro-actelelor de discurs: (1) ***D*** este „universul de discurs", „lumea", „discursul ca oglindă a lumii", „referențialul textului", „parametrii textualizării", „contextul" etc.; (2) ***S*** este „textul", dar și „cadrul de manifestare al discursului" (Michel Foucault) sau „formația de discurs" (Dominique Maingue-

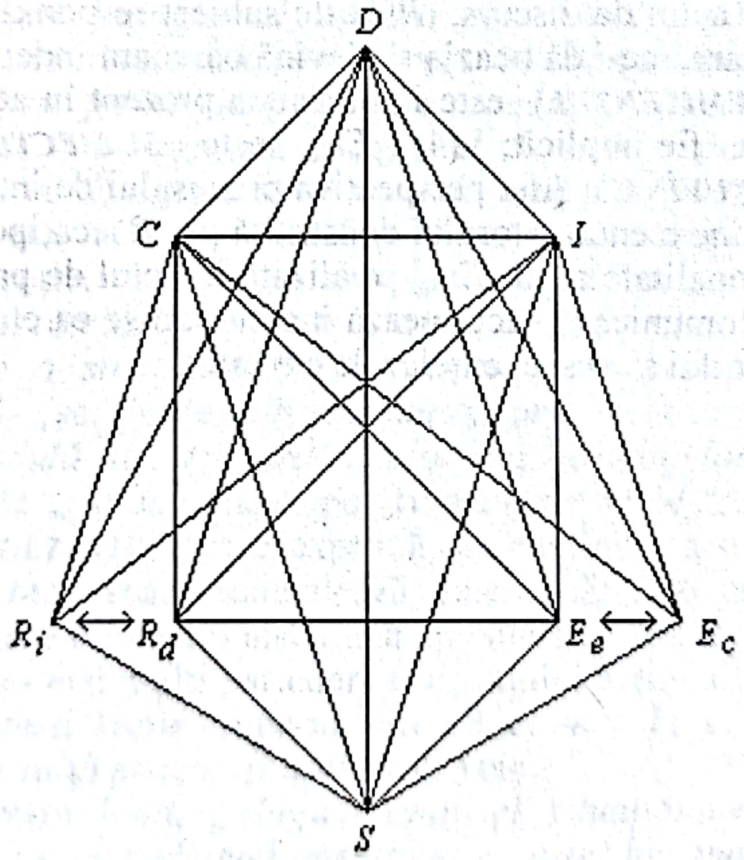

4. Complicarea modelului hexadic al situațiilor de comunicare, prin dublarea variabilelor personale

[124] Petru Ioan, *Educație și creație în perspectiva unei logici situaționale*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995

[125] În capitolul următor, vom trata pe larg acest subiect.

neau); (3) ***I*** este mesajul textului, respectiv „semiotipul" acestuia, „conținutul informațional obiectiv" vehiculat de text etc.; (4) ***C*** este „subtextul", respectiv „interdiscursul" (D. Maingueneau), „sfera acțiunii și a comportamentului" etc.; (5) ***E*** este „contextul generării textului", emisia (enunțarea) și emitentul (enunțiatorul); (6) ***R*** este recepția și receptorul, „interpretarea" și „interpretul" etc.

Prin adaptarea acestei hexade, propunem un model integrator al actelor de discurs, în cazul în care convenim că: (1) R_d este ***INTERLOCUTORUL*** creat de *Eu* ca *destinatar ideal,* adecvat actului său de enunțare; *Eu* presupune că intenția enunțării sale va fi total transparentă lui R_d; R_d (***DESTINATARUL***) este un subiect instituit de Eu, aparținînd actului de producere a enunțului de către *Eu;* un R_d va fi întotdeauna prezent într-un act de discurs, fie el explicit sau nu; aceluiași act de discurs pot să-i corespundă mai mulți R_d; (2) R_i (***SUBIECTUL INTERPRETANT***) este o ființă care acționează în afara actului de enunțare produs de către *Eu;* aceasta nu înseamnă că R_i nu intervine în actul de discurs; R_i este subiect responsabil de procesul de interpretare, ce-i dă ocazia să devină oarecum independent de *Eu;* (3) Eu_e (***EMITENTUL***) este întotdeauna prezent în actul de discurs, fie explicit, fie implicit; (4) Eu_c este ***SUBIECTUL „PRODUCĂTOR DE CUVÎNT"*** (din perspectiva procesului de interpretare, Eu_e este o imagine a enunțiatorului construită pe R_i ca ipoteză asupra ce este intenționalitate a lui Eu_c, realizată în actul de producere; Eu_c, ca subiect comunicant, acționează instituindu-se ca emițător, utilizator al cuvîntului și al secvențelor de cuvinte).

Scanned with OKEN Scanner

III. APLICAȚII ALE HEXADEI SEMIOTICE ÎN ORIZONTUL ACTELOR DE DISCURS

În *Educație și creație în perspectiva unei logici situaționale*, Petru Ioan, a elaborat o paradigmă extrem de fructuoasă – ***HEXAGONUL SITUAȚIONAL*** – model ce antrenează șase variabile: (1) ***AGENTUL*** (sau inițiatorul acțiunii); (2) ***INFLUENȚATORUL*** (sau inspiratorul acțiunii); (3) ***MATERIA*** (sau cadrul acțiunii); (4) ***FORMA*** (sau designul acțiunii); (5) ***CONȚINUTUL OBIECTIV*** (sau logic) al acțiunii; (6) ***CONȚINUTUL SUBIECTIV*** (sau axiologic) al acțiunii.

Noțiuni precum: educație, cunoaștere, comunicare, creație și altele asemenea lor sînt numite de logicianul român *„**NOȚIUNI ACȚIONALE**“*. În fiecare *hexagon al acțiunii determinate* – fie ea educația, lectura, semnificarea etc. – intervin 64 de combinații *„ce exprimă tot atîtea forme verticale ale educației, ale lecturii, ale semnificării etc.“* De asemenea, *„efortul de a le repera în fluxul nesfîrșit de situații acționale, mai mult sau mai puțin reflectate, exprimă una din virtuțile modelului“* propus de logicianul și semioticianul în atenție. Schema de complexitate mediană, pe care o datorăm autorului român, *„se poate extinde în orizontul acțiunii speciale pe care o structurează, prin asumarea de noi variabile“*. Același model *„se poate circumstanția, prin indexarea spațială, temporală, modală etc. a coordonatelor sau variabilelor inițiale“* [1].

Analizele „ situaționale“ pot fi realizate în legătură cu orice concept ***REZULTATIV*** (care exprimă starea finală a unei acțiuni), ***CIRCUMSTANȚIAL*** (care semnalează determinări ale unei acțiuni), ***AXIOLOGIC*** (care implică o instanță a aprecierii), ***SOCIATIV*** (care trimite la unul sau mai mulți parteneri ai agentului acțional), ***PROCEDURAL*** (care *„oferă know - how-ul atît de clamat în epoci de reanimare a spiritului practic și aplicativ“*) etc.

După Petru Ioan, *„«logica analizei situaționale», deslușită prin intermediul paradigmei menționate, este începutul unei logici a noțiunilor care nu mai sînt privite ca simple «cărămizi ale minții», ci drept «constelații ale acțiunii» [...], mijloace mereu împrospătate ale acțiunii necontenite, ce caracterizează spi-*

[1] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 9

Scanned with OKEN Scanner

ritul în propria-i dăinuire şi în aplicaţiile asupra materiei"[2]. O astfel de logică nu exclude, ci impune extinderea analizei în planul unei pragmatici frastice şi transfrastice (respectiv, hipertextuale).

III. 1. MODELUL HEXADIC AL SITUAȚIEI SEMIOTICE

Circuitul hexadic al comunicării şi semnificării, un adevărat „supramodel" al situaţiei semiotice, pus la încercare în mai multe întreprinderi colective şi de autor[3], are capacitatea de a îngloba modele similare ale semnificării şi comunicării, elaborate anterior, prin racordarea unui număr mai mic de variabile[4].

După logicianul român, sînt de reţinut următoarele coordonate (sau variabile) semiotice: (1) *„E" – EMITENTUL* (*vorbitorul, subiectul enunţării, transmiţătorul, locutorul* etc.); (2) *„R" – RECEPTORUL* (*destinatarul, alocutorul, ascultătorul, cititorul, interlocutorul* etc.); (3) *„S" – SEMNIFICANTUL* (*simbolul, numele, cuvîntul, formaţia discursivă* etc.); (4) *„D" – REFERINŢA* (*denotatul, denominatul, obiectul, designatul, universul de discurs* etc.); (5) *„I" – INTENSIUNEA OBIECTIVĂ* (*conţinutul obiectiv, semnificaţia obiectivă, sensul, semnificatul* etc.); (6) *„C" – INTENSIUNEA SUBIECTIVĂ* (*semnificaţia subiectivă, conotaţia, răspunsul comportamental, cvasigîndirea interpretului* etc.)

Prin combinarea acestor variabile (poli, factori, parametri), se pot detecta 64 de forme ale comunicării. Ele includ, mai întîi de toate, 6 ***PARADIGME UNIPOLARE:*** emisia, ca act de vorbire, de scriere, de mimare, de pictare etc., toate acestea ca împrejurări *„în care un agent individual se foloseşte de un cod (sistemul de semnificare sau comunicare) în scop autoinformativ"*[5], respectiv submodelul („E"); recepţia, ca act de ascultare, de citire, de distingere a nuanţelor culorii, de descifrare a codului etc., respectiv submodelul („R"); activitatea în sine de *„impunere şi îmbogăţire a codului, de însemnare, înscenare, simbolizare, formalizare etc."* etc., respectiv submodelul („S"); ceea ce Petru Ioan numeşte *„comunicare diafană"*, sau pură, independent de orice determinare, respectiv submo-

---

[2] Petru Ioan, *op. cit.*, pp. 11 - 12

[3] Cf., între altele: Petru Ioan (coord.), *Logică şi educaţie*, Editura Junimea, Iaşi, 1995; idem, *Aplicaţii ale hexadei situaţionale*, Editura "Ştefan Lupaşcu", Iaşi, 1999

[4] Printre acestea: modelul lui Ferdinand de Saussure (*semnificant - semnificat*); modelul lui Gottlob Frege (*semn - sens - referinţă*); modelul lui Stephen Ullmann (*nume - sens - obiect*); modelul lui Charles Morris (*semn - interpret - semnificaţie - interpretant*); modelul lui Umberto Eco (*semnificant - persoană - persoană - semnificat*) etc.

[5] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 78

Scanned with OKEN Scanner

delul („I"); comunicaţia posibilă, sau virtuală, respectiv submodelul („C"); realităţile *„care se însemnează şi se autocomunică, instituindu-se în semne naturale, în coduri genetice şi în limbaje ale autodevenirii"* [6], respectiv submodelul („D").

O a doua subclasă de schematizări acoperă 15 ***FORME DIADICE ALE COMUNICĂRII***, ce corespund la tot atîtea relaţii diadice între variabilele hexadei. Dintre ele, vom prezenta doar cîteva: submodelul („EI"), corespunzător proceselor interioare de articulare a informaţiilor ce urmează a fi exprimate; submodelul („ED"), ce vizează procese psihice cum sînt: percepţia, reprezentarea, imaginaţia, *„ca forme de comunicare, mai mult sau mai puţin nemijlocită, între subiect şi realitate"* [7]; submodelul („EC"), ce reprezintă *conotarea* ca act intern de autoevaluare; forma verticală indusă de *relaţia dintre emitent şi receptor* – respectiv submodelul („ER") – socotit de către Umberto Eco ca loc pentru *„acorduri şi răstălmăciri posibile ale intenţiilor emiţătorului de către destinatar"* [8]; submodelul („ES"), care vizează impunerea codului drept instrument de comunicare; submodelul („ID"), ce cade peste relaţia dintre: *sens* şi *semnificaţie* (aşa cum o concepe Gottlob Frege), peste relaţia dintre *sens* şi *denotaţie* (conform accepţiei pe care le-o acordă Bertrand Russell), peste relaţia dintre *designatum* şi *denotatum* (aşa cum le defineşte Charles Morris) etc.; submodelul („IC"), care generează forme de comunicare ce reprezintă *„raporturi nemijlocite între lumea ca reprezentare (a locuţiunilor) şi lumea ca voinţă (a ilocuţiunilor), între universaliile semantice (semnificaţiile designative) şi universaliile pragmatice (semnificaţiile evaluative), între descrierile de stare şi îndemnurile de transformare"* [9], şi aşa mai departe.

La un nivel sporit de concretitudine, survin nu mai puţin de 20 de ***TRIUNGHIURI SEMIOTICE***. Prezentăm pe cinci dintre acestea: submodelul („EDR"), care vizează comunicarea subînţeleasă asupra celor din jur, respectiv presupoziţiile circumstanţiale, ţintind spre *„ceea ce se presupune că atît emiţătorul, cît şi destinatarul ştiu despre evenimente sau entităţi mai mult sau mai puţin codificate"* [10]; submodelul („ESC"), care acoperă ilocuţiunile (aprecierile, îndemnurile, rugăminţile blestemele, dorinţele etc.); submodelul („SID"), căruia îi corespund cel puţin trei *„triunghiuri semiotice"*

---

[6] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 79
[7] *Ibidem*, p. 80
[8] Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 92
[9] Petru Ioan, *op. cit*, p. 81
[10] Umberto Eco, *op. cit.*, p. 147

Scanned with OKEN Scanner

celebre: triunghiul sens („I") – semn („S") – semnificație, sau referință („D"), articulat de către Gottlob Frege; triunghiul gînd sau referință („I") – simbol („S") – referent („D"), propus de către Charles Kay Ogden și Ivor Amstrong Richards; triunghiul sens („I") – nume („S") – obiect („D"), avansat de către Stephen Ullmann; submodelul „SIR", ce *„atrage atenția asupra activităților de receptare a semnelor ca realități duale, semnificant – semnificat: înmagazinarea de idei rupte de autori și de lume, audiția «la rece» a unei partituri etc"* [11]; submodelul („SCD"), socotit de Petru Ioan drept echivalent al definiției date de către Charles S. Peirce ***SEMIOZEI***, ca acțiune care implică colaborarea între trei subiecte: semn – obiect – interpretant (*„relația triadică este autentică, adică, cei trei membri ai săi sînt legați împreună într-un mod ireductibil la vreun complex de relații diadice"* [12]).

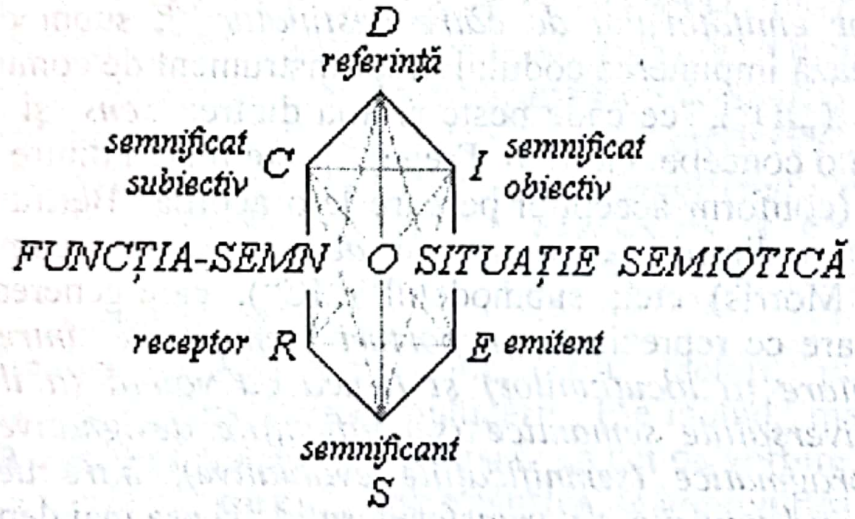

5. Schema hexadică a situației de comunicare, în concepția lui Petru Ioan

Urmează 15 schematizări tetradice, mai aproape de pulsul cotidian al interlocuției. Le prezentăm pe două dintre ele. Una ține de submodelul („ESDI"), ce corespunde emisiei unui mesaj strict constatativ și, evident, referențial (știrea de presă, protocolul observației, descrierea științifică etc. sînt ilustrații ale unui asemenea tip de comunicare). A doua formă „verticală" pe care dorim să o evidențiem la acest nivel al analizei vizează, prin submodelul („SICD"), textul (anonim) filosofic, literar etc. De notat că un Umberto Eco ține cont (în *Lector in fabula*) de distincțiile lui Peirce, dintre „funda-

[11] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 87
[12] Charles Sanders Peirce, *Semnificație și acțiune*, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 285

Scanned with OKEN Scanner

mentul" şi semnificatul semnului („I"), respectiv dintre „obiectul dinamic" şi „obiectul imediat" al acestuia („D"), alături de distincţia dintre „semnificat", sau „fundament" („I"), şi „interpret („C"), sau interlocutor [13].

Din cele 6 schematizări pentadice ale actului de comunicare, prezentăm trei, cu titlul de exemplificare: una este propulsată prin submodelul („ESIDC") şi vizează *„emisia obişnuită [...] a mesajului complet (constatativ – referenţial – performativ)"* [14], respectiv compunerea unei povestiri realiste, nararea pasionantă a unor întîmplări etc. A doua, subiacentă modelului („ESIDR"), se referă la informare, sau la comunicarea referenţială şi strict constatativă către un partener imperturbabil. O a treia formă verticală a acţiunii în atenţie, captată prin submodelul („ESICR"), se potriveşte comunicării performative, fără suport referenţial.

Modelul semiotic hexadic („EIDCRS") permite realizarea unui tablou exhaustiv a ceea ce Petru Ioan numeşte *„forme verticale de comunicare"*, încurajînd identificarea activităţilor de comunicare ce corespund schematizărilor logic-posibile.

III. 2. ORIZONTURI ALE SEMIOTICII ASOCIATE VARIABILELOR DIN MODELUL HEXADIC AL COMUNICĂRII

După logicianul la care ne-am referit, locul ***SEMNULUI*** pur şi simplu este în centrul hexadei, la egală distanţă de fiecare pol. *„De actul comunicării şi de posibilitatea acesteia dă seamă «funcţia semn», adică «situaţia semiotică» sau «semioza»: semnul cu toţi factorii săi"*. Este ceea ce afirmă semioticianul italian Umberto Eco, că *„tipologia semnelor va trebui înlocuită cu tipologia modurilor producţiei de semne; arătînd odată mai mult că noţiunea clasică de «semn» este vidă, ficţiune a limbajului zilnic, locul ei teoretic fiind luat de funcţia semn ca rezultat al diferitelor tipuri de operaţie productivă"* [15]. ***FUNCŢIA-SEMN*** este notată de către Petru Ioan cu simbolul „L" şi ea este apreciată ca fiind variabila (sau coordonata) semiotică centrală.

Prin combinarea celor 7 variabile (sau coordonate) ale analizei situaţionale se pot construi, după autorul român în atenţie, cel puţin 13 discipline semiotice: 6 „sintaxe" (ca teorii centripete asupra discursului); 6 „semantico-pragmatici" (ca şi construcţii „centrifu-

[13] Umberto Eco, *Lector in fabula*, 1991, p. 56
[14] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 93
[15] Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, 1982, p. 205

Scanned with OKEN Scanner

ge" în același cîmp, al discursivității) și, respectiv, „semiotica totală", un ideal al integrării teoretico-metodologice a cercetărilor ținînd de sfera limbajului și a comunicării interumane.

III. 2.1. SINTAXA „S" este știința *semnificanților*, sau a *reprezentamenelor*, în accepția pe care le-a dat-o Charles Sanders Peirce: *„un semn sau representamen este ceva care ține locul a ceva pentru cineva, în anumite privințe, sau în virtutea unor însușiri"* [16]. Acestui tip de semiotică intratextuală i se subordonează, de pildă, sintaxa lingvistică de „grad zero" pe care Grupul μ o definește ca *„discurs redus la semele sale esențiale [...], adică la semele pe care nu le putem suprima fără a anula dintr-o dată întreaga semnificație a discursului"* [17].

III. 2.2. SINTAXA „I" este o perspectivă asupra *sensurilor* și *înțelesurilor obiective* (sau logice). După Willard Van Orman Quine, *„sensul este ceea ce devine esența atunci cînd ea este despărțită de obiectul referinței și asociată cu cuvîntul"* [18]. Cu mult înaintea analistului american al limbajului, César Chesneau Du Marsais prezintă înțelesul obiectiv ca fiind sensul propriu al unui cuvînt, respectiv *„prima semnificație a cuvîntului"* [19]. În tradiția husserliană, logicianul român Petre Botezatu susține că sensul obiectiv este o reprezentare conceptuală, referitoare la ***ÎNȚELESUL EIDETIC*** al semnului, ca înțeles în sens strict [20].

III. 2.3. SINTAXA „D" vizează problematica referențială. După Emanuel Vasiliu, *„semnul lingvistic nu poate fi redus la simpla relație dintre un suport fonic și un «concept», ci trebuie conceput și descris în termenii unei relații ternare: semn – concept – obiect"* [21], ceea ce impune aprofundarea relațiilor dintre referenți prin analogie cu relațiile dintre concepte și cu cele dintre semnificanți.

III. 2.4. SINTAXA „C" este o analitică a ilocuțiunilor, a sensurilor subiective, figurate, precum și a enunțurilor performative. Sensul subiectiv al enunțării vizează trăirea afectivă pe care aceasta o

---

[16] Charles Sanders Peirce, *Semnificație și acțiune*, 1990, p. 269
[17] Grupul μ, *Retorica generală*, 1974, p. 44
[18] Willard Van Orman Quine, *Două dogme ale empirismului*, în: *Materialismul dialectic și științele moderne*, vol. XV, *Epistemologie - Orientări contemporane*, Editura Politică, București, 1974, p. 35
[19] César Chesneau Du Marsais, *Despre tropi*, Editura Univers, București, 1981, p. 45
[20] Petre Botezatu, *Semiotică și negație. Orientare critică în logica modernă*, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 102
[21] Emanuel Vasiliu, *Elemente de filosofia limbajului*, Editura Academiei Române, București, 1995, p. 73

Scanned with OKEN Scanner

produce ca probă a înţelegerii sensului propriu exprimat. Sintaxa „C" construieşte, într-un mod specific, constatări, dorinţe, rugăminţi, ordine, promisiuni, verdicte etc. şi, astfel, locutorul îndeplineşte acte ilocuţionare ce influenţează raporturile sale cu alocutorul.

III. 2.5. ***SINTAXA „E"*** activează o semiotică a locutorilor posibili, a dialogului, sau, după formularea lui Algirdas Julien Greimas, a gestualităţii *„ca prezenţă semnificantă în lume"* [22]. Semioticianul francez [23] pe care l-am pomenit a elaborat o schemă a comunicării printr-un enunţ cu trei actanţi: ***REMITENTUL*** („***R***"), ***DESTINATARUL*** („***D***") şi ***OBIECTUL DE COMUNICARE*** („***O***"). Pe baza acestei scheme, autorul în atenţie ajunge la o *gramatică narativă,* ce are menirea de a trasa un ansamblu de căi pentru manifestarea sensului.

III. 2.6. ***SINTAXA „R"*** vizează perlocuţiunile, ca efecte produse, prin rostirea enunţurilor, asupra alocutorilor. Acest tip de sintaxă poate fi o logică a argumentelor, de pildă, în sensul lui Georges Vignaux: *„Studiul discursurilor pentru a desprinde sistemele argumentative comune implică răspunsuri la întrebări despre însuşi procesul de producere a textelor"* [24].

III. 2.7. ***PRAGMATICA „S"*** (prima dintr-un şir de formaţiuni semiotice definite prin „vectorii de focalizare" ai analizei discursive de tip „situaţional") este o cercetare a producerii de semne şi a articulării în cod. Pentru Adam Schaff, *„sistemele de semne (sau de modele) ale unor semne se constituie în IERARHII de diferite grade de complexitate, numite LIMBI, care reprezintă modele unor LUMI, în care trăiesc indivizi cunoscători şi care comunică rezultatele cunoaşterii prin discursuri şi enunţuri"* [25]. După Petru Ioan, comunicarea ne apare, din perspectiva semnificantului, ca activitate de impunere şi îmbogăţire a codului şi ca activitate de utilizare a codului în actul de comunicare curentă.

III. 2.8. ***SEMANTICA „I"*** este una orientată asupra comprehensiunii şi a sensului în sine, respectiv asupra explicaţiei şi a designatorilor, ca purtători ai sensului obiectiv. Rudolf Carnap, în *Semnificaţie şi necesitate,* analizează ***CONCEPTELE INTENSIONALE*** specifice semanticii pure – analicitate, sinonimie, intensiune etc. – şi ajunge la concluzia conform căreia învăţarea teoriei intensiunii unei

---

[22] Algirdas Julien Greimas, *Despre sens. Eseuri semiotice*, Univers, Bucureşti, 1975, p. 97
[23] *Ibidem*, p. 189
[24] Georges Vignaux, *L'Argumentation, Essai d'une logique discursive*, Droz, Genève; Paris, 1976, p. 37
[25] Adam Schaff, *Introducere în semantică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 44

Scanned with OKEN Scanner

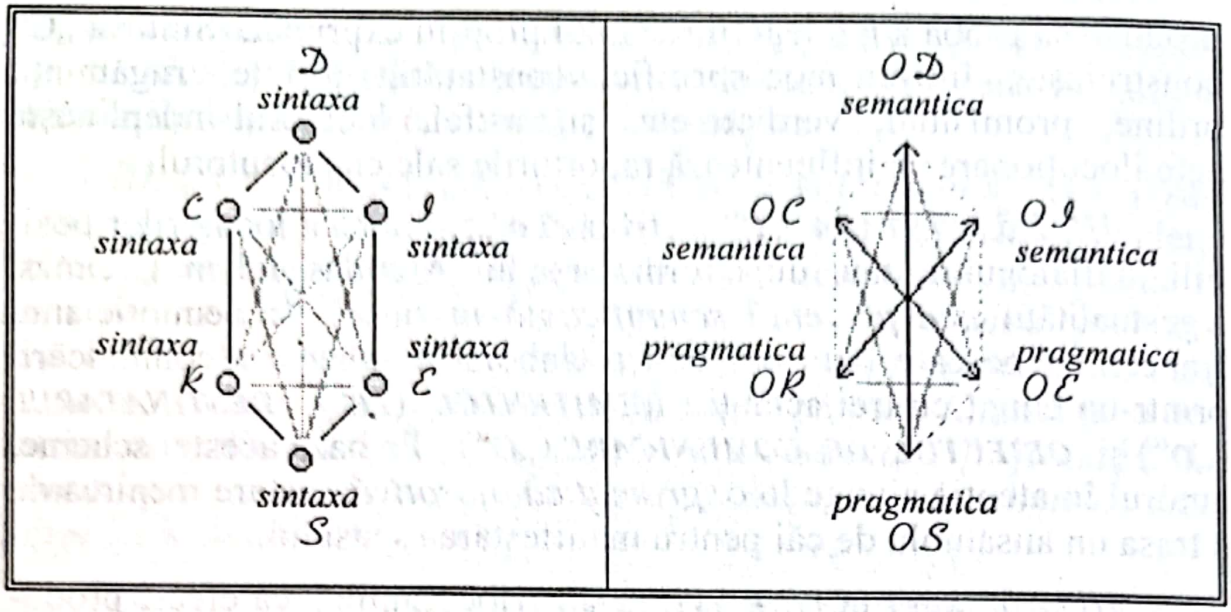

6. Sistemul disciplinelor semiotice, derivînd din schema hexadică a situațiilor de comunicare

limbi presupune însușirea intensiunilor cuvintelor, expresiilor și propozițiilor limbii respective. *„Astfel, teoria intensiunii unui limbaj dat L ne permite să înțelegem propozițiile lui L. Pe de altă parte, nu putem să aplicăm conceptele teoriei extensiunii lui L decît dacă avem, pe lîngă cunoașterea teoriei intensiunii lui L, și o cunoaștere empirică suficientă a faptelor relevante"* [26].

III. 2.9. ***SEMANTICA*** *„D"* este o deschidere spre lumile posibile, spre denotare, spre desemnare, spre referire și spre descrierile de stare, respectiv de transformare, în acord cu viziunea lui Ludwig Wittgenstein [27], că *„propoziția este o imagine a realității"*, iar *„dacă este adevărată, propoziția arată cum stau lucrurile. Și spune că lucrurile stau astfel"* [28].

III. 2.10. ***SEMANTICA*** *„C"* este o analiză a comunicării prin prisma performanțelor de limbaj, a evaluărilor și a ilocuțiunilor, universul acestora suportînd combinații și corelații pînă la un punct similare cu cele dintre semnificanți, respectiv cu cele dintre intensiunile și cu cele dintre extensiunile acestora.

III. 2.11. ***PRAGMATICA*** *„E"* este o ramură mai recentă a semioticii, care se centrează pe comunicarea sub chipul de comunicare (adică de „producere" și „reproducere" a mesajului, respectiv de

---

[26] Rudolf Carnap, *Semnificație și necesitate*, 1972, p. 299
[27] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 1991, p. 55
[28] *Ibidem*, p. 57

Scanned with OKEN Scanner

punere în undă, sau de transmitere a acestuia), în măsura în care *„vorbirea este producerea de expresii lingvistice"* [29].

III. 2.12. ***PRAGMATICA*** *„R"* este o investigaţie asupra perlocuţiunii, asupra receptării şi asupra decodificării, ca fenomene complexe, de ordin interprersonal.

III. 2.13. ***SEMIOTICA TOTALĂ*** nu este altceva decît expresia doctrinară a idealului unei ştiinţe atotcuprinzătoare a textului, ideal mereu rîvnit şi mereu neîmplinit, ca orice încercare a spiritului şi a minţii.

Cum am menţionat deja, cele 6 sintaxe (*„S"*, *"I"*, *"D"*, *"C"*, *"R"* şi *"E"*) alcătuiesc – în concepţia autorului la care ne-am raportat – hexada disciplinelor semiotice centripete, iar cele 6 semantico-pragmatici (*„OS"*, *"OI"*, *"OD"*, *"OC"*, *"OR"* şi *"OE"*) refac circuitul hexadic prin tot atîtea discipline semiotice centrifuge. Şi unele, şi celelalte, reprezintă faţete, orizonturi şi crîmpeie ale semioticii *toto genere*.

[29] Tullio de Mauro, *Introducere în semantică*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 209

Scanned with OKEN Scanner

IV. TIPURI DE ACTE DE DISCURS ÎN PERSPECTIVA SEMNIFICANTULUI („S")

IV. 1. ENUNȚAREA CA ACT DE LIMBAJ

John Langshaw Austin numea *ACT FATIC*, secvența discursivă de producere a cuvintelor ce au sens şi aparțin unui vocabular, ce urmează norme gramaticale de constituire şi cer o anumită intonație [1] etc. *ENUNȚAREA* reprezintă realizarea unei fraze, evenimentul prin care se produce un enunț. După Emile Benveniste (cu ale sale *Problèmes de linguistique générale*), operația în atenție este enunțarea ca punere în funcțiune a limbii printr-un act individual de utilizare: *„discursul este limba asumată de omul care vorbeşte"* [2]. Pentru Jean - Claude Anscombre şi Oswald Ducrot, enunțarea este *„activitatea langajieră exersată prin cel care vorbeşte, în momentul în care vorbeşte"* [3], iar pentru Catherine Kerbrat Orecchioni, aceeaşi operație reprezintă *„ansamblul de fenomene observabile ce sînt activate cînd are loc un act comunicațional particular"* [4].

Evenimentul enunțării poate fi studiat pornind de la condițiile sociale şi psihologice care au determinat-o, dar nu poate fi ignorat nici faptul că majoritatea enunțurilor se referă, implicit sau explicit, la propriul lor cod. Această caracteristică a fost surprinsă de Roman Jakobson în ceea ce el a numit funcția *METALINGVISTICĂ* a limbajului. *„Ori de cîte ori transmițătorul sau receptorul său simt nevoia să controleze dacă folosesc acelaşi cod, vorbirea se concentrează asupra codului: ea îndeplineşte o funcție metalingvală (adică de comentariu)"* [5].

Dominique Maingueneau, oprindu-se (în *Pragmatique pour le discours littéraire*), la fenomenul de *AUTOREFERINȚĂ*, respectiv la proprietatea discursului de a se referi la propria sa activitate enunțiativă [6], consideră că ea se întîlneşte atît în cea mai banală conversație,

---

1 John Langshaw Austin, *Quand dire, c'est faire*, 1970, p. 108
2 Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, 1966, p. 266
3 Jean - Claude Anscombre şi Oswald Ducrot, *L'argumentation dans la langue*, în „Langages", 42, Larousse, Paris, 1976, p. 18
4 Catherine Kerbrat - Orecchioni, *L'énonciation*, Librairie A. Colin, Paris, 1980, p. 28
5 R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Les Editions de Minuit, Paris, 1963, p. 218
6 Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, p. 163

Scanned with OKEN Scanner

cît şi în cel mai elaborat discurs literar. *„Ca orice cuvînt, dar la un alt nivel de complexitate, discursul literar este virtual ameninţat, amestecînd mereu universul fictiv, pe care pretinde că-l instituie, cu legitimitatea a ceea ce spune"* [7].

Într-un context de utilizare a unei limbi naturale, un locutor poate să folosească doar un număr finit de enunţuri. Cînd enunţul este utilizat într-un context actual de enunţare *„un semn actual al acestui enunţ se produce în lume"* [8]. Enunţarea presupune existenţa unei *SITUAŢII DE ENUNŢARE*, formată din *enunţiator, destinatar*, respectiv dintr-un anumit *loc* şi un anumit *moment* al enunţării.

Tzvetan Todorov, în *Problèmes de l'énonciation*, distinge între elementele *simbolice* (referenţiale) ale limbii şi elementele *indiciale* (pragmatice) ale acesteia. Lingvistul de origine bulgară distinge patru tipuri de categorii ce vizează aspectul indicial al limbii [9]: *interlocutorii, timpul* şi *locul* alocuţiunii, respectiv *modalităţile*, ca relaţii între interlocutori şi enunţ.

Solomon Marcus, în volumul *Semne despre semne*, afirmă că procesele de comunicare sînt obiect principal de studiu pentru semiotică, numai în calitatea acestora de procese de semnificare [10].

IV. 2. DEIXIS

DEIXIS -ul [11] defineşte coordonatele spaţio-temporale implicate în actul exprimării şi al enunţării: ***EU; TU; AICI; ACUM*** etc. Ceea ce numim *deixis discursiv* are aceeaşi funcţie, dar la un nivel distinct, cel al universului de sens şi semnificaţie, în care se construieşte o formaţiune discursivă prin enunţare [12].

---

[7] Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 164

[8] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, 1988, p. 47

[9] Tzvetan Todorov, *Problèmes de l'énonciation*, în „Langages", nr. 17, Didier - Larousse, Paris, 1970, p. 7

[10] Solomon Marcus, *Semne despre semne*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 14

[11] *Deixis* este un termen tehnic utilizat pentru a evidenţia actul fundamental al exprimării. Etimologic, *deixis* înseamnă a arăta, a indica, prin intermediul limbajului. Orice formă lingvistică, folosită pentru a realiza această indicare, se numeşte expresie deictică. Interpretarea expresiilor deictice depind de vorbitorul şi alocutorul ce împărtăşesc acelaşi context. *„O să iau asta de-aici"*. Este uşor de înţeles de cei prezenţi. Deosebirea esenţială se face între aproape de vorbitor şi departe de vorbitor. Această distincţie implică ceea ce numim *deixis pentru persoane* – locutorul şi alocutorul menţionaţi. Simplitatea acestor forme ascunde complexitatea folosirii lor. Conceptul de „distanţă" este relevat prin *deixisul* spaţial, ce indică localizarea relativă a persoanelor şi lucrurilor. Cît priveşte termenul *„acum"*, el indică atît timpul, care coincide cu exprimarea vorbitorului, cît şi timpul, cînd este auzită vocea acestuia (*„acum"* al covorbitorului).

[12] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, p. 28

Scanned with OKEN Scanner

Lingvistul american George Yule, în lucrarea *Pragmatics* [13], este de părere că interpretarea expresiilor deictice depinde de *circumstanțe,* de *context* și de *intenția* vorbitorului, ele exprimînd *distanța relativă* față de persoanele și de obiectele vizate prin actul comunicării.

Dată fiind gama extrem de largă a utilizărilor posibile, expresiile deictice exprimă, adesea, mai mult decît ceea ce spun. La un nivel superior, *deixis*-ul discursiv îndeplinește funcția unui *univers de sens* ce construiește, prin enunțare, o formațiune discursivă.

În volumul *Nouvelles tendances en analyse du discours*, Dominique Maingueneau distinge în cadrul *deixis*-ului discursiv: *locutorul* discursiv, *destinatarul* discursiv, respectiv *cronografia* și *topografia* [14] discursului.

DEIXISUL DISCURSIV este forma manifestă a formațiunii discursive; „dincolo" se află *deixisul fondator*, ce reprezintă *„situațiile de enunțare anterioare, în care deixisul actual se dă drept repetare și din care își asigură o bună parte din legitimitatea sa. Se vor distinge, astfel, o locuțiune fondatoare, o cronografie și o topografie fondatoare"* [15].

Discursul lui Mircea Eliade din articolul *Destinul culturii românești* presupune un *deixis discursiv* despre cauzele pentru care românii n-au putut face cultură în sensul occidental al cuvîntului. Locuțiunea fondatoare este folclorul românesc, drept fundament al capodoperelor spiritualității românești:

> „...și deși România modernă a avut norocul să aibă un poet de geniu în Mihai Eminescu, totuși capodoperele liricii și baladele românești rămîn poeziile populare *Miorița* și legenda *Meșterului Manole*. Ceva mai mult: o bună parte din literatura română modernă s-a dezvoltat în prelungirea creației folclorice. Unul din marii autori români, care pot fi numiți cu adevărat clasici, Ion Creangă, se situează direct în universul folcloric" [16] (Mircea Eliade, *Profetism românesc I*, 1990).

Dominique Maingueneau [17] consideră că înțelegerea termenului ***DEICTIC*** impune, mai întîi, lămurirea distincției dintre *enunțul - tip* și *enunțul - împrejurare*. ***ENUNȚUL - TIP*** este o abstracție; în plan concret, empiric, întîlnim numai ***ENUNȚURI - ÎMPREJURĂRI***, acte de enunțare singulare. Alexandre Dumas, de exemplu, își înce-

---

[13] George Yule, *Pragmatics*, Oxford University Press, 1996, p. 16
[14] Dominique Maingueneau, *Nouvelles tendances en analyse du discours*, 1987, p. 28
[15] *Ibidem*, p. 29
[16] Mircea Eliade, *Destinul culturii românești*, în: M. Eliade, *Profetism românesc I*, Editura „Roza Vînturilor", București, 1990, p. 144
[17] Dominique Maingueneau, *Eléments de linguistique pour le texte littéraire*, 1993, p. 3

Scanned with OKEN Scanner

pe romanul *Laleaua Neagră* cu textul de mai jos, ce poate fi considerat produsul unei enunţări singulare, istoric situabile.

„La 20 august 1672, oraşul Haga, atît de însufleţit, atît de alb şi de gătit încît ai spune că-i duminică în fiecare zi, oraşul Haga, cu parcul său umbros şi copacii săi înalţi aplecaţi asupra caselor în stil gotic, cu canalele sale lucioase ca oglinda în care clopotniţele îşi reflectă cupolele, în linii aproape orientale..." [18] (Al. Dumas, *Laleaua neagră*, 1993).

După cum apreciază Dominique Maingueneau, deicticele *eu, mine, mă, tu, tine, te,* precum şi deicticii spaţiali (de tipul *aici, acolo*), sau deicticii temporali (*astăzi, ieri, în viitor*) etc. determină schimbarea sensului de la o enunţare la alta. ***DEICTICII SPAŢIALI*** îşi schimbă sensul în funcţie de poziţia corpului enunţiatorului; ***DEICTICII TEMPORALI*** variază în funcţie de momentul enunţării.

În afara enunţării singulare, nu există o clasă de obiecte susceptibile de a fi desemnate prin *eu.* Este referentul lui *eu* cel care spune *eu* într-un enunţ împrejurare; pentru a fi *eu,* este suficient ca să proferăm *eu.* *„«Definiţia» face deci să intervină, într-un mod crucial, circularitatea, reflexivitatea"* [19].

Eu şi *tu* trimit la roluri, acela al locutorului (*eu*) şi cel al alocutorului (*tu*); *noi* şi *voi* nu constituie propriu-zis „pluralul" lui *eu* şi *tu,* în acelaşi mod, cum *flori* constituie pluralul pentru *floare.* *„Sînt mai degrabă persoane «amplificate». NOI desemnează EU + ALŢII şi VOI desemnează TU + ALŢII: NOI – EU + EU; EU + + TU; EU + EL. VOI – TU + TU; TU + EL"* [20].

Deicticele spaţiale presupun luarea în considerare a poziţiei corpului enunţiatorului şi a gesturilor sale, ce constituie un ***REPERAJ RELATIV,*** dar şi ***REPERAJUL ABSOLUT,*** unde termenii sînt oarecum autodeterminanţi: *„la Iaşi", „în România", „pe strada Mîntuleasa"* etc. Există, de asemenea, şi un ***REPERAJ CONTEXTUAL,*** ce se bazează pe un element al contextului lingvistic, cum ar fi de pildă în sintagma *„lîngă Iaşi", „în preajma României"* etc. Să ne oprim, pentru un moment, asupra textului, din dialogul *Phaidros* al lui Platon, mai jos reprodus. Persoana care nu cunoaşte decît acest pasaj, va întîmpina dificultăţi în interpretarea referinţelor locale; aceste dificultăţi dispar, însă, dacă există accesul la paginile anterioare: *„platanul acesta"* sau *„celălalt copac"* constituie reluarea unor substantive introduse deja în text.

---

[18] Alexandre Dumas, *Laleaua neagră,* 1993, p. 11
[19] Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 5
[20] *Ibidem,* pp. 5 - 6

Scanned with OKEN Scanner

„Platanul acesta, ce înalt e şi cît de măreţ îşi întinde crengile jur-împrejur ! Iar alături, ce mîndru se înalţă celălalt copac ! Şi cît de umbros !“ [21]

Deicticele adverbiale, cu statut de complemente circumstanţiale de loc, *„se distribuie în diverse micro-sisteme de opoziţii“: aici / acolo, aproape / departe, în faţă / în spate, la stînga / la dreapta* etc.; toate acestea capătă valoare în funcţie de gest, de poziţia şi orientarea corpului enunţiatorului lor. *„Orice schimbare, într-unul din aceşti parametri, modifică corelativ – spune Maingueneau – obiectele susceptibile de a fi astfel localizate: dacă enunţiatorul se întoarce, ceea ce era «în faţă» trece «în spate», iar ceea ce era «la stînga» este acum «la dreapta»“* [22].

Deicticele temporale au la origine momentul în care enunţiatorul vorbeşte, moment care corespunde cu prezentul lingvistic (*„26 august 1956“, „în 1999“* etc.) constituie indicaţii temporale de ***REPERAJ ABSOLUT***: *acum, ieri, astăzi*, reprezintă modalităţi ale ***REPERAJULUI RELATIV***.

Emile Benveniste, în articolul *L'appareil formel de l'énonciation*, arată că omul, prin inserţia discursului în lume, are şansa de a trăi „acum“, în timpul prezent, *„categoria prezentului fiind cea în care îşi are originea orice altă categorie de timp“* [23]. În ceea ce-l priveşte, Dominique Maingueneau este de părere că, în afara complementelor circumstanţiale de timp, mai există *„un triplet de deictice la fel de esenţiale cît şi de discrete: mărcile de «timp» înscrise în morfologia verbală, fiind vorba de prezent, de trecut sau de viitor“* [24].

Ilustrăm constatarea autorului francez cu o enunţare din Malraux; în ea nu există doar deicticul *„noaptea aceea“*, ci şi deicticul temporal *„trecut“*, asociat la paradigma imperfectului. În treacăt, să notăm că doar paradigmele indicativului pot avea o valoare deictică.

„Toate maşinile, în noaptea aceea, rulau cu optzeci la oră“ (André Malraux, *L'espoir*).

O clasificare a deicticelor temporale, urmărind, în acelaşi timp, individualizarea lor în raport cu reperajele non-deictice [25], realizează Dominique Mainguneau, în raport cu două tipuri de repere.

---

[21] Platon, *Phaidros*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 54
[22] Dominique Maingueneau, *Eléments de linguistique pour le texte littéraire*, 1993, p. 17
[23] Emile Benveniste, *L'appareil formel de l'énontiation*, „Langages“, 17, Didier - Larousse, Paris, 1970, p. 15
[24] *Ibidem*, p. 23
[25] *Ibidem*, p. 25

Scanned with OKEN Scanner

Patrick Charaudeau, în *Langage et discours*, nuanțează și dezvoltă analiza lui Dominique Maingueneau. După autorul în atenție, orice act de limbaj rezultă dintr-un joc între *implicitul* și *explicitul* care apar în circumstanțele particulare, concrete ale discursurilor; acest joc se realizează în punctul de întîlnire al proceselor de producere și interpretare și este regizat (*mise en scène*) de două entități: fiecare entitate este dedublată în ***SUBIECT VORBITOR*** și ***SUBIECT CARE ACȚIONEAZĂ***. Practic, este vorba de patru protagoniști ai actului de limbaj: EU_c – subiectul care comunică; EU_e – subiectul enunțiator; TU_d – *destinatarul;* TU_i – interpretantul. EU_e (*enunțiatorul*) este un subiect de cuvînt – la fel TU_d (destinatarul) – realizat și instituit în cuvîntul configurat. Acest EU_e este, deci, responsabil de un anumit efect de cuvînt, produs asupra interpretantului. EU_c (*subiectul care comunică*) este un *subiect acționînd,* asemenea TU_i (*interpretantului*), exterior actului de cuvînt configurat, dar organizîndu-l; este inițiatorul responsabil al actului de producție a enunțului. Acest subiect comunicant (EU_c) este întotdeauna considerat ca *„o dovadă a realului"*, iar această localizare în realitate depinde de cunoașterea pe care intepretantul (TU_i) o are despre el.

	REPERUL ESTE MOMENTUL DE ENUNȚARE	***REPERUL ESTE UN ELEMENT AL ENUNȚULUI***
Coincidență cu reperul	*acum*	*atunci*
	în acest moment	*în momentul acela*
Anterioritate față de reper	*ieri*	*în ajun*
	acum 8 zile	*8 zile mai tîrziu*
Posterioritate față de reper	*mîine*	*a doua zi*
	peste o lună	*o lună mai tîrziu*
Anterioritate, simultaneitate, posterioritate față de reper	*astăzi*	*în ziua aceea*
	vara aceasta	*în vara aceea*
Anterioritate sau posterioritate	*imediat*	-
	luni	*în lumea aceea*
	DEICTICE	***NON-DEICTICE***

7. Deictice temporale, în raport cu reperajele non-deictice (în clasificarea lui Dominique Maingueneau)

Scanned with OKEN Scanner

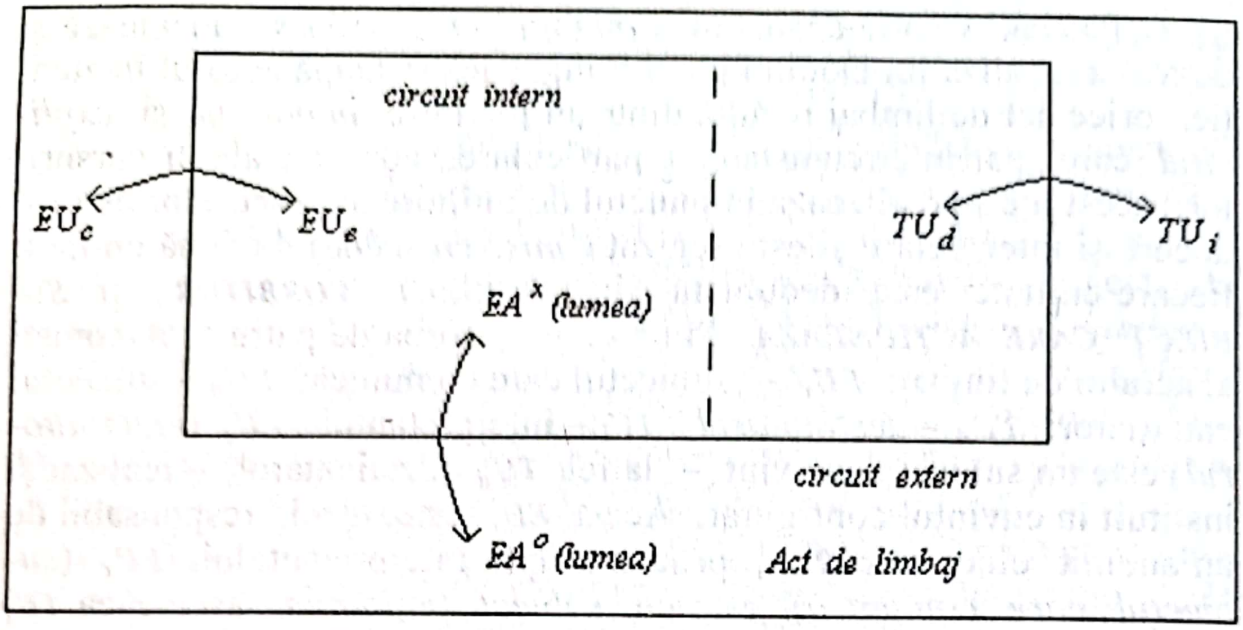

8. Interacțiunea protagoniștilor secvenței de comunicare (în concepția lui Patrick Charaudeau)

Patrick Charaudeau prezintă interacțiunea dintre aceşti protagoniști prin schema de mai sus [26]. După cum se observă, actul de limbaj, în totalitatea sa, este compus din: *CIRCUITUL CUVÎNTULUI CONFIGURAT* (în care se găsesc *locutorul, destinatarul* şi *discursul*), şi din *CIRCUITUL EXTERIOR CUVÎNTULUI,* în care se găsesc ființele ce acționează într-o lume reală. Schema reprezentată mai sus ne permite să descriem strategii de cuvînt, de la cele mai simple, la cele mai

MINCIUNA	*Eu_c spune p (EA_x)*
	Eu_c spune (crede) non-p (EA^o)
	Eu_c face astfel încît TU_i se identifică cu un TU_d care crede că
	Eu_c crede că p (este GRADUL DE CREDIBILITATE)
SECRETUL	*Eu_c nu spune nimic ($EA_x = O$)*
	Eu_c ştie p (EA^o) ca fiind susceptibil de a transmite lui TU_d
	Tu_i presupune că EU_c ştie p şi nu vrea să-l transmită
DEMAGOGIA	*Eu_c spune p. (EA_x), care construieşte o imagine a lui TU_d favorabilă lui TU_i cu TU_d, TU_i să-i fie favorabilă (căutarea complicității)*

9. Roluri ale protagoniștilor în strategii simple de discurs (în concepția lui Patrick Charaudeau)

[26] Patrick Charaudeau, *op. cit.*, p. 46

complexe, rolul protagoniştilor schimbîndu-se succesiv. Charaudeau aplică această schemă asupra unor construcţii discursive simple [27]:

Aceeaşi schemă face posibilă descrierea unui joc enunţiativ a unui text literar. Propunem, spre exemplificare, un fragment din schiţa *Bacalaureat*, de Ion Luca Caragiale: Se poate spune că textul cu pricina este scris în manieră autobiografică, în măsura în care se povesteşte la persoana I - *EU*. Acest *EU* nu este, în realitate, decît o marcă gramaticală care trimite la diverse statusuri enunţiative ale lui *eu*: (1) un EU_e – enunţiator care povesteşte o întîmplare, prezintă dialoguri („*răspunde cucoana*", „*zice mama emoţionată*"), descrie evenimente („*să-i zdrobească băiatului cariera*"), locuri („*pe strada mea*"), personaje („*madam Caliopi Georgescu*", „*Ovidiu Georgescu*") şi alte evenimente ale povestirii, care instituie elemente ce fixează povestirea în EA^x; (2) un EU_i povestitor, care se adresează direct cititorului („*cititorul trebuie să ştie că*").

„Cînd ies dimineaţa din casă, o trăsură de trap mare intră pe strada mea; în trăsură, madam Caliopi Georgescu, o bună prietenă. O salut respectuos. Cum mă vede, opreşte trăsura, înfingînd cu putere vîrful umbreluţei în spinarea birjarului. / – Sărut mîna, madam Georgescu, zic eu, apropiindu-mă. / – La dumneata veneam ! răspunde cucoana emoţionată. / – La mine ? / – Da ... Te rog să nu mă laşi ! Trebuie să-mi faci un mare serviciu amical ... La nevoie se arată amiciţia: să vedem cît ne eşti de prieten ! / – Cu cea mai mare plăcere, madam Georgescu, dacă pot ... / Cititorul trebuie să ştie că madam Caliopi Georgescu are trei copii: Virgiliu, Horaţiu şi Ovidiu Georgescu ... / Ovidiu trece acum examenul sumar de şapte clase şi, cu toată bravura lui, pe cît spune Caliopi, după ce a biruit toate obiectele, s-a înţepenit la morală. / – Închipuieşte-ţi, zice mama emoţionată. Să-l persecute pe băiat ! Să-i zdrobească băiatului cariera !" [28]

Această interpelare a cititorului (construcţie şi implicare a unui TU_d), actualizarea povestirii prin timpul prezent („*răspunde*", „*ies*", „*salut*", „*mă vede*"), contribuie la crearea iluziei că sîntem în prezenţa unui discurs oral, oferit de o persoană reală, adică de un EU_c. Acest EU_c monden este martorul direct şi viu al unei realităţi personale; el povesteşte despre fiinţe şi evenimente, care, ele însele, par a fi martorii acestei realităţi, aparţinînd de EA^o. Personajul reprezentat prin *EU* poate fi considerat de autor ca un personaj fictiv, ce aparţine unei EA^x şi / sau ca un personaj real, ce aparţine unei EA^o sau / şi ca persoană care ne povesteşte şi aparţine unui *EU*. Un EU_c este un scriitor, avînd un oarecare proiect literar şi care, pentrui a-l îndeplini, îşi

[27] Patrick Charaudeau, *op. cit.*, p. 47
[28] Ion Luca Caragiale, *Momente şi schiţe*, 1966, pp. 248 - 249

Scanned with OKEN Scanner

organizează actul de limbaj într-un act de scriere literară, adresîndu-se unui cititor. Acest *EU* – scriitor are plăcerea de a se juca cu convențiile de încredere și real, cu care își înfrumusețează povestirea.

IV. 3. A SPUNE ȘI A PRESUPUNE

În *Tratat de semiotică generală*, Umberto Eco abordează, în cea mai mare parte a lucrării, *„travaliul efectuat în interpretarea și producerea semnelor, mesajelor, textelor, deci efortul fizic și psihic necesar pentru a manipula semnalul, pentru a ține cont de codurile existente sau pentru a le respinge, timpul necesar, gradul de acceptabilitate socială, energia cheltuită în comparea semnelor cu evenimentele la care se referă, presiunea exercitată de emițător asupra destinatarului"* [29]. Acest „travaliu" – la care se referă semioticianul italian – începe cu producția unităților de semnal, continuă cu emiterea unităților de expresie, apoi cu articularea unităților de conținut și se încheie cu corelația expresie – realitate și relația locutor – alocutor.

John Rogers Searle, în de-acum celebra lucrare *Les actes de langage*, respinge ideea după care unitatea comunicării prin limbă ar fi *cuvîntul* (simbolul) sau *propoziția*; această unitate a comunicării este, pentru filosoful american, *„producerea sau emiterea cuvîntului, simbolului sau a propoziției în realizarea actului de vorbire"* [30]. Vorbirea unei limbi reprezintă, din această perspectivă, un comportament determinat de o anumită intenționalitate, fiind guvernată de reguli care coordonează folosirea elementelor lingvistice; finalitatea acestui comportament o constituie realizarea actelor de limbaj de tipul referirii, predicării, formulării întrebărilor, a ordinelor etc.

Orice act de limbaj este caracterizat prin două dimensiuni, absolut inseparabile una de cealaltă – explicitul și implicitul. Fie propoziția: *„Ia umbrela"*. Putem găsi sensul acestei enunțări, excluzînd contextul, în măsura în care o recunoaștem ca fiind diferită de propoziții de tipul: *„Nu lua umbrela"*; *„Ia paltonul"*; *„Ia o umbrelă"*; *„Îți cer să iei umbrela"* etc. Toate aceste alternative (parafraze) la prima propoziție relevă operații de comutare și combinare între semne. Patrick Charaudeau, în *Langage et discours*, susține că *„producerea acestor parafraze structurale permite stabilirea în limbaj a unui joc de recunoaștere morfo – semantică, joc con-*

---

[29] Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, 1982, pp. 198 - 199
[30] John Rogers Searle, *Les actes de langage*, 1972, p. 52

Scanned with OKEN Scanner

structor de sens, care trimite la realitatea înconjurătoare (activitate referențială), conceptualizînd-o (activitate de simbolizare); de aceea o numim SIMBOLIZARE REFERENȚIALĂ" [31].

Propunem reluarea propoziției: *„la umbrela"*, ținînd cont, de această dată, de intențiile vorbitorului și de împrejurările producerii enunțului. În aceste condiții, ne putem imagina că enunțiatorul comunică, de fapt, în chiar momentul rostirii: că *afară plouă*, că *afară este înnourat*, că *într-o călătorie lungă este bine să ai umbrelă* etc. Aceste fraze pun în evidență sensul implicit al limbajului, un sens dependent de circumstanțele discursive. Prin implicit, intrăm într-un *„joc constructiv al semnificației unei totalități discursive care trimite limbajul la el însuși ca o condiție de realizare a semnelor"* [32]. Așadar, sensul implicit fixează sensul explicit, pentru a constitui semnificația unei totalități discursive.

După cum afirma Charles J. Fillmore, în *Essai de description sémantique*, în conversația de fiecare zi, *„utilizăm constant două niveluri de comunicare: implicitul sau presupoziționalul și explicitul sau ilocuționarul"* [33].

În concepția lui Oswald Ducrot, o informație este transmisă printr-un cod și este destinată celui care este capabil să descifreze codul. *„Avem frecvent nevoie, în același timp, să comunicăm unele lucruri fără să le spunem; să le spunem, dar într-un mod în care să nu ne asumăm responsabilitatea"* [34].

Lingvistul francez recurge la următoarea schemă de relevarea a implicitului enunțării: *X, deci Y*, prin urmare: *Z*. De exemplu: X (*Ion s-a dus la bancă, ca să ceară un credit*); deci, Y (*Ion are nevoie de bani*); prin urmare, Z (*Ion nu are bani și nici nu poate apela la persoane paticulare*).

Să presupunem că un comentator sportiv, prezentînd incidentele petrecute la un meci de rugby, a făcut următoarea remarcă: *„ Să nu uităm, însă, că o confruntare sportivă de acest fel nu este o confruntare între intelectuali"*.

Comentatorul sportiv opune, așadar, termenului *„sportiv"* termenul *„intelectual"*, bazîndu-se pe unele ***REPREZENTĂRI COLECTIVE*** pe care societatea, căreia el îi aparține, le are despre acești termeni: (a) intelectualii se angajează în dispute prin spiritul lor, pe

---

[31] Patrick Charaudeau, *Langage et discours*, 1983, p. 17
[32] *Ibidem*, p. 18
[33] Charles J. Fillmore, *Essai de description sémantique*, „Langages", 17, Didier - Larousse, Paris, 1970, p. 60
[34] Oswald Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Hermann, Paris, 1972, p. 5

Scanned with OKEN Scanner

cînd sportivii intră în confruntări fizice, corpurile lor tinzînd către acțiune; (b) în cadrul dezbaterilor, corpurile intelectualilor sînt întotdeauna la distanță unele de altele, în timp ce sportivii se întîlnesc în același spațiu, provocîndu-și șocuri fizice. Aceste posibile interpretări sînt sugerate de contextul enunțării iar nu luate din dicționar.

Dacă acceptăm faptul că publicul, căruia i se adresează comentatorul, este iubitor de sport, sau chiar practică diverse sporturi, atunci sensul termenului „*intelectual*" poate fi valorizat negativ: răceala, detașarea și rezerva intelectualului este opusă căldurii, entuziasmului, generozității ce caracterizează – în mod implicit – sportivii. Poate exista, însă, și o reprezentare colectivă care să valorizeze negativ sensul termenului „*sportiv*": spontaneitatea naivă și agresivă, nervozitatea sportivului se opun stăpînirii și calmului ce-l caracterizează pe intelectual. Prin urmare, putem conchide că producerea și interpretarea actelor de vorbire sînt determinate: de raportul care se stabilește între locutor și subiectul interpretant cu privire la sensul enunțului; de raportul care există între enunțiator și receptor etc.

Actul de limbaj, ca act *de producere de semne* și *de articulare în cod*, depinde de cunoștințele comune pe care se presupune că le au protagoniștii situațiilor de comunicare. Vorbitorii pornesc de la ipoteza că anumite informații sînt, deja, cunoscute ascultătorilor. Fiind considerate drept cunoscute, aceste informații nu vor fi exprimate explicit, ci vor deveni parte a ceea ce este comunicat și nu spus, regăsindu-se în noțiunea de ***PRESUPOZIȚIE***.

IV. 4. PRESUPOZIȚIA ȘI SUBÎNȚELESUL

Umberto Eco susținea că presupoziția este „*o categorie deschisă, ce poate fi explicată numai în cadrul teoriei discursului*" [35]. După semioticianul italian, pentru a individualiza conceptul de presupoziție, trebuie să se pornească de la o caracteristică generală a discursului, și anume „*organizarea ierarhică a informației în interiorul structurii sale*" [36].

Într-un discurs, unitățile de informație sînt organizate pe diferite niveluri și distribuite după diferite grade de relevanță. Unele unități de informație sînt mai intens focalizate decît altele, care par a fi mai puțin importante. Cu alte cuvinte, unele informații sînt așezate pe fundalul discursului, în timp ce altele sînt așezate în relief. „*Pre-*

[35] Umberto Eco, *Limitele interpretării*, 1996, p. 317
[36] *Ibidem*, p. 318

Scanned with OKEN Scanner

supozițiile fac parte din informația dată de un text; ele sînt supuse acordului reciproc din partea vorbitorului și a ascultătorului, și formulează un fel de ***CADRU TEXTUAL*** *care determină punctul de vedere de la care discursul pornește. Acest cadru textual constituie* ***FONDUL TEXTULUI*** *și este diferit de celelalte informații care reprezintă relieful*" [37].

Dieter Wunderlich, în *Les présupposés en linguistique*, arată că, atunci cînd un locutor enunță o frază ***s***, presupozițiile ***t*** ale lui ***s*** sînt acelea pe care le pune locutorul enunțînd ***s***, și pe care alocutorul trebuie să le poată reconstrui plecînd de la forma enunțului, după reguli gramaticale; enunțînd ***s***, locutorul se angajează să recunoască drept valabile presupozițiile lui ***s*** și să le exprime explicit, ulterior, dacă este cazul, în fraze afirmative [38].

Enunțurile care conțin presupoziții au drept fond semnificatul presupus de enunț, care este acceptat ca adevărat atît de emițător, cît și de receptor; semnificatul afirmat reprezintă informația în relief.

Enunțînd: „*fratele Elenei a cumpărat trei apartamente*", vorbitorul a făcut următoarele presupoziții: există o persoană numită *Elena*; ea are un *frate* (eventual un singur frate); acesta are *mulți bani*. Toate aceste presupoziții aparțin vorbitorului. Însă enunțul de mai sus poate fi supus și unui ***PROCES DE IMPLICITARE*** [39] (în engleză: „*entailement*", termen folosit inclusiv pentru condiționare și, chiar, pentru inferență). Acesta este ceva care decurge în mod logic din enunț. Astfel, „*entailement*"-ul propoziției: „*fratele Elenei a cumpărat trei apartamente*" este că: fratele Elenei *a cumpărat* ceva, că el a cumpărat *trei apartamente* și alte consecințe de acest fel.

În literatura de specialitate, *fenomenele presupoziționale* au fost asociate cu numeroase sintagme și structuri sintactice. Realizarea unei tipologii a presupozițiilor este un demers complex și dificil, întrucît „*anumite cazuri sînt excluse de unii autori, iar altele sînt adăugate*" [40]. În ciuda acestui fapt, considerăm că trebuie să prezentăm tipurile de presupoziții pe care le apreciem ca fiind cele mai reprezentative: (a) ***PRESUPOZIȚIILE EXISTENȚIALE***, ce sînt legate de nume și descrieri definite și sînt exprimate prin expresii referențiale (fraza „*Maria admiră floarea roșie*", de exemplu, presupune că *există o floare roșie*); (b) ***PRESUPOZIȚIILE FACTIVE***, realizate

---

[37] Umberto Eco, *op. cit.*, p. 319

[38] Dieter Wunderlich, *Les présupposés en linguistique*, în „Linguistique et sémiologie", nr. 5, Presses Universitaires de Lyon, 1978, p. 43

[39] Datorită caracterului său logic, *implicitarea* sau „*entailement*"-*ul* nu se discută la fel de mult, în pragmatica contemporană, precum noțiunea de *presupoziție*.

[40] Umberto Eco, *op. cit.*, p. 316

Scanned with OKEN Scanner

atunci cînd, după verbe ca: *„a şti"*, *„a conştientiza"*, *„a-şi da seama"*, *„a regreta"* etc., cît şi după sintagmele ce le implică, urmează o informaţie care se referă la un fapt (*„regretăm că i-am spus totul"* presupune că *i-am spus totul; „nu ştiam că Elena era în casă"* presupune că *Elena era în casă* şi aşa mai departe); (c) ***PRESUPOZIŢIILE LEXICALE***, construite cu ajutorul unor verbe ca: *„a se opri"*, *„a se lăsa de"*, *„a începe"*, *„a înceta"* etc. (aceste verbe *„vehiculează informaţia ca parte a propriului conţinut, independent de contextele în care apar; totuşi, reprezentarea lor semantică prevede contexte discursive în care ceva trebuie dat ca sigur"* [41]; este motivul pentru care *„a reuşit / a avut succes"* este interpretat, în mod convenţional, ca *„avînd succes"* şi presupune *„a încerca"*: acţiunea de a reuşi are loc numai în contextul în care ceva a fost încercat !); (d) ***PRESUPOZIŢIILE CONTRAFACTUALE***, relevînd faptul că ceea ce este presupus este opus adevărului, adică este „împotriva faptelor", sau „contrar realităţii" (enunţul: *„dacă erai un prieten, atunci m-ai fi ajutat"* presupune că *nu-mi eşti prieten* !); (e) ***PRESUPOZIŢII NON-FACTIVE***, posibile prin utilizarea unor verbe ca *„a visa"*, *„a imagina"* *„a pretinde"* etc. (propoziţia *„el pretinde că este fericit"* presupune că *nu este fericit* !).

Pentru ca utilizarea enunţurilor să fie normală, presupoziţia trebuie să fie adevărată sau crezută adevărată de către destinatar. Falsitatea presupoziţiilor determină „un gol" în ceea ce priveşte valoarea de adevăr a propoziţiei. De exemplu: *„copiii Mariei sînt blonzi"* presupune că *Maria are copii*, dar dacă *Maria nu are copii*, nu înseamnă că avem dreptul să susţinem că *respectivii copii ai Mariei nu sînt blonzi*. Mai mult, *„Copiii Mariei sînt blonzi"* şi *„Copiii Mariei nu sînt blonzi"* presupun, amîndouă, că Maria are copii.

După Oswald Ducrot, *„ceea ce realizează evidenţa unei supoziţii nu este vreo necesitate logică sau empirică, ci o necesitate internă a discursului, o necesitate pe care locutorul o creează chiar prin cuvînt, instaurînd, în perspectiva ei, un discurs în care presupoziţia reprezintă un element constitutiv"* [42]. Pentru lingvistul francez, presupoziţia este un act ilocuţionar, asemenea ordinului sau promisiunii [43].

Presupoziţia poate apărea în ipostaza de tactică argumentativă a interlocutorilor; ea este legată de modul în care ei se provoacă, urmărind să-şi impună unii altora un anumit mod de a-şi continua

---

[41] Umberto Eco, *op. cit.*, p. 320
[42] Oswald Ducrot, *Dire et ne pas dire*, 1972, p. 94
[43] Oswald Ducrot, *Le dire et le dit*, 1984, p. 42

Scanned with OKEN Scanner

discuția. În comunicare, *interogația* nu doar oferă, ci și impune dialog. *„Diferența esențială, care face paradoxal rolul interogației în relațiile de discurs, înseamnă* – după Ducrot – *că întrebarea nu se mulțumește să ofere dialogul, ci îl impune; pentru a o defini trebuie să scoatem în evidență faptul că ea obligă auditorul să vorbească la rîndul său ...; frazele interogative au această proprietate remarcabilă, să oblige destinatarul să reia în contul său cutare sau cutare presupoziție cuprinsă în întrebare"* [44].

Dacă presupoziția este o parte integrantă a sensurilor enunțurilor, subînțelesul vizează modul în care acest sens trebuie descifrat de către destinatar. *„Subînțelesul privește modul în care sensul este manifestat, este procesul în baza căruia destinatarul trebuie să descopere imaginea cuvîntului meu, imagine pe care înțeleg s-o dau"* [45].

François Récanati, în articolul *Insinuation et sous-entendu*, face distincția între *a subînțelege*, pe care îl opune sincategoremelor (respectiv predicatorilor) *a lăsa să se înțeleagă* și *a da să se înțeleagă: „un locutor L subînțelege q dacă L dă să se înțeleagă q și dacă L și A știu aceasta, știu că celălalt o știe și știu că celălalt știe că ei o știu"*. Prin urmare, nu putem subînțelege ceva fără să dăm să se înțeleagă și nu putem da să se înțeleagă ceva fără a lăsa să se înțeleagă. *„Actul îndeplinit prin subînțeles are deci toate caracteristicile actului ilocuționar, iar particularitatea sa este că uptake (înțelesul) nu este garantat datorită indicațiilor incluse în frază, pentru că indicațiile prezente în frază privesc nu actul subînțeles, ci actul «literal», cu ajutorul căruia el este îndeplinit"* [46]. Ceea ce deosebește subînțelesul de a da să se înțeleagă este faptul că înțelesul (*uptake*) trebuie să fie garantat, pentru ca actul de limbaj să se îndeplinească.

Subînțelesul nu este marcat în frază; el se manifestă în urma procesului de interpretare, fiind întotdeauna cuprins ca răspuns la întrebări de tipul: de ce locutorul a spus ceea ce a spus ? Ce a făcut posibil enunțul său ? Putem întări cele afirmate mai sus dacă analizăm următorul text:

> „Iată mai mulți oameni aflați într-o încăpere subpămînteană, ca într-o peșteră, al cărei drum de intrare dă spre lumină, drum lung față de lungimea întregului peșterii. În această încăpere ei se găsesc, încă din copilărie, cu picioarele și grumazurile legate, astfel încît trebuie să stea locului și să privească doar înainte ... Crezi că astfel de oameni au văzut, mai întîi, ei înșiși, cît și din so-

[44] Oswald Ducrot, *Dire et ne pas dire*, 1972, p. 92
[45] Oswald Ducrot, *Le dire et le dit*, 1984, p. 44
[46] François Récanati, *Insinuation et sous-entendu*, în „Communication", nr. 30, 1980, p. 102

ții lor, altceva decît umbrele care cad, aruncate de foc, pe zidul din dinaintea lor ?" [47] (Platon, *Opere V*, 1986)

Fragmentul este din dialogul platonician *Republica*. Interpretarea textului ne ajută să-i descoperim subînțelesul: peștera este lumea materială, concretă, în care trăim; oamenii înlănțuiți sînt prizonierii acestei lumi; „lanțurile" sînt simțurile, dar și prejudecățile noastre; umbrele proiectate pe peretele peșterii corespund lucrurilor sensibile cu care simțurile noastre ne-au obișnuit în viața de fiecare zi și despre care credem că sînt întreaga realitate, singura realitate, dat fiind că nu cunoaștem alta; drumul lung spre ieșirea din peșteră la lumină (la lumea conceptelor, dar și la lumea reală) este drumul inițiatic către Lumea Ideilor unde există adevărata cunoaștere și unde putem ajunge doar prin rațiune, respectiv prin efort.

Așadar, o condiție necesară dar, bineînțeles, nu și suficientă, pentru ca un enunț E să subînțeleagă X este ca X să pară ca o explicație a enunțării sale.

IV. 5. COMPETENȚA COMUNICATIVĂ

Competența subiectului vorbitor este ansamblul de posibilități ce-i sînt date prin faptul că stăpînește limba; este facultatea enunțiatorului de a construi și de a identifica vastitatea frazelor corecte gramatical, de a le interpreta pe acelea dintre ele – în număr nedefinit, de asemenea – care sînt dotate cu sens; înseamnă a recunoaște frazele echivoce, precum și capacitatea de a simți că unele fraze, eventual foarte variate sub aspectul fonemelor, au totuși, o puternică asemănare gramaticală și că alte enunțuri, apropiate fonetic, sînt gramatical diferite. Noam Chomsky, în *Questions de sémantique*, definește competența comunicativă drept un sistem de reguli care realizează conexiunile dintre semne și interpretarea semantică a acestora [48].

Există, așadar, o teorie generală, independentă de locutor și alocutor; există un sistem de reguli care determină corelațiile dintre *sunet* și *sens* pentru un număr nedefinit de fraze și există reunirea semnelor fonetice cu interpretările semantice, reunire realizabilă datorită sistemului de structuri abstracte care relevă componenta sintactică – sursa generativă a limbii. Pentru autorii gramaticii generative, aspectul esențial al competenței îl constituie ***CREATIVITATEA***, înțe-

---

[47] Platon, *Republica*, în: Platon, *Opere V*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 312

[48] Noam Chomsky, *Questions de sémantique*, Seuil, Paris, 1975, p. 15

Scanned with OKEN Scanner

leasă ca aptitudine a subiecților vorbitori de a produce și înțelege frazele noi, nemaiîntîlnite înainte.

Eugen Coșeriu demonstrează că există trei niveluri ale limbajului [49] – unul *universal*, unul *istoric* și unul *individual* – care presupun tot atîtea competențe, conținuturi și activități. ***COMPETENȚA ELOCUȚIONALĂ*** presupune ca locutorul să știe să vorbească în general, independent de o limbă determinată; ***COMPETENȚA IDIOMATICĂ*** vizează *„a ști o limbă"*; ***COMPETENȚA EXPRESIVĂ*** presupune *„a ști să vorbești, în situații determinate, despre anumite lucruri, cu anumite persoane, adică a ști să construiești discursuri"* [50].

Patrick Charaudeau, în lucrarea *Langage et discours*, introduce conceptul de ***COMPETENȚĂ SEMIOLINGVISTICĂ***, pe care îl definește ca pe o aptitudine a subiectului de a manipula elementele lingvistice în circumstanțele de discurs. *„Competența lingvistică este ansamblul facultăților omului de a-și reprezenta experiențele, adică acele porțiuni din lumea fenomenală care au intrat în cîmpul de cunoaștere prin semiotizare"* [51]. Noțiunea de competență exprimă manifestarea semnificațiilor unui act de limbaj la punctul de întîlnire al activităților de producere și interpretare.

Competența *SEMIOLINGVISTICĂ* este rezultanta a trei componente, care se combină în aceeași instanță de discurs [52]: (a) ***COMPETENȚA LINGVISTICĂ***, ce este constituită din patru niveluri (*enunțiativ, argumentativ, narativ* și *retoric*) și fundamentează statutul semantic al mărcilor lingvistice în nucleul metadiscursiv; de exemplu, *nivelul enunțiativ* acordă mărcii lingvistice *„iată"* statutul de prezentator deictic; *nivelul argumentativ* dă mărcii lingvistice *„și"* statutul de operator logic de punere în conjuncție; *nivelul narativ* dă mărcii lingvistice *„a se lupta"* statutul său de comportament, iar *nivelul retoric* dă mărcii lingvistice *„a convinge"* statutul său de rezultat al unei persuadări; (b) ***COMPETENȚA SITUȚIONALĂ*** este formată din situații sociolingvistice codificate, care reprezintă practicile sociale proprii unei comunități date și care se instituie în ceea ce Charaudeau numește *„ritualuri sociolingvistice"*; situațiile sociolingvistice supramotivează pe unii dintre protagoniștii actelor de limbaj prin ceea ce lingvistul francez a numit ***CONTRACTUL DE VORBIRE***. Conceptul în atenție presupune ca, indivizii aparținînd

---

[49] Eugen Coșeriu, *Competența lingvistică*, în: E. Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994, p. 31
[50] Eugen Coșeriu, *op. cit.*, p. 33
[51] Patrick Charaudeau, *Langage et discours. Eléments de sémiolinguistique*, 1983, p. 82
[52] *Ibidem*, p. 86

Scanned with OKEN Scanner

aceleiaşi comunităţi sociale să fie capabili să se pună de acord cu privire la formulările lingvistice specifice acelei comunităţi. Subiectul care comunică poate presupune, pe baza acestui contract, existenţa unei competenţe lingvistice de recunoaştere, de înţelegere de către alocutor a enunţurilor sale.

Contractul (de vorbire) este constituit dintr-un ansamblu de restricţii care codifică practicile sociolingvistice; aceste restricţii rezultă din condiţiile de producere şi interpretare ale actului de limbaj; (c) ***COMPETENŢA DISCURSIVĂ*** este constituită din *strategii discursive* (ce presupun aplicarea aparatelor *enunţiativ, argumentativ, narativ* şi *retoric*), corelate cu *contractul de vorbire*; finalitatea ei o constituie producerea de efecte discursive multiple. Conceptul de strategie *DISCURSIVĂ* se bazează pe ipoteza că subiectul care comunică este cel care concepe şi realizează intenţia de a produce unele efecte (de convingere, de atracţie, de incitare etc.) asupra subiectului care interpretează, pentru a-l determina pe acesta să se identifice – conştient sau nu – cu subiectul destinatar ideal.

Propunem ilustrarea diferitelor niveluri de competenţă prin următorul exemplu: iată un slogan publicitar: *„Nou ! **NIVEA – VISAGE**. Ea conţine vitamine esenţiale pentru piele"*. Sintagma *„nou"* face ca obiectul (crema ***NIVEA VISAGE***) să ajungă la existenţă discursivă prin actul de desemnare ce-l vizează pe destinatar.

La nivelul competenţei situaţionale, întîlnim contractul de cuvînt publicitar care ne ajută să înţelegem că această sintagmă prezintă produsul promoţional ca pe un *„obiect magic"*, destinat să răspundă căutărilor unui destinatar care doreşte să-şi întreţină tenul. *„Nou"* are deci rolul de a semnaliza apariţia produsului *„ce te salvează de la îmbătrînire"*.

La nivelul competenţei discursive, efectele strategice produse de semnul *„nou"* ajung să depindă şi de alte elemente, cu care intră în relaţie. O astfel de relaţie poate fi stabilită cu imaginea ce însoţeşte sloganul: o femeie tînără, frumoasă, ce ţine lîngă obraz un ciorchine de strugure. Se creează, în acest mod, ceea ce Algirdas Julien Greimas ar numi o secvenţă „izotopică", în care tînăra se confundă cu enunţiatorul sloganului (se oferă un obiect – crema – din partea unui ***EU*** pentru un ***TU***). Dacă se combină sintagma *„nou"* cu propoziţia *„ea conţine vitamine esenţiale pentru piele"*, se creează o nouă secvenţă izotopică, centrată pe obiect, ce poate fi caracterizată astfel: „există în premieră *ceva* care, în raport cu alte obiecte ale aceleiaşi clase (clasa mărcilor de creme regenerante) este singular şi rezultatul unei noi descoperiri".

Scanned with OKEN Scanner

La nivelul competenței discursive se înfăptuiește o dublă strategie discursivă prin realizarea discursului descoperirii și a discursului ofertei (transmiterea acestei descoperiri). Produsul este oferit unor persoane capabile să aprecieze calitățile unei creme regenerante care conțin vitaminele E, C, H (esențiale pentru piele) și, în final, motivate să facă demersul pentru obținerea acestui produs.

Cele trei tipuri de competență acționează simultan, dar au, fiecare, funcții diferite: competența *discursivă* este rezultanta competenței *lingvistice* care, printr-un joc de combinări complexe ale aparatelor conceptuale, se implică în formarea *strategiilor* și *contractelor* discursive și a competenței *situaționale* și care, ca urmare a constrîngerilor împrejurărilor socio-langajiere, predetermină strategiile și contractele [53]. Din perspectiva activităților lingvistice și a competenței semiolingvistice, Charaudeau propune următoarea schemă generală a actului de limbaj [54].

Schema se compune din trei *cadre* sau *locuri* de activitate lingvistică, ce corespund celor trei *„elemente"* ale competenței semiolingvistice. Cadrul de *activitate structurală* reprezintă spațiul în care actul de limbaj semnifică într-un întreg ce antrenează atît un act de *desemnare*, cît și un act de *simbolizare*. De fapt, activitatea structurală și competența lingvistică corespund una alteia.

Cadrul *intertextualității* este spațiul în care actul de limbaj este obligat să se semnifice într-o deschidere de intertextualitate. Acest cadru corespunde competenței *discursive*. De altfel, Umberto Eco arăta, în *Tratat de semiotică generală*, că *„noi anticipăm mereu expresiile celorlalți, umplem spațiile goale din texte, prevedem cuvintele pe care interlocutorul le va spune și presupunem cuvinte pe care interlocutorul nu le-a spus sau pe care ar fi trebuit să le fi spus înainte, chiar dacă nu le-a spus niciodată"* [55].

Cadrul *circumstanțelor discursului* reprezintă spațiul ansamblului de constrîngeri situaționale ce supradetermină actul de limbaj și contribuie la constituirea acestuia într-o miză discursivă (în franceză: *„l'enjeu discursif"*). El reprezintă, în egală măsură, competența situațională.

Trebuie remarcat locul protagoniștilor actului de limbaj: EU_c și TU_i se găsesc la mijlocul liniei care delimitează circumstanțele discursului. Prin ei, imaginile realului pătrund în actul de limbaj, determinînd – mai mult sau mai puțin – EU_e și TU_d. Pe de altă parte,

---

[53] Patrick Charaudeau, *Langage et discours. Eléments de sémiolinguistique*, 1983, p. 88
[54] *Ibidem*, p. 91
[55] Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, 1982, p. 186

Scanned with OKEN Scanner

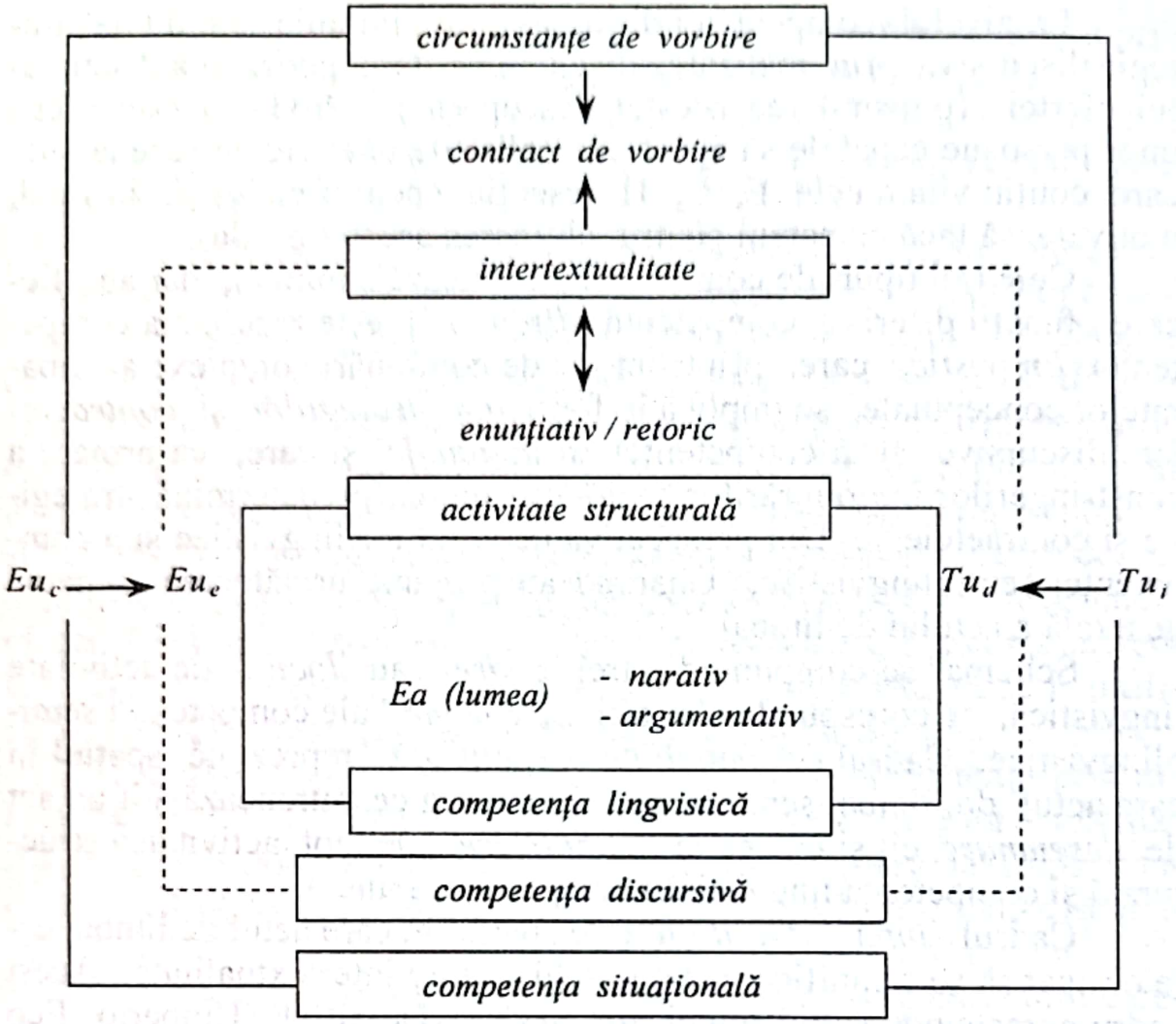

10. Schema generală a actului de limbaj, din perspectiva activităților lingvistice și a competenței semiolingvistice

EU_e și TU_d se găsesc în interiorul cadrului, pentru că prin ei se stabilește relația dintre *competența discursivă* și *competența situațională*. Numai *EA* (*lumea*) se găsește în interiorul cadrului de activitate structurală, întrucît argumentativul și narativul sînt orientate spre lumea actului de limbaj [56].

Reprezentările activității lingvistice, pe care le au subiecții unei comunități, sugerează o întregă diversitate de interpretări ale aceluiași act de limbaj. Fiecare dintre subiecți este capabil să descopere o coerență a discursului pe care îl interpretează.

Ansamblul coerențelor discursive are ceva în comun, iar acest ceva în comun le integrează într-un anumit *gen*: publicitar, politic, jurnalistic, filosofic, științific etc.

[56] Interpretarea schemei este realizată pe baza informațiilor și comentariilor făcute de Patrick Charaudeau, *Langage et discours*, 1983, pp. 91 - 92

Din perspectiva ***SEMNIFICANTULUI,*** comunicarea se relevează ca activitatea de impunere şi îmbogăţire a codului, de utilizare a acestuia în actul de comunicare curentă *„ca şi în cel de consacrare a scriitorului, a scenografului, a regizorului, a decoratorului, a paginatorului etc"* [57].

Pentru Adam Schaff, *„sistemele de semne (sau de modele) ale unor semne se constituie în IERARHII de diferite grade de complexitate, numite LIMBI, care reprezintă modelele unor LUMI, în care trăiesc indivizii cunoscători şi care comunică rezultatele cunoaşterii prin discursuri şi enunţuri"* [58].

În ceea ce ne priveşte, riscînd o resurecţie a ambiguităţii semnificantului (ca *variabilă* – sau *coordonată* – *a semnului,* dar şi ca *semn virtual* în deplinătatea funcţiilor şi a finalităţilor sale !), iar pe de altă parte anticipînd seria celorlalte aprofundări, vom aşeza distincţiile reportate într-un insolit ***HEXAGON AL COMPETENŢELOR*** subiacente actului comunicării şi semnificării prin discurs.

Vom asuma, în acest scop: (1) competenţa ***ELOCUŢIONARĂ*** (în sensul lui Eugen Coşeriu, dar şi într-un înţeles mai general, de minimă predispunere pentru actul interlocuţiei) *vis à vis* de variabila *„S";* (2) competenţa ***LINGVISTICĂ*** (parţial în sensul lui Patrick Charaudeau, parţial în accepţia acordată variabilei *„I"* de către autorul modelului situaţiilor de comunicare, respectiv variabilei

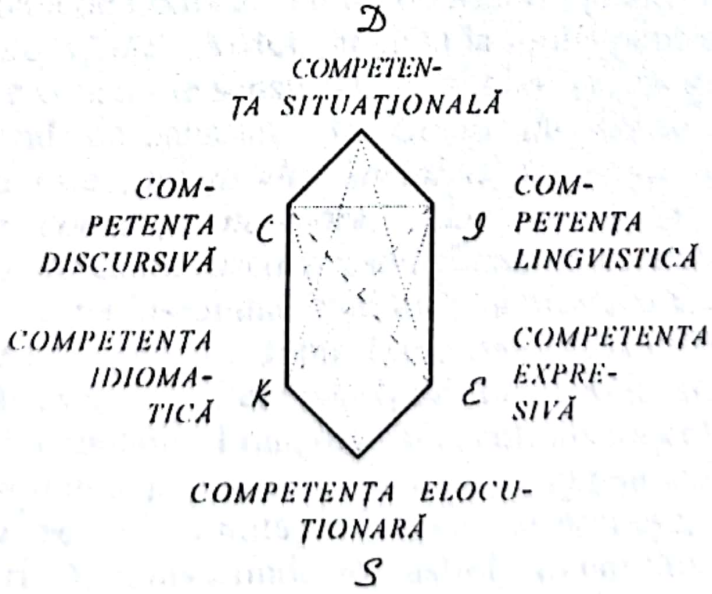

11. Sistemul competenţelor discursive, în acord cu polii modelului hexadic

[57] Petru Ioan, *Logica "integrală",Editura "Ştefan Lupaşcu", Iaşi,* 1999, p. 56
[58] Adam Schaff, *Introducere în semantică,* 1966, p. 44

„C" din ***MODELUL SITUAȚIILOR COGNITIVE,*** datorat aceluiaşi autor [59]) – este vorba de stăpînirea conținutului logic al expresiilor articulate şi vehiculate în actul comunicării; (3) competența ***SITUAȚIONALĂ,*** într-un sens oarecum diferit de cel pe care il conferă Patrick Charaudeau, ca disponibilitate intersubiectivă de raportare la lume şi la lumea înțelesurilor, în acord cu variabila *„D"* din modelul hipersemiotic; (4) competența ***DISCURSIVĂ,*** într-un sens aproape identic cu cel propus de către Charaudeau sintagmei în atenție – capacitatea de utilizare a codului pentru obținerea de ilocuțiuni, asociată variabilei *„C"* din schema hexadică a comunicării; (5) competența ***IDIOMATICĂ,*** într-un sens mai amplu decît cel pe care il asociază sintagmei folosite Eugen Coşeriu – respectiv capacitatea de a induce, prin utilizarea limbii ştiute, efecte asupra interlocutorilor, adică ***PERLOCUȚIUNI,*** cum sugerează variabila *„R"* din modelul analizei situaționale; (6) competența ***EXPRESIVĂ,*** într-o accepție de asemenea sporitoare, față de cea imprimată sintagmei omonime de Eugen Coşeriu. Avem în vedere capacitatea locutorului de a construi discursuri care să fie înțelese şi să-şi atingă țelul în raport cu auditoriul acestuia, respectiv şansa locutorului de a se prezenta în modul cel mai elocvent cu putință la întîlnirea cu interlocutorii – întîlnire unde altfel localizabilă dacă nu în orizontul emisiei *„E"* ?

[59] Cf. Petru Ioan, *op. cit.*, cap. 2 ("Recuperarea logico-filosofică a subiectivității, din perspectiva unui model relațional al «situației cognitive»").

Scanned with OKEN Scanner

„*C*" din ***MODELUL SITUAȚIILOR COGNITIVE***, datorat aceluiaşi autor [59]) – este vorba de stăpînirea conținutului logic al expresiilor articulate şi vehiculate în actul comunicării; (3) competența ***SITUAȚIONALĂ***, într-un sens oarecum diferit de cel pe care il conferă Patrick Charaudeau, ca disponibilitate intersubiectivă de raportare la lume şi la lumea înțelesurilor, în acord cu variabila „*D*" din modelul hipersemiotic; (4) competența ***DISCURSIVĂ***, într-un sens aproape identic cu cel propus de către Charaudeau sintagmei în atenție – capacitatea de utilizare a codului pentru obținerea de ilocuțiuni, asociată variabilei „*C*" din schema hexadică a comunicării; (5) competența ***IDIOMATICĂ***, într-un sens mai amplu decît cel pe care il asociază sintagmei folosite Eugen Coşeriu – respectiv capacitatea de a induce, prin utilizarea limbii ştiute, efecte asupra interlocutorilor, adică ***PERLOCUȚIUNI***, cum sugerează variabila „*R*" din modelul analizei situaționale; (6) competența ***EXPRESIVĂ***, într-o accepție de asemenea sporitoare, față de cea imprimată sintagmei omonime de Eugen Coşeriu. Avem în vedere capacitatea locutorului de a construi discursuri care să fie înțelese şi să-şi atingă țelul în raport cu auditoriul acestuia, respectiv şansa locutorului de a se prezenta în modul cel mai elocvent cu putință la întîlnirea cu interlocutorii – întîlnire unde altfel localizabilă dacă nu în orizontul emisiei „*E*" ?

[59] Cf. Petru Ioan, *op. cit.*, cap. 2 ("Recuperarea logico-filosofică a subiectivității, din perspectiva unui model relațional al «situației cognitive»").

Scanned with OKEN Scanner

V. ÎNȚELESUL („I") ŞI ACTELE CORESPUNZĂTOARE DE DISCURS

Oamenii au despre realitate o anumită reprezentare conceptuală, iar aceasta este, de fapt, sensul acordat, în minte, realității respective. Prin *denumire* (sau *denotare*), transformăm un obiect real într-un obiect al cunoaşterii, dîndu-i un sens.

V. 1. ACTELE DE PREDICARE

Denumind, efectuăm *ACTE DE PREDICARE*; Aristotel afirma, în această privință, că, atunci cînd un lucru *„este enunțat ca predicat despre un altul, care este subiectul său, tot ce este enunțat despre acel predicat va fi, de asemenea, enunțat şi despre subiect"* [1].

Pe linia lui Edmund Husserl şi a lui Jan M. Boheński, Petre Botezatu, în volumul *Semiotică şi negație*, distinge între sensul ***EIDETIC*** (ca înțeles în sens strict, *„atunci cînd ştim ce anume semnifică sau la ce se referă"* [2] expresia utilizată) şi sensul ***OPERAȚIONAL*** (sau *CONTEXTUAL*), pe care cel de-al doilea Wittgenstein, filosofii britanici din Şcoala de Oxford, Tullio de Mauro şi alții îl defineau *SENSUL CA ÎNTREBUINȚARE*. Astfel, apelăm la limbă pentru că ea este aceea prin care se constituie sensurile, ea simbolizează gîndirea noastră.

Ferdinand de Saussure, în *Cours de linguistique générale*, arată că limba este *„un produs social al facultății limbajului şi un ansamblu de convenții necesare, adoptate de organismul social pentru a permite exercitarea acestei facultăți la indivizi"* [3].

A spune ceva înseamnă, mai întîi, a produce sunete, *cuvinte – entități lingvistice* pe care John Langshaw Austin [4] le desemnează prin termenul *„feme"*; actele corespunzătoare sînt ***ACTELE FATICE***.

În ideea enunțată, François Récanati consideră că *„a enunța o frază semnificînd* ***p****, nu este automat a spune că* ***p****, iar a recita nu este a vorbi"*. Entitățile lingvistice primesc, în discurs, un sens şi o referință, convertindu-se, astfel, în entități discursive, numite de J. L. Austin *„rheme"*; acestea reprezintă ceea ce este enun-

---

1 Aristotel, *Organon*, vol I, Editura IRI, Bucureşti, 1997, p. 96
2 Petre Botezatu, *Semiotică şi negație. Orientare critică în logica modernă*, 1973, p. 102
3 Ferdinand de Saussure, *Cours le linguistique générale*, Payot, Paris, 1966, p. 25
4 John Langshaw Austin, *Quand dire, c'est faire*, 1970, p. 108

Scanned with OKEN Scanner

ţat în cursul *ACTELOR RETICE*. *"Nu putem îndeplini un act retic enunţînd o frază despre care ştim numai că ea are un sens; pentru a îndeplini actul retic trebuie să cunoaştem sensul frazei şi a-l enunţa, nu în măsura în care ea are UN sens, ci ACEST sens"* [5]. În funcţie de ceea ce vrem să spunem, sensul trebuie actualizat; locutorul îndeplineşte un act retic atunci cînd, enunţînd fraza, el spune ceva. *„Numesc actul de «a spune ceva», în sensul plin al termenului, executarea unui act locuţionar; şi în acest context voi numi studiul enunţurilor, studiul locuţiunilor sau al elementelor complete ale discursului"* [6].

ACTUL LOCUŢIONAR vizează, aşadar: *actul fonetic* (ce presupune producerea de sunete); *actul fatic* (prin care se produc cuvinte ce aparţin unui vocabular şi care se conformează anumitor norme gramaticale); *actul retic* (ce reprezintă folosirea cuvintelor cu un anumit sens şi cu o anumită referinţă, mai mult sau mai puţin determinate). Enunţul *„Ea a spus: «Mărul este pe masă»"*, de exemplu, este un act fatic, pe cînd enunţul: *„Ea a spus că mărul este pe masă„* este un act retic. De aceea, raportăm actul fatic la *stilul direct*, iar actul retic la *stilul indirect*. Sensul (a numi) şi referinţa (a raporta) sînt, ele însele, acte auxiliare, realizate prin efectuarea *actului retic*. Nu este posibil să producem un act retic fără să denotăm (denumim) sau să raportăm la „ceva".

Actul de a spune ceva – actul locuţionar – este suportul lingvistic al actului efectuat spunînd ceva, pe care Austin îl numeşte *ACTUL ILOCUŢIONAR*.

După John Rogers Searle [7], sensul cuvintelor este întotdeauna o descriere a obiectului. Sensul unui enunţ are două componente: (1) *un CONŢINUT PROPOZIŢIONAL, strict obiectiv*, format prin combinarea elementelor lexicale; acesta constă în atribuirea unui predicat unui subiect; (2) *o FORŢĂ ILOCUŢIONARĂ*, indicînd tipul de act căruia îi este destinat enunţul: *aserţiune*, *întrebare*, *ordin* etc.

Fiecare propoziţie are constituenţi propoziţionali, care sînt sensuri, legate logic, în termeni de predicare, în modul de a reprezenta o stare de lucruri. În cadrul activităţii de înţelegere, subiectul activează structuri de cunoaştere formate din informaţii cu privire la fiinţele umane în calitate de „actori sociali", cu privire la fiinţe în general, la obiecte, acţiuni, evenimente şi concepte abstracte, precum şi relaţiile dintre acestea. *„Cînd subiectul construieşte, pe baza pre-*

---

[5] François Récanati, *Les énoncés performatifs*, Minuit, Paris, 1981, p. 225
[6] John Langshaw Austin, *Quand dire, c'est faire*, 1970, p. 109
[7] John Rogers Searle, *Les actes de langage*, 1972, p. 175

Scanned with OKEN Scanner

dicării, un model de situație, el creează o micro-lume analogă experiențelor trăite în lumea fizică și socială".

Membrii *Grupului de cercetare asupra vorbirii,* format din Marcel Bromberg, Christiane Kekenbosch și Edouard Friemel, grup ce activează la Universitatea din Paris VIII, propun o clasificare a predicărilor. Această clasificare se bazează pe două segregări majore succesive: o primă distincție este făcută între situațiile ***DINAMICE*** și cele ***STATICE***; situațiile dinamice cuprind două subclase predicative care conțin, pe de o parte, categoriile de ***ACȚIUNE, ACT și ACTIVITATE,*** iar pe de altă parte categoriile de ***EVENIMENT*** și de ***PROCES***[8].

Situațiile statice cuprind două tipuri de predicări – ***AGENTIVE*** sau ***NONAGENTIVE.*** În cadrul acestor clase pot fi identificate clase predicative, ce au drept finalitate facilitarea sau inducerea diferențiată a următoarelor trăsături semantice: (1) ***ACȚIUNEA DE MODIFICARE*** (*„Elena taie cartofii"; „Mariana croiește stofa"* etc.*) versus* ***ACȚIUNEA DE CREAȚIE*** (*„El modelează lutul„; „Copilul desenează porumbei„* etc.); (2) ***ACTUL COMPORTAMENTAL*** (*„Ea așează masa pentru cină"; „George zugrăvește pereții"* etc.) *versus* ***ACTUL MENTAL*** (*„Irina își imaginează o nouă toaletă"; „Managerul analizează situația"* etc.); (3) ***ACTIVITĂȚI COMPORTAMENTALE*** (*„Elena cîntă la vioară"; „Ei dansează un vals"* etc.) *versus* ***ACTIVITĂȚI PERCEPTIVE INTENȚIONALE*** (*„Ea miroase parfumul„; „El atinge caloriferul„* etc.) *versus* ***ACTE PERCEPTIVE NEINTENȚIONATE*** (*„Ea aude un zgomot afară"; „El vede o mașină pe stradă"* etc.); (4) ***EVENIMENTE CAUZATIVE*** (*„Cutremurul a distrus imobilul"; „Ninsoarea de ieri a blocat drumurile"* etc.) *versus* ***EVENIMENTE NONCAUZATIVE*** (*„Frunzele cad, acoperind pămîntul"; „Focul arde în șemineu"* etc.); (5) ***PROCESE CAUZATIVE*** (*„Căldura soarelui coace fructele"; „Culturismul dezvoltă mușchii"* etc.) *versus* ***PROCESE NON-CAUZATIVE*** (*„Casa se năruie"; „Piatra se sfărîmă"* etc.); (6) ***STĂRI NON-AGENTIVE*** (*„Ea este îndurerată"; „Ion este bucuros"* etc.) *versus* ***STĂRI AGENTIVE*** (*„Ea cunoaște adevărul"; „George se îndoiește de autenticitatea tabloului"* etc.) *versus* ***STĂRI DINAMICE*** (*„Timpul curge, inexorabil"; „Codrul freamătă"* etc.).

După Gheorghe Enescu[9] (și în acord cu tradiția Peirce - Morris - Carnap !), relațiile informaționale dintre *expresie* și *obiect,*

---

[8] Groupe de Recherche Sur la Parole, *La catégorisation des prédications: traits sémantiques et perspectives socio - cognitives.* Université Paris VIII, în: „Langages", no. 132, Larousse, Paris, 1998, p. 16

[9] Gheorghe Enescu, *Teoria sistemelor logice,* Editura Științifică și Enciclopedică, 1976,

Scanned with OKEN Scanner

precum şi relaţiile dintre expresii în funcţie de raportul lor cu obiectul sînt studiate de semantică.

În procesul de atribuire de trăsături semantice predicărilor, putem distinge trei niveluri: (a) ***NIVELUL LEXICAL***, în care semantismul verbului poate să inducă o trăsătură agentivă (ce caracterizează un proces care se poate afla, sau nu, sub controlul unei entităţi însufleţite, efectuînd o activitate) sau o trăsătură cauzativă (ce caracterizează un proces desfăşurat de o forţă sau de acţiunea unui agent; (b) ***NIVELUL PREDICĂRII MINIMALE***, cel la care, fie informaţia explicită în mesaj este suficientă, şi atunci procesul de atribuire de însuşiri poate începe, fie informaţia este insuficientă, caz în care subiectul se angajează într-o activitate inferenţială; (c) ***NIVELUL MODELELOR MENTALE SAU DE SITUAŢIE***, cel ce face posibile fluctuaţiile în înţelegere. Dacă locutorul enunţă fraza *„Am primit pachetul Mariei"*, el trebuie să vrea să spună, fie că a primit pachetul din mîinile Mariei, fie că a primit pachetul ce aparţine Mariei, fie că a primit pachetul făcut de Maria; locutorul trebuie să înlăture ambiguitatea, precizînd sensul.

După John Rogers Searle, a predica înseamnă a efectua *acte propoziţionale*; *„pentru orice locutor* ***L****, orice obiect* ***X****, şi orice predicat* ***P****, o condiţie necesară pentru ca* ***L*** *să efectueze predicarea* ***P*** *despre* ***X*** *în enunţul unei fraze conţinînd* ***P****, este ca* ***L*** *să se refere efectiv la* ***X*** *în acest enunţ"* [10].

Regulile de utilizare a oricărui predicat ***P*** sînt, pentru Searle [11], următoarele: (1) ***P*** este enunţat doar în contextul unei fraze sau al unui segment de discurs ***T***; (2) ***P*** nu este enunţat în ***T*** decît dacă enunţul lui ***T*** implică o referire efectivă la ***X***; (3) enunţul lui ***P*** lămureşte problema adevărului sau a falsităţii lui ***P*** în funcţie de ***X***.

Gottlob Frege arată că *sensul* unei propoziţii nu este o chestiune particulară sau subiectivă, întrucît cuprinde condiţiile care determină adevărul unei propoziţii [12]. Dacă spunem *„Aristotel este înţelept"* sau *„Luceafărul de dimineaţă este strălucitor"*, pornim de la premisa că există anumite condiţii în virtutea cărora aceste propoziţii sînt adevărate. După gînditorul german, atunci cînd înţelegem o propoziţie, înţelegem, de fapt, condiţiile care o fac să fie adevărată.

Lingvistul Emanuel Vasiliu reformulează întrucîtva cele convenite: *„între «condiţia de adevăr» şi «sens» există un raport de determinare reciprocă [...] dacă nu cunoaştem sensul unei pro-*

Bucureşti, p. 269

[10] John Rogers Searle, *op. cit.*, p. 176

[11] *Ibidem*, p. 177

[12] Gotllob Frege, *Sens şi semnificaţie*, în volumul: *Logică şi filosofie. Orientări în logica modernă şi fundamentele matematicii*, Editura Politică, Bucureşti, 1965, p. 62

Scanned with OKEN Scanner

poziții, nu putem spune dacă propoziția respectivă este adevărată sau falsă, și, invers, în cazul în care putem decide dacă o propoziție este adevărată sau falsă, aceasta presupune că îi cunoaștem sensul" [13]. ***SENSUL*** unei propoziții este judecata exprimată de ea. ***NOMINATUL*** unei propoziții este valoarea ei logică. Rudolf Carnap aprecia că Gottlob Frege înțelege termenul „sens" în modul în care „*sensul expresiei compuse și, în particular, al unei propoziții este ceva determinat de sensul numelor care apar în ea*" [14]. Procedînd astfel, sensul unei afirmații devine ceva pentru care se pot căuta justificări obiective. „*Prin gînd nu înțeleg activitatea subiectivă a gîndirii, ci conținutul ei obiectiv, care poate fi o proprietate comună a mai multor oameni*" [15].

Rudolf Carnap numește conținutul obiectiv al enunțurilor sau propozițiilor ***INTENSIUNE***. „*Intensiunea propoziției este judecata exprimată de ea*" [16]. Astfel, intensiunea propoziției „*Ursul este mamifer*" este judecata că ursul este mamifer. Pentru filosoful vizat, termenul „judecată„ nu este folosit pentru expresii lingvistice sau pentru fenomene mentale, ci este utilizat „*pentru ceva obiectiv care poate sau nu să fie exemplificat în natură*" [17].

Emanuel Vasiliu nuanțează concepția lui Rudolf Carnap și arată că ***INTENSIUNEA*** (sau ***SENSUL***) unei propoziții, ***p***, „***este CEEA CE ESTE AFIRMAT în p***" [18]. Intensiunea unei propoziții este condiția ce trebuie îndeplinită pentru ca ***p*** să fie adevărată.

Charles Kay Ogden și Ivor Amstrong Richards apreciază că sensul obiectiv – identificat în cele 23 de semnificații ale „semnificației" – reprezintă „*o proprietate intrinsecă*", respectiv „*o relație unică neanalizabilă cu alte lucruri*" [19].

Charles Sanders Peirce definește sensul ca *un ansamblu de condiții care trebuie să fie îndeplinite pentru ca termenul să denote* [20]. A treia *trihotomie* din clasificarea peirceiană a semnelor cuprinde două tipuri de „semnificanți", stabilite în funcție de „înțeles": *sumisemnele* (sau *remele*), ce reprezintă termeni ca *semne simple*, și *dicisem-*

---

[13] Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 27
[14] Rudolf Carnap, *Semnificație și necesitate*, 1972, p. 174
[15] Gottlob Frege, *loc. cit.*, p. 70
[16] Rudolf Carnap, *op. cit.*, p. 71
[17] *Ibidem*, p. 72
[18] Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 27
[19] Charles Kay Ogden & Ivor Amstrong Richards, *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon the Thought and of the Science of Symbolism*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London, 1937, p. 187
[20] Charles Sanders Peirce, *Semnificație și acțiune*, Humanitas, București, 1990, p. 195

Scanned with OKEN Scanner

nele – propoziții (sau enunțuri) ca *semne dublu - informaționale* [21]. ***DICISEMNUL*** este format dintr-un subiect care *„reprezintă un indice al unui secund ce există independent de faptul că este reprezentat"* și un predicat ce reprezintă un icon al unei calități sau esențe. Subiectul și predicatul trebuie reprezentate ca fiind în legătură, *„astfel încît, dacă dicisemnul are vreun obiect, el trebuie să fie un indice al unei secundități care subzistă între obiectul real, reprezentat într-o parte reprezentată a dicisemnului și o primeitate reprezentată în cealaltă parte a dicisemnului"* [22].

Peter Frederik Strawson, în *Etudes de logique et de linguistique*, a elaborat ceea ce am putea numi o teorie ***INTENȚIONALĂ*** a sensului, care este fundamentată pe următoarele teze [23]: (a) într-o limbă, *sensul* cuvintelor și al propozițiilor este determinat de un ansamblu de reguli sintactice și pragmatice; (b) există o coincidență între *sensul* propozițiilor, stabilit prin reguli sintactice și semantice, și *intențiile de comunicare* ale locutorilor; (c) această coincidență dovedește că regulile, însele, sînt „intenționale".

Considerăm, așadar, că analistul britanic al limbajului cotidian a făcut din *intenție* o noțiune centrală a teoriei sensului, el respingînd teza semanticii formale, după care sensul propozițiilor este dependent de condițiile de adevăr ale acestora. Emil Ionescu, în lucrarea *Adevăr și limbă naturală*, subliniază faptul că, după Strawson, noțiunea ***CONDIȚII DE ADEVĂR*** *„reprezintă o alternativă genuină la conceptul de intenție de comunicare"*, întrebîndu-se *„dacă, nu cumva, condițiile de adevăr nu se sprijină, într-un mod mai mult sau mai puțin camuflat, pe noțiunea de intenție"* [24].

V. 2. SENSUL LITERAL

Noțiunile semantice de *ambiguitate* și *adevăr* sînt în relație cu ***SENSUL LITERAL***. César Chesneau Du Marsais consideră că sensul literal este *„acela pe care cuvintele îl trezesc mai întîi în mintea celor ce înțeleg o limbă oarecare; este sensul care vine în mod firesc în minte"* [25].

John Rogers Searle, în articolul *Le sens littéral*, arată că sensul literal al unei fraze *„este în totalitate determinat de semnifica-*

---

[21] Charles Sanders Peirce, *op. cit.*, p. 304
[22] *Ibidem*, p. 308
[23] Peter Frederik Strawson, *Etudes de logique et de linguistique*, 1977, pp. 201 *sqq.*
[24] Emil Ionescu, *Adevăr și limbă naturală*. Editura ALL, București, 1997, p. 119
[25] César Chesneau Du Marsais, *Despre tropi*. Editura Univers, București, 1981, p. 169

Scanned with OKEN Scanner

ția cuvintelor care o alcătuiesc și de regulile sintactice, potrivit cărora, aceste elemente sînt combinate" [26].

În concepția remarcabilului analist de orientare acționalistă, există o distincție clară între sensul literal al unei fraze și ceea ce locutorul vrea să zică atunci cînd enunță, în momentul actului de vorbire. Sensul literal este opus altor tipuri de sensuri – ironic, metaforic etc. – sensuri ce nu sînt proprietăți ale frazelor, ci proprietăți ale enunțării acestor fraze de către locutor.

Filosoful și logicianul american utilizează celebra, de acum, frază „*Pisica este pe rogojină*", pentru a trata problema sensului literal al frazelor, ca independente de orice context. Trăsăturile de dependență contextuală – *presupoziția, indexicalitatea* etc. – sînt, deja, după analistul în atenție, realizate în elementele semantice ale frazei. Dacă, într-o anumită formulare, aceste trăsături nu sînt clare, putem să le explicităm mai mult, adăugînd frazei alte elemente indexicale: *această pisică, pe care o vedeți acolo, este în acest moment pe această rogojină ...;* putem, de asemenea, înlocui descrierile cu coordonate spațio-temporale: *pisica aceasta, care are caracteristicile a, b, c, este pe această rogojină care are caracteristicile x, y, z, în cutare și cutare moment și în cutare și cutare loc.* Fraza comportă un sens descriptiv constant, ce determină condițiile ei de adevăr, pe care elementele indexicale le unește în contexte de formulare specifice.

Searle abordează înțelegerea sensului literal al unei fraze de către un locutor ca parte a competenței semantice a acelui locutor. „*Teza pe care am avansat-o este că, pentru un număr mare de fraze, locutorul, prin competența sa lingvistică, nu știe să aplice sensul literal al unei fraze decît pe fondul altor supoziții*" [27]. Aceste supoziții prealabile privesc contextul în care frazele pot fi enunțate, cît mai aproape de sensul lor inițial.

V. 3. O TIPOLOGIE A SENSULUI

După Petru Ioan, ***SENSUL***, respectiv ***ÎNȚELESUL OBIECTIV*** (sau ***DENOTATIV***) este „*informația intrinsecă (și, tot astfel,* ***MESAJUL și INTENSIUNEA****) cu care un nume (termen / noțiune) sau un enunț se lansează în actul de semnificare și de comunicare*" [28]. Autorul în atenție realizează o cuprinzătoare clasificare a sensurilor

---

[26] J. R. Searle, *Le sens littéral*, „Langue française", nr. 42, Larousse, Paris, mai, 1979, p. 34
[27] *Ibidem*, p. 46
[28] Petru Ioan, *Logica „integrală"*, Editura „Ștefan Lupașcu", Iași, p. 56

Scanned with OKEN Scanner

(sau a înțelesurilor), urmînd datele logicii și ale retoricii. Ne propunem să evidențiem fiecare tip de *SENS DENOTATIV* prin acte de limbaj specifice coordonatei (sau variabilei) „*I*".

V.3.1. SENS (DENOTATIV) UNIVOC ȘI SENS (DENOTATIV) ECHIVOC. Sensul *univoc* aparține cuvintelor sau enunțurilor care păstrează același înțeles în utilizări diferite: „*Nucul este un arbore fructifer*"; „*El se odihnește la umbra unui nuc*"; „*L'alouette revint à la mare, se dirigeant droit sur nous*" (F. Fabre). Enunțul „*El a susținut X*" nu își modifică sensul în fraza: „*Ei l-au apreciat foarte mult cînd el a susținut X*". Sensul *echivoc* poate fi surprins în cuvinte de tipul: *háină* și *haínă, tórturi - tortúri, venit* [ajuns] - *venit* [cîștig], *mur - mûr*. Utilizați în enunțuri corespunzătoare, acești termeni capătă un *sens denotativ clar*: „*Haina este în cuier*"; „*el are o inimă haină*"; „*În această cofetărie sînt trei sortimente de torturi*"; „*El a fost supus la niște torturi groaznice*"; „*În această lună, Ion a realizat cel mai mare venit*"; „*Ana a venit aseară*"; „*De temps en temps le vol lourd d'un faisan passait par-dessus le mur*" (Alphonse Daudet); „*Images du soir enfin, quand j'ai regagné la petite chambre qui sent le melon mûr*" (J. Cressot).

V. 3.2. SENS (DENOTATIV) PROPRIU ȘI SENS (DENOTATIV) DERIVAT. Sensul *propriu* este definit de către César Chesneau Du Marsais drept „*prima semnificație a cuvîntului: un cuvînt este luat în sens propriu cînd semnifică motivul pentru care a fost stabilit la început*" [29]. De exemplu, sensul cuvintelor cu rol de subiect în explicitările: „*Inima este organul intern musculos central al aparatului circulator*"; „*Lumina este o radiație sau un complex de radiații eletromagnetice emise de corpuri incandescente care impresionează ochiul omenesc*" etc. Sensul *derivat* este un sens deturnat în raport cu prima accepție a unui cuvînt ori a unei articulări de cuvinte, iar locul său este asigurat de variabila „*C*" a modelului situațional - hexadic.

V. 3.3. SENS (DENOTATIV) DETERMINAT ȘI SENS (DENOTATIV) NEDETERMINAT. Sensul *determinat* vizează un anumit lucru, un obiect particular, o anumită persoană, sau anumite persoane: „*Toma d'Aquino spunea că frumosul este ceea ce admirăm, iar binele este ceea ce ne străduim să realizăm*"; „*Dante afirma că iubirea mișcă sori și stele*"; „*André Malraux disait que l'espoir n'appartient qu'aux humains*" etc. Sensul *nedeterminat* se mani-

[29] César Chesneau Du Marsais, *op. cit.*, p. 45

Scanned with OKEN Scanner

festă ca idee vagă, fără contur sau limite clar definite: *„Se spune că cine iubeşte disciplina, iubeşte cunoaşterea, dar cine urăşte mustrarea e prost"; „Se crede că orice lucru îşi are vremea lui"; „On vint dire à Madame Kerkaradec qu'elle était servie et l'on passa dans la salle à manger"* (Théophile Gautier).

*V. 3.4. **SENS (DENOTATIV) LARG ŞI SENS (DENOTATIV) RESTRÎNS.*** Sensul *larg* este asociat genului, în măsura în care sensul *restrîns* rezonează cu speciile genului (de exemplu, cuvîntul *„scaun"* reprezintă sensul larg, la fel cum termenii *„jilţ", „fotoliu", „taburet"* etc. asigură un sens *restrîns* al termenului dintîi).

*V. 3.5. **SENS (DENOTATIV) ACTIV ŞI SENS (DENOTATIV) PASIV.*** Sensul *activ* este evident în situaţiile în care *„«obiectul» pentru care este folosit sau pe care-l exprimă cuvîntul face o acţiune, are un sentiment, o senzaţie etc."* [30]. De exemplu, în situaţiile la care se referă enunţuri ca: *„Bombardamentul a distrus turla catedralei ortodoxe"; „Grijile materiale îl copleşesc"; „Elevii îşi adoră învăţătoarea";„Messieurs, quand je regarde avec exactitude / L'inconstance du monde et sa vicissitude"* (Jean Racine, *Les Paideurs*); *„Ion urmăreşte spectacolul străzii"* etc. Sensul *pasiv* se manifestă în situaţiile în care subiectul suferă acţiunea făcută de altcineva, cum este cazul în enunţurile: *„Turla catedralei ortodoxe a fost distrusă de bombardament"; „El este copleşit de griji materiale"; „Învăţătoarea este adorată de elevi"; „Spectacolul străzii este urmărit de Ion". „Il était suivi de monsieur le censeur"* (Marcel Pagnol).

*V. 3.6. **SENS (DENOTATIV) ABSOLUT, SENS (DENOTATIV) RELATIV ŞI SENS (DENOTATIV) NEUTRU.*** Sensul *absolut* (sau *desăvîrşit*) poate fi întîlnit în enunţuri de tipul: *„Dumnezeu este fiinţa perfectă"; Pămîntul are o formă sferică"; „Ideea lui George este esenţială pentru aplanarea conflictului"; „L'avion décrivant des cercles d'oiseau de proie, semble fondre sur lui"* (Roger Martin du Gard). Sensul *relativ* îl putem identifica în propoziţii precum: *„El este cel mai bun prieten al meu"; „Maria are nevoie de un însoţitor la petrecere"; „Ioana este mama Mariei"*; el apare şi atunci cînd *„se vorbeşte despre un lucru în legătură cu un altul"*, ca de exemplu în enunţurile: *„Le travail est souvent le père du plaisir"* (Voltaire); *„Les vertus devraient être soeurs, ainsi que les vices sont frères"* (La Fontaine) etc. Sensul *neutru* se exprimă

---

[30] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 58

Scanned with OKEN Scanner

prin cuvinte care *„arată proprietăți / feluri de a fi / simple situații și acțiuni care nu au pacient sau obiect care să fie scopul lor"* [31], cum se întîmplă, bunăoară, în aserțiunile: *„Mulțimea a fost cuprinsă de furie"; „Nu trebuie să ne descurajăm niciodată"; „În familia lui Andrei sînt medici din tată în fiu"; „Le monarque pourrait même parvenir à rendre la nation grave, s'il l'avait entrepris„* (Montesquieu) etc.

V. 3.6. ***SENS (DENOTATIV) COLECTIV ȘI SENS (DENOTATIV) DISTRIBUTIV.*** Sensul *colectiv* se referă la termeni ce relevă colecții de „obiecte" în realitatea lor *sui generis*: *„Armata română este formată din patrioți"; „Orchestra a cîntat un vals"; „Corul «Madrigal» a repurtat un nou succes"; "Ils appartenaient au grand troupeau des hommes: les résignés"* (Romain Rolland) etc. Sensul *distributiv* este purtat de termenii ce reflectă „obiecte" care există de sine-stătător: *„Mărul acesta este pe masă"; „Figura geometrică a fost desenată"; „Les roses étaient toutes rouges / Et les lierres étaient tout noirs"* (Paul Verlaine) etc.

V. 3.7. ***SENS (DENOTATIV) ABSTRACT ȘI SENS (DENOTATIV) CONCRET.*** Sensul *abstract* poate fi relevat prin enunțuri de tipul: *„Frumusețea este cîntată de poeți"; „Bunătatea este o calitate majoră"; „Curajul este o virtute", "Le malheur, c'est que la nuit fut si lente à couler"* (Anatole France) etc. La rîndul său, sensul *concret* poate fi surprins în enunțuri ca: *„Frumusețea Mariei a fost îndelung admirată"; „Bunătatea mamei se revarsă asupra copiilor"; „Curajul luptătorilor a fost impresionant"; „Tout le malheur des hommes vient de l'espérance"* (Albert Camus) etc.

După cum apreciază Petru Ioan, sensul sau conținutul obiectiv al enunțurilor sau propozițiilor este *„**IDEEA** (sau cunoștința) pe care respectiva categorie logică o exprimă, **GÎNDUL** rostit sau mesajul transmis, **INFORMAȚIA** comunicată, **CONSTATAREA** realizată etc"* [32]. Din perspectiva înțelesului (sensului) obiectiv, *comunicarea* se manifestă ca activitate de *semnificare în sine*, de *comunicare virtuală* „diafană", *„la îndemîna locutorilor posibili și în acord cu lumile posibile"* [33].

---

[31] César Chesneau Du Marsais, *Despre tropi*, 1981, p. 163
[32] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 61
[33] *Ibidem*, p. 63

Scanned with OKEN Scanner

VI. ACTELE DE DISCURS CE REZONEAZĂ CU VARIABILA „D"

REFERINȚA, sau ***DENOTAȚIA*** enunțurilor este asigurată de evenimentele și faptele unei realități efective sau imaginate; ea reprezintă „lumea" la care propozițiile se aplică, sau pe care acestea o evocă, o reconstituie sau o imaginează, adoptînd-o sau respingînd-o. Putem considera referința și ca ansamblul *„circumstanțelor spațio-temporale în care se comunică"* [1].

VI. 1. RAPORTUL ENUNȚULUI CU LUMEA

În perspectiva logicianului, enunțurile, raportate la referință, reprezintă subiectul meta-predicatelor „adevărat" sau „fals"; ele: (a) ***REFLECTĂ RELAȚIILE*** dintre lucruri, stări, fenomene, procese; (b) ***SE REFERĂ*** la existența actuală, sau posibilă, reală sau ideală; (c) ***DESCRIU*** stări, fapte și evenimente; (d) îndeplinesc rolul de ***„ÎNLOCUITOR"***, fiind semnul ce indică un desemnat [2].

După cum afirma Michel Foucault (în *Les mots et les choses*), *„cuvîntul desemnează, cu alte cuvinte, în natura sa el este nume"* [3]. ***REALITATEA DENOTATĂ*** – pe care Charles Kay Ogden și Ivor Amstrong Richards o numea cu termenul ***REFERENT***, iar Charles S. Pierce o numea ***OBIECT*** – în calitatea ei de componentă a semnului, *„poate da seama de funcționarea oricărei practici semiotice deoarece orice discurs se structurează în raport cu referentul extern real sau imaginar, abstract sau concret"* [4].

John Rogers Searle formulează, cu privire la referință și la expresiile referențiale, trei axiome [5]: (1) ***AXIOMA DE EXISTENȚĂ***, după care, la orice se face referință, trebuie să existe; (2) ***AXIOMA DE IDENTITATE***, conform căreia, dacă un predicat este *A* pentru un obiect, este *A* pentru tot ceea ce este identic acestui obiect, independent de expresia folosită pentru a se referi la acest obiect; (3) ***AXIOMA DE IDENTIFICARE***, ce susține că, dacă un *L* face referință la un

---

1 Petru Ioan, *Logica „integrală"*, Editura „Ștefan Lupașcu", Iași, 1999, p. 64
2 *Ibidem*, p. 125
3 Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile*, Editura Univers, București, 1996, p. 142
4 Daniela Rovența - Frumușani, *Semiotica discursului științific*, Editura Științifică, București, 1995, p. 33
5 John Rogers Searle, *Les actes de langage*, 1972, p. 121

Scanned with OKEN Scanner

obiect, atunci el identifică acest obiect pentru alocutor, excluzînd toate celelalte obiecte. După filosoful american, locutorul nu dispune decît de trei posibilități pentru a se asigura că el comunică bine un fapt: fie expresia pe care el o enunță conține un predicat care nu este *A*, decît pentru un singur obiect, fie enunțul și situația permit, pe baza unui element deictic sau demonstrativ oarecare, prezentarea unui obiect și numai a unuia singur, fie enunțul expresiei trebuie să furnizeze o combinație de mărci deictice și de termeni descriptivi care sînt suficienți pentru identificarea unui obiect și numai a acelui obiect [6].

Același autor, reprezentativ pentru direcția acționalistă din analitica limbajului, distinge, apoi, între ***REFERINȚA COMPLETĂ*** și ***REFERINȚA EFECTIVĂ***: o referință este ***COMPLETĂ*** dacă obiectul poate fi identificat într-un mod non-ambiguu pentru auditor; o referință este ***EFECTIVĂ*** dacă *„nu vom putea acuza locutorul că nu a făcut referință – chiar dacă obiectul nu este identificat într-un mod non-ambiguu pentru alocutor"* [7]. John Rogers Searle apreciază referința completă ca fundamentală.

Realizarea unei referințe complete de către intervenientul discursiv presupune respectarea următoarelor condiții [8]: (1) să existe un obiect și numai unul căruia i se aplică enunțul expresiei de către locutor; (2) alocutorul să fie în măsură să identifice obiectul, plecînd de la enunțul expresiei de către locutor.

John Rogers Searle a stabilit o serie de reguli care guvernează folosirea expresiei referențiale [9]. Fie o ***EXPRESIE R*** (*„Mișcarea balansoarului este oscilatorie"*); această alcătuire discursivă este folosită de un ***LOCUTOR L*** (profesorul de fizică), în prezența unui ***AUDITORIU A*** (studenți), într-o ***SITUAȚIE S*** (predarea capitolului *„Mișcarea oscilatorie"* în laboratorul de fizică). Admitem că ***R*** este folosită în sens literal. În aceste condiții, spunem că ***L*** îndeplinește efectiv și fără nici un inconvenient actul de limbaj identificant unic, dacă și numai dacă: (1) sînt realizate condițiile normale de plecare și de sosire; (2) enunțul lui ***R*** are loc în interiorul unei fraze, sau al unui ***SEGMENT DE DISCURS T*** (*„Mișcarea oscilatorie este un tip de mișcare mecanică ce caracterizează corpuri pe care le-am întîlnit deseori în experiența cotidiană. Mișcarea balansoarului este oscilatorie; tot oscilatorie este mișcarea pendulului unui ceasornic tradițional, sau mișcarea unei lame metalice"*); (3)

---

[6] John Rogers Searle, *op. cit.*, p. 124
[7] *Ibidem*, p. 126
[8] *Ibidem*, p. 127
[9] *Ibidem*, pp. 140 - 141

Scanned with OKEN Scanner

enunțarea lui *T* reprezintă îndeplinirea unui act ilocuționar – acela de a informa; (4) există un *OBIECT X* ca atare (balansoarul chiar se află în laborator), sau *R* conține o descriere identificantă a lui *X*, sau *L* este capabil de a completa *R* printr-o descriere identificantă a lui *X* („*Balansoarul este un fotoliu care se balansează pe două tălpi curbate*"); această condiție înglobează, concomitent, axioma de existență și principiul de identificare; (5) *L* are intenția, enunțînd *R*, de a izola sau de a identifica *X* în ochii lui *A*; (6) *L* are intenția, enunțînd *R* pentru a identifica *X* în ochii lui *A*, să ajungă la acest rezultat conducîndu-l pe *A* să recunoască intenția pe care o are *L*, de a identifica *X*, și *L* contează, pentru ca această recunoaștere să aibă loc, pe cunoașterea pe care o are despre regulile guvernînd *R* și pe faptul că *A* este conștient de *S*; (7) regulile semantice guvernînd *R*, prin care *R* este folosită corect în interiorul lui *T* în situația *S*, dacă și numai dacă condițiile 1 - 6 sînt satisfăcute.

Iată, acum, și setul de norme stipulat la punctul (7), de mai sus: ***REGULA 1:*** *R* nu apare decît în contextul unei fraze sau al unui fragment de discurs echivalent, a cărei enunțare poate constitui îndeplinirea unui act ilocuționar; ***REGULA 2:*** *R* nu este folosită decît dacă există un obiect *X* ca atare, sau *R* conține o descriere identificantă a lui *X*, sau *L* este capabil să completeze *R* printr-o descriere a lui *X*; prin folosirea lui *R*, *L* are intenția de a izola sau de a identifica *X* pentru *A*. Această regulă evidențiază, în mod clar, că referința este un act intensional. ***REGULA 3:*** enunțarea lui *R* este echivalentă cu identificarea lui *X* în favoarea lui *A*.

VI. 2. CIRCUMSTANȚĂ ȘI CONTEXT

Circumstanțele extralingvistice (*localizarea spațio-temporală a discursului, identitatea interlocutorilor, ansamblul de cunoștințe de care aceștia dispun în comun etc.)* formează ***SITUAȚIA DE DISCURS***. Umberto Eco definea circumstanța ca „*situația externă în care poate să apară o expresie împreună cu contextul său*" [10].

Enunțul ajunge în contact cu o circumstanță concretă printr-un act de referire. Orice discurs este înțeles ca semnificație; aceasta atestă însăși intenționalitatea limbajului. Procesul de comunicare nu este rezultatul unei singure intenționalități; pe lîngă intențiile declarate de către locutor, trebuie luate în considerare și intențiile ascunse. Discursul este format dintr-un *explicit* (un conținut manifest) și un

[10] Umberto Eco, *Limitele interpretării*, 1996, p. 307

Scanned with OKEN Scanner

implicit, ce se manifestă prin sensuri, ce depind de circumstanțele comunicării. De exemplu, propoziția „*Închideți fereastra!*" poate însemna și „*Mi-e frig*" sau „*Este zgomot afară*".

Contextul reprezintă vecinătatea lingvistică a unei expresii, enunțul în care se găsește inserată expresia; el este constituit din enunțurile precedente ale aceluiași locutor, precum și din cele ale interlocutorului, căruia îi răspunde. „*Contextul este cadrul în care o expresie dată apare alături de alte expresii, ce aparțin aceluiași sistem de semne*" [11].

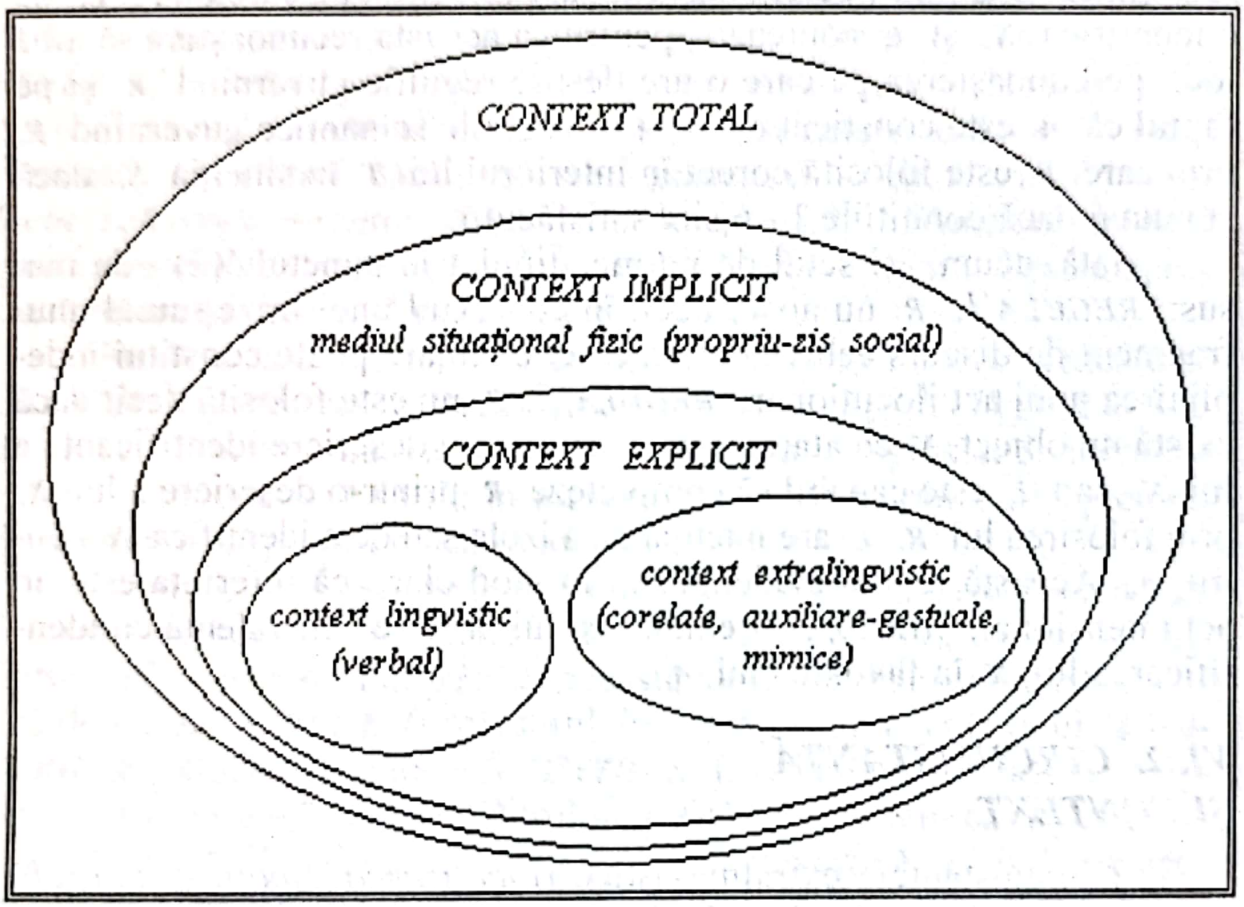

12. Contexte ale comunicării, în concepția Tatianei Slama - Cazacu

Din perspectiva psiholingvisticii, Tatiana Slama - Cazacu distinge între mai multe categorii de contexte [12] ce pot interveni în cursul comunicării. Fiecare unitate contextuală este, în același timp, un context pentru componentele subsumate, iar o componentă este un context pentru o unitate plasată pe o orbită interioară: „*contextul explicit*

[11] Umberto Eco, *op. cit.*, p. 307

[12] Tatiana Slama - Cazacu, *Forța și limitele influenței contextului social al comunicării asupra nucleului semnificativ al cuvîntului*, în: *Cercetări asupra comunicării*. Editura Academiei, București, 1973, p. 38

Scanned with OKEN Scanner

(contextul lingvistic sau verbal şi contextul componentelor auxiliare sau extralingvistice) şi contextul implicit (sistemul lingvistic individual al emiţătorului sau stocul expresiv personal, contextul situaţional sau al ambianţei momentului comunicării şi contextul social)" [13].

Apreciem că, pentru *propoziţii*, există reguli ce limitează cuvintele care pot urma altor cuvinte; pentru *discurs* ar trebui, poate, să existe reguli care să limiteze propoziţiile ce pot urma altor propoziţii.

Propunem compararea, în acest sens, a enunţului *„Făt-Frumos a ucis balaurul. I-a tăiat capul cu sabia"* cu enunţul *„Făt-Frumos a ucis balaurul. Mărul era pe masă"*. Propoziţiile din urmă nu formează un text, cu toate că ele sînt corecte din punct de vedere gramatical: le lipseşte un raport logico-semantic, o ***COERENŢĂ TEXTUALĂ***. A doua propoziţie, din cuplul secund, nu confirmă universul de aşteptare al receptorului, sugerat de prima. Folosind, însă, imaginaţia, am putea scrie un text care să conţină această succesiune: în această lume fictivă, în care există balauri, ne putem imagina cum Făt-Frumos caută un măr vrăjit, păstrat în peştera unui balaur; Făt-Frumos se teme că a ajuns prea tîrziu şi că mărul ar putea să dispară; el omoară balaurul şi intră ca o vijelie în peşteră, unde vede că ... În acest context, cele două propoziţii merg împreună, dar acceptarea lor nu este determinată de motive strict lingvistice, ci este legată de cunoştinţele noastre despre lumea în care aceste evenimente au loc.

Emanuel Vasiliu, în lucrarea *Introducere în teoria textului*, subliniază faptul că cel mai important criteriu al textualităţii îl constituie ***COERENŢA***, ca fapt pragmatic. *"O succesiune «coerentă» de propoziţii ar fi, deci, o succesiune care nu frustrează (sau nu frustrează prea violent) expectaţia vorbitorilor. Este clar că acest înţeles dat termenului de coerenţă este de natură pur pragmatică, deoarece se bazează în întregime pe relaţia dintre vorbitori şi semnele sistemului lingvistic pe care îl manipulează"* [14].

În acord cu cele de mai sus, considerăm că actul comunicării este plin de sens, de conţinut, sau de înţeles: (a) dacă folosim reguli gramaticale în cunoştinţele noastre despre lume şi despre vorbitor; (b) dacă respectăm convenţiile sociale; (c) dacă ţinem seama de ceea ce se întîmplă în jurul nostru, pe măsură ce citim şi ascultăm, în vederea înţelegerii limbajului pe care îl întîlnim, pe care îl folosim şi pe care îl influenţăm noi înşine.

---

[13] Tatiana Slama-Cazacu, *loc. cit.*, pp. 38 - 39

[14] Emanuel Vasiliu. *Introducere în teoria textului*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1990, p. 142

Scanned with OKEN Scanner

VI. 3. TIPOLOGIA ENUNȚURILOR ÎN FUNCȚIE DE REFERINȚA ALETICĂ

După promotorul analizei situaționale, definiția și criteriul adevărului corespondență, *„s-au dovedit în acord cu standardele analizei semantice a propoziției și a discursului în genere"* [15].

„Veritas est adaequatio rei et intelectus", spunea, în secolul al IX - lea, neoplatonicul Isaac Israeli. Înțelegem, astfel, că filosofii medievali au preluat concepția lui Aristotel despre valoarea supremă a cunoașterii și a eprimărilor constatative, apreciindu-l pe gînditorul din Stagira drept întemeietorul teoriei ***ADEVĂRULUI-CORESPONDENȚĂ***: *„a gîndi adevărat înseamnă a gîndi că ceea ce este separat este separat, și că ceea ce este unit este unit: a gîndi fals înseamnă a gîndi contrar naturii lucrurilor"* [16].

Logicianul și filosoful de origine poloneză Alfred Tarski [17] transcrie semantic definiția aristotelică a adevărului. În limbajul natural, cotidian, afirmația de tipul *„X este o propoziție adevărată"* poate fi exprimată astfel: *„X este adevărată dacă și numai dacă* ***P***". Exemplificăm cu celebra paradigmă tarskiană: *„Zăpada este albă"* este adevărată dacă și numai dacă ZĂPADA ESTE ALBĂ.

În studiul privind *Dimensiunile adevărului*, logicianul și semioticianul Petre Botezatu nuanțează analiza semantică inițiată de către Tarski și conchide că: *„adevărul este evaluarea gradului de corespondență dintre mulțimea constructelor și mulțimea obiectelor, corespondență dotată cu capacitate reprezentativă, cu forță referențială și cu transport de informație"* [18].

O tipologie a enunțurilor după corespondența cu realitatea elaborează Petru Ioan, în *Logica „integrală"* [19]. ***PROPOZIȚIILE INDIVIDUALE*** sînt complete cît privește referința; ele pot fi adevărate sau false, independent de orice circumstanță, sau de orice context. ***PROPOZIȚIILE OCAZIONALE***, în schimb, sînt incomplete, sau deschise în raport cu referința, putînd fi adevărate în anumite circumstanțe, și false în altele. Logicianul în atenție semnalează că, în literatura de specialitate, susținerile de tip secund sînt utilizate și sub denumirea de propoziții ***GENERICE*** (respectiv ***VIRTUAL - ADEVĂRATE / FALSE***,

---

[15] Petru Ioan, *Logica "integrală"*, 1999, p. 69
[16] Aristotel, *Metafizica*, Editura Academiei, București, 1965, p. 215
[17] Alfred Tarski, *Adevăr și demonstrabilitate*, în: *Epistemologie. Orientări contemporane*, Editura Politică, București, 1974, p. 295
[18] Petre Botezatu, *Dimensiunile adevărului*, în: P. Botezatu (coord.), *Adevăruri despre adevăr* (colecția "Humanitas"), Editura Junimea, Iași, 1981, p. 47
[19] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 52

Scanned with OKEN Scanner

Enunțuri (sau propoziții) ocazional-false	Enunțuri (sau propoziții) individual-adevărate	Enunțuri (sau propoziții) ocazional-adevărate	Enunțuri (sau propoziții) individual-false
F A	A A	A F	F F

13. Tipuri de propoziții (judecăți, sau enunțuri), după criteriul referinței aletice

CONTINGENTE, sau **FACTUALE**.): „*ele devin A [adevărate] sau F [false] în anumite contexte, prin indicarea unor circumstanțe de loc sau de timp, prin stabilirea situației de comunicare, prin precizarea referenților etc.*“ [20]

VI. 3.1. ***PROPOZIȚIILE INDIVIDUAL-ADEVĂRATE*** au un adevăr deasupra oricăror condiții, în orice împrejurare și în orice lume posibilă; ele pot fi: (a) ***LEGI ȘTIINȚIFICE***, precum cele formulate de către Isaac Newton („*Orice corp își păstrează starea de repaus sau de mișcare în linie dreaptă, dacă nu este constrîns de forțe exterioare să-și schimbe această stare*“), Johannes Kepler („*In mișcarea lor în jurul Soarelui, planetele decriu elipse, Soarele fiind situat într-unul din focare*“) și alții; (b) ***RELATĂRI DE FAPTE*** („*Revoluția franceză a început la 14 iulie 1789*“; „*Balzac a scris Comedia umană*“ etc.); (c) ***ENUNȚURI EXTERNE*** („*2 este număr par*“; „*Orice submulțime nevidă a mulțimii numerelor naturale are un prim element*“ etc.); (d) ***ENUNȚURI ISTORICE*** („*Aurel Vlaicu a fost primul om care a zburat cu un aparat mai greu decît aerul*“; „*Sigmund Freud a pus bazele psihanalizei*“ etc.); etc.

VI. 3.2. ***PROPOZIȚIILE INDIVIDUAL-FALSE*** sînt necesar false, adică sînt false în orice circumstanță și în orice lume posibilă; ele: (a) ***ÎNCALCĂ LEGILE ȘTIINȚIFICE*** („*Variația mișcării nu este proporțională cu forța și nu este dirijată după linia dreaptă în lungul căreia acționează forța*“; „*Raza vectoare, care unește o planetă cu Soarele, nu descrie arii egale în timpuri egale*“ și tot astfel, mai departe); (b) ***CONTRAZIC FAPTE*** („*Mihail Sadoveanu nu a scris romanul «Baltagul»*“; „*Napoleon Bonaparte nu a condus niciodată Franța*“ și așa mai departe); (c) ***INSINUEAZĂ FAPTE ÎN DEZACORD CU REALITATEA*** („*Statele Unite ale Americii de Nord și-au cîștigat independența după Principatele Româ-*

[20] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 54

Scanned with OKEN Scanner

ne"; „Mircea cel Bătrîn a domnit după Alexandru Ioan Cuza", iar exemplificările s-ar putea continua) etc.

VI. 3.3. ***PROPOZIȚIILE OCAZIONAL-FALSE*** sînt enunțări indeterminate de tipul: *„În Iași este timp frumos"*; *„X este o casă cu etaj"* etc., în condițiile în care, în momentul formulării sau declarării lor, la Iași este furtună (plouă, este frig, ninge cu viscol etc.), și X este o casă fără etaj (sau, poate, nu este o casă, ci o instituție publică, o fabrică și așa mai departe).

VI. 3.4. ***PROPOZIȚIILE OCAZIONAL-ADEVĂRATE*** sînt susțineri asemănătoare, doar că sorții le surîd în planul referinței, adică în planul adecvării la realitate: *„Numerele se divid prin trei"* (în condițiile în care numerele cu pricina sînt – să spunem – 9, 15 și 21 !); *„X este număr pozitiv"* (în condițiile în care X este, de pildă, numărul 5, și așa mai departe). După logicianul urmărit, *propoziții generice* sînt și schemele de enunțuri cu care operează „promotorii științelor formalizate", precum matematicianul (care utilizează „enunțuri" de tipul: *„$ax + b = 0$"*), sau logicianul (care folosește „enunțuri" de tipul: *„$p \vee non\text{-}p = 1$"*). Tot *generice* sînt și „propozițiile cu goluri de adevăr", cele „despre care, în lumea actuală, nu putem spune nici că sînt adevărate, nici că sînt false, lipsindu-le referentul" [21] (*„Sirena blondă a ieșit din mare"; „Unicornul apăru dintre tufișuri"* și așa mai departe).

În perspectiva denotației (sau a extensiunii), *„comunicarea este însăși* ***REFERIREA*** *[subl. n., A. G. R.], o formă de comunicare virtuală, prilejuită de lumea realităților ce se însemnează și se autocodifică, instituindu-se în semne naturale, în coduri genetice și în limbaje ale autodevenirii"* [22].

VI. 4. SEMANTICA LUMILOR POSIBILE

Lumea reală, actuală, în care trăim, ne este accesibilă printr-o multitudine de imagini sau descrieri de stări; în această lume, unu plus unu fac doi, Platon a fost un mare filosof grec, New York este un oraș din S. U. A., Cenușăreasa nu a existat (decît sub chipul personajului de basm).

În *Limitele interpretării*, Umberto Eco, arată că *„ansamblul imaginilor lumii actuale este enciclopedia sa potențială, maxima-*

[21] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 70
[22] *Ibidem*, p. 77

Scanned with OKEN Scanner

lă şi completă" [23]. Semioticianul italian abordează şi tratează termenul ***LUME POSIBILĂ***, termen preluat din logica modală. În *Lector in fabula*, o lume posibilă este definită de Eco drept *„o stare de lucruri exprimată de un ansamblu de propoziţii în care, pentru fiecare propoziţie, este valabilă situaţia P sau NON-P*" [24]. Lumile posibile sînt stări de lucruri, constructe culturale, sau producţii semiotice.

Conceptul de ***LUME POSIBILĂ*** îşi are originea în filosofia leibniziană; mai tîrziu, avea să fie valorificat în semantică (Kaarlo Jaakko Hintikka, Peter Frederik Strawson, Hilary Putnam şi alţii) drept universul discursului limbajului. *„Termen funcţional pentru reconstrucţia modernă în teoriile referinţei, «lumi posibile» oferă, astfel, alături de «intenţionalitate» şi «obiectualitate», una din căile de acces la înţelegerea statutului «lumii» în «diferenţa ontologică», a «lumilor» din texte*" [25].

Conceptul de ***LUME POSIBILĂ*** a fost adoptat de teoria narativităţii, în condiţiile în care este o lume „mobilată", avînd următoarele caracteristici [26]: (1) este descrisă de o serie de expresii lingvistice, pe care cititorii sînt nevoiţi să le interpreteze ca şi cum s-ar referi la o stare de lucruri posibilă, în care dacă *P* este adevărat, atunci *NON-P* este fals; (2) starea de lucruri este formată din indivizi dotaţi cu proprietăţi; (3) aceste proprietăţi se supun anumitor legi; (4) întrucît indivizii pot pierde sau pot dobîndi noi proprietăţi, suportînd diferite schimbări, lumea posibilă se constituie ca o desfăşurare de evenimente ordonate temporar. *„Pentru a-şi determina cititorii să conceapă o lume narativă posibilă, un text trebuie să-i invite la o probă cosmologică relativ simplă*" [27].

O lume posibilă este, cum afirmam mai sus, un ***CONSTRUCT CULTURAL***. De pildă, Doamna de la Fayette, a creat atît romanul *Principesa de Clèves*, cît şi lumea în care personajul *PRINCIPESA DE CLÈVES* evoluează; iar Jean - Jacques Rousseau, în *Confessions*, recreează lumea timpului său, prin povestirea propriei vieţi, drept cadru pentru relevarea naturii umane însăşi.

Pentru un studiu pertinent al structurilor lumilor posibile, propunem analiza unui fragment din *Principesa de Clèves* şi, apoi, a unui fragment din *Confessions*. „Lumea" *PRINCIPESEI DE CLÈVES* este creată de Doamna La Fayette, după modelul lumii reale din timpul regelui Henric II (Franţa secolului al XVI-lea). *„Să construu-*

---

[23] Umberto Eco, *Limitele interpretării*, 1996, p. 225
[24] Umberto Eco, *Lector in fabula*, 1991, p. 177
[25] Alexandru Boboc, *Limbaj şi ontologie*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1997, p. 90
[26] Umberto Eco, *Limitele interpretării*, 1996, pp. 224 - 225
[27] *Ibidem*, p. 223

Scanned with OKEN Scanner

ieşti o lume înseamnă să atribui anumite proprietăți date unui anumit individ" [28]. Circumstanțele spațiale sînt reprezentate de Luvru, palatul regal în care se desfăşoară un bal oficial, cu o asistență numeroasă. La acest bal are loc prima întîlnire dintre Principesa de Clèves şi domnul de Nemours. Episodul este situat în prima parte a romanului, la puțin timp după căsătoria doamnei de Clèves. În textul citat sînt prezentate cele două personaje principale – Principesa şi domnul de Nemours; aceste personaje sînt înzestrate de romancieră cu proprietăți care determină, practic, evoluția ulterioară a evenimentelor: frumusețe, rafinament, eleganță, tinerețe, grație, disponibilitate afectivă. Însă, înainte de orice, Nemours este bărbat, iar doamna de Clèves este femeie; acestea sînt proprietăți esențiale ce se impun la nivel de structuri discursive.

„Ziua logodnei o petrecu acasă, gătindu-se pentru balul şi ospățul regal, ce urma să aibă loc la Luvru. Cum intră, toți îi admirară frumusețea şi toaleta. Balul începu şi, pe cînd dansa cu domnul de Guise, se stîrni mare zarvă spre uşa sălii, ca la sosirea cuiva căruia i se face loc. Doamna de Clèves terminase dansul şi, pe cînd căuta din privire pe cineva cu care avea de gînd să înceapă noul dans, regele îi strigă să-l ia pe cavalerul abia sosit. Se întoarse şi văzu un om despre care, de la început, îşi spusese că nu putea fi decît domnul de Nemours, care păşea peste cîteva rînduri de scaune joase, ca să ajungă la locul de dans. Principele acesta arăta astfel, încît era greu să nu rămîi surprins cînd îl vedeai pentru prima oară, şi, mai ales, în seara aceea, cînd grija cu care se gătise îi sporea strălucirea; dar era la fel de greu s-o vezi pe doamna de Clèves pentru prima dată, fără să rămîi uimit. / Domnul de Nemours fu extrem de surprins de frumusețea ei, iar cînd se apropie de ea, şi ea-i făcu reverența, nu se putu stăpîni să nu-şi arate uimirea. Cînd începură să danseze, în sală se ridică un murmur de admirație. Regele şi reginele îşi aduseră aminte că cei doi dansatori nu se văzuseră niciodată, şi găsiră ciudat să-i vadă dansînd împreună fără să se cunoască" [29] (Doamna de la Fayette, *Principesa de Clèves*, 1991).

Relațiile care sînt valabile doar în interiorul narațiunii sînt numite de către Umberto Eco *„**RELAȚII S - NECESARE**"* sau *„proprietăți structural - necesare"*, ce duc la identificarea indivizilor „fabulei". *„Or, proprietățile S - necesare nu pot contrazice proprietățile esențiale, pentru că proprietățile S - necesare sînt înlănțuite din punct de vedere semantic"* [30].

Autoarea primului text convocat cu titlu ilustrativ, ne prezintă, alternativ, cele două personaje, subliniind viziunea pe care o are fiecare despre celălalt şi precizează reacțiile fiecăruia. Astfel, *el* sau *ea*, sînt, pe rînd, subiect sau complement. Putem observa succesiv:

---

[28] Umberto Eco, *Lector in fabula*, 1991, p. 185
[29] Doamna de la Fayette, *Principesa de Clèves*, Editura Divers Press, Bucureşti, 1991, p. 29
[30] *Ibidem*, p. 215

Scanned with OKEN Scanner

împrejurările întîlnirii, văzute din partea doamnei de Clèves, apoi cum le vede domnul de Nemours, reacţiile acestuia şi, în final, reacţiile asistenţei. Succesiunea faptelor prezentate în această lume posibilă depinde de atitudinile propoziţionale ale romancierei, care afirmă această lume, *„o crede, o visează, o doreşte, o prevede"* [31]. Prima frază o prezintă pe doamna de Clèves şi precizează în trei puncte circumstanţele întîlnirii: sfîrşitul dansului; căutarea unui nou dansator; ordinul regelui. Propoziţiile de timp insistînd asupra duratei (*pe cînd căuta*), subliniază simultaneitatea acţiunilor şi coincidenţa dintre căutarea unui dansator şi sosirea domnului de Nemours. Regele joacă rolul destinului: el alege în locul doamnei de Clèves. Cei doi – Nemours şi doamna de Clèves – par a se supune normelor unui joc ce-i face prizonierii unei situaţii pe care n-au ales-o. Reacţiile personajelor sînt dominate de surpriză şi uimire reciprocă, iar admiraţia pe care o provoacă apropierea lor, lasă să se creadă că sînt făcuţi unul pentru altul.

Roland Barthes, în *Le degré zéro de l'écriture*, apreciază că utilizarea naraţiunii la persoana a III-a *„este semnul unui pact inteligibil între societate şi autor; dar, pentru acesta din urmă, ea este şi principalul mijloc de a controla lumea aşa cum vrea. Deci este mai mult decît o experienţă: un act uman care leagă creaţia de Istorie şi de existenţă"* [32].

În *Les Confessions*, Jean - Jacques Rousseau prezintă evenimentele cele mai importante din viaţa sa. În fragmentul pe care l-am ales în chip de al doilea exemplu, el redă întîlnirea avută cu doamna Warens. Povestirea are caracter autobiografic şi este făcută la persoana I: naratorul este, în acelaşi timp, şi erou, şi autor.

Dacă admitem faptul că orice text literar prevede şi anticipă posibile comportamente ale unui ***CITITOR MODEL***, putem afirma că textul *Confesiunilor* nu se adresează unui cititor interesat de o cronică a evenimentelor timpului, sau de întîmplările exterioare ale vieţii lui Rousseau, ci este rezervat, mai ales, unui cititor pregătit să cunoască istoria sufletului rousseauian, cu toate luminile şi umbrele ei. Este, şi aceasta, o lume construită de un „eu" prezent, pe baza existenţei unui „eu" trecut, ce-şi are contribuţia sa fundamentală la formarea personalităţii gînditorului.

> „Je ne trouvai point Mme de Warens: on me dit qu'elle venait de sortir pour aller à l'église. C'était le jour des Rameaux de l'année 1728. Je cours pour la suivre: je la vois, je l'atteins, je lui parle ... Je dois me souvenir du lieu: je l'ai souvent depuis mouillé de mes larmes et couvert de mes baisers [...].

---

[31] Doamna de la Fayette, *op. cit.*, p. 177
[32] Roland Barthes, *Le degré zéro de l'écriture*, Seuil, Paris, 1964, p. 33

Scanned with OKEN Scanner

C'était un passage derrière sa maison, entre un ruisseau à main droite qui la séparait du jardin, et le mur de la cour à gauche, conduisant par une fausse porte à l'église des Cordeliers. Prête à entrer dans cette porte, Mme Warens se retourne à ma voix. Que devins-je à cette vue ! Je m'étais figuré une vieille dévote bien rechignée: la bonne dame de M. de Pontverre ne pouvait être autre chose à mon avis. Je vois un visage pétri de grâces, de beaux yeux bleus pleins de douceur, un teint éblouissant, le contour d'une gorge enchanteresse. Rien n'échappa au rapide coup d'oeil du jeune prosélyte, car je devins à l'instant le sien, sûr qu'une religion prêchée par de tels missionnaires ne pouvait manquer de mener en paradis. Elle prend en souriant la lettre que je lui présente d'une main tremblante, l'ouvre, jette un coup d'oeil sur celle de M. de Pontverre, revient à la mienne, qu'elle lit tout entière, et qu'elle eût relue encore si son laquais ne l'eût avertie qu'il était temps d'entrer. «Eh ! mon enfant, me dit-elle d'un ton qui me fit tressaillir, vous voilà courant le pays bien jeune: c'est dommage en vérité»" [33] (Rousseau, *Les Confessions*, 1971).

Lectura fragmentului prezentat mai sus ne permite să observăm frecventa schimbare a timpurilor verbale: povestirea începe la trecut („*je ne trouvai*") şi se continuă la timpul prezent („*je cours*", „*je la voie*"), această alternanță putînd fi constatată în fiecare paragraf. În relatarea făcută la un timp trecut, se inserează timpul prezent utilizat de narator, dar şi un timp prezent, ce actualizează evocări intense.

Apreciem că „lumea" pe care ne-o descrie Rousseau este transfigurată prin amintire, este o lume „văzută" cu ochii minții şi ai sufletului, ce supune unei instanțe actuale fapte, sentimente, gesturi trecute ce doresc să definească natura umană însăşi.

Întîlnirea cu doamna Warens, trăită pe cînd Jean - Jacques Rousseau avea şaisprezece ani, păstrează entuziasmul, dar şi „prejudecățile" specifice acestei vîrste (asocierea devoțiunii cu urîțenia); frumusețea doamnei Warens este descrisă aşa cum a fost ea percepută de adolescentul Rousseau; uimirea şi şocul afectiv sînt determinate de diferența dintre aşteptările tînărului şi ceea ce el descoperă; diferența este evidențiată de două verbe opuse prin sens şi prin timp: „*je m'étais figuré*"; „*je vois*". Prima privire a tînărului captează o imagine uluitoare şi de neşters.

Precizăm că – într-o teorie a narativității – „*lumile posibile sînt stări de lucruri descrise în termenii aceluiaşi limbaj în care textul narativ vorbeşte. Aceste descrieri pot fi traduse în matrici de lumi care oferă posibilitatea de a confrunta diferitele stări de lucruri sub o anumită descriere şi de a clarifica dacă ele pot fi sau nu reciproc accesibile şi în ce fel se deosebesc*" [34].

---

[33] J. - J. Rousseau. *Les Confessions*, Nouveaux Classiques Larousse, Paris, 1971, p. 20
[34] Umberto Eco, *Limitele interpretării*, 1996, p. 224

Scanned with OKEN Scanner

Janos S. Petöfi şi H. Kayser, în *Les actes de langage et l'interprétation sémantique*, iau în considerare relaţia temporală între lumea constituită *acum – aici – eu* şi lumea care trebuie intercalată într-un moment, distingînd cinci tipuri de „lumi“ [35]: (a) o lume cu intensitate temporală între timpul constituirii lumilor şi timpul materiilor lumilor: *„El aude un murmur de nemulţumire“*; (b) lumea în care trebuie să fixăm, în momentul constituirii ei, o materie de lume situată în viitor: *„Prevăd o înrăutăţire a evenimentelor“*; (c) un tip de lume în care trebuie fixată, în momentul constituirii, o materie de lume situată în trecut: *„Îmi amintesc vremurile din tinereţe“*; (d) o lume care, în momentul formării ei, presupune fixarea unei materii de lumi care poate fi simultană: *„Cred că Ion vine astăzi“*; (e) o lume în care relaţia temporală între momentul constituirii şi materia unei lumi nu poate fi determinată, sau este fără importanţă din cauza validităţii universale şi cunoaşterii comune: *„Este un fapt cert pentru mine, ca istoric, că Napoleon a murit în Insula Sfînta Elena“*. Pentru lingviştii citaţi, constituirea „lumilor“ este posibilă prin expresiile performative.

VI. 5. REFERINŢĂ ŞI COMUNICARE

Pentru a stabili cîteva corelaţii ale referinţei cu celelalte variabile ale ***HEXADEI COMUNICĂRII***, precizăm că relaţia dintre *„**GÎND**“*, exprimat în sensul enunţului, şi ***REALITATE*** ţine de resortul adecvării sau inadecvării; dezacordul dintre ***ÎNŢELESUL*** propoziţiei şi ***REFERINŢA*** acesteia este cauza ambiguităţii şi a blocării discursului.

Cît priveşte relaţia dintre referinţă şi sensul subiectiv al enunţării, aceasta ne introduce în universul conotărilor fireşti, *„în care realităţi şi stări de lucruri se «asociază» de la sine cu stări de spirit, indiferent că sînt sau nu trăite, că sînt sau nu omologate, că sînt sau nu sugerate, sau dirijate de către un emitent“* [36]. Prin raportul său cu referinţa, receptorul vizează nemijlocit realităţi de diferite grade de obiectivitate şi accesibilitate. Pe diagonala *„**SD**“* a hexadei semiotice, Petru Ioan propune plasarea ***PROCESELOR DE CONEXIUNE*** ale lui Umberto Eco, definite de semioticianul italian drept manifestări ale asocierii *„între semne şi evenimente reale, lucruri sau stări ale lumii“* [37].

---

[35] Janos S. Petöfi şi H. Kayser, *Les actes de langage et l'interprétation sémantique*, în „Linguistique et sémiologie“, nr. 5, 1978, Presses Universitaires de Lyon, p. 168

[36] Petru Ioan, *Educaţie şi creaţie în perspectiva unei logici situaţionale*, 1995, p. 82

[37] Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, 1982, p. 204

Scanned with OKEN Scanner

VII. CORELAȚII ÎNTRE VARIABILA „C" ŞI ACTELE DISCURSIVE

VII. 1. CONOTAȚIA

După cum susține Algirdas Julien Greimas în lucrarea *Despre sens*, întrucît omul trăieşte într-o lume semnificantă, *„problema sensului nu se pune, sensul există, ca «sentimentul de a înțelege», în mod foarte firesc"* [1]. În limbajul cotidian, asaltat de trăiri afective, axiologizat şi marcat stilistic, ***CONOTAȚIA*** este omniprezentă: subînțelesurile şi aluziile conotate determină trecerea sensului dincolo de ceea ce se spune.

Într-o abordare de mult consacrată Charles Kay Ogden şi Ivor Amstrong Richards disting între semnificațiile ***REFERENȚIALE*** (sau ***DENOTATIVE***) şi semnificațiile ***CONOTATIVE***. Înțelesul subiectiv poate fi: conotația unui cuvînt; emoția stîrnită de ceva; ceea ce *ceva* sugerează; acel ceva la care *interpretul* unui simbol se referă, sau crede el însuşi că se referă; acel ceva la care *utilizatorul* unui simbol crede el însuşi că se referă. *„Înțelesul oricărei propoziții este ceea ce vorbitorul intenționează să fie înțeles de alocutor"* [2].

Catherine Kerbrat - Orecchioni, în *La Connotation*, consideră că utilizarea emoțională a înțelesului în conexiune cu folosirea lui axiologică – la care se referă Charles Kay Ogden şi Ivor Amstrong Richards – este doar o tendință: pot exista atitudini emoționale în raport cu un obiect despre care nu se exprimă nici o judecată de valoare (*„O, rămîi, rămîi la mine !"*) şi poate exista o apreciere a unui obiect, fără nici o implicație afectivă (*„Dreptatea este de partea celor puternici"*). În viziunea lingvistei în atenție, unele tipuri de conotații, ca „imagini asociate", depind de condițiile lor de achiziționare şi memorizare, de *„istoria personală a subiectului vorbitor"*, fiind strict idiolectale. Alte conotații *„aparțin diasistemului şi, în această calitate, figurează chiar în dicționar: printre conotații, unele sînt instituționalizate, altele sînt idiosincrasice"* [3].

Louis Hjelmslev, în *Prolégomènes à une théorie du langage*, apreciază că limbajele de conotație comportă unul sau mai multe planuri ce sînt, şi ele, limbaje. Astfel, discursul se poate prezen-

---

[1] Algirdas Julien Greimas, *Despre sens*, Editura Univers, Bucureşti, 1975, p. 27
[2] C. K. Ogden & I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, 1937, pp. 199 - 192
[3] Catherine Kerbrat-Orecchioni, *La Connotation*, Presses Universitaires de Lyon, 1977, p. 14

Scanned with OKEN Scanner

ta: (a) sub diverse ***GENURI DE STIL*** (versuri, proză, sau un amestec între acestea), în diverse ***SPECII DE STIL*** (creator, imitativ sau normal) şi cu diverse ***VALORI DE STIL*** (nobil, vulgar, neutru); (b) sub diverse ***IDIOMURI*** (în cadrul cărora putem distinge tipuri vernaculare: limbajul specific unei comunităţi; limbi ce aparţin diverselor grupuri sociale şi profesionale), ***LIMBI NAŢIONALE*** şi ***REGIONALE*** [4]. Componentele fiecărei clase şi rezultantele combinării lor sînt numite de lingvistul danez ***CONOTATORI.***

VII. 2. ACTELE ILOCUŢIONARE

În limbile naturale, relaţiile pragmatice dintre fraze şi utilizatorii lor se interferează cu relaţiile semantice dintre fraze şi stările de lucruri la care acestea se referă. După John Langshaw Austin [5], prin însăşi rostirea unei fraze, locutorul îndeplineste *ceva* (o acţiune), stabilind, astfel, un anumit raport cu alocutorul; filosoful englez numeşte acest tip de act de limbaj – *„**ILOCUŢIONAR**"*. Actul ilocuţionar este ceea ce facem, spunînd ceea ce spunem. Sînt acte ilocuţionare: faptul de a ordona, de a exprima o urare, de a ruga, de a avertiza, de a interoga, de a acuza, de a felicita, de a ameninţa etc.

François Récanati, în volumul *Les énoncés performatifs*, demonstrează că, îndeplinind un act ilocuţionar, *„locutorul îşi atribuie un anumit rol şi atribuie auditorului un rol complementar"* [6]. În rugăciunea *„Tatăl nostru care eşti în ceruri ... dă-ne nouă pîinea cea de toate zilele ..."*, locutorul exprimă nevoia sa de a fi ajutat de către alocutor – Dumnezeu.

Rolul social asumat de locutor cînd cere, este realizat instituţional, ca membru al bisericii creştine. Cînd locutorul dă comanda: *„Soldaţi, rupeţi rîndurile !"*, rolul social însuşit de locutor este îndeplinit instituţional, în calitatea sa de superior ierarhic. J. L. Austin a pus accentul pe aceste îndepliniri instituţionale ale rolurilor ilocuţionare, pentru a arăta că limbajul este un fel de *instituţie vastă*, ce conţine un ansamblu de roluri covenţionale ce corespund unei game de acte de discurs recunoscute social.

Aşadar, actele ilocuţionare sînt, într-o mare măsură, convenţionale; cunoaşterea convenţiilor permite vorbitorilor să-şi stabilească strategiile eunuţiative pentru a-şi realiza intenţiile. Convenţiile la care

---

[4] Louis Hjelmselev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, Les Editions de Minuit, Paris, 1998, pp. 145 - 146

[5] John Langshaw Austin, *Quand dire, c'est faire*, 1970, p. 92

[6] François Récanati, *Les énoncés performatifs*, Minuit, Paris, 1979, p. 19

Scanned with OKEN Scanner

se referă Austin sînt ***CONVENȚII PRAGMATICE***, asociind frazelor o anumită forță ilocuționară.

Daniel Vanderveken identifică cinci forțe ilocuționare *primitive* [7]: forța ***ASERTIVĂ***, forța ***ANGAJANTĂ***, forța ***DIRECTIVĂ***, forța ***DECLARATIVĂ*** și forța ***EXPRESIVĂ***; toate celelalte forțe ilocuționare derivă din acestea, prin aplicarea unor operații care fie că le îmbogățesc componentele, fie că le schimbă gradul lor de tărie.

Pentru exemplificare, propunem enunțul: *„Închide imediat fereastra !"*, enunț imperativ care exprimă o forță directivă primitivă; forța ilocuționară a *sugestiei* este obținută prin diminuarea gradului de tărie a forței directive primitive: *„Ar trebui să închizi fereastra"*; forța ilocuționară a *recomandării* este obținută plecînd de la forța directivă de sugestie, căreia i se adaugă condiția pregătitoare ce arată că acțiunea viitoare, reprezentată de conținutul propozițional, este dezirabilă: *„Ar fi bine să închizi imediat fereastra"*. John Langshaw Austin realizează distincția dintre ***ENUNȚURILE CONSTATIVE*** – care descriu realitatea – și ***ENUNȚURILE PERFORMATIVE*** prin care locutorul acționează asupra realității. Enunțurile performative se construiesc cu ajutorul verbelor performative de tipul: *a informa, a jura, a autoriza, a boteza, a mulțumi* etc, ele constituind simultan actul la care se referă: *„Vă informez că activitatea s-a încheiat"*; *„Jur să spun adevărul și numai adevărul"*; *„Vă autorizez să preluați această responsabilitate"*; *„Te botez în numele Tatălui, al Fiului și al Sfîntului Duh"*; *„Îți mulțumesc pentru ajutor"* și așa mai departe.

Enunțurile performative nu urmăresc să comunice ceva adevărat, conform cu realitatea; ele vizează modificarea situației interlocutorilor, aceștia ajungînd în situația de a spune sau de a face ceva.

Descoperirea performativelor constituie o aprofundare a înțelegerii limbii și activității de enunțare. În cazul procedurilor constituite convențional, alături de formula performativă explicită, pot intra în joc numeroși factori extralingvistici.

În *Etudes de logique et de linguistique*, Peter Frederik Strawson, apreciază că tipurile de intenții orientate către alocutor pot fi foarte diverse; mai mult, una și aceeași enunțare poate să conțină tipuri diferite de intenție. *„Spunînd unui auditoriu ceea ce spunem, avem, adesea, intenția de a provoca nu numai răspunsul primar «r», prin faptul că auditoriul recunoaște intenția de a provoca acest răspuns, ci, avem intenția de a produce efecte suplimenta-*

---

[7] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, 1988, pp. 126 - 129

Scanned with OKEN Scanner

re, prin faptul că acest răspuns primar «r» este dat" [8]. Cea mai importantă este intenţia de a asigura înţelegerea, aceasta constituind elementul esenţial în efectuarea actului ilocuţionar. Înţelegerea valorii ilocuţionare a enunţului locutorului nu va fi garantată, iar actul de comunicare nu va fi îndeplinit, atîta timp cît alocutorul nu sesizează intenţia sa complexă (aceea de a i se induce un anumit răspuns).

VII. 2. 1. ***TIPOLOGIA ACTELOR ILOCUŢIONARE DUPĂ JOHN LANGSHAW AUSTIN.*** În funcţie de forţa lor ilocuţionară, filosoful englez de orientare „fenomenologică" a diferenţiat actele ilocuţionare în cinci clase [9]: (1) *verdictivele;* (2) *exercitivele;* (3) *promisivele;* (4) *expozitivele;* (5) *comportativele.*

VII. 2.1.1. Verdictivele, care constau în pronunţarea unui verdict, bazat pe evidenţă sau pe motive bine întemeiate, cu privire la o valoare sau un fapt, pot fi adevărate sau false, corecte sau incorecte, întemeiate sau nu (*„El a estimat că pagubele create de furtună sînt considerabile"; „Consider că aţi făcut bine acest lucru"; „Te apreciez ca fiind un om de mare valoare"; „Le colonnel interpréta que la guerre était imminente"* şi aşa mai departe). Ca atare, asemenea ilocuţiuni duc la producerea unor judecăţi.

VII. 2.1.2. Exercitivele constau în formularea unei decizii în favoarea sau împotriva unei consecinţe rezultată dintr-o acţiune. Ele sînt enunţări ale unei aprecieri – favorabile sau nefavorabile – asupra unei conduite. *„Este vorba [...] mai ales despre ceea ce ar trebui să fie decît despre ceea ce este [...]. Este vorba mai mult despre un arbitraj decît despre o apreciere; mai curînd despre o hotărîre decît despre un verdict"* [10] ne spune John Langshaw Austin, iar precizările sale se ilustrează prin enunţuri de felul: *„Avocatul a pledat cauza acuzatului din procesul grevi*ş*tilor"; „Pre*ş*edintele a promulgat imediat legea accelerării privatizării marii industrii din România"; „Je révoquerai le testament fait en votre faveur en donnant ma fortune à mon neveu Philippe"* (Honoré de Balzac) şi aşa mai departe. Astfel de construcţii duc la afirmarea unei influenţe, sau a unui ascendent.

VII. 2. 1.3. Promisivele obligă locutorul să adopte o anumită conduită. A declara o intenţie nu înseamnă, însă, şi trecerea la acţiune; trebuie făcută distincţia între *a avea intenţia de a face* ceva şi

[8] Peter Frederick Strawson. *Etudes de logique et de linguistique*, 1977, p. 186
[9] John Langshaw Austin, *op. cit., Conferinţa a XII-a*, pp. 151 - 164
[10] *Ibidem*, p. 157

Scanned with OKEN Scanner

a promite; de aceea, trebuie să folosim locuțiuni ca: *„Probabil că voi face"; „Voi face tot ce pot pentru"; „Voi face, fără îndoială"*. Enunțările în regimul promisiunii duc la asumarea unei obligații, sau la declararea unei intenții: *„Consiliul de administrație al întreprinderii se angajează prin contract să amelioreze condițiile de muncă"; „Prevăd un an greu pentru țara noastră"; „Je te promets que cette partie de mon roman n'engendre pas la mélancolie"* (Georges Duhamel) etc.

VII. 2. 1.4. Expozitivele (injoncțiuni care sînt folosite în expunerea concepțiilor, în orientarea unei discuții, sau în explicarea unor cuvinte) duc la expunerea mai clară a motivelor și a argumentelor: *„După multe ore de negociere, guvernul își dă acordul la creșterea salariilor solicitată de muncitori"; „Înțeleg bine demonstrația ta"; „Il nie avoir frappé la bête"* (Georges Bernanos).

VII. 2. 1.5. Comportativele sînt enunțuri performative prin care (cum le sugerează și numele) se exprimă reacții cu privire la conduita anterioară sau iminentă a cuiva: *„Mulțumesc, Doamne, pentru binefacerile tale"; „Protestez împotriva acestor măsuri nedrepte și stînjenitoare pentru bunul mers în domeniul de care răspund"; „Ar fi de dorit să acordați mai multă atenție ținutei și comportării pe care o aveți în clasă și în afara orelor!"; „Nous vous remercions de votre aimable hospitalité"* (Jean - Paul Sartre) etc.

Ulterior, John Rogers Searle a realizat o analiză riguroasă a clasificării austiniene, găsindu-i *„numeroase slăbiciuni"*. Cea mai gravă dintre deficiențele semnalate de către autorul american ține de faptul că, în clasificarea lui John Langshaw Austin, *„nu există un principiu, sau un ansamblu de principii clare sau coerente, pe baza cărora să fie construită taxinomia"* [11].

VII. 2. 2. TIPURI DE ACTE ILOCUȚIONARE LA JOHN ROGERS SEARLE. Filosoful american prezintă propria sa taxinomie, nu înainte de a preciza 12 dimensiuni de variație semnificative, după care pot fi diferențiate actele ilocuționare [12]. Următoarele aspecte sînt cele mai importante pentru a înțelege și interpreta corect clasificarea lui J. R. Searle: (a) diferențe care vizează finalitatea actului ilocuționar; astfel, finalitatea unei rugăminți sau a unui ordin este ca alocutorul să facă ceva (chiar dacă rugămintea și ordinul au forțe diferite); (b) diferențe ce privesc adecvarea între cuvinte și lucruri; este vorba, pe de o parte, despre adecvarea cuvintelor la lume, iar pe de altă

[11] John Rogers Searle, *Les actes de langage*, 1972, p. 48
[12] *Ibidem*, p. 40

Scanned with OKEN Scanner

parte, de adecvarea lumii la cuvinte: (c) diferențele referitoare la stările psihologice ale locutorului; principalele stări psihologice, apte să grupeze cele mai multe acte ilocuționare, sînt: certitudinea, dorința, plăcerea, motivația. Găsim potrivit să le așezăm în schema hexadică a situațiilor semiotice.

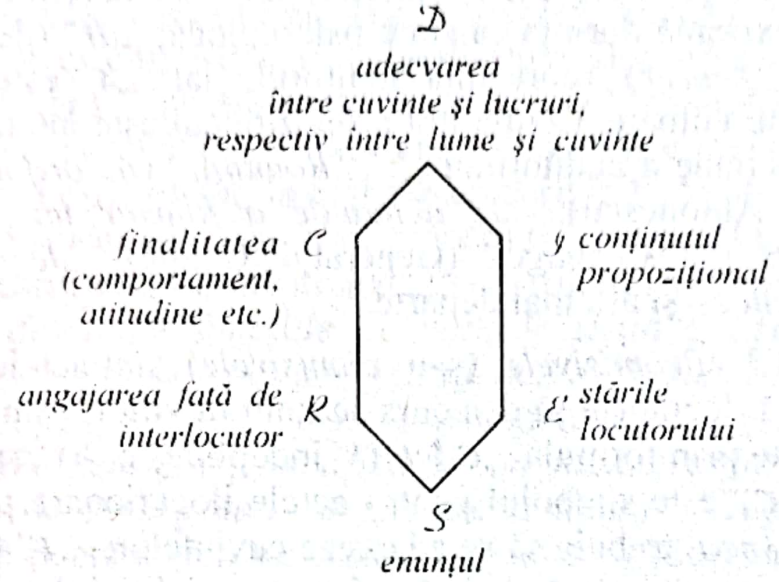

14. Factori de variație a semnificației enunțurilor, servind drept criterii în clasificarea ilocuțiunilor la J. R. Searle

John Rogers Searle grupează actele ilocuționare (și enunțurile performative – sau injonctive – corespunzătoare) în cinci categorii [13]: (1) *reprezentativele;* (2) *directivele;* (3) *promisivele,* sau *comisivele;* (4) *expresivele;* (5) *declarațiile.*

VII. 2. 2.1. Reprezentativele angajează locutorul cu privire la adevărul propoziției reușite, astfel încît cuvintele să redea cît mai adecvat realitatea, așa „cum stau lucrurile". Simbolic, teoreticianul lingvisticii acționaliste și al logicii performative structurează reprezentativele prin formula „$\vdash\downarrow B(p)$", în care: „$\vdash$" este semnul fregean pentru afirmație; „$\downarrow$" este semnul ce exprimă adecvarea cuvintelor la realitate; „*B*" (de la termenul englezesc *belief*) reprezintă certitudinea, iar „*p*" simbolizează conținutul propozițional („*Vă sugerez să nu plecați la drum pe viscol, dacă nu aveți combustibil suficient*"; „*J'insiste pour que vous veniez ce soir*"; „*Declar deschise lucrările simpozionului pe tema acționalismului în lingvistică și în celelalte științe ale discursului*"; „*Lunile anului sînt în număr de douăsprezece*" și așa mai departe).

[13] John Rogers Searle, *op. cit.*, p. 52

VII. 2. 2.2. Directivele sînt actele de limbaj prin care locutorul urmăreşte să determine auditorul să facă ceva. Ele pot evolua de la o sugestie timidă, pînă la o cerinţă imperioasă şi, simbolic, pot fi reprezentate prin formula „$! \uparrow W$ (H *îndeplineşte* A)", în cazul în care: „$!$" este semnul distinctiv pentru directive; „$\uparrow$" arată că *lumea* (*cei-lalţi*) trebuie să se conformeze cuvintelor; „W" (de la termenul englezesc: *want*) exprimă dorinţa ca stare psihologică; „H" (de la termenul englezesc: *hearer*) reprezintă auditorul, iar „A" este simbolul pentru o acţiune viitoare. Conţinutul propoziţional este întotdeauna îndeplinit de o acţiune a auditorului [14]: *„Romîni, vă ordon, treceţi Prutul!"* (Ion Antonescu); *„Je demande à fournir une contribution au procès qui s'engage"* (Général de Gaulle); *„Je vous conseille la prudence"* şi aşa mai departe.

VII. 2. 2.3. Promisivele (sau *comisivele*) sînt actele ilocuţionare care obligă locutorul să dea curs acţiunii în viitor. Simbolic, ele sînt reprezentate prin formula „$C \uparrow I$ (S îndeplineşte A)", pentru cazul în care: „C" este simbolul pentru actele ilocuţionare promisive; „$\uparrow$" arată că *lumea* trebuie să se adapteze cuvintelor; „I" (de la termenul englezesc: *intention*) indică existenţa condiţiei de sinceritate, respectiv existenţa intenţiei; „S" (de la termenul englezesc: *speaker*) simbolizează locutorul, iar „A" reprezintă acţiunea pe care o îndeplineşte locutorul [15]. Sînt promisive enunţuri de tipul: *„Voi face, fără îndoială, toate raţionamentele posibile"*; *„Je jure de dire toute la verité, rien que la verité"*; *„Je vous promets que dans quelques jours Meaulnes se mettra en campagne pour vous, rien que pour vous"* (Alain Fournier) şi aşa mai departe.

VII. 2. 2.4. Expresivele exprimă starea psihologică specificată în condiţia de sinceritate cu privire la starea de lucruri precizată în conţinutul propoziţional. Simbolic, asemenea injoncţiuni sînt reprezentate de formula „$E \phi (P)$ (S / H + o proprietate)", în convenţia notaţională după care: „E" este simbolul pentru actele ilocuţionare expresive; „ϕ" simbolizează lipsa oricărei adecvări între lume şi cuvinte, „P" este o variabilă ce exprimă diferite stări psihologice; „S" reprezintă locutorul; „H" este auditorul, iar conţinutul propoziţional atribuie o însuşire anume unuia sau altuia dintre agenţii situaţiilor de discurs [16]. Pentru ilustrarea performativelor în atenţie, putem zăbovi la construcţii de tipul: *„Îmi cer scuze pentru eroarea comisă"*;

---

[14] John Rogers Searle, *op. cit.*, p. 53
[15] *Ibidem*, p. 53
[16] *Ibidem*, p. 54

Scanned with OKEN Scanner

„*Je te plains de tomber dans ses mains redoutables*" (Jean Racine); „*Je vous exprime mes condoléances*" şi aşa mai departe.

VII. 2. 2.5. Declaraţiile sînt actele ilocuţionare prin care se urmăreşte realizarea corespondenţei dintre conţinutul propoziţional şi realitate; declaraţiile presupun prezenţa unei „instituţii" extralingvistice – biserica, constituţia, întreprinderea, jocul şi regulile lui etc. Simbolic, aceste tipuri de acte ilocuţionare sînt reprezentate prin formula „$D\,\updownarrow\,\Phi\,(p)$", pentru cazul în care: „D" indică finalitatea ilocuţionară a declaraţiei; „$\updownarrow$" arată adecvarea dintre cuvinte şi realitate, stabilită fără dificultate, în ambele sensuri; „Φ " indică absenţa unei condiţii de sinceritate, iar „p" reprezintă conţinutul propoziţional [17]. Răspund caracterizării menţionate, construcţii frastice precum: „*Demisionez din toate funcţiile pe care le deţin*"; „*Te declar cîştigător în această competiţie*"; „*Iau act de insubordonarea pe care o manifeşti*" şi aşa mai departe. În concluzie, „*nu există, aşa cum au spus Wittgenstein şi mulţi alţii, un număr infinit sau indefinit de jocuri de limbaj sau de folosire a limbii*". După scopul ilocuţionar, se poate stabili un număr limitat de moduri fundamentale de folosire a limbii: spunem altuia cum sînt lucrurile; încercăm să-l determinăm pe interlocutor să facă ceva; ne angajăm să facem lucrurile; ne exprimăm sentimentele şi atitudinile; provocăm schimbări prin enunţurile noastre. „*Şi, adesea, facem mai multe lucruri în acelaşi timp, în aceeaşi enunţare*" [18].

VII. 2. 3. ***ENUNŢURILE PERFORMATIVE ÎN CONCEPŢIA LUI DONALD DWIGHT EVANS.*** În *The Logic of Self Involvment. A Philosophical Study of Every Day Language with Special Reference to the Cristian Use of Language about God as Creator* [19], Donald Dwight Evans avea să amendeze tipologia lui John Langshaw Austin, grupînd propoziţiile „care fac ceva" prin însuşi faptul că sînt rostite, sau spuse, în următoarele categorii de enunţuri performative: *constatări; decrete; angajamente; conduite; verdicte.*

VII. 2. 3.1. Constatările (în engleză: *constatives*) sînt enunţuri care afirmă, concluzionează, evaluează: „*Aşadar, toţi oamenii sînt muritori*"; „*Afirm că ai dreptate*"; „*J'affirme, au nom de la France, l'Empire ne doit pas se soumettre à leurs ordres désastreux*" (de Gaulle) şi aş mai departe.

---

[17] John Rogers Searle, *op. cit.*, p. 56
[18] *Ibidem*, p. 70
[19] The Library of Philosophy and Theology, S. C. M. Press, London, 1963. *Apud:* Petru Ioan, *Adevăr şi performanţă*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1987, pp. 240 - 241

Scanned with OKEN Scanner

VII. 2. 3.2. Decretele (în engleză: *exercitives*) acoperă, într-o măsură considerabilă, ***DIRECTIVELE*** din clasificarea anterioară şi pot fi ilustrate prin enunţuri constrîngătoare de tipul: *„Îţi poruncesc să te supui !"; „Je vous commande de partir !"; „Je donne l'ordre de ne laisser entrer personne !"; „Vă numesc şeful comisiei de control al modului în care s-a privatizat Bancorex!"* etc.

VII. 2. 3.3. Angajamentele (în engleză: *comissives*) par a se suprapune ***PROMISIVELOR*** din precedenta taxinomie. Le putem ilustra prin injoncţiuni de tipul: *„Voi interveni ca ei să accepte condiţiile voastre"; „Je m'engage à organiser une force française terrestre, navale et aérienne"* (Charles de Gaulle): *„Garantez că această activitate va avea loc !"* şi aşa mai departe.

VII. 2. 3.4. Conduitele (în engleză: *behabitives*) interferă cu ***EXPRESIVELE*** clasificării precedente şi se regăsesc în secvenţe discursive de tipul: *„Vă port o vie recunoştinţă pentru ajutorul acordat"; „J'avoue, oui, j'avoue que naguère j'ai pris et exercé personnellement le pouvoir"* (de Gaulle): *„Aveţi întreaga mea consideraţie pentru decizia luată !"* etc.

VII. 2. 3.5. Verdictele (în engleză: verdictives) se suprapun, în parte, ***DECLARAŢIILOR*** din tipologia anterioară, fiind promovate prin enunţuri de genul: *„Apreciez regimul democratic ca fiind superior dictaturii"; „Eşti vinovat !"; „Je condamne le régime qui est fait à la République"* (Charles de Gaulle) şi aşa mai departe. După analistul limbajului credinţei, sînt cazuri în care limbajul performativ implică, fie manifest, fie implicit, o serie de atitudini: (a) *atitudinile - afect*, precum simpatia, indignarea, recunoştinţa; (b) *atitudinile - conduită*, care însoţesc un comportament, cum ar fi faptul de a se arăta respectuos, disprețuitor, iubitor etc.; (c) *atitudinile - opinii*, relevate prin propoziţii care exprimă o opinie; (d) *atitudinile - intenţii*, manifestate în atitudini care exprimă o intenţie [20].

VII. 2. 4. ***JÜRGEN HABERMAS: O PROPUNERE DE SISTEMATIZARE A ACTELOR DE VORBIRE.*** O teorie a competenţei comunicative, sub numele de ***PRAGMATICĂ UNIVERSALĂ***, este elaborată, în cadrul Şcolii de la Frankfurt, de către Jürgen Habermas. Finalitatea acesteia este *„reconstruirea sistemului de reguli după care vorbitorul, competent pe plan comunicativ, formează exprimări din propoziţii şi le transformă în alte exprimări"* [21].

---

[20] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 241

[21] Jürgen Habermas, *Cunoaştere şi comunicare*, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 185

Scanned with OKEN Scanner

Într-o viziune mai curînd aprioristă, opusă înclinației spre concretitudine, de care s-au lăsat contaminați „fenomenologii limbajului cotidian", filosoful german identifică patru clase de acte de vorbire și tot atîtea tipuri de construcții frastice menite a spori orizonturile de logicitate [22] și de rațională a limbajului. Acestea sînt: (1) enunțuri (și acte de vorbire) ***COMUNICATIVE***; (2) enunțuri (și acte de vorbire) ***CONSTATATIVE***; (3) enunțuri (și acte de vorbire) ***REPREZENTATIVE***; (4) enunțuri (și acte de vorbire) ***REGULATIVE***.

VII. 2. 4.1. Sînt *comunicative* actele de vorbire (și enunțurile, sau rostirile aferente) prin care se explicitează sensul, sau înțelesul *„exprimărilor ca exprimări"*.

VII. 2. 4.2. Se consideră drept *constatative* actele de vorbire (și enunțurile corespunzătoare) prin care se etalează *„sensul folosirii cognitive a enunțurilor"* [23]. La rîndul ei, această clasă se divide în două categorii de injoncțiuni: (a) o primă subclasă de construcții frastice acoperă folosirea asertorică a enunțurilor în povestire, comentariu, observare, demonstrații etc.; (b) cea de a doua subclasă a injoncțiunilor constatative explică *„sensul pragmatic special al pretenției de adevăr a enunțurilor în asigurări solemne, negații, contestații, îndoieli; utilizarea constatativei face posibilă distincția unei lumi publice a concepțiilor recunoscute intersubiectiv de o lume privată a simplelor opinii (existență și aparență)"* [24].

VII. 2. 4.3. Apar ca *reprezentative* actele de vorbire (și enunțurile cu care acestea rezonează) servind la promovarea *„sensului pragmatic al autoprezentării unui vorbitor în fața unui ascultător"* [25], cu intențiile, atitudinile și manifestările sale. Utilizarea reprezentativelor *„face posibilă distincția dintre esența deplin individualizată, la a cărei recunoaștere ridică pretenția reciproc subiecții capabili de vorbire și de acțiune"* [26] și exprimările subiectului.

VII. 2. 4.4. Ni se înfățișează cu titlul de *regulative* actele de vorbire (și propozițiile pe măsură) prin care se exprimă sensul utilizării pragmatice a propozițiilor: rugămintea, porunca, refuzul, aprobarea, scuzele, respingerile, recomandările, îndemnurile, permisiunea

---

[22] Tot patru tipuri de enunțuri (respectiv de *INSCRIPTORI*) stabilise, cu mult înainte, Charles Morris, preocupat de diversificarea modurilor de semnificare prin discurs și de utilizare a secvențelor discursive. Cf. P. Ioan, *Logic and Dialectic. Confrontations. Connexions. Clarifications*, "Al. I. Cuza" University Press, Iași, 1990, pp. 118 - 119

[23] Jürgen Habermas, *op. cit.*, p. 198

[24] *Ibidem*, p. 199

[25] *Ibidem*, p. 198

[26] *Ibidem*, p. 199

Scanned with OKEN Scanner

etc. Folosirea acestui tip de injoncțiuni permite deosebirea dintre regularitățile empirice și regulile valabile, ce pot fi respectate sau încălcate intenționat. Prin comunicare, consideră filosoful german, enunțiatorul și ascultătorul ajung să se înțeleagă în mod real asupra a ceva.

VII. 2. 5. ***NOI CONTRIBUȚII LA TAXINOMIA ACTELOR DE DISCURS ÎN PRAGMATICA PROMOVATĂ DE FRANÇOIS RÉCANATI.*** În *Les Enoncés performatifs*, analistul francez abordează critic taxinomiile lui John Langshaw Austin și John Rogers Searle, și propune o altă clasificare a actelor ilocuționare, de această dată dihotomică. Ca și enunțurile corespunzătoare, actele de limbaj sînt: ***ESENȚIAL REPREZENTATIVE*** și ***NEESENȚIAL REPREZENTATIVE*** (care, la Austin, sînt *comportativele*, iar la Searle sînt *expresivele*).

Actele esențial reprezentative sînt, la rîndul lor: acte ***PERFORMATIVE*** și acte ***CONSTATATIVE***. În fine, *actele performative* se grupează în: acte ***DECLARATIVE***, acte ***PROMISIVE*** și acte ***PRESCRIPTIVE***. Lingvistul francez apreciază că *directivele*, *promisivele* și *declarațiile* lui John Rogers Searle sînt, toate, acte performative: prin intermediul acestora, locutorul înțelege să influențeze și să transforme realitatea, prin chiar actul enunțării.

Pentru a evita neînțelegerile, François Récanati apreciază că taxinomia pe care o elaborează *„este posibilă în ceea ce privește principalele tipuri de acte ilocuționare, fără a decide dinainte dacă reprezentarea arborescentă este sau nu adecvată cînd se trece la nivelul actelor ilocuționare specifice"* [27].

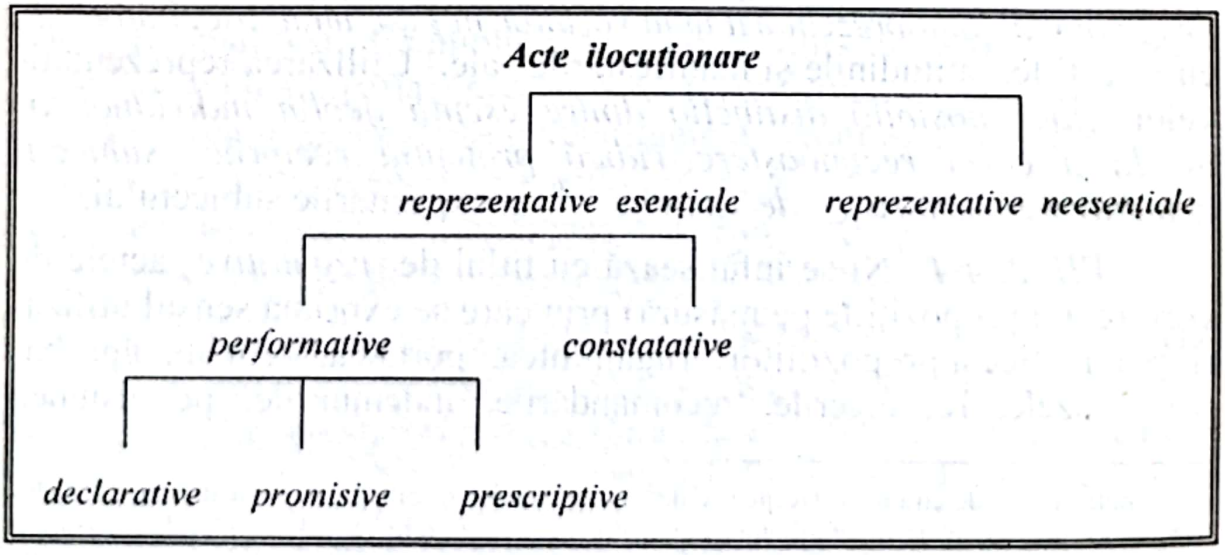

15. Acte de discurs, în clasificarea (recapitulativă) a lui François Récanati

[27] François Récanati, *op. cit.*, p. 181

Tabloul recapitulativ al principalelor tipuri de acte ilocuționare, propus de către lingvistul francez, este cel înfățișat în figura (15). Un punct vulnerabil în prestația sistematizatoare la care ne referim este insuficienta clarificare a *„asertării în sens larg"* fundament al taxinomiei reproduse, ce nu poate fi prea ușor acceptat dacă se neglijează criteriul de evaluare aletică [28].

VII. 3. SENSUL PERFORMATIV AL ENUNȚULUI ÎN PERSPECTIVA LOGICII SITUAȚIONALE

În *Logica «integrală»*, Petru Ioan apreciază sensul ***SUBIECTIV*** (*performativ*, sau *ilocuționar*) al enunțului (respectiv al propoziției) ca fiind sensul *figurat* (sau *indirect*), imprimat de utilizarea enunțului cu alte finalități decît constatarea sau relatarea unor stări de fapte; sensul subiectiv al enunțului este *„atitudinea sub care este pusă în circulație o astfel de construcție discursivă"* [29]. Această atitudine (sau intenționalitate) a locutorului poate fi una *cognitivă* (de curiozitate, de înțelegere, de manifestare a opiniilor și a convingerilor, de informare etc), sau *necognitivă* (caz în care ne deplasăm în contextul pragmatic al enunțului și trebuie să ne raportăm la diversele performanțe sau „utilizări fericite" ale unității minimale de discurs, în viziunea acționalistă asupra limbajului !).

ASERTAREA, ca atitudine de asumare a propoziției sub semnul adevărului, precum și recuzarea – ca atitudine de respingere a enunțului, datorită falsității – intră sub incidența logicii „clasice"; în ultimele decenii, însă, au fost elaborate o serie de formalisme logice „a-teoretice" (*erotetice*, sau ale întrebării; *doxastice*, sau ale încrederii; *proeretice*, sau ale dorinței; *ortopractice*, sau ale deciziei; *deontice*, sau ale obligației etc.), formalisme care nu mai lasă întrebările, comenzile, exclamațiile, dorințele, recomandările etc. doar în seama lingvisticii și a retoricii, pentru că acestea nu au de-a face, în mod direct, cu adevărul și cu falsitatea. După Petru Ioan, *„a cîștigat, astfel, ideea că unul și același conținut propozițional ... ori unul și același înțeles intervine sub atitudini și modalități propoziționale diferite"* [30], generînd ***ROSTIRI PERFORMATIVE***. În acest mod, logica poate aspira la rolul director în amplul demers de redimensionare a științelor comunicării.

---

[28] François Récanati, *op. cit.*, p. 182
[29] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 81
[30] *Ibidem*, p. 82

Scanned with OKEN Scanner

VII. 4. PROCEDEE ALE CONOTĂRII, SUBSUMATE EXPRIMĂRII FIGURATE A ENUNȚURILOR SAU PROPOZIȚIILOR

După Pierre Fontanier, sensul figurat este *„acel sens generat de sensul literal în funcție de împrejurările în care apar și se manifestă, de intonația vocii sau de legătura care se stabilește între ideile exprimate și cele care nu sînt exprimate"* [31]. Cînd cuvîntul se îndepărtează de sensul *propriu* (adică: sensul *inițial, direct* sau „normal") și dobîndește un altul, se realizează una din figurile discursului pe care marii retoricieni au numit-o ***TROP*** [32].

César Chesneau Du Marsais afirmă că termenii unei limbi semnifică numai în organizarea discursivă [33]. Ne putem exprima cum se cuvine gîndurile și trăirile numai dacă avem o bună cunoaștere *„a diferitelor sensuri în care este folosit un același cuvînt într-o aceeași limbă"* [34] și numai dacă înțelegem propozițiile *„ca fiind compuse din cuvinte ale căror terminații și rînduire le fac să semnifice ceea ce urmărim noi să semnifice"*. Tropii rezultă din diversificarea semnificantului; ei sînt figuri de semnificație [35].

Enunțurile capătă un sens figurat prin procedee ale conotării cum sînt: *metalepsa, comunicația în cuvinte, litota, alegoria, ironia, eufemismul* și *hipalaga*. Pierre Fontanier tratează, alături de ***TROPI***, și alte figuri care au menirea de a realiza generarea sensului conotativ: *figurile de stil* ***DATORATE ÎNTORSĂTURII FRAZEI*** (interogația, exclamația și altele); ***PRETINSELE FIGURI DE GÎNDIRE*** (*cominația, imprecația, optația, deprecația, jurămîntul, dubitația* etc.).

Ulterior, Grupul μ (de la Facultatea de Științe ale Comunicării, a Universității francofone din Liège) va adopta termenul ***METASEMEM***, care *„se suprapune, în mare, peste ceea ce e denumit, în mod tradițional, cu termenul «tropi»"*, pentru a aprofunda studiul schimbărilor de sens, studiu ce vizează direct problema semnificației. După autorii belgieni, aceasta este o problemă fundamentală nu doar a retoricii, *„ci a oricărei științe sau filosofii a limbajului"* [36]. Maria Carpov afirmă, de altfel, că o problemă deosebit de importantă *„dez-*

---

[31] Pierre Fontanier, *Figurile limbajului*, Editura Univers, București, 1972, p. 43

[32] Cea mai bună lucrare despre figura în atenție a fost elaborată de către César Chesneau Du Marsais, ca tratat *Despre tropi*, apărut la Paris, în 1730

[33] César Chesneau Du Marsais, *Despre tropi*, 1981, p. 38

[34] *Ibidem*, p. 31

[35] *Ibidem*, p. 40

[36] Grupul μ, *Retorica generală*, 1974, p. 132

bătută în lucrările de retorică apărute în ultimele două decenii este stabilirea statutului limbajului figurat"[37].

VII. 4. 1. ***METAFORELE*** reprezintă (asemenea ***SINTAGMELOR METAFORICE***) figurile de sens prin care se atribuie unui cuvînt un sens nou, pe baza unei comparații subînțelese: transferul termenilor are drept fundament asemănarea dintre semnificații lor: „*Omul nu este decît o trestie, cea mai slabă din natură; dar este o trestie cugetătoare*"(Pascal). Pornind de la această metaforă pascaliană, putem distinge cele patru niveluri analizate de Olivier Reboul [38]: (a) ***COMPARAȚIA ADEVĂRATĂ***: *Omul este fragil ca o trestie, el este cea mai slabă trestie din natură*; (b) ***COMPARAȚIA PRESCURTATĂ***: *Omul este asemenea unei trestii*; (c) ***METAFORA IN PRAESENTIA***: *Omul este o trestie cugetătoare*; (d) ***METAFORA IN ABSENTIA***: *Trestia cugetătoare*. Importantă pentru înțelegerea unei metafore este, așadar, sesizarea asemănării:

„Lună tu, stăpîna mării, pe a lumii boltă luneci / Și gîndirilor dînd viață, suferințele întuneci: / Mii pustiuri scînteiază sub lumina ta fecioară. / Și cîți codri-ascund în umbră strălucire de izvoară!" [39] (Eminescu – *Scrisoarea II*): „A ! Taurul Moldovei s-a deșteptat în fine. / A înțeles acuma ce nu-i se sună bine. / Flăcăule, te uită la el: cît e de brav ! / Acest popor odată măcar nu va fi sclav" [40] (Gr. H. Grandea, *Elia și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun*).

După membrii Grupului μ, metafora este o comparație prescurtată, în care termenul inițial („*D*") este modificat de către un termen comparabil, intermediar („*I*"), ce lipsește din discurs, pentru a se transforma într-o nouă grupare de seme, care să exprime termenul final („*A*"). Mecanismul metaforic, redat prin schema:

$$D \longrightarrow (I) \longrightarrow A$$ [41]

presupune o modificare a conținutului semantic al unui termen prin adjoncția, sau / și suprimarea unor seme, așa cum se poate urmări în secvențele discursive datorate filosofului Thomas Hobbes și poetului Charles Baudelaire (acesta din urmă relevînd, sugestiv, legătura dintre perceptibil și spiritual):

---

[37] Maria Carpov, *Captarea sensurilor*, Editura Eminescu, București, 1987, p. 49
[38] Olivier Reboul, *La Rhétorique*, P. U. F., Paris, 1996, p. 46
[39] Mihai Eminescu, *Scrisoarea II*, în: M. Eminescu, *Pagini alese*, Editura Regis, București, 1996, p. 129
[40] Gr. H. Grandea, *Elia și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun*, *apud*: Dimitrie Gusti, *Retorică pentru tinerimea studioasă*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 265
[41] Grupul μ, *Retorica generală*, 1974, p. 157

Scanned with OKEN Scanner

„*Omul este lup pentru om*" (Thomas Hobbes); „*La Nature est un temple ou de vivants piliers / Laissent parfois sortir de confuses paroles; / L'homme y passe à travers des forêts de symboles / Qui l'observent avec des regards familiers*" [42] (Charles Baudelaire, *Les fleurs du mal*, 1963).

In volumul *Retorica tradițională și retorici moderne*, Gheorghe Mihai susține că o metaforă, pentru a-și îndeplini menirea în comunicare, trebuie: să fie coerentă în semnificație; să fie adaptată tematicii discursului determinat; să fie mai sugestivă decît termenul înlocuit; să fie utilizată cu măsură [43]. Parcă pentru a-l contrazice, Emil Cioran metaforizează pentru a proba faptul că, în domeniul limbii, creativitatea poate fi un proces fără sfîrșit:

„A avea monopolul suferinței este a vieții suspendat deasupra unei prăpăstii. Și orice suferință adevărată este o prăpastie" [44] (Emil Cioran, *Revelațiile durerii*, 1990); „Dieu est une mer à laquelle nous nous abandonnons, pour nous oublier nous-mêmes" [45] (Emil Cioran, *Des larmes et des saints*, 1986).

În volumul *Retorica Poeziei*, Grupul μ apreciază metafora drept tropul „*declanșator al unei lecturi producătoare și condensatoare de sensuri*" [46]. Sînt, însă, lecturi ce nu afectează sensul incifrat (și, în orice caz: inculcat) scriiturii? După Algirdas Julien Greimas, limba naturală „*nu este niciodată denotativă, ci multiplană și, astfel, existența sub amenințarea constantă a metaforei este o stare normală, o condiție a «condiției umane»*" [47].

VII. 4. 2. ***FIGURI ALE SEMNIFICAȚIEI CARE NU SÎNT TROPI, DUPĂ PIERRE FONTANIER.*** Așa cum am mai semnalat, ultimul mare „tropolog" din cultura europeană socotește drept „figuri ce nu sînt tropi" abateri de la norma utilizării în cazul: interogației, exclamației, imprecației, deprecației, optației, cominației și al altor asemenea mecanisme discursive.

VII. 4. 2.1. Interogația (sau *întrebarea*) este figura retorică ce dă o întorsătură frazei nu în scopul de a obține un răspuns, ci pentru a evidenția o puternică certitudine; mai mult, chiar, ea urmărește „*a-i împiedica pe cei cărora li se adresează să nege sau să răspundă*" [48] și, în orice caz, a-i „*fixa atenția auditoriului, pe care, de*

---

[42] Charles Baudelaire, *Correspondaces*, în: Ch. Baudelaire, *Les fleurs du mal*, Librairie Charpentier, Paris, 1963, p. 10
[43] Gheorghe Mihai, *op. cit.*, p. 333
[44] Emil Cioran, *Revelațiile durerii*, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 1990, p. 93
[45] Emil Cioran, *Des larmes et des saints*, Editions de l'Herne, Paris, 1986, p. 39
[46] Grupul μ, *Retorica poeziei*, Editura Univers, București, 1997, p. 65
[47] Algirdas Julien Greimas, *Despre sens*, 1975, p. 28
[48] Pierre Fontanier, *Les figures du discours*, 1977, p. 334

Scanned with OKEN Scanner

nu-l poate sili a răspunde, îl strîmtorește a-l asculta"[49]. În *Scrisoarea III*, de exemplu, Mihai Eminescu se întreabă despre stările de lucruri din vremea sa, dar poetul nu așteaptă răspunsuri la aceste întrebări (el folosește interogația pentru a dezaproba și pentru a-i acuza pe contemporanii săi, corupți și necinstiți, dezinteresați de destinul țării; Eminescu utilizează această figură pentru a-și exprima indignarea și durerea); personajul Don Diègue din *Cidul* se frămîntă, la rîndul său, și își manifestă sentimentul de neputință pentru că nu poate să înfrunte, din cauza vîrstei înaintate, adversarul (este ca și cînd ar spune: *la ce bun o viață de vitejie dacă am ajuns la această vîrstă un bătrîn incapabil să-și apere onoarea ? cum să îndur rușinea ? la ce bun un suflet nobil și mîndru, dacă trupul meu vlăguit mă trădează ?*); în fine, Filaret (din Satira II, a lui Antioh Cantemir, în traducerea lui A. Donici și C. Negruzzi) îi arată amicului Eugenie în ce constă meritul și noblețea:

„Au prezentul nu ni-i mare ? N-o să-mi dea ce o să cer ? / N-o să aflu între-ai noștri vre un falnic juvaer ? / Au la Sybaris nu sîntem, lîngă capiștea spoielii, / Nu se nasc glorii pe stradă și la ușa cafenelii ?"[50] (Eminescu, *Pagini alese*, 1996); „N'ai-je donc tant vécu que pour cette infamie ? / Et ne suis-je blanchi dans les travaux guerriers / Que pour voir en un jour flétrir tant de lauriers ?"[51] (Corneille, *Le Cid*, 1970); „Spune-mi, lăsîndu-ți lenea, povoară de oștean / Purtat-ai vreodată ? Gonit-ai pe vrăjmaș ? / Asigurat-ai țara lățind a ei putere ? / La masa judecății uitat-ai părtinirea ? / Poporul ușurat-ai de dări, de asupriri ? / Sporit-ai cu-al tău merit al statului venit ? / Cu pilda ta-ndemnat-ai pre oamini la virtute, / Stîrpind prin sfaturi bune naravurile rele ? / Știi a-ți păstra curate și cugetul și mîna ? / Nu-ți sînt supărătoare a celor săraci lacrimi ? / De ești drept, nezavistnic, îndurătoriu și blînd, / De crezi că e ca tine fieștecare om, / Atunci cu bună samă poți zice că ești nobil"[52] (Antioh Cantemir, *Satira II*).

INTEROGAȚIA FIGURATĂ exprimă, fără să părăsească planul gîndirii, *„toate mișcările sufletului"*[53] și este utilizată pentru a delibera, pentru a descrie, pentru a incita, pentru a acuza etc.

VII. 4. 2.2. Exclamația este figura care *„apare atunci cînd renunțăm dintr-o dată la discursul obișnuit pentru a ne dărui elanurilor năvalnice ale unui sentiment viu și spontan"*[54]. Prin exclamație, exprimăm sentimente, pasiuni: ură și iubire, bucurie și tristețe, teroare și admirație etc. Astfel se întîmplă: (1) în secvența

---

[49] Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 217
[50] M. Eminescu, *op. cit.*, p. 150
[51] Pierre Corneille, *Le Cid*, Classique Larousse, Paris, 1970, p. 47
[52] Cf. Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 217
[53] Pierre Fontanier, *Les figures du discours*, 1977, p. 336
[54] *Ibidem*, p. 337

Scanned with OKEN Scanner

vetero - testamentară, pe diapazonul admirației; (2) în fragmentul din Charles Baudelaire (respectiv din poemul *L'ennemi*), pe ritmurile revoltei împotriva timpului, considerat de către poetul simbolist ca cel mai mare dușman; (3) sub tonalitățile disprețului, în epilogul asigurat istoriei astronomiei de către Laplace, prin care se denunță condamnarea lui Galileo Galilei:

„Cît de atrăgătoare este iubirea ta, sora mea, mireaso! / Dragostea ta prețuiește mai mult decît vinul / Și mirosmele tale sînt mai alese decît toate mirodeniile !" [55] (*Cîntarea Cîntărilor*); „– Ô douleur ! ô douleur ! Le Temps mange la vie, / Et l'obscur Ennemi qui nous ronge le coeur / Du sang que nous perdons croît et se fortifie !" [56] (Baudelaire, *Les fleurs du mal*, 1963); „Ce spectacol ca acel al bătrînului venerabil și ilustru, ce-i plin de-o viață îndelungată și toată consacrată studiului, cînd abjură în genunchi, în contra conștiinței sale, adevărul pe care-l dovedise așa de puternic !" [57].

VII. 4. 3. ***„PRETINSELE FIGURI DE GÎNDIRE"*** sînt, conform mai multor inventare tropologice, constructe frastice și transfrastice ce reprezintă, în terminologia ultimelor decenii, ***ILOCUȚIUNI*** (***INJONCȚIUNI***, sau ***PERFORMANȚE DISCURSIVE***) prin excelență, precum: *amenințarea* (*cominația*); *blestemul* (*imprecația*); *optația*; *deprecația*; *jurămîntul*; *dubitația* etc.

VII. 4. 3.1. Cominația (sau *amenințarea*) urmărește trezirea tulburării și a groazei în sufletul interlocutorilor. Astfel, Baiazid, sultanul (personaj în cea de-a treia *Scrisoare* eminesciană) dorește să trezească teama și să-l impresioneze pe Mircea cel Bătrîn; Don Rodrigue (din *Cidul* lui Corneille) îl amenință pe Conte, iar Pirus o amenință pe Andromaca (din scrierea omonimă a lui Jean Racine), după zadarnice eforturi de a o face sensibilă la iubirea pe care i-o declară. Uneori, cominația vestește o nenorocire, cum este cazul cu secvența din Sofocle, în care corifeul anunță destinul tragic al Antigonei:

„– Am venit să mi te'nchini / De nu, schimb a ta coroană într-o ramură de spini" [58] (Eminescu, *Scrisoarea III*); „A quatre pas d'ici je te le fais savoir" [59] (Corneille, *Le Cid*, 1970); „Ei bine, văd acuma ce-mi ceri și mă supun: / Dorești ca-n mine însumi durerea să răpun, / S-aleg între iertare și ură nesecată, / Să te urăsc năpraznic cum te-am iubit odată. / Da, dorul prea departe a-mpins a sa ardoare, / Ca astăzi să se schimbe odată-n nepăsare. / De-aceea, ține minte că inima-mi pustie / De n-o iubi năvalnic, urî-va cu mînie. / În

[55] *Biblia*, G. V. B., Dillenburg, 1990, p. 689
[56] Charles Baudelaire, *op. cit.*, p. 16
[57] Apud: Dimitrie Gusti, *op. cit.*, pp. 191 - 192
[58] Mihai Eminescu, *op. cit.*, p. 144
[59] Pierre Corneille, *op. cit.*, p. 59

dreapta mea turbare nimic nu voi cruța: / Iar fiul, de-al mamei dispreț, seama mi-o da" [60] (Racine, *Andromaca*, trad. Petru Manoliu); „Ci eu din umbră dibăcesc / Ce-și șopotesc în umbră toți și cum jelesc / Pe-această fată tînără, că va pieri / Și va avea cumplit sfîrșit: Ce vină-avea ?" [61] (Sofocle, *Antigona*).

VII. 4. 3.2. Imprecația (sau *blestemul*) este produsul disperării, al urii și al dorinței de răzbunare a locutorului, la grade diferite de violență, de teroare, sau de furie dezlănțuită [62]. Hipolit, personajul principal din tragedia ce-i poartă numele, *ULEȘTE*, după cum, în *Divina comedie* (Cîntul XXX), Dante Alighieri îl blestemă pe maestrul Adam, falsificator de bani, la fel cum o face, la rîndu-i, Simei (personajul biblic), afectîndu-l pe David, iar Didona revarsă potop de blesteme la adresa lui Eneas, prin intermediul lui Vergiliu (în *Eneida*), văzîndu-l că pleacă din portul Cartaginei:

„Blestem pe voi ! Nesăturată-i ura mea / Pentru femei" [63] (Euripide, *Troienele*); „Crăpa-ți-ar ție limba arsă-n gură / și umfle-ți burta pîn-o stea să fete / spurcata zeamă ce prin sînge-ți cură" [64] (Dante, *Divina comedie*, 1994); „Va-t'en, va-t'en, homme de sang, méchant homme! / Yahve a fait retomber sur toi tout le sang de la maison de Saûl / dont as usurpé la royauté" [65] (*La Sainte Bible*, 1956); „Soare, tu ce privești făpturile-mi toate din drumu-ți: / Mijlocitoarea durerii și-n toate părtașe, tu, Iuno ? / Hecate-n carul noptatec urlată cu vuiet de neamuri: / Răzbunătoarelor Furii, și Zei ai Didonei ce moare: / Ruga primiți-mi, și vrednică dați o pedeapsă-nșelării ! / Ah și ascultați-mi cuvîntul: De-i scris la limanuri s-ajungă / Omul acesta mișel, de-i scris să coboare pe maluri. / Dacă-i dorința lui Jupiter asta și-i țintă menită: / El strîmtorat de război de-ndărătnice neamuri în luptă. / Peste hotare alungat și răzleț de iubitul său Iulus, / Mila să ceară-n genunchi și-ajutor și să-și vadă fîrtații / Morți de-o nevrednică moarte și, chiar și cerșindu-și o pace / Josnică, n-aibă nici zile senine, nici țară să n-aibă – / Moară cu zile, și zacă lipsit de-ngropare prin șanțuri" [66] (Vergiliu, *Eneida*, trad. G. Coșbuc).

VII. 4. 3.3. Optația este *„exprimarea unei arzătoare dorințe de a obține, pentru sine sau pentru alții, ceva care este de mare importanță"* [67]. Ilustrăm un astfel de act printr-o secvență dezideративă datorată lui Eminescu, printr-una de rugăciune, extrasă din Corneille, respectiv printr-una de dorință, formulată (prin intermediul lui Vergiliu, în *Eneida* !) de către Iris (sub înfățișarea bătrînei Beroe) către troiene, pentru a le determina să ardă flota lui Eneas:

---

[60] *Apud:* Pierre Fontanier, *Figurile limbajului*, 1977, p. 512
[61] Eschil, Sofocle, Euripide, *Antigona*, Editura Tineretului, București, 1968, p. 135
[62] Pierre Fontanier, *Les figures du discours*, 1977, p. 391
[63] Eschil, Sofocle, Euripide, *Hipolit*, ed. cit., p. 303
[64] Dante Alighieri, *Divina Comedie*, Editura Casa Școalelor, București, 1994, p. 113
[65] *La Sainte Bible*, Les Editions du C. E. R. F., Paris, 1956, p. 327
[66] *Apud:* Pierre Fontanier, *Les figures du discours*, 1977, pp. 390 - 391
[67] *Ibidem*, p. 393

Scanned with OKEN Scanner

„Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie, / Țara mea de glorii, țara mea de dor ? / Brațele nervoase, arma de tărie, / La trecutu-ți mare, mare viitor !" [68] (Eminescu, *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*); „Et toi, puissant moteur du destin qui m' outrage, / Termine ce combat sans aucun avantage, / Sans faire aucun des deux ni vaincu ni vainqueur" [69] (Corneille, *Le Cid*, 1970); „Iată, frățescul pământ al lui Erix; pe-Aceste cel darnic ! / Cine-i oprește să-nalțe cetăți și temeiuri bărbații ? / Țara străbună, voi zei mîntuiți de pieire degeaba. / N-o s-o găsim nicăieri ? Și lăcașuri troiene ? Nici unde / Simois n-o să-l vedem, nici hectorice râuri și Xantus ?" [70] (Vergiliu, *Eneida*, trad. George Coșbuc).

VII. 4. 3.4. Deprecația (sau *obsecrația*) este definită de retoricieni drept cerere făcută cu ardoare și insistență în scopul de a îndupleca și a convinge [71], de a obține ceva în favoarea noastră, ori împotriva altora [72]. În exemplele oferite, i se adresează, în tonalitatea semnalată, lui Dumnezeu (sau Tatălui Ceresc), cu rugi de ascultare și de îndurare, mai întîi David, iar apoi Isus (de pe Muntele măslinilor); de asemenea, se adresează într-o astfel de tonalitate Vogoridi, luîndu-i părtași pe cei din jur, la cererea către puterea divină, respectiv soția lui Vasile Lupu, în cererea disperată către răzbunătorul Ștefan Gheorghe:

„Doamne, în tine mă încred; / să nu fiu dat de rușine niciodată ! / Salvează-mă în dreptatea Ta ! / Pleacă-ți urechea spre mine, grăbește de-mi ajută" [73] (*Biblia*, 1990); „Ô, Père, encor laisse-moi vivre ! / Avant le dernier mot ne ferme pas mon livre!" [74] (Alfred de Vigny, *Le Mont des Oliviers*, 1971); „Fraților, zice, cu toții rugați-vă ca să scap / Din durerea și osînda care mi-a venit la cap" (A. Beldiman, *Tragedia sau Eteria de la 1821*); „O, doamne ! lasă pruncul să moară lîngă mine" [75] (Dimitrie Bolintineanu, *Ștefan Gheorghe - Vodă, sau Voi face doamnei tale ce ai făcut tu jupînesei mele*, actul V, scena 1).

VII. 4. 3.5. Jurămîntul reprezintă o articulare discursivă cu rol *autoimplicativ*, în măsura în care mesajul celor declarate constă din *„a afirma sau a promite, la modul cel mai energic, cel mai solemn și cel mai răsunător"* [76]. În textul *vetero - testamentar* pe care îl reproducem mai jos, procedează astfel Dumnezeu, care face legămînt cu Noe; la rîndul său, Azarias, în secvența din textul dramatic *Athalie*, se face purtătorul jurămîntului tuturor leviților în favoarea tînărului Joas și împotriva sperjurilor:

---

[68] Mihai Eminescu, *op. cit.*, p. 172
[69] Pierre Corneille, *op. cit.*, p. 123
[70] *Apud:* Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 393
[71] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 395
[72] Dimitrie Gusti, *op. cit.*; p. 125
[73] *Biblia*, G. V. B., Dillenburg, 1990, p. 572
[74] Alfred de Vigny, *Les Destinées*, Nouveaux Classiques Larousse, Paris, 1971, p. 117
[75] Apud: Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 220
[76] Pierre Fontanier, *Les figures du discours*, 1977, p. 396

Scanned with OKEN Scanner

„Fac un legămînt cu voi, că nici o făptură nu va mai fi nimicită de apele potopului şi nu va mai veni potop ca să pustiască pămîntul“ [77] (*Biblia*, 1990); "Jur pentru noi, jur pentru toţi cei ce simt ca mine, / Joas să aibă tronul ce lui i se cuvine. / În teacă să nu mai intre o sabie cîţi ani / Mai e încă în viaţă unul dintre duşmani. / Iar cel ce jurămîntul îl va lăsa-n uitare, / Să-ţi simtă, doamne, braţul şi crunta răzbunare; / Lipsit de-a tale daruri, şi el, şi fiii săi, / Să fie printre morţii ce nu vrei să-i mai ştii“ [78] (Racine, *Athalia*, în traducerea Veronicăi Porumbacu).

VII. 4. 3.6. Dubitaţia exprimă nehotărîre, nesiguranţă, lupta cu sine, în condiţiile în care locutorul nu ştie ce vrea cu adevărat. Agentul unei astfel de atitudini, *„nepăstrînd nici destulă libertate, nici destulă raţiune pentru a reflecta şi pentru a se decide, vrea cînd un lucru, cînd altul, sau, mai bine spus, nu ştie nici ce vrea, nici ce nu vrea, nefăcînd decît să se contrazică şi, într-un anume fel, să se lupte veşnic cu sine însuşi“* [79]. Este ceea ce se întîmplă cu personajul lui Racine, Hermiona, care este sfîşiată de incertitudine (dacă-l va lăsa sau nu pe Oreste să-i execute ordinul de a o răzbuna); de asemenea, cu Caius Grahus (urmărit de inamicii săi), din discursul lui Cicero *Despre orator*, ori cu Scipio, cînd se afla în Spania, în faţa soldaţilor nesupuşi (în scena pe care ne-o relatează Titus Livius):

„Où suis-je ? Qu'ai-je fait ? Que dois-je faire encore ? / Quel transport me saisit ? Quel chagrin me dévore ? / Errante et sans dessein, je cours dans ce palais. / Ah ! ne puis-je savoir si j'aime ou si je hais ? / Le cruel ! de quel oeil il m'a congédiée ! / Sans pitié, sans douleur au moins étudiée ! ... / Et je le plains encore ! Et, pour comble d'ennui, / Mon coeur, lâche coeur s'intéresse pour lui ! / Je tremble au seul penser du coup qui le menace, / Et, prête à me venger, je lui fais déjà grâce ! / Non, ne révoquons point l'arrêt de mon courroux, / Qu'il périsse ! Aussi-bien il ne vit plus pour nous ... / Non, non, encore un coup, laissons agir Oreste. / Qu'il meure, puisqu'enfin il a dû le prévoir, / Et puisqu'il m'a forcée enfin à le vouloir ! ... / A le vouloir ! hé quoi ! c'est donc moi qui l'ordonne ! / Sa mort sera l'effet de l'amour d'Hermione ! ... / Je n'ai donc traversé tant de mers, tant d'Etats, / Que pour venir si loin préparer son trépas, / L'assassiner, le perdre ! Ah ! devant qu'il expire ! ... “ // „Vai ! ce-am făcut ? Dar unde-s ? Ce să mai fac ? Pustie / Mi-e inima ! Mi-e groază ! Ce chinuri mă sfîşie ? / Fără de ţintă-n-truna alerg şi iscodesc. / Să ştiu dacă acuma urăsc sau mai iubesc ! / Plecînd, cu cîtă ură s-a dus, m-a izgonit ! / Pe chipu-i nici durere nici milă n-am zărit / Chiar prefăcute. Oare a fost el frămîntat ? / Gemut-a el o clipă ? M-a plîns ? S-a tulburat ? ... / Iar eu îl jelui încă şi revărsîndu-şi plînsul / Tot inima-mi prea slabă se zbate pentru dînsul ? / Şi tremurînd la gîndul primejdiei ce-i vine, / În pragul răzbunării să simt că-l iert în mine ? / Nu; nu, îi schimb pedeapsa ce ura-mi porunceşte: / Să moară, pentru mine azi nici nu mai trăieşte ... /

---

[77] *Biblia*, G. V. B., Dillenburg, 1990, p. 8
[78] *Apud*: Pierre Fontanier, *op. cit.*, pp. 396 - 397
[79] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 398

Scanned with OKEN Scanner

Nu, nu; acuma mă sprijin pe brațul lui Oreste. / Să moară dar fiindcă putea să se ferească / Da: vreau de el silită ca moartea să-l lovească ... / Vreau eu ? De ce ? Eu însămi aceasta poruncesc ? / Eu îi doresc să moară fiindcă îl iubesc ? / Cum, n-am trecut atîtea ținuturi, mări ca vîntul, / Decît să vin aicea să-i pregătesc mormîntul ?" [80] (Racine, *Andromaque*, 1986 / trad. Petru Manoliu); „Nenorocitul de mine ! unde voi ajunge ? Care-i azilul ce-mi mai rămîne ? Capitoliul ? El este inundat de sîngele fratelui meu. Casa mea ? acolo voi vedea pe o nenorocită mamă năbușită de lacrimi și murind de durere !" (Cicero, *De Oratore*, III, 56); „Oare cum voi vorbi înaintea voastră ? ideiile și cuvintele îmi lipsesc, eu nu știu măcar ce nume să vă dau. Să vă numesc cetățeni ? voi însă v-ați revoltat în contra patriei voastre. Ostași ? voi nu ați respectat nici puterea generalului vostru nici religia jurămîntului ce vă supunea lui. Neamici ? dară cele din afară ale voastre, fețile voastre, îmbrăcămintea voastră, vă mărturisesc de cetățeni; faptele, însă, vorbele și comploturile îmi arată în voi niște inamici ai patriei" [81] (Tit Liviu, *Ab Urbe condita*, XXVIII, 27).

VII. 4. 4. ***PROCEDEE ALE CONOTĂRII SUBORDONATE EXPRIMĂRII FIGURATE A ENUNȚURILOR*** vor fi socotite, în cele ce urmează, figuri retorice celebre (și abateri nelicențioase de la norma comunicării), precum: litota; asociația; metalepsa; eufemismul; hipalaga; alegoria; aluzia; ironia.

VII. 4. 4.1. Litota (respectiv „*litotita*", sau „*extenuația*") este tropul care „*în loc să afirme ceva, fie neagă contrariul acestui ceva, fie îl diminuează, în scopul de a da mai multă energie și greutate afirmației pe care o eschivează*" [82]. După cum afirma și Du Marsais, printr-o astfel de figură spunem mai puțin pentru a se înțelege mai mult [83]. Artă „*prin care diminuezi, aparent, prin expresie, o gîndire a cărei forță vrei s-o conservi în întregime*" [84], figura de „expresie prin reflecție" la care ne referim își datorează uzajul „*modestiei, respectului, sau chiar artificiului*" [85]. S-o urmărim în 4 secvențe discursive: (1) prin intermediul personajului Dănilă Prepeleac (care se adresează – în maniera întortocheată de care este vorba – fratelui său); (2) în compania personajului Chimène, care îl asigură pe Don Rodrigue că nu-l urăște (în loc să-i spună că-l iubește încă); (3) prin mărturia lui Cezar Boliac, ce ne întoarce la durerea și la sărăcia maicii lui, printr-un vers din *Muncitorul;* (4) prin readucerea în atenție a versurilor din *Ifigenia* lui Racine, ce

---

[80] Jean Racine, *Andromaque*, Librairie Larousse, Paris, 1986, p. 103
[81] Apud: Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 221
[82] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 112
[83] César Chesneau Du Marsais, *op. cit.*, p. 101
[84] După cum o caracterizează Laharpe, citat de Pierre Fontanier, în *Figurile limbajului*. 1977, pp. 112 - 113
[85] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 113

Scanned with OKEN Scanner

mărturisesc regretul fiicei devotate şi iubitoare de a fi fost recompensată printr-o brutală condamnare la moarte:

„– Ia, ştii că nu m-ai învăţat rău ? Aşa am să fac" [86] (Creangă, *Dănilă Prepeleac*, 1990); „Va, je ne te hais point !" [87] (Corneille, *Le Cid*, 1970).; „Plîngea pe două paie pe care mă născuse" [88] (Cezar Boliac, *Muncitorul*); *„Si pourtant ce respect, si cette obéisssance, / Paraît digne à vos yeux d'une autre récompense; / Si d'une mère en pleurs vous plaignez les ennuis, / J'ose dire, Seigneur, qu'en l'état où je suis, / Peut-être assez d'honneurs environnaient ma vie, / Pour ne pas souhaiter qu'elle me fût ravie"* // "Şi dacă totuşi respectul, dacă supunerea / Pare în ochii tăi demnă de-o altă răsplată, / Dacă deplîngi supărarea unei mame în lacrimi / Îndrăznesc să spun că, în starea-n care mă aflu, / Destulă cinste îmi înconjoară viaţa / Pentru a nu dori ca ea să-mi fie răpită" [89] (Racine, *Ifigenia*).

VII. 4. 4.2. Asociaţia (sau *comunicaţia*) este tropul care: disimulează un reproş, o dojană sau o povaţă *„astfel încît, vorbitorul să facă corp comun cu cei despre care sau cărora li se vorbeşte"*; generalizează un sentiment, o trăire, ca şi cum ar fi împărtăşită de întregul auditor; îi laudă pe interlocutori sau le reproşează ceva, *„făcîndu-i pe toţi să se împărtăşească din această onoare sau ruşine"* [90], inclusiv pe locutor:

„Este mai uşor să dăm sfaturi decît să ajutăm"; „Toţi îl admirăm pe Seneca"; „Ne risipim cei mai frumoşi ani" (cu înţelesul: „Vă risipiţi cei mai frumoşi ani") etc.

În exemplele literare pe care le reproducem, recurg la figura în atenţie Fléchier, în panegiricul sfîntului Toma de Cantorbery, respectiv Cicero, în întrebările adresate tribunului Labienus, acuzator al cavalerului Caius Rabirius:

„Îmi este milă de asemenea nelegiuiţi, ce, cu îngîmfare făcîndu-se că se îndoiesc de toate, sînt încredinţaţi că foarte nimerit judecă, zicînd cu un aer greu filosofic: Noi cu toţii ne naştem pentru ca să murim şi cine ştie de murim pentru ca să înviem ? ... Şi ce trebuie să le facă cineva pentru ca să creadă ? Să le arate îndată minuni, să le facă a izbucni din tartar bocete cumplite ca să-i înspăimînte ? Să le adune osemintele cele risipite şi din găurile mormintelor să le cheme sufletele purtînd semnele pedepsei lor ?" (Esprit Fléchier, *Panégyrique de saint Thomas Apôtre*); „Eu te întreb: ce ai fi făcut în o împrejurare aşa de delicată, tu, care din mişelie ai apucat fuga, pe cînd de o parte furia şi răutatea lui Saturnin te chema la capitoliu, iar pe de altă parte consulii cereau ajutorul tău, pentru

---

[86] Ion Creangă, *Dănilă Prepeleac*, în: I. Creangă, *Povestiri, poveşti, amintiri*, Editura Junimea, Iaşi, 1990, p. 90
[87] Pierre Corneille, *op. cit.*, p. 91
[88] *Apud:* Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 205
[89] *Apud:* Pierre Fontanier, *Les figures du discours*, 1977, p. 113, 456 - 457
[90] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 109

Scanned with OKEN Scanner

apărarea şi libertatea patriei ? Pe care din aceste ai fi respectat mai mult ? Care voce ai fi ascultat mai degrabă ? În care parte ai fi alergat şi la ordinele cărora te-ai fi supus ? ... Poţi, dară, inculpa pe rabirius că s-a unit cu aceia pe care nebuneşte nu-i putea nici atăca, nici cu dezonoare a-i părăsi ?" [91] (Cicero, *Pro C. Rabirio perduellionis reo ad Quirites oratio*, VIII, 22, 24).

VII. 4. 4.3. Metalepsa este tropul prin care ceva este înţeles cu ajutorul unei expresii indirecte, exprimîndu-se *„ceea ce urmează pentru a face să se înţeleagă ceea ce precede, sau ceea ce precede pentru a face să se înţeleagă ceea ce urmează"* printr-un *„joc al ideilor accesorii care se trezesc una pe alta"* [92]. Să-l urmărim: (1) prin intermediul unei secvenţe din Jean Racine (cea în care Fedra va folosi exprimarea indirectă, pentru ca Hipolit să se recunoască sub numele lui Tezeu); (2) evocînd un crîmpei din folclorul românesc (scena cu ciobănaşul mioritic, care îşi descrie trecerea în nefiinţă ca pe-o nuntă); (3) aducînd în scenă cîteva versuri din *Irina doarme*, a lui Dimitrie Gusti (pe cele în care moartea eroinei ne este prezentată ca pe un „somn de pace"); (4) evocînd cîteva exprimări intrate în fondul comun al comunicării, aşa cum le consemnează tratatul *Despre tropi* (servind „ca introducere la Retorică şi la Logică") al lui César Chesneau Du Marsais:

„Oui, Prince, je languis, je brule pour Thésée. / Je l'aime, non point tel que l'ont vu les enfers, / Volage adorateur de mille objets divers, / Qui va du Dieu des morts déshonorer la couche. / Mais fidèle, mais fier, et même un peu farouche. / Charmant, jeune, traînant tous les coeurs après soi. / Tel qu'on dépeint nos dieux, ou tel que je vous vois" [93] (J. Racine, *Phèdre*): „Şi să-i spui curat / Că m-am însurat cu-o mîndră crăiasă / A lumii mireasă. / Şi la nunta mea, a căzut o stea" [94] (*Texte poetice alese*, 1980): „Ea acum doarme şi vocea-i tace. / Din visul dulce n-o deşteptaţi. / Ea doarme somnul acel de pace. / Cu flori curate o presuraţi. / De îngeri cete o privighează: / Lăsaţ-o-n pace, ea răposază !" [95] (Dimitrie Gusti, *Irina doarme*, „Albina românească, 1846"): „Uită binefacerile" = „Nu este recunoscător"; „Doamne, nu-ţi mai aminti de păcatele noastre" = „Doamne, nu ne pedepsi pentru păcatele noastre, dă-ne iertarea"; „Este un vin de patru frunze" = „Este un vin de patru ani"; „A murit pe cînd se secera" = „A murit pe vremea secerişului" [96] etc.

VII. 4. 4.4. Eufemismul este figura de stil prin care deghizăm ideile triste sau neplăcute *„prin cuvinte care nu sînt nicidecum cuvintele proprii ale acestor idei: le slujeşte ca un fel de văl"*,

---

[91] Apud: Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 215
[92] César Chesneau Du Marsais, *Despre tropi*, 1981, p. 83
[93] Jean Racine, *Phèdre*, Librairie Larousse, Paris, 1933, pp. 39, 40
[94] *Miorița (Texte poetice alese)*, Editura Minerva, Bucureşti, 1980, p. 31
[95] *Apud:* Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 206
[96] *Apud:* César Chesneau Du Marsais, *Despre tropi*, pp. 184 - 186

Scanned with OKEN Scanner

exprimîndu-le prin *„ceva mai plăcut, mai puţin supărător, sau mai cuviincios"* [97]: *„s-a urcat la cer"*, pentru *„a murit"*; *„nu-i place apa"*, pentru *„este un beţiv"*; *„vă părăsesc, nu-mi fac griji din pricina voastră"*, pentru *„să trăiţi, fiţi sănătoşi"*; *„lua-te-ar Dumnezeu"*, pentru *„lua-te-ar Dracu"* şi aşa mai departe. După Grupul μ, construcţia retorică în atenţie *„suprimă dintr-un enunţ clar, obiectiv, semele considerate ca stînjenitoare sau de prisos, pentru a le substitui seme noi"* [98]. S-o urmărim în fragmentele semnate de Cicero, de Chateaubriand şi de Corneille, mai jos reproduse, ori în extrasul biblic ce li se alătură:

> „Au făcut ceea ce orice stăpîn ar fi vrut ca sclavii lui să facă în atare împrejurare" [99] (Cicero vrea să spună Senatului că servitorii lui Milon l-au ucis pe Claudius): „Omule, anotimpul migraţiei tale nu a venit încă; aşteaptă ca vîntul morţii să se pornească, atunci îţi vei lua zborul spre aceste tărîmuri necunoscute pe care le cere sufletul tău" [100] (Chateaubriand, *René*, 1970); „Avant que de payer tribut à la nature" (Corneille, *Le Cid*, 1970); „Mon royaume n'est pas de ce monde" (*La Sainte Bible*, 1956).

VII. 4. 4.5. Hipalaga este figura care se realizează prin schimbarea ordinii cuvintelor, ordine specifică limbii respective, în speţă francezei, ce găzduieşte secvenţa din Hugo, ori latinei, în care se exprimă Virgiliu şi Horaţiu, cu versurile de mai jos, reluate prin intermediul *„Introducerii la Retorică şi la Logică"* a lui César Chesneau Du Marsais. Transferată de către retori gramaticii, iar de către exponenţii gramaticii către retorică [101], această răsturnare a construcţiei lingvistice: (1) nu trebuie să afecteze fondul ideii transmise; (2) nu are de-a face cu echivocul, sau contrasensul; (3) afectează ordinea cuvintelor stabilită pentru o limbă anumită, iar nu o ordine comună tuturor limbilor.

> *„Le marchand accoudé sur son comptoir avide"* (Victor Hugo, *Les Misérables*); *„Et cum frigidia mors anima seduxerit artus"* [102] (Virgiliu o pune pe Didona să spună „după ce moartea cea rece îmi va fi despărţit trupul de suflet", cînd mai firesc ar fi fost ca ea să spună „după ce moartea cea rece îmi va fi despărţit sufletul de trup"); *„Pocula lethaeos ut si ducentia somnos / Traxerium"* [103] (Horaţiu spune „ca şi cum aş fi băut apele care aduc somnul din

---

[97] *Ibidem*, p. 127
[98] Grupul μ, *Retorica generală*, 1974, p. 205
[99] Cicero, *Pro Milone*, *apud:* César Chesneau Du Marsais, *Despre tropi*, p. 132
[100] François René de Chateaubriand, *René*, Les Editions Bordas, Paris, 1970, p. 81
[101] Cum aprecia, la vremea sa, umanistul olandez Gerardus Johannis Vossius (1577 - 1649), citat de către César Chesneau Du Marsais, în *Despre tropi*, pp. 140, 234
[102] Virgiliu, *Eneida*, IV, 385, *apud:* César Chesneau Du Marsais, în *Despre tropi*, p. 141
[103] Horaţiu, *L. V.*, Od. 14, v. 3, *apud:* César Chesneau Du Marsais, *op. cit.*, p. 141

Scanned with OKEN Scanner

fluviul Lethe", cînd mai firesc ar fi fost să spună „ca şi cum aş fi băut din apele fluviului Lethe care aduc uitarea").

VII. 4. 4.6. Alegoria îi apare lui Du Marsais drept *„metaforă continuă"*. Pierre Fontanier respinge această definiție şi afirmă că singurul punct comun al alegoriei cu metafora îl constituie ansamblul unor calități, între care tronează transparența. Retoricianul francez apreciază că alegoria *„constă într-o propoziție cu dublu sens – un sens literal şi un sens figurat, aflate împreună – prin care este exprimată o gîndire sub haina unei alte gîndiri, capabilă să o facă mai sensibilă şi mai izbitoare"* [104]. Să ne exemplificăm printr-o secvență *neo-testamentară* (cea din *Evanghelia după Matei*, în care Isus Hristos se adresează ucenicilor săi cu o pilduitoare comparație între managementul divin şi cel lumesc), printr-un fragment *vetero-testamentar* (în care înțelepciunea lui Solomon este condensată în proverbe memorabile), dar şi printr-un extras din romanul lui Albert Camus (în care destinul lui Sisif este extrapolat asupra destinului oricărei ființe umane; omul trăieşte într-un univers ostil, ispăşind pedeapsa de a exista şi de a munci zadarnic şi fără speranță; asemenea lui Sisif el este, totuşi, ființa ce poate şi trebuie să-şi asume propriul său destin, pentru a-l înfrînge şi a deveni liber, în măsura în care actul său de trăire omenească este asemenea urcării bolovanului pe munte, iar sensul acestei trăiri este însuşi efortul de a atinge culmile muntelui):

„Împărăția cerurilor se aseamănă cu un negustor care caută mărgăritare frumoase. / Şi cînd găseşte un mărgăritar de mare preț, se duce şi vinde tot ce are şi cumpără ogorul acela" [105] (*Biblia*, 1990); „La lumière des justes se lève, / la lampe des méchants s'éteint"; „Espoir diffère: langueur du coeur; / désir satisfait: arbre de vie" [106] (*La Sainte Bible*, 1956); „Toată bucuria lui Sisif este aici. Destinul său îi aparține. Stînca este lucrul lui. Tot astfel, omul absurd, cînd îşi contemplă chinul, face să amuțească toți idolii. Lupta însăşi către înălțimi e de ajuns pentru a umple un suflet omenesc. Trebuie să ni-l închipuim pe Sisif fericit" [107] (Camus, *Mitul lui Sisif*, 1994).

VII. 4. 4.7. Aluzia este figura de stil prin care în mintea unei persoane se naşte ideea despre ceva, fără a ne referi expres la aceasta. După Catherine Kerbrat - Orecchioni, aluzia permite să se instaureze, între enunțiator şi destinatar, *„o oarecare complicitate ludică şi culturală"* [108]. Injoncțiune curentă, ea capătă, de cele mai

---

[104] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 93
[105] *Biblia*, G. V. B., Dillenburg, 1990, p. 953
[106] *La Sainte Bible*, Les Editions du C. E. R. F., Paris, 1956, p. 817
[107] Albert Camus, *Mitul lui Sisif*, 1994, p. 194
[108] Catherine Kerbrat-Orecchioni, *La connotation*, 1977, p. 127

Scanned with OKEN Scanner

multe ori, numele domeniului la care se referă. Astfel, poate fi realizată: o aluzie *mitologică*; o aluzie *religioasă*; o aluzie *literară*, o aluzie *istorică* şi aşa mai departe. (1) Aluzia *MITOLOGICĂ* survine în secvenţele mai jos reproduse, cea dintîi făcînd trimitere la una din cele trei parce (sau divinităţi latine ale destinului), ce prezidau, succesiv, naşterea, viaţa şi moartea, iar cea de-a doua (din poemul *Luceafărul*, al lui Eminescu), ducîndu-ne cu gîndul la Haosul începuturilor. (2) Aluzia *RELIGIOASĂ* poate fi întîlnită în operele marilor scriitori; prin acest tip de figură nuanţîndu-se mesajul literar, în sensul „retrăirii" unor sentimente pe care le-au încercat personajele biblice. În *Père Goriot*, de exemplu, întîlnim o aluzie care se referă la cel mai mic dintre fiii lui Iacob (preferatul tatălui său), aşa cum, în enunţul din Péguy se face aluzie la spusele lui Isus din grădina Ghetsimani: *„Sufletul Meu este cuprins de o întristare de moarte"*. (3) O aluzie *ISTORICĂ* creează (în *Cinna*) Corneille, cu referire la asasinul lui Cezar, adică Brutus, iar cu un al doilea exemplu de acelaşi tip ne stă la dispoziţie Eminescu, în *Scrisoarea III*. (4) Pentru forma (mai mult sau mai puţin) *LITERARĂ* a aluziei, recurgem la o secvenţă din Honoré de Balzac (respectiv din *Le Père Goriot*), pentru aluzia la fabula lui La Fontaine (*Le Singe et le Chat*), în care Raton scoate castanele din foc pentru Bertrand; în al doilea rînd, la un fragment din Théophile Gautier (respectiv din *Omphale*), pentru aluzia la celebrul personaj din *Nunta lui Figaro*, de Beaumarchais; în al treilea rînd, la un fragment din Chateaubriand (pentru portretizarea unui anumit tip de om), iar în al patrulea rînd, la o caracterizare din Buffon (pentru elogiul la adresa unei anumite păsări):

> „La Parque t'a tuée, et cendre tu reposes" (Pierre de Ronsard, *Amours de Marie*); „Căci unde-ajunge nu-i hotar, / Nici ochi spre a cunoaşte, / Şi vremea-ncearcă în zadar / Din goluri a se naşte" [109] (Eminescu, *Pagini alese*, 1996); „Si vous me la présentez, vous serez son Benjamin, elle vous adorera" [110] (Balzac, *Père Goriot, 1983*); „E adevărat că sufletul meu este trist pană la moarte; n-aş fi crezut niciodată că sufletul meu este atît de trist" (Charles Péguy, *Jeanne d'Arc*); *„Rend mes jours plus maudits, et non plus assurés Octave, n'attend plus le coup d'un nouveau Brute"* [111] (Corneille, *Cinna*, 1971); „Cum nu vii tu, Ţepeş Doamne, ca punînd mîna pe ei, / Să-i împarţi în două cete: în smintiţi şi în mişei ?" [112] (Eminescu, *Pagini alese*, 1996). *„Enfin, cet homme semblait avoir été l'un des ânes de notre grand moulin social, l'un de ces Ratons parisiens qui ne connaissent même pas leurs Bertrands, quelque pivot sur lequel avaient tourné les infortunes ou*

[109] Mihai Eminescu, *Pagini alese*, 1996, p. 16
[110] Honoré de Balzac, *Le Père Goriot*, Librairie Générale Française, Paris, 1983, p. 97
[111] Pierre Corneille, *Cinna*, Nouveaux Classiques Larousse, Paris, 1971, p. 83
[112] Mihai Eminescu, *Pagini alese*, 1996, p. 152

Scanned with OKEN Scanner

les saletés publiques" [113] (H. de Balzac, *Le Père Goriot*): „Il ne me manquait qu'une marraine pour faire un très passable Chérubin" [114] (Théophile Gautier, *Omphale*); „El caută locurile cele deşerte, şi cu toate aceste, singurătatea îl înspăimîntă; el se apropie de morminte, şi cu toate aceste se teme de morminte. Privirea sa este plină de îngrijire şi rătăcitoare; el nu îndrăzneşte a se uita pe zidul sălii sărbătoreşti, temîndu-se a nu vedea cuvinte funeste" [115] (Chateaubriand, *Geniul creştinismului*); „Trupul său cel îngust, mersul său cel greoi, penajul său cel neted şi lustruit, natura sa cea socială, ce o face a fi cu totul aplecată spre cineva şi totodată şi recunoscătoare, în fine vigilenţa sa onorată foarte din vechime, toate acestea fac a ne înfăţişa pe gîscă ca pe una din cele mai interesante şi mai folositoare păsări domestice" [116] (Buffon, *Histoire des ouseaux, l'Oie*).

VII. 4. 4.8. Ironia este figura de sens ce lasă să se înţeleagă *„contrariul a ceea ce gîndeşti sau ai vrea să se gîndească"* [117]. Într-o ironie, se impune mai întîi sensul *literal*; sensul *figurat* este relevat cu ajutorul unor indici extrinseci discursului ironic: tonul vocii (emfatic, sau glacial); punctuaţia (ghilimele, puncte de suspensie etc.); raportul dintre mesaj şi contextul sau situaţia în care acesta este transmis; imitarea parodică a discursului „victimei", cu accentul şi clişeele verbale specifice. În exemplele pe care le oferim, Eminescu se referă (în *Scrisoarea III*) la clasa politică din timpul său, utilizînd o ironie şfichiuitoare; Voltaire îi ironizează pe suveranii Germaniei şi ai Italiei, ale căror teritorii erau minuscule, iar Alexandru Beldiman îi ironizează, la rîndul său, pe voluntarii cu care s-a făcut şanţul de întărire la Sculeni, pe timpul conexiunii românilor cu promotorii cauzei *elene*:

„Şi apoi în Sfatul ţării se adun să se admire / Bulgăroi cu ceafa groasă, grecotei cu nas subţire; / Toate mutrele acestea sînt pretinse de roman, / Toată greco-bulgărimea e nepoata lui Traian !" [118] (Eminescu, *Pagini alese*, 1996); „Les Etats de quelques souverains d'Allemagne ou d'Italie, dont on peut faire le tour en demi-heure, comparés à l'empire de Turquie, de Moscovie ou de la Chine, ne sont qu'une très faible image des prodigieuses différences que la nature a mises dans tous les êtres" [119] (Voltaire, *Micromégas*, 1970); „Tabia după gătire a se-ntări trebuia, / Cu care pe împotrivnici să poată a-i speria; / Tunuri fiind numai două, era lipsă şi necaz, / A lui Pomir isteţime au făcut la toţi obraz. / Au pus cofe-n loc de tunuri, cu gunoi le-au coperit; / Cofele erau spre spaimă, iar gunoiul de-ntărit, / Priveşte, om cu priinţă, vezi ce duh neadormit, / Ce înaltă iscodire în veci a fi pomenit. / În vade [termen, n. n., A. G. R.] de două zile tabia au isprăvit; / Aceasta nu este basnă [minciună, n. n.,

[113] Honoré de Balzac, *op. cit.*, p. 18
[114] Théophile Gautier, *Omphale*, în: *La morte amoureuse*, Gallimard, Paris, 1981, p. 66
[115] *Apud:* Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 185
[116] *Apud: Ibidem*, p. 186
[117] Pierre Fontanier, *Les figures du discours*, 1977, p. 125
[118] Mihai Eminescu, *Pagini alese*, 1996, p. 152
[119] Voltaire, *Micromégas*. Nouveaux Classiques Larousse, Paris, 1970, p. 20

Scanned with OKEN Scanner

A. G. R.], s-au văzut, mulţi au privit. / Dar nu ştiu, spre apărare au scurmat atît pămînt, / S-au la toată Eteria gătea numai un mormînt !" [120] (A. Beldiman, *Tragedia sau Eteria*).

În *La Connotation*, Catherine Kerbrat - Orecchioni este de părere că informaţiile prealabile pe care alocutorul le are despre locutor, precum şi sistemul ideologic, caracteristicile psihologice sau capacităţile intelectuale *„sînt constant mobilizate de alocutor în decodarea ironiei, care constă în a evalua ... ceea ce L «vrea să facă să se înţeleagă»"* [121]. Decodarea ironiei solicită competenţa lingvistică şi competenţa culturală ca ansambluri de cunoştinţe şi sisteme de interpretare a referentului. Lingvista franceză evidenţiază diferenţa dintre *MINCIUNĂ* (*L* spune *A*, gîndeşte *non-A* şi vrea să facă să se înţeleagă *A*) şi *IRONIE* (*L* spune *A*, gîndeşte *non-A* şi vrea să facă să se înţeleagă *non-A*).

O ironie se prezintă, aşadar, ca un semnificant unic, căruia i se ataşează, la codare şi la decodare, două *niveluri semantice*. Primul, în ordinea decodării, este *SENSUL LITERAL*, datorită competenţei lexicale a subiectului; *SENSUL INTENSIONAL* se deduce din *semnificatul 1* şi este promovat de implicitul discursiv.

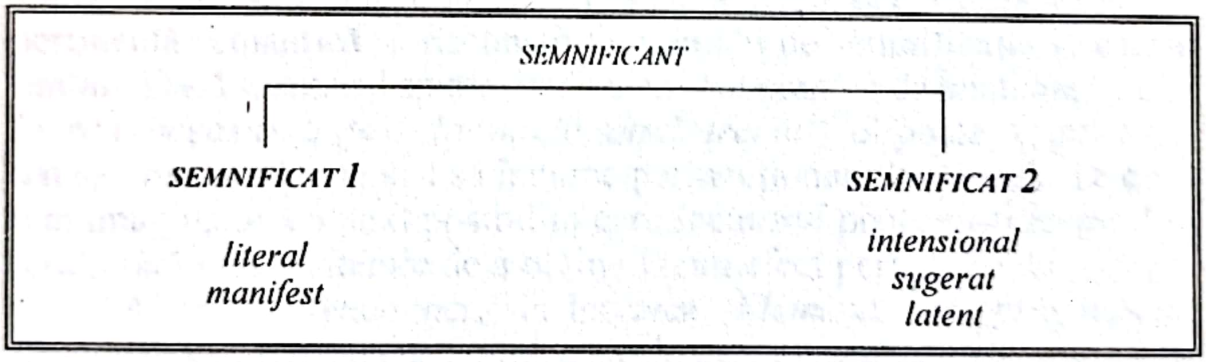

16. Niveluri ale semnificării, în actele discursive cu tentă ironică (după Catherine Kerbrat - Orecchioni)

În *Eléments de linguistique pour le texte littéraire*, Dominique Maingueneau consideră că, în ironie, *„facem să se audă o voce distinctă de cea a locutorului"* [122]; prin ton şi prin mimică, locutorul se distanţează de enunţul său, aducînd în „scenă" un personaj care se exprimă într-o manieră contrară uzanţelor. Să ne ilustrăm cu un fragment din *Candid*, bunăoară, în care Voltaire descrie (în regimul ironic, se subînţelege !) lupta dintre bulgari şi avari:

---

[120] Apud: Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 201
[121] Catherine Kerbrat-Orecchioni, *op. cit.*, p. 137
[122] Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 84

Scanned with OKEN Scanner

„Mai întîi tunurile au doborît cam şase mii de inşi de fiecare parte: pe urmă puştile au mai scos din cea mai bună lume care există vreo nouă sau zece mii de ticăloşi care o infectau. Baionetele au fost şi ele raţiunea suficientă a morţii cîtorva mii de oameni" [123] (Voltaire, *Candid sau optimismul*, 1993).

Analizînd acest fragment, putem constata o ironie crudă, ce loveşte – prin descrierea bătăliei – în concepţia filosofică specifică timpului, după care lumea este ordonată şi armonioasă, cea mai bună dintre lumile posibile; Voltaire ia în derîdere principiul leibnizian al raţiunii suficiente, potrivit căruia, tot ce există în univers are o raţiune suficientă, ce întemeiază apariţia şi fiinţarea; lumea oamenilor este, în viziunea gînditorului francez, o lume a morţii şi a suferinţei, a dezordinii şi a războiului; sintagma *„cea mai bună lume care există"* devine complet deplasată. În contextul scrierii voltairiene, ironia are un rol esenţial pentru că, datorită ei, sensurile cuvintelor optimiştilor sînt anulate prin însăşi enunţarea lor. Acest fapt duce la creşterea creditului naratorului, care se îndepărtează.

[123] Voltaire, *Candid sau optimismul*, Hyperion, Chişinău, 1993, p. 103

Scanned with OKEN Scanner

VIII. ACTELE DE DISCURS CE CORESPUND VARIABILEI „R"

VIII. 1. ACTUL PERLOCUȚIONAR

Îndeplinind un act ilocuționar, locutorul urmărește să producă un anumit *EFECT* asupra alocutorului (sau interlocutorului) său, determinîndu-l pe acesta să recunoscă intenția sa de a produce acest efect. Aşadar, prin cuvînt, alocutorul poate fi convins, lămurit, înspăimîntat, neliniştit, înflăcărat, supărat, alinat, înduioşat etc. Aceste efecte sînt determinate de ceea ce Austin a numit ***ACTE PERLOCUȚIONARE***, *„acte pe care le îndeplinim PRIN faptul de a spune ceva"* [1]. De exemplu, îndeplinim actul ilocuționar de a pune o întrebare pentru a întrerupe sau pentru a-l încurca pe cel care vorbeşte.

Dominique Maingueneau evidențiază faptul că *„domeniul perlocuționarului iese din cadrul specific limbajului"* [2]. Daniel Vanderveken subliniază, la rîndul său, că actele perlocuționare nu au pertinență semantică [3], neconstituind unități de semnificație în cadrul limbii. Dacă locutorul spune într-un anumit context de enunțare: *„Culoarea aceasta a fost la modă anul trecut"* el poate – intenționat sau nu – să irite sau să încurce perlocuționar alocutorul. Dar putem imagina un context posibil în care locutorul poate rosti enunțul literal, fără nici o intenție de a obține vreun efect perlocuționar.

Alain Berrendonner, în lucrarea *Eléments de pragmatique linguistique*, subliniază faptul că valoarea a ceea ce *este spus* este întotdeauna predictibilă, pentru că se bazează pe o convenție explicită. În schimb, efectele perlocuționare pot fi variabile, în funcție de circumstanțele enunțării. Perlocuționarul este neconvențional în măsura în care nu se supune regulilor codului lingvistic şi nu este marcat manifest în enunț. Cu toate acestea, perlocuționarul *„se supune unor forme de convenție, cum sînt cele ale «legilor discursului» ce determină subînțelesul şi alte semnificații aluzive"* [4]. Pentru a evidenția cele afirmate mai sus, propunem următorul fragment din *Război şi pace*, de Lev Tolstoi.

---

[1] John Langshaw Austin, *Quand dire, c'est faire*, 1970, p. 119
[2] Dominique Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*, 1990, p. 7
[3] Daniel Vanderveken, *Les actes de discours*, 1988, p. 72
[4] Alain Berrendonner, *Eléments de pragmatique linguistique*, Minuit, Paris, 1981, p. 18

Scanned with OKEN Scanner

„– Ce-mi pasă că *monsieur* Pierre e aici ! izbucni mica prințesă, și obrazul frumos i se schimonosi deodată a plîns. De mult voiam să te întreb, *André*: de ce te-ai schimbat așa de mult față de mine ? Ce ți-am făcut ? Pleci la război: n-ai milă de mine ! Pentru ce ? / – *Lise* ! numai atît zise prințul Andrei, iar în cuvîntul acesta era și rugăminte, și amenințare și, mai ales, siguranța că se va căi ea singură de ce-i spusese; totuși prințesa continuă pripindu-se: / – Te porți cu mine de parcă aș fi o bolnavă, sau un copil. Crezi că eu nu văd ? Așa erai acum cîteva luni ? / – *Lise*, te rog să încetezi, spuse prințul Andrei și mai semnificativ. / Pierre, din ce în ce mai tulburat pe măsură ce înainta discuția, se ridică și se apropie de prințesă" [5].

Analizînd textul, sîntem în măsură să distingem între actele cu un ***OBIECTIV PERLOCUȚIONAR*** (prințul Andrei dorește s-o determine pe prințesa Liza să fie rațională) și actele ce antrenează efecte perlocuționare (schimbul de cuvinte dintre Liza și prințul Andrei îl tulbură pe Pierre). De asemenea, prin modulațiile vocii, enunțările prințului Andrei transmit mesaje diverse: rugăminte, amenințare, apel la rațiune. Prințesa Lisa își exprimă prin cuvinte, dar nu cu cuvinte, durerea, suferința, frustrarea. Subînțelesul schimbului de replici relevă că discursul nu este numai *informativ*, ci transmite o întreagă paletă de trăiri și gînduri nerostite care nuanțează nedefinit comunicarea.

VIII. 2. PERSUASIUNEA PRIN „CONSTRUCȚII DE CUVINTE"

Ideile aparțin unei conștiințe; de aceea, termenii, propozițiile, frazele posedă, pe lîngă o relevanță cognitivă, o anumită intenționalitate. Această caracteristică este pregnantă mai ales în expresiile lingvistice care au drept scop persuadarea interlocutorilor. Gheorghe Mihai, în *Retorica tradițională și retorici moderne*, arată că studiile contemporane asupra discursului *„sînt ferm angajate în spațiul semiotic, căutînd să desvrăjească vrăjile construcțiilor de cuvinte, cu ajutorul instrumentelor semantice și al organonului sintactic"* [6].

În *La Rhétorique*, Olivier Reboul definește retorica drept arta de a persuada prin discurs [7]. Prin urmare, retorice pot fi și proza românească, o scrisoare de dragoste, un afiș publicitar etc. Cel care folosește discursul retoric trebuie să instruiască, dar și să emoționeze și să placă. Pentru realizarea acestor finalități, utilizatorii acestui tip de discurs folosesc ***FIGURILE***. Acestea sînt schimbări intenționate ale sensurilor, de la un cuvînt la altul, ale semnificațiilor de la o propozi-

---

[5] Lev Tolstoi, *Război și pace*, Editura Univers, București, 1985, p. 39
[6] Gheorghe Mihai, *op. cit.*, p. 323
[7] Olivier Reboul, *La Rhétorique*, 1996, p. 7

Scanned with OKEN Scanner

ţie la alta şi de la o frază la alta, urmărindu-se, de fiecare dată, schimbarea gîndirii alocutorilor sau a comportamentelor acestora.

Elaborarea discursului este influenţată de ***METATAXE,*** numite şi ***FIGURI SINTACTICE*** sau ***DE CONSTRUCŢIE.*** Ordinea cuvintelor, distribuţia sintagmelor şi a componentelor acestora pot modifica gîndirea, sentimentele, comportamentele alocutorilor. Metataxele se formează prin operaţii de suprimare, permutare, adiţie, înlocuire etc. a constituenţilor sintactici.

VIII. 2. 1. ***SUPRIMAREA*** este procedeul prin care o frază (propoziţie) este scurtată prin încălcarea unei norme gramaticale, eliminîndu-se una sau mai multe componente, determinante din punct de vedere sintactic. Pentru acest procedeu, exemplară este ***ELIPSA:*** ea este utilizată: în *proverbe* (*„Fără albine, fără miere"; „Nimic fără o cauză"; „Cauze mici, efecte mari"; „După faptă şi răsplată"* etc.); în *maxime* (*„Beţia de cuvinte, înşirare de vorbe goale"; „Potop de vorbe revărsate peste un pustiu de idei"* - Helvetius; *„Grăbeştete încet"* - Boileau; etc.); în *sloganuri* (*„Numai împreună vom reuşi!"; „Cine nu este cu noi este împotriva noastră!"* etc.); în *publicitate* (*„PRO-TV e al tău!"; „Te uiţi şi cîştigi!"; „Un zîmbet de milioane - BLEND - A MED"* etc.). Forţa persuasivă este dată, în aceste cazuri, de faptul că enunţul se limitează la un minim de semnificanţi. Heinrich Plett identifică şi analizează următoarele tipuri de elipse [8]: *non-contextuală, co-textuală* şi *situativă.*

Elipsa non-contextuală poate fi completată intrapropoziţional, aşa cum ne sugerează versurile din Corneille, mai jos reproduse, spre exemplu, în care pronumele personal ***TU*** poate fi dedus din formele flexionare ale verbelor.

> „Va, quitte désormais le dernier des humains, / Passe, pour me venger, en de meilleures mains" [9] (Corneille, *Le Cid*).

Elipsa co-textuală se formează *„atunci cînd, dintr-o construcţie sintactică este suprimat un element necesar înţelegerii şi care trebuie completat din contextul lingvistic dat"* [10]. Enunţul *„Maria culege florile"* poate genera elipse co-textuale de tipul: *„Maria, florile"; „Maria culege"; „Maria"; „Culege"; „Culege florile"*. Funcţiile gramaticale pot fi reconstituite dacă există un text prealabil care să pună la dispoziţie elementele necesare: Ce face Maria ? –

---

[8] Heinrich Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text,* 1983, p. 257
[9] Pierre Corneille, *Le Cid,* 1970, p. 48
[10] Heinrich Plett, *op. cit.*, p. 257

Scanned with OKEN Scanner

„*Culege florile*". Cine pe cine culege ? – „*Maria, florile*". Cine culege ? – „*Maria*".

Elipsa situativă este cea care are drept rezultat o propoziție fragmentară, ce necesită o completare din contextul situațional: „*12 rate – avans 0*" (afiș dintr-un magazin); din context rezultă că la magazinul respectiv se vînd obiecte în rate, fără avans.

VIII. 2. 2. ***ZEUGMA*** este figura retorică *de construcție* care constă din legarea, într-un mod insolit (sau neașteptat) a doi termeni cu un al treilea, care capătă, astfel, un sens ambiguu, adică în „*suprimarea dintr-o parte a propoziției a unor cuvinte care vor fi exprimate în altă parte*", ceea ce face ca prima parte să fie dependentă de a doua „*atît pentru întregirea sensului, cît și pentru întregirea expresiei*" [11]. Este ceea ce se poate urmări în secvențele discursive de mai jos, primele două fiind anonime, iar următoarele fiind extrase din clasici ai literaturii:

„Plus tard, il devint empereur. Alors, il prit du ventre et prit beaucoup de pays"; „Ea își luă inima-n dinți și îl luă de mînă"; „*Le simple, l'ignorant, pourvu d'un instinct sage, / En est tout aussi près au fond de son village, / Que le fat important qui pense le tenir, / Et le triste savant qui croit le définir* // Omul simplu, neștiutor, cu-nțelepciune dăruit, / E tot atît de-aproape de ea în satul lui pierdut, / Pe cît e arogantul ce crede că o are, / Ca și tristul savant ce crede c-o cunoaște" [12] (Voltaire, *Discurs asupra omului*); „L'air était plein d'encens et les prés de verdure" (V. Hugo, *Tristesse d'Olympio*); „Cet espoir peut être excessif, l'espèce se développer démesurément" (Marcel Proust, *A la recherche du temps perdu*) etc.

VIII. 2. 3. ***SILEPSA***, o figură care „*se sprijină prea mult pe jocul de cuvinte ca să nu fie nevoie de o mare circumspecție*" [13] în utilizarea ei, se construiește promovînd acordul după sens, iar nu după regulile gramaticale, ceea ce înseamnă a conferi aceluiași cuvînt și sensul propriu, și sensul derivat. În *Henriada*, Voltaire recurge la silepsă în secvența „*Spaniei [...] le dă legi*". Dimitrie Bolintineanu construiește o silepsă cînd echivalează nebunul cu „*ceva ce nu este de față*" (adică cu cineva căruia îi lipsește mintea). N. Scurtescu exploatează figura oratorică în atenție, cînd asociază lipsa credinței cu cel mai mare vrăjmaș [14]. Alte exemple de silepsă oferim în cele de mai jos:

„Nous sommes jolie, aujourd'hui !"; „De ce sîntem așa de tristă ? Cine ne-a supărat ?"; „Sînteți mulțumit, Domnule ?"; „*Je souffre tous les maux que*

---

[11] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 283
[12] *Apud.* Pierre Fontanier, *op. cit.*, pp. 284, 480
[13] César Chesneau du Marsais, *op. cit.*, p. 116
[14] Cf. Dimitrie Gusti, *op. cit.*, pp. 258 - 258

Scanned with OKEN Scanner

j'ai faits devant Troie; / J'aincu, chargé de fers, de regrets consumé, / Brûlé de plus de feux que je n'en allumai // Îndur toate chinurile la care am supus Troia; / Învins, legat în lanţuri, ros de regrete / Ars de mai multe focuri decît am aprins eu vreodată" [15] (este vorba de Pyrrhus, fiul lui Ahile, unul din principalii incendiatori ai Troiei, „pus în scenă" de către Racine, în *Andromaque*); *„Je dis qu'il faut être folle à lier pour repousser ses hommages"* (cuvintele adresate de un tată fiicei sale, ce refuză o partidă bună; *apud:* Sthendal, *La Chartreuse de Parme*) etc.

VIII. 2. 4. ***RETICENŢA*** este metataxa care se realizează prin întreruperea exprimării, pentru a-i lăsa destinatarului libertatea de a o completa (în cunoştinţă de cauză) şi a-l face să participe la construirea frazei sau a discursului. Reticenţa este figura favorită a defăimării, a urii, a indignării, dar şi a pudorii, a admiraţiei etc.

„ANTENA 1 - mereu mai aproape" („... de mine, de familia mea"); „POND'S – fiecare ten poate fi mai frumos" („... dacă foloseşti această cremă"); „Cîtă prostie !"; „Ce om !"; „Cîtă frumuseţe !"; „Bon Dieu, qu'ils sont bêtes!"; *„Ah ! que vous saviez bien, cruelle ... Mais, Madame, / Chacun peut, à son choix, disposer de son âme. / La vôtre était à vous. J'espérais ... Mais enfin / Vous l'avez pu donner sans me faire un larcin* // Ah ! cît eşti de nemiloasă ... Dar fiecare poate / Cu sufletu-i să facă tot ceea ce socoate. / Al tău e-al tău, adică speram ... dar în sfîrşit / Puteai să-mi dai chiar fără să mă fi păgubit" [16] (Racine, *Andromaca*, trad. Petru Manoliu) etc.

VIII. 2. 5. ***REPETIŢIA*** (sau ***EPANALEPSA***) este figura retorică prin care se reproduc aceiaşi semnificanţi, cu acelaşi sens. Rolul unei astfel de abateri de la norma comunicării directe este de a aduce o informaţie nouă, de a crea un nou sens, sau de a-l nuanţa pe cel deja existent. În primele două ilustraţii, sensul cuvintelor *„vine"* şi, respectiv, *„viens"* se modifică prin repetiţie, schimbîndu-şi valoarea. În cel de-al treilea exemplu, Joad îi vorbeşte lui Josabeth, în *Athalia* lui Racine, despre credinţa întru Divinitate, cu energia şi cu demnitatea conferite de repetiţia cuvîntului Dumnezeu.

„Care vine, vine, vine, calcă totul în picioare" (Mihai Eminescu – Scrisoarea III); „Viens, mon fils, viens, mon sang, viens réparer ma honte / Viens me venger" (Corneille); *„Et comptez-vous pour rien* Dieu *qui combat pour vous ? / Dieu, qui de l'orphelin protège l'innocence, / Et fait dans la faiblesse éclater sa puissance ? / Dieu, qui hait les tyrans, et qui, dans Jezraël, / Jura, d'exterminer Achab et Jézabel ? / Dieu, qui frappant Joram, le mari de leur fille, / A jusque sur son fils poursuivi sa famille ? / Dieu, dont le bras vengeur, pour un temps suspendu, / Sur cette race impie est toujours étendu ?* // Un nimic crezi că-i Domnul ce te apără ? / domnul ce ocroteşte

[15] *Apud:* César Chesneau du Marsais, *op. cit.*, pp. 115, 227
[16] *Apud:* Pierre Fontanier, *op. cit.*, pp. 116, 457

Scanned with OKEN Scanner

orfanul fără pată, / În a cărui slăbiciune puterea își arată ? / Domnul ce pe tirani îi hăituiește și care-n Israel / Jură ca să-i ucidă pe-Ahab și Jezabel ? / Domnul care lovindu-l pe Joram, bărbatul fiicei lor, / Urmăritu-le-a neamul pînă la fiul lor ? / Domnul, al cărui braț răzbunător, pentru o clipă oprit, / Mereu e-ntins spre această nelegiuită rasă ?" [17] (Racine, *Athalia*) etc.

VIII. 2. 6. ***ANTITEZA*** este o opoziție bazată pe repetiție – fie de cuvinte, fie de silabe, fie de ritmuri – și se manifestă, între altele: (1) atunci cînd contrapunem două obiecte, unul altuia, considerîndu-le dintr-un punct de vedere comun; (2) atunci cînd contrapunem caracteristici ale aceluiași obiect, socotindu-le contrare una alteia [18]. În primul exemplu, datorat lui Lucian Blaga, se contrapun efecte contrare ale grijii în sine, respectiv ale grijii de a nu cădea în erezie. În exemplul secund (un fragment din celebrele *Cugetări*, ale lui Blaise Pascal) se amplifică, prin repetiție, opoziția dintre mizeriile aparente ale omului și mizeria sa autentică. În exemplul terț (de sorginte biblică) sînt puși în antiteză doi termeni considerați sub același raport. Un al patrulea exemplu (furnizat de corul cu care se încheie unul din actele *Athaliei*, a lui Racine) ne înfățișează o cascadă de antiteze, sporind dinamismul acțiunii și complicînd designul personajelor:

„Grijile ne organizează timpul, grijile ne destramă timpul" / „Nimic nu produce atîtea «erezii» ca teama de erezie" [19] (Blaga, *Elanul insulei*); „La seule chose qui nous console de nos misères est le divertissement, et cependant c'est la plus grande de nos misères" [20] (Pascal, *Pensées*); „Cînd sîntem insultați, binecuvîntăm; / Cînd sîntem prigoniți, răbdăm; / Cînd sîntem vorbiți de rău, ne rugăm" [21] (*Biblia*); „TOT CORUL (cîntînd): *Amenințare-ori poate făgăduință vie ? / Prezicerea-i de bine, de rău ? Ce taină-ascunde ? / Cum se împacă glasul de mînie / Cu dragostea ce lumea întreagă o pătrunde ?* / O VOCE (singură): *Da, va pieri Sionul, Văpaia, vijelia / Vor arunca podoaba-i la pămînt.* / O ALTĂ VOCE: *Dar templul este veșnic, zidit pe temelia / Eternului cuvînt.* / PRIMA: *Văd toată strălucirea cum scade și se stinge* / A DOUA: *Văd cum a lui lumină pămîntul îl încinge.* / PRIMA: *În groaznică genune îl văd cum se scufundă* / A DOUA: *Pe fruntea sa de stele cunună o să poarte.* / PRIMA: *Ce înjosire cruntă !* / A DOUA: *Ce glorii fără moarte !* / PRIMA: *Ce strigăte de jale !* / A DOUA: *Ce cîntece de slavă.*" [22] (Racine, *Athalia*, trad. Veronica Porumbacu).

VIII. 2. 7. ***ANACOLUTUL***, o specie a elipsei, reprezintă o ruptură (intenționată și bine regizată !) a construcției sintactice; ceea ce

---

[17] *Apud: Ibidem*, pp. 300, 484
[18] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 344
[19] Lucian Blaga, *Elanul insulei*, Editura Dacia, Cluj, 1977, p. 176
[20] Blaise Pascal, *Pensées*, 1962, p. 114
[21] *Biblia*, 1990, p. 1128
[22] *Apud:* Pierre Fontanier, *op. cit.*, pp. 345 - 346, 495 - 496

Scanned with OKEN Scanner

urmează nu se leagă de ceea ce precede. Miza ei ? *„A subînțelege, întotdeauna conform uzului, sau, în orice caz, fără încălcarea lui, corelativul, însoțitorul unui cuvînt exprimat"* [23]. În prima secvență exemplificatoare, Blaise Pascal, tratînd despre vanitatea umană, arată că aceasta este cel mai bine probată de afirmația că sînt cauze și efecte ale dragostei care pot schimba întregul univers și întreaga istorie, zdruncinînd pămîntul, conducătorii, armatele etc.; o astfel de cauză a fost *„nasul Cleopatrei"*, care a dus la războiul dintre Cezar și Antoniu, zdruncinînd Imperiul Roman. În a doua secvență cu rol ilustrativ, datorată lui Jean - Baptiste Rousseau, anacolutul se instituie între versurile care descriu pe oamenii răi și cele care indică sursa, principiul, cauza, sau corelativul îndrăznelii lor. Alte două exemple sînt extrase din Jean de La Fontaine și din Jean Racine:

„Le nez de Cléopatre: s'il eût été plus court, toute la face de la terre aurait changé" [24] (Pascal, *Pensées*); *„Ils ne partagent point nos fléaux douloureux; / Ils marchent sur les fleurs, ils nagent dans la joie; / Le sort n'ose changer pour eux. / Voilà donc d'où leur vient cette audace intrépride / Qui n'a jamais connu craintes ni repentirs* // Ei n-au suferit ca noi nenorociri, vreodată, / Calcă pe flori și-n veselie-noată; / A se schimba pentru ei soarta nu cutează / Iată de unde le vine îndrăsneala, / Ce n-a cunoscut nici temeri și nici remușcări" [25] (Jean - Baptiste Rousseau, *Oda a VII-a, cartea I*); „Et pleurés du vieillard, il grava sur leur marbre / Ce que je viens de raconter" [26] (La Fontaine, *Fables*); „Ma foi, sur l'avenir bien fou qui se fiera: / Tel qui rit vendredi dimanche pleurera" (Jean Racine, *Les Plaideurs*).

VIII. 2. 8. ***GRADAȚIA*** constă în dispunerea cuvintelor într-o ordine crescătoare, în funcție de lungime sau de importanță, prin coordonare sau juxtapunere, adică *„în a prezenta o suită de idei sau de sentimente într-o asemenea ordine, încît ceea ce urmează să spună totdeauna ceva mai mult, sau ceva mai puțin decît ceea ce precede, după cum progresia este ascendentă sau descendentă"* [27]. După Dimitrie Gusti [28], figura în atenție este *„o urmare de idei, de imagini sau simțăminte a căror progresare astfel este de economică, încît ceea ce urmează cuprinde în sine sau ceva mai mult, sau ceva mai puțin decît ceea ce s-a zis; de unde și gradațiunea este ascendentă – crescătoare – și descendentă – des-*

---

[23] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 286
[24] Blaise Pascal, *op. cit*, p. 93
[25] *Apud:* Pierre Fontanier, *op. cit.*, pp. 286, 481
[26] Jean de La Fontaine, *Le vieillard et les trois jeunes hommes*, în: *Fables*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 134
[27] Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 304
[28] Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 167

Scanned with OKEN Scanner

crescătoare". În cele ce urmează vom ilustra figura retorică în atenție și actul de discurs corespunzător cu secvențe din Blaise Pascal, din La Fontaine, din Boileau și din Corneille:

> *„Je m'en suis séparé; je l'ai fui, renoncé, crucifié" (Blaise Pascal); „(Ce charlatan) se vantait d'être / En éloquence un si grand maître, / Qu'il rendrait disert un badaud, / Un manant, un rustre, un lourdaud; / Qui, messieurs, un lourdaud, un animal, un âne; / Que l'on m'amène un âne, un âne renforcé, / Je le rendrai maître passé, / Et veux qu'il porte la soutane. //* (Acest șarlatan) se grozăvea că este / În elocință un atît de mare dascăl / Încît îl poate face orator pe-o hahaleră / Pe-un țopîrlan, un mîrlan, un netot. / Da domnilor, pe-un nătărău, un animal, un măgar: / Să mi se dea pe mînă un măgar îndărătnic, / Îl fac maestru și-l pun să poarte sutană" [29] (La Fontaine, Șarlatanul) ; *„Prend une main, un bras, lève un coin du mouchoir" (Jean de La Fontaine, Le jardinier et son seigneur); „J'entends déjà d'ici les docteurs frénétiques / Hautement me compter au rang des hérétiques; / M'appeler scélerat, traître, fourbe, imposteur / Froid plaisant, faux bouffon, vrai calomniateur, / De Pascal, de Wendrock, copiste misérable, / Et, pour tout dire enfin, janséniste exécrable //* Îi aud deja pe preoții fanatici / Trecîndu-mă cu dispreț printre eretici; / Zicîndu-mi scelerat, trădător, viclean, impostor, / Glumeț cinic, bufon prefăcut, adevărat calomniator / Al lui Pascal, și Wendrock, imitator mizerabil, / Și pentru a spune tot, jansenist execrabil" [30] (Boileau, Satira a XII - a); *„Va, cours, vole ..." (P. Corneille, Le Cid, 1970); „Regarde, j'ai quitté cette effroyable mine / Qui massacre, détruit, brise, brûle, extermine" (P. Corneille, L'illusion comique).*

VIII. 2. 9. INVERSIUNEA (confundată, adesea, hiperbatul) reprezintă *„răsturnarea completă a ordinii în cadrul unui segment de frază, sau chiar a frazei întregi"* [31]. Această figură retorică (mai naturală în limbile sintetice clasice, mai surprinzătoare în limbile analitice moderne) se realizează prin schimbarea ordinii celor trei constituenți principali ai frazei – subiect / verb / complement. Oferim un exemplu de inversare între *VERB* și *SUBIECT* printr-un vers din Blaga, și o ilustrație a inversării dintre *COMPLEMENT*, *VERB* și *SUBIECT*, datorată lui Paul Verlaine, respectiv lui Boileau:

> *„Muri poetul, ucis sub soare de-un trandafir"* [32] (Lucian Blaga, *Poetul*); *„Ô, triste, triste était mon âme"* (Paul Verlaine, *Ariettes oubliées*); *„Faut-il donc désormais jouer un nouveau rôle ? / Dois-je, las d'Apollon, recourir à Barthole, / Et, feuilletant Louet allongé par Brodeau, / D'une robe à longs plis balayer le barreau ? //* E nevoie de-acum înainte să joc un rol

---

[29] *Apud:* Pierre Fontanier, *op. cit.*, p. 304, 485
[30] *Apud: Ibidem.* pp. 306, 486
[31] Grupul μ, *Retorica generală*, 1974, p. 122
[32] Lucian Blaga, *Poezii*. Editura Albatros, București, 1972

Scanned with OKEN Scanner

nou ? / Trebuie, obosit de Apolo s-alerg la Barthole / Frunzărindu-l pe Louet completat de Brodeau, / Cu-o robă-n lungi cute, să mătur prin barou ?" [33] (Boileau, *Satira I*).

VIII. 2. 10. ***CHIASMA*** este metataxa prin care se combină antiteza cu inversiunea, adică o figură de repetiție ce realizează o opoziție, inversînd ordinea termenilor repetați, așa cum o relevă secvența din Blaise Pascal (respectiv fragmentul din *Grandeur de l'homme*), în care se exprimă un adevăr (nu chiar înălțător !) despre ființa noastră, ca și secvența din Victor Hugo:

„S' il se vante, je l'abaisse; s'il s'abaisse, je le vante; et le contredis toujours, jusqu'à ce qu'il comprenne qu'il est un monstre incompréhensible" [34] (Blaise Pascal, *Pensées*); „Un roi chantait en bas, en haut mourait un Dieu" (Victor Hugo, *Booz endormi*).

VIII. 2. 11. ***PARANTEZA.*** Figurile sintactice se pot construi și prin adiție, atunci cînd unei propoziții i se încorporează alta. Denumirea clasică a produsului unei astfel de abateri de la norma discursului „cristalin" este *paranteza.* Aceasta introduce un sens diferit într-altul, căruia îi întrerupe continuitatea. După cum are legătură cu subiectul (respectiv, sensul inițial) sau nu, paranteza este de două feluri, cel dintîi purtînd, cîndva, un nume distinct: acela de ***PEREMBOLĂ.*** Să urmărim *„inserția de sensuri noi în mijlocul altor sensuri"* (cum caracterizează figura în atenție Pierre Fontanier) pe un exemplu din Mihai Ursachi (poezia *Proiecte primăvăratice*), printr-unul din La Fontaine (fabula *Les deux Pigeons*), printr-unul din François Mauriac și printr-unul din Paul Verlaine:

„Visul nostru era / (o, din naivitate / nici nu bănuiam că o mulțime de lume / se gîndise mai înainte la asta) / visul nostru era să deschidem / un pension pentru fluturi" [35] (Mihai Ursachi, *Diotima*, 1975); *„Un songe (me devrais-je inquiéter d'un songe ?) / Entretient dans mon coeur un chagrin qui le ronge. / Je l'évite partout, partout il me poursuit. Mais un fripon d'enfant (cet âge est sans pitié) / Prit la fronde, et du coup tua d'a moitié / La volatille malheureuse.* // Dar un ștrengar de copil (această vîrstă n-are milă) / Întinde praștia și dintr-o lovitură aproape că ucide / nefericita zburătoare" [36] (La Fontaine, *Cei doi porumbei*); „Les exclamations coutumières: («Celle-là, vous ne pouvez pas la renier ...») jetaient la jeune femme dans des sentiments extrêmes qu'elle ne savait pas toujours dissimuler" [37] (François Mauriac, *Thérèse Desqueyroux*, 1970); „Ce fut le temps, sous de clairs ciels, / (Vous en souve-

[33] *Apud:* Pierre Fontanier, *op. cit.*, pp. 253, 474
[34] Blaise Pascal, *op. cit.*, p. 151
[35] Mihai Ursachi, *Diotima*, Editura Junimea, Iași, 1975, p. 10
[36] *Apud:* Pierre Fontanier, *op. cit.*, pp. 349, 497
[37] François Mauriac, *Thérèse Desqueyroux*, Éditions Bernard Grasset, Paris, 1970, p. 151

Scanned with OKEN Scanner

nez-vous, Madame ?). / Des baisers superficiels / Et des sentiments à fleur d'âme" [38] (Paul Verlaine, *Fêtes Galantes*, 1961).

VIII. 2. 12. TMEZA. Autorii *Retoricii generale* consideră că cea mai specifică figură de inserție este *tmeza*. Această metataxă vizează *„toate situațiile în care două morfeme sau sintagme, pe care uzajul lor gramatical le leagă strîns, sînt separate prin intercalarea altor elemente"* [39]. Este ceea ce se poate urmări în versurile reproduse din *Balada* lui Alfred du Musset, respectiv din replica socratică pe care o extragem din dialogul platonician *Gorgias:*

„C'était, dans la nuit brune, / Sur le clocher jauni, / La lune / Comme un point sur un i" [40] (Alfred du Musset, *Ballade à la Lune*): „Eu cred, împreună cu tine și cu ceilalți oameni, că a comite nedreptatea este mai rău decît a fi victima nedreptății" [41] (Platon, *Opere*, vol. I).

Figurile de construcție vizează ordinea psihologică a propozițiilor și frazelor în discursul țintind spre adeziunea receptorului.

După Gheorghe Mihai, orice figură retorică trebuie să respecte cinci reguli importante, pentru a constitui un sprijin real în argumentare [42]: (1) *să fie eficientă în procesul de influențare a auditoriului;* nerespectarea acestei reguli duce la transformarea figurii retorice în figură de stil; (2) *să contribuie la cunoașterea adevărului și la recunoașterea acestuia de către publicul destinatar;* încălcarea acestei reguli duce la mascarea sau deformarea adevărului, la scăderea forței argumentative și la depotențarea valorii acestuia, în măsura în care publicul este provocat emoțional, dar lipsit de informație; (3) *să servească mișcării de la obișnuit la neobișnuit și apoi la întoarcerea la un obișnuit de rang superior,* întoarcere produsă de argumentul care o controlează, *pentru a avea o utilizare argumentativă;* încălcarea acestei reguli duce la subordonarea raționalității în raport cu factorul emotiv sau afectiv; (4) *să nu producă, în orice situație, același efect retoric*; nesocotirea acestei reguli generează rigiditatea, dogmatismul, formalismul, adică anularea efectului definitoriu al unei figuri retorice, care este promovarea ineditului prin abaterea de la normă; (5) *să aibă disponibilități de reflexie rezonabile, pentru a mijloci comunicarea retorică;* abaterea de la această regulă conduce la ruptura de public.

---

[38] Paul Verlaine, *En patinant*, în: *Fêtes Galantes*, Éditions Messin, Paris, 1961, p. 150
[39] Grupul μ, *op. cit*, p. 120
[40] Alfred du Musset, *Ballade à la Lune*, în: *Poésies*, Editions Baudelaire, Paris, p. 108
[41] Platon, *Opere*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 327
[42] Gheorghe Mihai, *Retorica tradițională și retorici moderne*, 1998, pp. 326 - 327

Scanned with OKEN Scanner

VIII. 3. ARGUMENTAREA ŞI EFECTELE DE LIMBAJ

Un discurs argumentativ este ansamblul strategiilor unui locutor ce se adresează unui auditoriu, în scopul modificării gîndirii acestuia despre o situaţie, sau un eveniment, în scopul modificării comportamentului auditoriului. Discursul argumentat logic – ştiinţific, sau cotidian – participă, mai mult sau mai puţin, la tradiţia retorică; acest tip de discurs impune interpretarea receptorului. Forţa argumentelor, eficienţa argumentării şi strategiile argumentative fac din argumentare o modalitate de utilizare intenţională persuasivă a discursului.

Georges Vignaux, în volumul *L'Argumentation,* face distincţia dintre *demonstraţie* şi *argumentare*, pe considerentul că: *demonstraţia* relevă valoarea de adevăr a enunţurilor, iar *argumentarea* urmăreşte influenţarea unei decizii, determinarea unor atitudini. *„Se va admite, totuşi [*clamează, cum altfel decît retoric, autorul elveţian ?!?*], că există o întreagă serie de forme argumentative, cuprinse între demonstraţia ştiinţifică şi discursul vînzătorului sau al avocatului. O tipologie a acestor forme este posibilă cu condiţia de a se distinge între natura raţionamentului folosit şi finalitatea unei argumentări"* [43].

Printr-un proces de argumentare, locutorul respinge o teză şi propune o alta, pe care o dezvoltă şi o susţine. În circuitul argumentativ, ordinea ***TEZĂ REFUZATĂ – PROCES DE ARGUMENTARE – TEZĂ PROPUSĂ*** poate fi inversată, sau unul din aceste momente poate fi implicit. Oricum, analiza unui text argumentativ presupune identificarea diferitelor argumente, la fel cum presupune identificarea mărcilor de enunţare şi de organizare, precum şi a mărcilor lexicale, urmate, apoi, de relevarea reţelelor formate de aceste mărci.

În *Traité de l'argumentation,* Chaïm Perelman şi Lucie Olbrechts - Tyteca susţin că, în condiţiile în care argumentarea este, esenţialmente, o adaptare la auditoriu, ordinea argumentelor unui discurs persuasiv ar trebui să ţină seama de toţi factorii susceptibili a favoriza receptarea de către auditori şi interlocutori [44]. După autorii belgieni, sînt de urmărit 3 niveluri de persuadare: (1) nivelul *situaţiei argumentative;* (2) nivelul *condiţionării auditoriului,* la care sînt vizate modificările de atitudine ce decurg din discurs; (3) nivelul *reacţiilor stîrnite în rîndul auditoriului,* la care acesta receptează o

---

[43] Georges Vigneaux, *L'argumentation*, 1976, p. 27

[44] Chaïm Perelman & Lucie Olbrechts - Tyteca, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation,* Presses Universitaires de France, Paris, 1958, p. 651

Scanned with OKEN Scanner

anumită ordine în discurs. La nivelul construcției discursive, intervin o serie de reguli și de operații care țin de domeniul sintactic. Georges Vignaux identifică la acest nivel, operații *de ordine*, operații *logice* și operații *argumentative* [45].

VIII. 3. 1. OPERAȚII DE ORDINE. După cum susține Georges Vignaux, în procesul argumentării, există o ordine *a propozițiilor*, dar și o ordine *sintactică*, ce va exprima raporturi între succesiuni, locuri și poziții ale elementelor în frază. Considerăm că, pentru a evidenția succesiunile de relații care compun textul, precum și ce tip de ordine se aplică, este indicat să apelăm la ***EMFAZĂ***, ca modalitate de reliefare („*mise en vedette*") a unui cuvînt, a unei sintagme, a unei idei, pentru a i se amplifica valoarea sau pentru a atrage, în mod special, atenția auditoriului asupra mesajului.

În gramatica transformațională, emfaza desemnează un accent special pe care-l poate primi un constituent al frazei; de aceea, ea este numită ***FOCALIZARE***. Constituentul frazei, argumentul verbului sau circumstanțialul devin centrul maxim de intonare a frazei.

În primul exemplu, oferim, o secvență din declarația unui om politic, Charles de Gaulle, în care se evidențiază transcodajul direct al pronumelui personal, forma accentuată, anticipînd subiectul. În cel de-al doilea exemplu (microtextul unui scriitor clasic !), emfaza este obținută prin predicare, operație prin care se pun în evidență argumentele sau circumstanțele verbului, printr-o transformare bazată pe contragerea grupului nominal. Cel de-al treilea exemplu (o secvență eminesciană !) ține de situații în care grupul nominal, exprimat printr-un substantiv propriu, poate fi consolidat de un pronume de întărire. Cu șarja exemplelor improvizate, în fine, semnalăm, drept mijloace de realizare a emfazei, *izolatorii emfatici* („cît despre", „din partea mea", „în ce mă privește", „în materie de" etc.):

„*Moi*, Général de Gaulle, actuellement à Londres ..." [46] (Charles de Gaulle, *Discours et Message. Pour l' Effort*, 1970); „*C'est toi* que veut pour chef leur généreuse bande" [47] (Corneille, *Le Cid*); „*Mircea însuși* mînă-n luptă vijelia-ngrozitoare ..." [48] (Eminescu, *Scrisoarea III*); „Cît despre mine, am proiecte foarte mari, legate de extinderea afacerii inițiate anul trecut, în construcții de locuințe"; „În ceea ce te privește, consider că nu mai este nimic de făcut cu cei care refuză să se integreze în actualul curs al dezvoltării României".

---

[45] Chaïm Perelman & Lucie Olbrechts - Tyteca, *op. cit.*, pp. 96 - 101
[46] Charles de Gaulle, *Discours et Message. Pour l' Effort. (Août 1962 - Décembre 1965)*. Librairie Plon, Paris, 1970, p. 123
[47] Pierre Corneille, *op. cit.*, p. 97
[48] Mihai Eminescu, *Pagini alese*, 1996, p. 147

Scanned with OKEN Scanner

VIII. 3. 2. ***OPERAŢIILE LOGICE*** corespund mecanismelor fundamentale ale raţionamentului: analogia, disjuncţia (inclusivă), opoziţia (exclusivă), implicaţia, echivalenţa etc. După Georges Vigneaux, acestea leagă *„agenţii de procese şi situaţii care-i privesc, eventual opunîndu-i sau situîndu-i în raport cu alţi agenţi, cu alte procese şi alte situaţii, după proceduri comparative, analoage, demonstrative"* [49] etc. Ele contribuie la construcţia discursivă, vizînd, în ultimă instanţă, persuadarea auditoriului.

VIII. 3. 2.1. Pentru a exprima *analogia* (s-o asimilăm relaţiei verifuncţionale *„A & B"*, ce stipulează omologarea, ca atare, a faptelor corelate), se recurge: la *conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale* (*„şi"*, *„de asemenea"*, *„adică"*, *„de exemplu"* etc.); la *conjuncţii de subordonare* (*„ca"*, *„cu cît ... cu atît mai puţin / mai mult"*, *„ca şi"* etc.); la *verbe* (*„se apropie [de]"*,*„ evocă"*, *„aminteşte"*, *„pare"* etc.) etc., precum se poate urmări şi în exemplele de mai jos:

„Imaginea fumătorului s-a degradat ***ŞI*** *cea a nefumătorului s-a valorizat"; „Românii sînt europeni;* ***DE ASEMENEA****, bulgarii"; „Are 18 ani,* ***ADICĂ*** *este major"; „Teleromanele au mare audienţă la public,* ***DE EXEMPLU*** *producţia nord-americană «Dragoste şi Putere»"; „Municipiile sînt aglomerări de mai multe zeci de mii de locuitori,* ***CA*** *Bacăul, Romanul, Suceava, Brăila şi altele"; „****CU CÎT*** *aduni mai multă bogăţie,* ***CU ATÎT*** *ai mai multe griji"; „România este o ţară dunăreană,* ***CA ŞI*** *Serbia"; „Vernilul* ***SE APROPIE*** *de culoarea oului de raţă"; „Întîmplările din Balcani* ***EVOCĂ*** *pagini pe care le credeam uitate"; „Confruntările din Kosovo* ***AMINTESC*** *de evenimente sîngeroase petrecute la sfîrşitul secolului al XVIII - lea şi începutul secolului al XIX - lea";* „Dorinţele graţioasei mele prietene, domnişoara Mary Popescu, sînt pentru mine porunci, la care mă supun, ***CU ATÎT*** mai bucuros, ***CU CÎT*** văd că prietena mea nu abuzează niciodată de influenţa nemărginită ce ştie bine că exercită asupră-mi" [50] (I. L. Caragiale, *Momente şi schiţe*, 1960); „Thérèse marchait entre les deux hommes qu'elle dominait du front et qui de nouveau discutaient ***COMME SI*** elle n'eût pas été présente" [51] (F. Mauriac, *Thérèse Desqueyroux*, 1970); „Il estime Rodrigue ***AUTANT QUE*** vous l'aimez" [52] (P. Corneille, *Le Cid*, 1970) etc.

VIII. 3. 2.2. Disjuncţia comprehensivă (transfigurată prin disjuncţia logică inclusivă: *„A ∨ B"*, dar şi prin opusul acesteia, rejecţia: *„A ↓ B"*, respectiv prin incompatibilitatea – a se înţelege contrarietatea – logică: *„A ↑ B"* şi aşa mai departe) se evidenţiază: prin *conjuncţii* şi prin *adverbe de coordonare* (*„dar"*, *„totuşi"*,

---

[49] Georges Vignaux, *op. cit*, p. 97
[50] Ion Luca Caragiale, *Lanţul slăbiciunilor*, în: *Momente şi schiţe*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1960, p. 177
[51] François Mauriac, *op. cit.*, p. 9
[52] Pierre Corneille, *Le Cid*, 1970, p. 33

Scanned with OKEN Scanner

„... sau ...", „nici", „ nici ... nici ...", „... ori ..."); prin *conjuncții de subordonare* (*„numai că"* etc.); prin *verbe sau locuțiuni verbale* [53] (*„exclude", „diferă", „nu este compatibil cu"* etc.). Iată-le în cîteva exemple de construcții frastice: *„în schimb", „dimpotrivă".*

„Rechinul este un pește, **DAR** *nu poate fi prins cu undița"; „România are granițe la Dunăre;* **TOTUȘI,** *ea nu este o țară balcanică"; „Un om este darnic,* **SAU** *este econom"; „România nu este țară balcanică;* **NICI** *Ucraina"; „***NICI** *albanezii nu pot fi izgoniți din Kosovo,* **NICI** *sîrbii nu pot fi forțați să abdice de la principiul suveranității"; „Recolta eșuează cînd persistă frigul,* **ORI** *cînd nu plouă"; „Sînt multe cărți în librării,* **NUMAI CĂ** *nu-și pot permite prea mulți să le cumpere"; „Faptul că sîntem vecini cu Iugoslavia,* **EXCLUDE** *participarea noastră la o eventuală intervenție terestră"; „Intervenția pe care a inițiat-o comunitatea internațională la sudul Dunării* **DIFERĂ** *de războiul pe care ea l-a purtat împotriva Irakului"; „A fi membru într-un bloc militar* **NU ESTE COMPATIBIL CU** *a-ți ataca vecinii";* „Elle ne se leva pas ce jour-là, **NI** ne fit sa toilette" [54] (François Mauriac, *Thérèse Desqueyroux,* 1970); „Nu știu cum s-a făcut că, **ORI** chersinul a crăpat, **ORI** cumătrul a strănutat" [55] (Ion Creangă, *Capra cu trei iezi,* 1997) etc.

VIII. 3.2.3. Pentru *opoziția exclusivă* (reflectată, la tensiunea maximală, în contradicția logică *„A ∨∨ B"*), sînt folosite: *conjuncții și adverbe de coordonare* (*„sau ..., sau"; „fie ..., fie"; „ori ..., ori"* etc.); *conjuncții și locuțiuni de subordonare* (*„în timp ce", „în loc ca"* etc.); *verbe* (*„se opune [la]", „contrazice", „interzice"* etc.). Astfel se întîmplă în exemplele de mai jos:

*„***FIE CĂ** *mă simt prea obosit,* **FIE CĂ** *sînt prea ocupat, nu mai apuc să mă plimb"; „***SAU** *este frig,* **SAU** *este călduț"; „***ORI** *deslușești interesul național și te zbați pentru împlinirea lui,* **ORI** *îi lași pe alții să se ocupe de politică"; „Parlamentarii cu simțul răspunderii se preocupă de revitalizarea industriei românești,* **ÎN TIMP CE** *unii politicieni fără scrupule își promovează propriile interese"; „Anumite forțe politice susțin continuarea bombardamentelor,* **ÎN LOC SĂ** *ajute la depășirea dezastrului creat"; „Cine este de bună credință* **SE OPUNE LA** *orice acțiune destabilizatoare"; „Susținerea forțelor dizidente* **CONTRAZICE** *intențiile declarate cu privire la păstrarea neutralității"; „Relația de bună vecinătate* **INTERZICE** *coalizarea cu dușmanul uneia din părți"; „Si Anne chante à ravir,* **EN REVANCHE,** *sa soeur n'a pas l'oreille musicale"; „Pînă acum toți rîdeau de Prepeleac,* **DAR** *acum a ajuns să rîdă el și de dracul"* [56] (Ion Creangă, *Dănilă Prepeleac,* 1997); *„***DEȘI** *vorbești pe înțeles, / Eu nu te pot pricepe"* [57] (Mihai Eminescu, *Luceafărul*);

---

[53] Un sistem al tuturor relațiilor logice și considerații privitoare la interfața limbajului logic respectiv cu sincategoremele din limbile comprehensive oferă Petru Ioan, în *Orizonturi logice,* Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, secțiunea I („Logică și limbaj")

[54] François Mauriac, *op. cit.,* p. 151

[55] Ion Creangă, *Povești, Povestiri, Amintiri,* Editura Regis, București, 1997, p. 16

[56] Ion Creangă, *op. cit.,* p. 35

[57] Mihai Eminescu, *op. cit.,* p. 11

Scanned with OKEN Scanner

„*J'ai eu l'impression que Raymond savait où il allait, MAIS c'était sans doute faux*" [58] (Albert Camus, *L'étranger*, 1957) etc.

VIII. 3.2.4. Relaţia *cauzală* (respectiv reflexul ei logic, replicaţia, sau implicaţia inversă: „*A* ← *B*") este sugerată sau făţiş etalată: prin *conjuncţii şi adverbe de coordonare* („*dacă*", „*acolo unde*", „*căci*", „*datorită faptului că*", „*numai dacă*" etc.); prin *conjuncţii şi locuţiuni de subordonare* („*pentru că*", „*dat fiind faptul că*", „*din moment ce*", „*din cauza*" etc.); prin *verbe* („*rezultă [din]*", „*decurge [că]*", „*depinde [de]*", „*reiese [din]*" etc.), aşa cum se poate urmări în construcţiile pe care le reproducem:

„*Ai parte, DACĂ ai carte*", „*Este prosperitate ACOLO UNDE se munceşte foarte mult*", „*Este lumină, CĂCI este ziuă*"; „*Copacii au fost tăiaţi în chip nemilos, DATORITĂ FAPTULUI CĂ se vinde mai uşor cheresteaua decît alte produse*"; „*Poţi pleca în ţările Uniunii Europene NUMAI DACĂ primeşti o invitaţie*"; „*S-a recurs la diplomaţie, PENTRU CĂ bombardamentele nu au putut soluţiona conflictul interetnic din Slavia de Sud*"; „*Au renunţat la contractul cu struguri, DAT FIIND FAPTUL CĂ bruma a compromis recolta din acest an*"; „*Nu-ţi iubeşti ţara, DIN MOMENT CE ai refuzat să o serveşti*"; „*Mediile de afaceri internaţionale sînt neliniştite DIN CAUZA crizei politice mondiale*"; „*Patriotismul şi celelalte sentimente nobile REZULTĂ DIN fapte, nu doar din vorbe*"; „*Cum armele n-au adus pacea scontată, DECURGE CĂ tratativele şi mijloacele politice în genere sînt cele care vor pune capăt conflictelor din zona Balcanilor*"; „*Ce notă vei obţine la examen DEPINDE DE cît ai învăţat şi ai reuşit să înţelegi*"; „*Exasperarea manifestată de către cetăţeni REIESE DIN frecvenţa acţiunilor de stradă, vizînd revendicări cu caracter economic*"; „*ÎNTRUCÎT* n-aţi respectat dispoziţiile legale, veţi fi amendat"; „*DACĂ* mă vede că-s văduvă sărmană, şi c-o casă de copii, mai trebuie să-şi bată joc de casa mea ?" [59] (I. Creangă, *Poveşti, Povestiri, Amintiri*, 1997); „Elle s'y installait dès juillet, sous la garde d'une soeur aînée de son père, tante Clara, vieille fille sourde qui aimait aussi cette solitude *PARCE QU*'elle n'y voyait pas, disait-elle, les lèvres des autres remuer" [60] (F. Mauriac, *Thérèse Desqueyroux*, 1970).

VIII. 3.2.5. La exprimarea *consecuţiei*, sau a *consecinţei* (ceea ce corespunde implicaţiei logice: „*A* → *B*", respectiv coimplicaţiei: „*A* ↔ *B*"), ne stau la dispoziţie: *conjuncţii şi adverbe de coordonare* („*deci*", „*în consecinţă*", „*de aceea*", „*ca atare*" etc.); *conjuncţiile de subordonare* („*în aşa fel încît*", „*de aşa manieră că*", „*pentru ca să*" etc.); *verbe* („*implică*", „*antrenează*", „*provoacă*", „*produce*", „*duce la*" etc.). De exemplu:

„Românii sînt europeni, iar ardelenii sînt români, *DECI* ardelenii sînt europeni"; „Dacă este ziuă, atunci este şi lumină; acum nu este lumină, *ÎN CONSECINŢĂ*

---

[58] Albert Camus, *L'étranger*, Gallimard, Paris, 1957, p. 89
[59] Ion Creangă, *Capra cu trei iezi*, în: *op. cit.*, p. 18
[60] François Mauriac, *op. cit.*, p. 30

Scanned with OKEN Scanner

nu este ziuă"; „Cei din afara Europei nu cunosc prea bine realitățile Balcanilor, *DE ACEEA* n-ar trebui să se implice fără a-i consulta pe cunoscătorii situației"; „A plouat, *CA ATARE* întrerupem irigațiile"; „Românii s-au născut creștini, *ÎN AȘA FEL ÎNCÎT* nu au nevoie a fi evanghelizați"; „A condus autobuzul *DE O AȘA MANIERĂ, CĂ* accidentul a fost inevitabil"; „A economisit timp de mai mulți ani, *PENTRU CA SĂ* cumpere o casă"; „Faptul că românii sînt creștini *IMPLICĂ* faptul că unii creștini sînt români"; „Ploile năprasnice și întîrzierea refacerii digurilor *ANTRENEAZĂ* iminenta revărsare a apelor"; „Complexul de superioritate *PROVOACĂ* atitudini de genul celei relatate"; „Ocolirea problemelor urgente *PRODUCE* creșterea nemulțumirii cetățenilor"; „Seceta *DUCE LA* compromiterea recoltelor"; „Au de patrie, virtute nu vorbește liberalul, / *DE* ai crede că viața-i e curată ca cristalul" [61] (M. Eminescu, *Scrisoarea III*); „Este un medicament care *PROVOACĂ* adesea alergii"; „Măsurile luate de guvern au suscitat vii reacții"; „Le conférencier introduisait de *TELLES* digressions dans son exposé *QUE* l'auditoire le suivait difficilement".

Cînd contextul este explicit, punctuația poate marca existența unei legături logice. Astfel, semnul de punctuație „:" introduce o enumerare, o explicație, dobîndind valoarea unei conjuncții de coordonare. Semnul de punctuație „;" marchează sfîrșitul unei fraze mai puțin abrupt decît punctul.

VIII. 3. 3. OPERAȚII ARGUMENTATIVE. Acest tip de operații sînt aplicabile la nivelul modurilor de enunțare și al formelor de predicație. Predicația intervine în același timp cu enunțarea; ea este concomitentă cu compunerea sintactico-semantică de către subiect a ceea ce el vrea să enunțe. *„Problema nu mai este, la acest nivel, aceea a ordinii limbaj-gîndire sau gîndire-limbaj, ci, mai curînd, ea ține de ceea ce poate interveni într-o compoziție oratorică, cum este discursul, în care cel ce operează lasă mărci, mărci ce sînt întotdeauna operații directe pentru cititor sau auditor"* [62].

Georges Vignaux propune următoarea schemă, de la care se poate porni la analizarea a trei tipuri de mărci (indici): lexicale, de

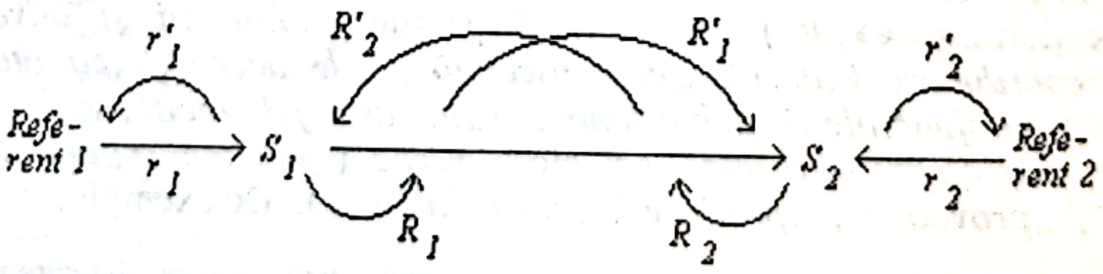

17. Schema mărcilor (sau a indicilor) din formațiile discursive (după Georges Vigneaux)

[61] Mihai Eminescu, *op. cit.*, p. 150
[62] Georges Vignaux, *op. cit.*, p. 98

Scanned with OKEN Scanner

organizare şi de enunţare [63] (pentru „S_1" = subiect enunţiator; „S_2" = = auditorul; „D" = discurs asupra celuilalt (articulaţie lineară); „r_1", „r_2" = relaţii de schimb sub formă de împrumuturi; r_1, r_2 = relaţii de reconstrucţii ale referentului; „R_1", „R_2" = relaţii de compunere sau de operare asupra limbajului; R_1, R_2 = relaţii de compunere sau de operare asupra discursului şi de operare cu scop persuasiv):

Mărcile funcţionează simultan în discurs: (1) ***MĂRCILE ENUNŢĂRII*** sînt indicii care informează despre poziţia enunţiatorului în raport cu enunţul său; (2) ***MĂRCILE DE ORGANIZARE*** sînt conectori gramaticali, termeni cu valoare semantică echivalentă, fraze sau expresii ce evidenţiază articulaţiile raţionamentului („*dar*", „*nici*", „*aproape*", „*puţin*", „*dacă*", „*chiar*", „*pentru că*", „*de altfel*", „*totodată*" etc.); (3) ***MĂRCILE LEXICALE*** evidenţiază, într-un text argumentativ, opoziţia dintre teza respinsă şi teza propusă, prin două cîmpuri lexicale opuse ce coexistă în cadrul textului.

În *Les mots du discours* [64], Oswald Ducrot subliniază faptul că „*valoarea semantică a unei fraze argumentative conţine un ansamblu de instrucţiuni ce relevă strategia ce trebuie urmată pentru a decoda enunţurile*" [65]. Pentru a ilustra convergenţa diferitelor tipuri de mărci, să urmărim textul argumentativ din *Itinerariul spiritual* al lui Mircea Eliade:

> „Se va spune: o generaţie, atît timp cît nu se încheie, e o fluidă continuitate, palpitînd de viaţă şi, deci, de contradicţii. A încerca să o surprinzi în linii, a o izola, a o fixa în caractere – e, cel puţin, neştiinţific. Sufletul unei generaţii e greu de reconstituit chiar cu ajutorul timpului, al istoriei. Pentru că o generaţie – şi înţeleg, firește, elita – nu se singularizează decît cuprinsă fiind de o criză cu proporţii catastrofale. Cum a fost, de pildă, războiul. Generaţiile care suferă crize minore – o filosofie, o religie, o doctrină politică, o experienţă artistică – îşi păstrează extrema mobilitate. În acelaşi timp se întîlnesc reacţiuni, curente paralele sau subterane, întreceri, anticipaţii. / Şi cu toate acestea, orice generaţie îşi are propriile sale necesităţi, torturi, ambiţii. Elemente ce alcătuiesc un organism. Trebuie să alcătuiască un organism – chiar cu durerea de a înfrîna unele porniri, de a extirpa altele. Contradicţiile sînt fecunde, sînt indispensabile, sînt fatale. Aceasta – atît timp cît rămîn experienţe individuale. Contradicţiile sînt cărări ce duc la recunoaşterea, la integrarea în viaţa şi conştiinţa generaţiei. Nu pot, însă, în nici un caz, alcătui un îndreptar al miilor de suflete ce-şi caută luminiţa gravitînd fatal, pe aceeaşi orbită. / Izbutim aşadar – dacă încercăm – să găsim configuraţia fiecărei generaţii, zona nevralgică a conştiinţei colective, imperativul şi mijloacele sale de creaţie. Nu trebuie să ne temem de confuzii, de exagerări. Metoda e sigură, şi multe creiere contemporane au experimentat-o cu neaşteptate rezultate. Iar – pentru că în paginile de faţă

[63] Georges Vignaux, *op. cit.*, p. 99
[64] Oswald Ducrot, *Les mots du discours*. Les Editions de Minuit, Paris, 1980
[65] *Ibidem*., p. 15

Scanned with OKEN Scanner

ne interesează numai generația care se ridică – o ultimă observație pentru acest caz special. / Avem noi, oare, dreptul de a ne obiectiva, de a ne analiza, de a elabora concluzii asupra vieții noastre lăuntrice – o putem? / Răspunsul trebuie să cadă hotărît și vertical: Numai NOI avem acest drept, și numai NOI vom izbuti să ajungem la rezultate concrete și fecunde. Ce pot ști ceilalți despre sufletele noastre, despre durerile și nădejdea noastră? Cum vom putea rămîne inconștienți asupra posibilităților noastre, lăsîndu-ne tîrîți de viață, creînd în voia soartei, fără să știm unul de altul, fără să ne căutăm, fără să ne înțelegem, fără să ne strîngem rîndurile? Datoria noastră, a celor mai tineri, e de a ne trudi să pătrundem cît mai adînc în suflete. Astfel vom afla sămînța rodnică a noastră. Din neliniștea, și dorurile, și preocupările noastre – vom cunoaște valorile reprezentative pe care noi sîntem datori să le apărăm și să le impunem. Anticiparea nu e, deci, nici primejdioasă, nici prezumțioasă. Ea ne va preciza intuițiile. Și ne va sili să cultivăm, să dezvoltăm, să promovăm în conștiințe germenii fecunzi și specifici. Ne va hotărî să fim noi înșine. Ne va lumina. Și vom lupta să ne dovedim așa cum știm că trebuie să ajungem. «Conștiința unei generații» e o abstracție. Dar ea va trăi în fiecare dintre noi. Va fi o forță vie, concretă, grea de roade. Primăvara – e o abstracție, un concept. Dar noi putem actualiza primăvara, o putem experimenta, ne îmbătăm în fluidul ei, o trăim, o simțim reală și forte. Conceptul «primăvara» poate fi prezent oricînd în conștiință. Primăvara reală – numai un pătrar de an. Dar într-un suflet cu resurse de entuziasm – primăvara poate fi actualizată, rătăcită, sorbită chiar în miez de iarnă" [66] (Mircea Eliade, *Profetism românesc*, vol. I, 1990).

De la prima lectură a fragmentului reprodus, vom descoperi două cîmpuri lexicale dominante: (1) ***CÎMPUL LEXICAL CARE REFLECTĂ REALITATEA SENSIBILĂ***, unde avem acces prin trăire, prin experiență, exteriorizare în comportament (*„palpitînd de viață"*, *„războiul"*, *„mijloacele sale de creație"*, *„rezultate concrete și fecunde"*, *„forță vie, concretă, grea de roade"*, *„primăvara reală"*, *„lumină, viață, energie"*, *„forță organizatoare"*, *„simpatie"* etc.); (2) ***CÎMPUL LEXICAL CARE REFLECTĂ OPERAȚIILE GÎNDIRII***, abstractul, conceptualul (*„surprinzi în linii"*, *„a o fixa în caractere"*, *„sufletul unei generații"*, *„o filosofie, o religie, o doctrină politică"*, *„îndreptar al miilor de suflete"*, *„conștiinței colective"*, *„suflete"*, *„valorile reprezentative"*, *„anticiparea"*, *„conștiința unei generații"* etc.).

În prima parte a textului reprodus, mărcile de enunțare pot fi identificate prin folosirea timpului prezent, care indică implicarea efectivă a enunțiatorului: *„înțeleg"*, *„izbutim"*, *„încercăm"*, *„ne interesează"* etc. În partea a doua a fragmentului de mai sus, timpul viitor indică angajarea enunțiatorului pentru acțiuni care vor urma: *„vom lupta"*, *„vom putea rămîne"*, *„vom afla"*, *„va preciza"*;

[66] Mircea Eliade, *Itinerariu spiritual*, în: *Profetism românesc I*, Editura „Roza Vînturilor", București, 1990, pp. 19 - 20

Scanned with OKEN Scanner

acest timp este dublat de modul conjunctiv cu valoare de imperativ: *„să cultivăm, să dezvoltăm, să promovăm"*, *„să fim"* etc. Putem remarca, de asemenea, ca mărci ale enunțării: locuțiunile adverbiale *„atît timp cît"*, *„în același timp"*, *„cît mai adînc"*; adverbele *„hotărît"*, *„vertical"*, cît și toate restricțiile și negațiile (*„nu"*, *„fără"*, *„în nici un caz"* etc.).

Conectorii gramaticali (și logici !) conferă textului calitatea unei argumentări fundamentate. *„Ea ne va preciza intuițiile. Și ne va sili să cultivăm ..."* (analogie); *„Primăvara e o abstracție, un concept. Dar noi vom putea actualiza primăvara ..."* (opoziție); *„Anticiparea nu e, deci, nici primejdioasă, nici prezumțioasă"* (consecință și disjuncție); *„Sufletul unei generații e greu de reconstituit chiar cu ajutorul timpului, al istoriei. Pentru că o generație [...] nu se singularizează ...,,* (cauzare) și așa mai departe.

Împărțirea în paragrafe (analiză de primă instanță a „corpului lingvistic" !) este, de asemenea, un mijloc de a evidenția structura logică a unui text.

Interogațiile din text, plasate de autor înaintea susținerii tezei propuse, au menirea de a stîrni în receptor (cititor) stări de incitare intelectuală și afectivă, acesta ajungînd, astfel, la problematizare, neliniște spirituală și rațională.

Jean - Blaise Grize, în articolul *Pour aborder l'étude des structures du discours quotidien*, analizează, din perspectiva logicii „naturale", discursul cotidian, care se adresează unui anume interlocutor, este ancorat într-o situație concretă, este un discurs de acțiune și nu vizează decît o validitate „locală" [67]. Interlocutorii (partenerii de dialog) au un trecut, un prezent și un viitor; lucrurile despre care ei vorbesc pot fi amplasate în timp: înainte, acum, după. Discursul cotidian nu se desfășoară, în întregime, în prezent; manipularea timpurilor poate căpăta chiar o valoare argumentativă.

VIII. 4. VAGUL ȘI AMFIBOLOGIA

În cadrul discursului, utilizarea abuzivă a resurselor limbajului are drept scop manipularea auditoriului, în sensul creării unei tensiuni afective care să blocheze demersul logic natural al raționamentelor; astfel, concluzii care au aparența adevărului ajung repere de acțiune, de atitudini și comportament, convenabile locutorului. Sînt persoane, gru-

[67] Jean - Blaise Grize, *Pour aborder l'étude des structures du discours quotidien*, în „Langue française", nr. 50, Larousse, 1981, p. 8

puri, instituții, organizații, alianțe, structuri care urmăresc manipularea și influențarea publicului în vederea atingerii propriilor interese.

Una dintre metodele persuasiunii necinstite este folosirea ***SOFISMELOR DE LIMBAJ;*** acestea au ca fundament multiplicitatea de sens ce caracterizează cuvintele, expresiile sau frazele unei limbi. Cele mai importante tipuri de sofisme de limbaj sînt: *echivocația, amfibolia, accentul, diviziunea* și *compoziția.*

VIII. 4. 1. ***ECHIVOCAȚIA*** este sofismul construit prin utilizarea premeditată a unui termen ambiguu (a se înțelege: a unui termen în situații de omonimie !), cu rol major într-un argument. Un astfel de sofism este și raționamentul de mai jos, în care sintagma „oameni puternici" este utilizată, în prima premisă, cu sensul de *„oameni redutabili, perseverenți, remarcabili, energici"*, iar în a doua premisă, cu înțelesul de *„robuști, vînjoși, voinici"*. Dacă acceptăm această dublă interpretare a termenului mediu, concluzia nu se poate întemeia pe ambele premise, întrucît ne întîlnim cu *silogismul în patru termeni* (eroarea fiind consemnată exact sub această titulatură: *quaternio terminorum* – împătrirea termenilor).

> În fruntea unei țări trebuie să fie oameni puternici. / Halterofilii sînt oameni puternici. / Deci, halterofilii trebuie să fie în fruntea unei țări.

VIII. 4. 2. ***AMFIBOLIA*** este o expresie ambiguă la nivelul sintagmatic, adică o enunțare (sau o construcție frastică) plurivocă, fie datorită echivocității termenilor constituenți, fie din cauza ignorării, sau a meșteșugitei utilizări a semnelor de punctuație:

> *„Confecționăm haine cu pielea clientului"* (este vorba de hainele confecționate ***CU PIELEA ADUSĂ DE CLIENȚI***, sau de hainele confecționate ***DIN PIELEA CLIENȚILOR*** ?!?); *„Nu vei învinge !"* (acest răspuns uracular poate însemna: *„NU, vei învinge !"*, sau *„Nu VEI ÎNVINGE ?"*): *„A pus broasca la ușă"* (în sensul că *„Cineva A MONTAT BROASCA LA UȘĂ„*, sau că *„Cineva A DEPUS O BROASCĂ – rîioasă sau nu – LA UȘA CUIVA"*)

VIII. 4. 3. ***ACCENTUL*** este sofismul care se produce, cel mai frecvent, în situațiile de citare (sau evocare) a afirmațiilor cuiva, în afara contextului în care ele au fost susținute. Propunem, spre exemplificare, sesizarea înțelesului unui fragment desprins din context, din volumul *Tehnici de manipulare*, de Bogdan Ficeac:

> „Doctrina și întregul păienjeniș de legi și regulamente ale sistemelor totalitare au în vedere crearea unui sistem de gîndire prin care individul însuși să selecteze și să interpreteze informațiile" (Bogdan Ficeac, *Tehnici de manipulare*, 1996).

Scanned with OKEN Scanner

Ruptă de context, afirmaţia sociologului amintit pare aberantă: cum este posibil ca o doctrină birocratică şi totalitară să creeze un mediu de dezvoltare plenară a individului ? Dar, să repunem în contextul real această afirmaţie şi, astfel, ea îşi va căpăta adevăratul sens, adică înţelesul rezonabil:

„Doctrina şi întregul păienjeniş de legi şi regulamente ale sistemelor totalitare nu se axează doar pe filtrarea informaţiilor culese de individ din exterior, ci, mai ales, au în vedere crearea unui sistem de gîndire prin care individul însuşi să selecteze şi să interpreteze informaţiile în sensul dorit de lideri" [68].

VIII. 4. 4. ***DIVIZIUNEA*** (sau ***DESPĂRŢIREA***) este sofismul datorat împrejurării că un termen apare într-una din premisele silogismului ca fiind colectiv, iar în concluzia raţionamentului respectiv el este utilizat ca termen diviziv, aşa cum se poate urmări în exemplul:

„În urma sondajului, partidul X este în topul preferinţelor electoratului, cu 55%. / Ion Ion din Găiceana este membru al acestui partid. / Deci, Ion Ion este în topul preferinţelor cu 55 %".

VIII. 4.5. ***COMPOZIŢIA*** este inversul sofismului diviziunii: termenul care apare ca fiind *diviziv* într-o premisă a silogismului, devine *colectiv* în concluzia aceluiaşi raţionament (pe care-l viciază într-un mod inacceptabil !), aşa cum rezultă din secvenţa ilustrativă:

„*Ion Popescu este demagog. / Ion Popescu este* [UN] *om politic* [în sensul că este UNUL DINTRE OAMENII POLITICI !]. / *Deci, orice om politic este demagog* [adică: TOŢI OAMENII POLITICI sînt demagogi, TUTUROR OAMENILOR LE ESTE PROPRIE CALITATEA DE A FI DEMAGOGI] !".

După Gheorghe Mihai, discursul manipulator incitativ sau seductiv îşi pierde din eficienţă dacă renunţă la sofisme. Acest tip de discurs este guvernat de trei reguli [69]: (1) cu cît publicul are un nivel de educaţie şi de inteligenţă mai scăzut, cu atît diferenţele de opinii sînt mai vagi şi cu atît mai uşor îşi însuşesc o scară de valori sugerată persuasiv de altcineva; (2) cu cît auditoriul este mai docil, mai ignorant, cu atît este mai uşor, pentru cel care utilizează discursul sofistic, să impună un sistem de valori gata confecţionat; (3) un astfel de public este determinat să accepte mai uşor un program negativ, decît unul pozitiv.

În acord cu interesul dominant pe care îl acordăm paradigmei hexadice din logica situaţională, consemnăm ca pe o instructivă reuşită articularea unui sistem ecumenic al tipurilor de sofisme sau erori lo-

---

[68] Bogdan Ficeac, *Tehnici de manipulare*, Editura Nemira, Bucureşti, 1996, p. 137
[69] Gheorghe Mihai, *op. cit.*, p. 311

Scanned with OKEN Scanner

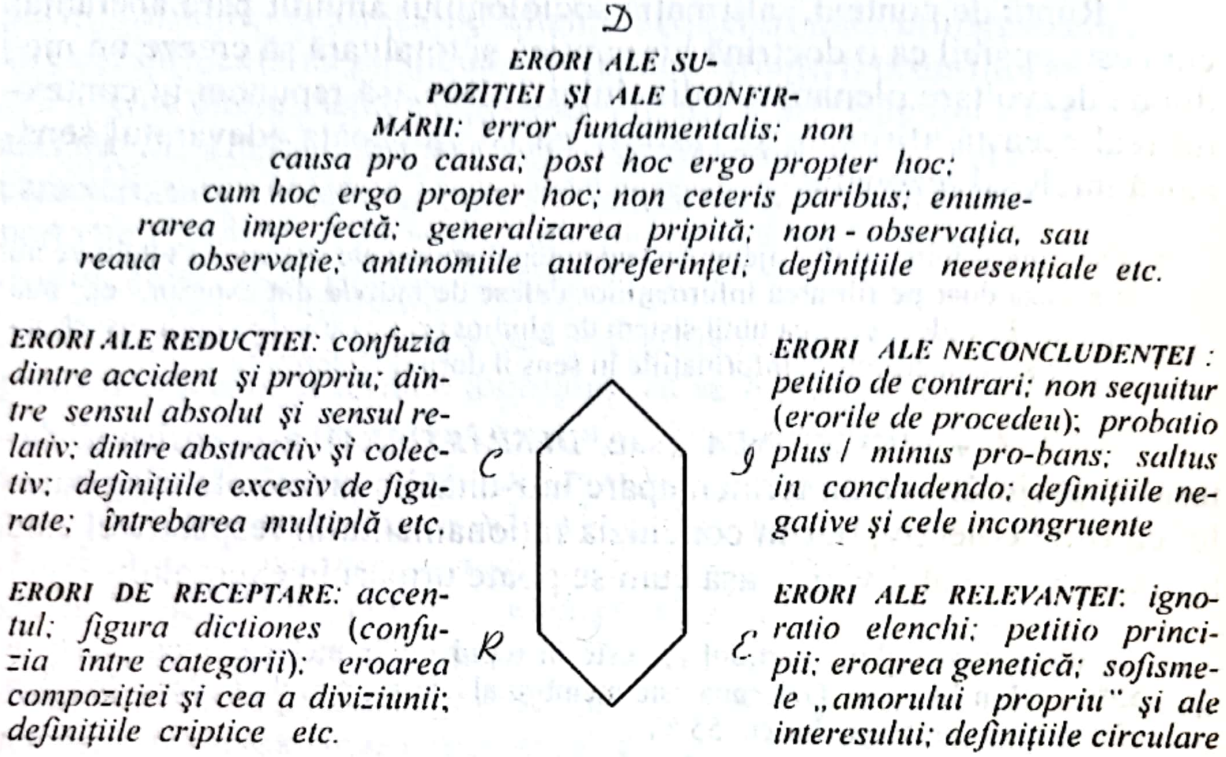

18. Hexada tipologică a sofismelor (sau a erorilor) logice, datorată Melentinei Toma

gice, între care și cele la care ne-am oprit în subcapitolul de mai sus. Performanța aparține Melentinei Toma [70] și se exprimă în gruparea diverselor clase și subclase de erori ale argumentării și comunicării discursive după criteriul dominanței aspectelor ținînd de articularea propozițiilor și frazelor (adică de coordonata *SEMNIFICANT !*), a modului în care își dezvăluie sensul termenii și propozițiile exprimate (adică de variabila *INTENSIUNE !*), a felului în care își dezvăluie referința respectivele construcții discursive (adică de factorul *DENOTAȚIE !*), a inflexiunilor care asigură finalitatea ilocuționară a celor comunicate (adică a parametrului *CONOTAȚIE !*), a dimensiunilor expresive

[70] Melentina Toma, *Tipologia erorilor logice, din perspectiva modelului hexadic al situațiilor discursive*, în: Petru Ioan (coord.), *Aplicații ale hexadei semiotice*, Editura „Ștefan Lupașcu", Iași, 1999, pp. 99 - 149

ale secvențelor comunicării (adică a polului *ENUNȚARE !*), sau a circumstanțelor în care cele comunicate parvin la auditoriu (adică a coordonatei, sau variabilei *RECEPȚIE !*).

În *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, Dimitrie Gusti (retoricianul !) îndemna la preîntîmpinarea sofismelor, sau a erorilor logice *„cu cuvintele și ideile cele mai clare, sprijinind cu tărie subiectul dezbaterii* [...]. *A păzi cu scumpătate onestitatea. Și a căuta să se confunde* [înfrunte ?!?] *reaua credință a adversarului prin preciziune și lealitate"* [71].

VIII. 5. PRAGMATICA LECTURII

La nivelul pragmaticii, discursul literar este considerat în *SITUAȚIE: „situație ficțională, din punctul de vedere al enunțării interne, și situație reală, din punctul de vedere al contextului real de producere și de receptare"* [72]. După Umberto Eco, un text, *„așa cum apare în suprafața (sau manifestarea) sa lingvistică reprezintă un lanț de stratageme expresive, care trebuie să fie actualizate de către destinatar"* [73]. Prin urmare, în timpul lecturii, are loc interacțiunea dintre *structura operei literare* și *destinatarul* său. Locul operei literare este acela în care se întîlnesc textul și cititorul.

Roland Barthes, în *S / Z*, susține că „scriitura" nu este o comunicare a unui mesaj dinspre autor către cititor, ci *„discursul vorbește, conformîndu-se intereselor cititorului"* [74]; mai mult, *„în text, numai cititorul vorbește"*, iar aceasta reprezintă *„o inversare a prejudecăților noastre"* [75].

Wolgang Iser apreciază că *„opera este constituirea textului în conștiința cititorului"* [76] și identifică două tipuri de cititori: ***CITITORUL IDEAL*** și ***CITITORUL CONTEMPORAN***. *Cititorul ideal* ar trebui să aibă capacitatea de a epuiza potențialul sensului textului, *„independent de propria sa situație istorică"*; acest fapt face din cititorul ideal un concept teoretic, o ficțiune.

Cititorul contemporan se referă la modul cum este primit un text literar de către public. *„Judecățile emise asupra operelor literare reflectă anumite puncte de vedere și anumite norme în vigoa-*

---

[71] Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 139
[72] Nina Ivanciu, *Epistemă și receptare*, 1988, p. 38
[73] Umberto Eco, *Lector in fabula*, 1991, p. 80
[74] Roland Barthes, *S / Z*, în: *Romanul scriiturii* (antologie), Univers, București, 1987, p. 164
[75] *Ibidem*, p. 165
[76] Wolfgang Iser, *L'acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*, 1983, p. 49

Scanned with OKEN Scanner

re printre publicul contemporan, iar codul cultural, de care depind aceste judecăți, se reflectă în literatură"[77].

Am putea spune că ***CITITORUL CONTEMPORAN*** este cititorul real, care își însușește efectiv opera, dar într-un mod subiectiv și imprevizibil. Așa cum îl caracteriza și Marian Vasile, în *Teoria literaturii*, cititorul real este uneori arbitrar, alteori avizat, dar totdeauna *„se apropie de text cu propriul său cod de interpretare [...], căci lectura este, de obicei, «unică», depinde de dispoziția psihică, de cunoștințele cititorului în momentul lecturii*"[78].

În *Introducere în teoria lecturii*, Paul Cornea evidențiază cele trei funcții pe care le îndeplinește lectorul: (1) ***PERFORMAREA***, care vizează competența lectorală a cititorului, capacitatea intelectuală a acestuia și gradul de stăpînire a codurilor; lectorul *„are, înainte de toate, sarcina de a* înțelege, *de a afla ce vor să spună semnificanții, ceea ce se traduce prin* decodificarea *semnelor și* interpretarea *lor*"[79]; (2) ***EVALUAREA***, care este solidară cu înțelegerea, presupune o implicare afectivă a cititorului și formularea unor judecăți de valoare; (3) ***COOPERAREA***, care presupune luarea în considerare a *„orizontului de așteptare*" a publicului cititor de către autorii de literatură; aceștia trebuie să țină seama de competențele (reale sau presupuse) ale receptorilor. Pentru lingvistul român, destinatarul îi atribuie textului sens, investindu-l cu semnificație și valoare[80].

Considerăm, așadar, că elaborarea unei strategii textuale de către autor trebuie să țină seama de competențele cititorului său și să se refere la ele. Iată un fragment din *Mitul lui Sisif*, al lui Albert Camus în care vom putea sesiza cum interpretarea textului este cuprinsă în însuși mecanismul de generare al acestuia. Prin modul în care Albert Camus reinterpretează mitul lui Sisif (omul pedepsit de zei pentru că a legat moartea, atentînd astfel la „ordinea" lumii), identificînd destinul acestuia cu esența omului modern, înțelegem că scriitorul presupune, dar și instituie competența cititorului său.

> „Îl las pe Sisif la poalele muntelui ! Aici poate fi regăsită oricînd povara sa. Dar Sisif exprimă fidelitatea superioară care neagă zeii și ridică stîncile. Și el socotește că totul este în ordine. Acest univers, de aici înainte fără stăpîn, nu-i apare nici sterp, și nici de disprețuit. Fiecare din particulele pietrei, fiecare strălucire minerală a muntelui cufundat în noapte, fiecare în parte formează o lume.

---

[77] Wolfgang Iser, *op. cit.*, p. 63
[78] Marian Vasile, *Teoria literaturii*, Editura "Atos", București, 1997, p. 133
[79] Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 58
[80] *Ibidem*, p. 59

Scanned with OKEN Scanner

Chiar şi lupta către înălţimi este de ajuns pentru a satisface o inimă de om" [81] (Albert Camus, *Mitul lui Sisif*, 1994).

În textul camusian este tratată problema absurdului, dar şi a acceptării stoice a destinului tragic pe care-l are omul, de a depune, perpetuu, un uriaş efort, zadarnic şi fără speranţă. Indiferenţa este un scut în faţa suferinţei; această atitudine a fost cultivată în cultura antică, dar şi de către romantism. „Strălucirea minerală a muntelui" de exemplu, este de inspiraţie epicureană; filosoful grec a cultivat motivul mineralului ca ipostază a fericirii, drept scut împotriva receptării durerii. Omul trebuie să-şi accepte absurdul existenţei şi să renunţe la o nefericită speranţă iluzorie, cantonîndu-se exclusiv în prezent şi în trăirea intensă a vieţii.

După Umberto Eco, ***CITITORUL MODEL*** al unei opere literare nu este ***CITITORUL EMPIRIC***. Acesta din urmă este persoana concretă care citeşte textul. *„Cititorul empiric poate citi în multe feluri, şi nu există nici o lege care să-i impună cum anume să citească, pentru că adesea, foloseşte textul ca pe un ambalaj pentru propriile-i pasiuni, care pot proveni din exteriorul textului, sau pe care textul i le poate stîrni în mod întîmplător"* [82].

Pe linia aceleiaşi preocupări, de a fructifica aplicaţii ale paradigmelor din logica situaţională, menţionăm că un model al ***SITUAŢI-***

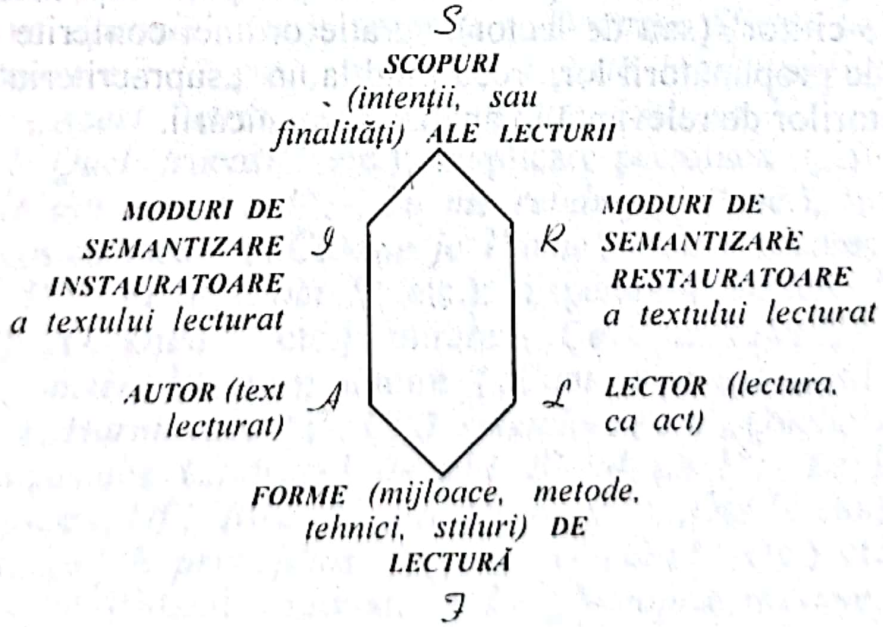

19. Reperele situaţiei de lectură, în perspectiva analizei situaţionale

[81] Albert Camus, *Mitul lui Sisif*, 1994, p. 194
[82] Umberto Eco, *Şase plimbări prin pădurea narativă*, Ed. Pontica, Constanţa, 1997, p. 15

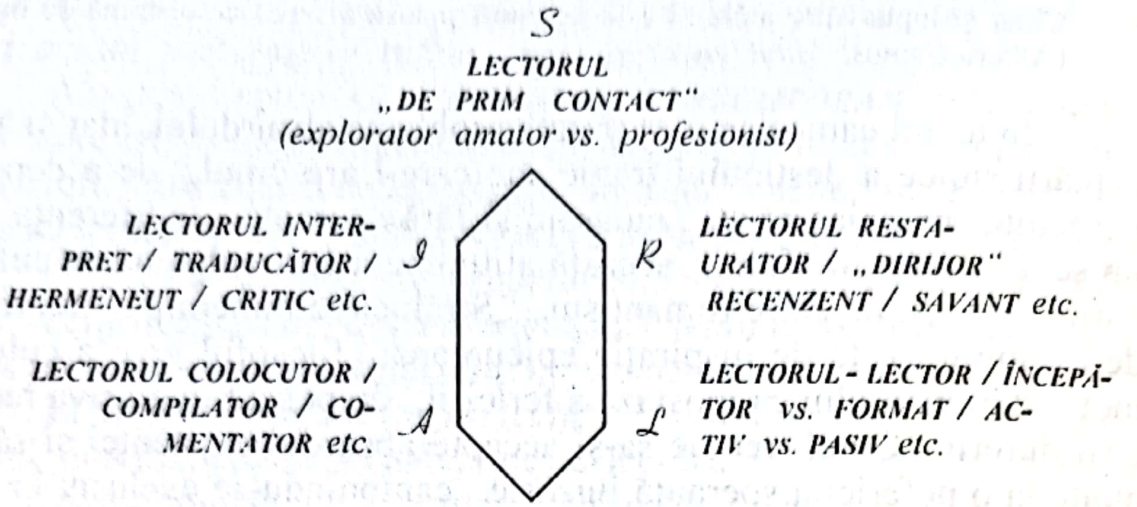

20. Tipuri de lectori, în perspectiva analizei „situaționale"

ILOR DE LECTURĂ şi o translare a schemei respective la cazul agenților antreprizei cu pricina realizează, de o manieră atractivă, Sofia Dima şi Petru Ioan [83].

În cea de-a doua hexadă semiologică, autorii menționați împacă numeroasele clasificări (mai mult sau mai puțin rapsodice) ale tipurilor de cititor (sau de lector), grație ordinei conferite criteriilor utilizate de propunătorii lor, recurgînd la un „supracriteriu" precum cel al factorilor de relevanță în analiza comunicării.

[83] Sofia Dima şi Petru Ioan, *Tipologii ale lecturii în perspectiva unui (supra)model situațional*, ret. în: P. Ioan, *Educație şi creație în perspectiva unei logici "situaționale"*, 1995, cap. 3.

IX. ACTE (MACRO)DISCURSIVE ÎN PERSPECTIVA EMISIEI ŞI A EMITENTULUI („E")

IX. 1. PERFORMANŢA COMUNICATIVĂ

Performanţele comunicative ale subiecţilor vorbitori vizează capacitatea acestora de a prevedea efectele unei enunţări într-un context dat; aceste performanţe sînt condiţionate de o cunoaştere a lumii şi a semenilor, cunoaştere ce pare independentă de activitatea lingvistică. Un discurs nu este niciodată numai informativ; datorită modulaţiilor sonore pe care le realizăm vorbind, enunţarea noastră poate vehicula mesaje diverse şi, astfel, reuşim să completăm, să suprimăm, să confirmăm sau să transformăm semnificaţia termenilor frazei.

Roman Jakobson a identificat ***FUNCŢIA EXPRESIVĂ*** (sau ***EMOTIVĂ***) a limbajului, care, *„concentrată asupra transmiţătorului, are ca scop exprimarea directă a atitudinii vorbitorului faţă de cele spuse de el"* [1]. Rostind, locutorul poate transmite alocutorului o întreagă gamă de trăiri: bucurie (*„Ura ! Am reuşit !"; „A la bonne heure !"; „Bravo !"* etc.); mînie (*„Vai, aprinde-v-ar focul să vă aprindă!"* etc.); surpriză (*„Doamne Sfinte, tu erai ?"; „Ha ! vous voilà !"* etc.); reprobare (*„Este inadmisibil ! dezgustător !"; „Acest lucru nu e permis la vîrsta ta !"; „Ho ! pas possible ! Quel fracas!"* etc.); implicare personală (*„Simt că-mi sar minţile din cauza ta !"; „Tu me rends fou !"* etc.); iubire (*„Te ador, dragostea mea !"; „Comme je l'aime !"* etc.); dispreţ (*„Fricos nenorocit !"; „Fi le vilain !"* etc.); disperare (*„De ce, Doamne ? De ce ?"; „O, Dieu !"* etc.); mirare (*„Ce ? tu, aici ?"; „Oh là là, quelle misère !"* etc.); uimire (*„Cum ai reuşit asta ?"* etc.); admiraţie (*„Harnic om !"; „Cîtă splendoare !"; „Quelle beauté !"* etc.); compasiune (*„Săracul de el ! Bietul om !"; „Le pauvre !"* etc.); uşurare (*„Of ! Bine că s-a terminat !"; „Ouf !"* etc.); spaimă (*„Nu-l atinge ! E primejdios !"; „Aux voleurs !"* etc.) etc.

Chantal Rittaud - Hutinet, în *La phonopragmatique*, distinge variaţii pe care subiectul vorbitor nu le „controlează"; ele transpar în enunţare independent de propria sa voinţă, fără ca el să conştientizeze aceasta, şi variaţii pe care locutorul le foloseşte intenţionat, pentru a

---

[1] Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Minuit, Paris, 1963, p. 51

Scanned with OKEN Scanner

interesa interlocutorul, pentru a-l convinge, a-l face să rîdă, a-l umili etc. Aceste variații *„fac parte din strategiile discursive și interactive, care pot fi clasate ca expresive"* [2].

Dacă analizăm exemplele de mai sus, putem constata existența în limbaj a așa-numitelor cuvinte-frază subiective – ***INTERJECȚIILE*** – care, după cum remarcă Roman Jakobson, *„se deosebesc de vorbirea referențială atît prin caracteristica sunetelor (secvențe speciale și chiar sunete neobișnuite în alte cuvinte), cît și prin rolul lor sintactic (nu sînt componentele frazelor, ci echivalează cu ele"*. Interjecția se manifestă ca vorbire involuntară, ca expresie irezistibilă a unei senzații sau a unui sentiment; ele sînt fraze exclamative (de tipul: *„vai !"*, *„of !"*, *„au !"*, *„ah !"*, *„oh !"*, *„iuhu !"*, *„ura !"*, *„bah !"*, *„heu !"*, *„hein !"*, *„ouf !"*, *„hep !"*, *„ohe !"* etc.). Sentimente spontane se mai pot exprima și: prin invocații (*„Cerule !"*, *„Doamne !"*, *„Dieu !, dieux !"*, *„bonne Vierge !"*, *„Jésus !"* etc.); prin înjurături (*„Drace !"*, *„Zut !"*, *„Morbleu !"* etc.); prin injurii (*„Imbecil !"*, *„Idiot !"* etc.) etc. *„Funcțiunea emotivă, pe care o dezvăluie interjecțiile, dă, în oarecare măsură, savoare tuturor expresiilor noastre, la nivel fonic, gramatical și lexical"* [3]. De exemplu, interjecția *„ah"* poate exprima o multitudine de trăiri: durere (*„Ah ! ce rău m-am lovit !"*); bucurie (*„Ah ! Ce bine-mi pare că te văd !"* etc.); admirație (*„Ah ! Ce frumos este !"* etc.); iubire (*„Ah ! Ești totul pentru mine !"* etc.).

Donald Dwight Evans a aprofundat caracterul ***AUTOIMPLICATIV*** al limbajului [4] și a analizat folosirea expresivă a acestuia. Termenii care pot fi utilizați într-un context expresiv sînt: (1) termeni exclamativi [5] (*„Ce plăcere !"*; *„Niciodată !"* etc.); (2) termeni care desemnează afecte [6] (*speranță, mînie, bucurie, ură, teamă, supărare* etc.); (3) termeni care desemnează evenimente sau acțiuni capabile să producă afecte [7] (*mîngîiere, lovire, laudă, dojană* etc.); (4) termeni care exprimă o atitudine ce presupune un afect [8] (*politicos, bucuros, supărat, indignat, anxios, entuziasmat* etc.).

Luînd act de inventarul lui Evans, Petru Ioan, în *Adevăr și performanță*, consideră că *„limbajul autoimplicativ acoperă o*

---

[2] Chantal Rittaud - Hutinet. *La phonopragmatique*. Editions Scientifiques Européennes. Berne. 1995. p. 19
[3] Roman Jakobson. *op. cit.*, p. 51
[4] *Apud:* Petru Ioan. *Adevăr și performanță*. 1987. pp. 240 - 241
[5] În engleză: *eclamatory words;*
[6] În engleză: *feeling words*
[7] În engleză: *aptness words*
[8] În engleză: *behabitive words*

Scanned with OKEN Scanner

parte din uzajul performativ (conduitele şi angajamentele) şi în totalitate uzajul expresiv" [9]; logicianul român identifică, în exprimarea lingvistică a emoţiilor, funcţia de autoexprimare a limbajului, *„înţeleasă ca cea mai puţin orientată către ascultător şi cea mai puţin extrovertită funcţie a limbajului*" [10].

Starea emoţională a locutorului este surprinsă de Catherine Kerbrat - Orecchioni prin sintagma ***CONOTAŢIE AFECTIVĂ***. *„Datorită intonaţiei, dispunem de indici preţioşi pentru a evalua modul cum se situează subiectul enunţării faţă de conţinutul enunţului său*" [11]. Pentru a evidenţia importanţa intonaţiei în formularea enunţului, propunem textul de mai jos:

„Domnilor, eu v-am convocat în această şedinţă pe dumneavoastră, colaboratorii mei, pentru a ne consulta într-o problemă deosebit de importantă".

Dacă locutorul accentuează cuvîntul *„domnilor"*, se creează o atmosferă solemnă sau se solicită din partea alocutorilor o atenţie maximă; dacă este accentuat cuvîntul *„eu"*, se realizează o dispoziţie imperativă şi de impunere a celui care vorbeşte; dacă se accentuează sintagma *„pentru a ne consulta"* este exprimată încrederea în discernămîntul celor convocaţi; acelaşi efect poate fi obţinut dacă se accentuează cuvintele *„colaboratorii mei"*; prin accentuarea sintagmei *„o problemă deosebit de importantă"*, se semnalează o situaţie limită sau îngrijorătoare. Observăm, aşadar, că intonaţia are un rol determinant în a adapta enunţul situaţiei şi intenţiei; ea poate să îmbogăţească sensul a ceea ce se comunică, poate să devieze acest sens sau să-l diminueze.

Considerăm că funcţia expresivă a limbajului este pusă în valoare de ton, intonaţie, accent, ordinea cuvintelor în enunţ, interjecţii etc. Să ne imaginăm un actor care pronunţă o frază banală ca *„Doamna este servită!"* cu indiferenţă, servilism, mînie, pasiune, entuziasm, dispreţ etc. şi, astfel, ne putem da seama că sînt destule situaţii în care sensul unui enunţ ajunge să conteze mai puţin decît tonul pe care acesta este pronunţat.

Limbajul spontan se supune unor reguli, presupune registre, cunoaşte variaţii al căror număr, privit din exterior, pare infinit. Dacă am putea vorbi, aplicînd regulile, fără particularităţi individuale şi intonaţii afective, ne-am exprima „ca la carte", dar n-am comunica. Să ne imaginăm un locutor care ni se adresează în felul acesta şi am

---

[9] Petru Ioan. *Adevăr şi performanţă*, 1987, p. 242
[10] *Ibidem*, p. 260
[11] Catherine Kerbrat - Orecchioni, *La connotation*, 1977, p. 59

Scanned with OKEN Scanner

avea imediat impresia unei mari răceli, mergînd chiar pînă la dispreț sau indiferență, jenantă prin perfecțiunea sa.

Să luăm un exemplu, care, în condițiile concrete de enunțare, ar trebui să fie o producție lingvistică neutră: anunțurile făcute de difuzoarele din aeroport semnalează ora de zbor, poarta de îmbarcare, o întîrziere; toate sînt enunțuri informative. Dar dacă le ascultăm „altfel", ne dăm seama foarte repede că aceste voci transmit mai mult decît simple informații. Se pare că ele se supun unui consemn de politețe și farmec, impersonale, dar panoramice, care trebuie să determine pasagerii să fie atenți și să primească mesajele ca pe niște vești noi. Neutralitatea este ignorată, pentru că se dorește o influențare a receptorilor. Exemplul de mai sus ne relevează un emițător, care, pentru că este în afara interacțiunii, își imaginează pentru discursul său o situație, făcînd dintr-un enunț o enunțare. Putem concluziona că enunțarea neutră este un mit, are doar o existență teoretică, interacțiunea lingvistică neputînd fi concepută în afara particularităților de enunțare.

IX. 2. INSTANȚELE TEXTULUI LITERAR

După Jaap Lintvelt, textul narativ literar se caracterizează printr-o interacțiune dinamică între diferite instanțe, care pot fi situate în patru planuri [12]: (1) autor ***CONCRET*** – cititor ***CONCRET***; (2) autor ***ABSTRACT*** – cititor ***ABSTRACT***; (3) narator ***FICTIV*** – cititor ***FICTIV***; (4) actor – actor.

Pentru a realiza o analiză complexă a acestor instanțe, propunem discutarea lor pornind de la romanul *Străinul* al lui Albert Camus. În hipertextul cu pricina, ***AUTORUL CONCRET*** este Albert Camus, o personalitate care s-a născut în Algeria, în anul 1913, și a murit la vîrsta de 47 de ani, lăsînd în urma sa o operă variată, ce are ca numitor comun o filosofie a absurdului.

Compunîndu-și opera literară, autorul concret realizează o proiecție literară a lui însuși, un ***AUTOR IMPLICIT***, sau ***ABSTRACT***. Acesta dispune de o anumită poziție interpretativă sau ideologică, ce poate fi dedusă doar *„indirect, din alegerea unei lumi romanești specifice, ca și din pozițiile ideologice reprezentate de instanțele fictive care-i vor putea servi drept purtători de cuvînt"* [13]. Totuși, în romanul camusian se poate constata existența unui decalaj între ideologia autorului implicit și opiniile exprimate de unele personaje.

---

[12] Jaap Lintvelt, *Essai de typologie narrative*, Librairie José Corti, Paris, 1981, p. 16
[13] Jaap Lintvelt, *op. cit.*, p. 17

Scanned with OKEN Scanner

În pasajul pe care îl reproducem mai jos, întîlnim cuvinte pline de o ironie pe care nu o putem atribui nici lui Meursault, nici judecătorului de instrucție; ea aparține ***AUTORULUI IMPLICIT***, care știe foarte bine că alegerea avocatului este, de multe ori, o problemă de viață sau de moarte, și nu o bagatelă cum consideră Meursault.

„După o săptămînă, judecătorul de instrucție, dimpotrivă, m-a privit cu multă curiozitate. [...] Apoi a voit să știe dacă îmi luasem un avocat. Eu am recunoscut că nu și l-am întrebat ca să știu dacă e neapărat necesar să am unul. «De ce ?» a spus el. Am răspuns că eu găseam cazul meu foarte simplu. El a zîmbit spunînd: «Asta e o părere. Totuși, așa e legea. Dacă nu vă luați un avocat, noi vom desemna unul din oficiu». Am găsit foarte comod că justiția se îngrijește de aceste amănunte. I-am spus asta. El m-a aprobat și a conchis că legea e bine făcută" [14] (Albert Camus, *Străinul*, 1968).

Într-un alt fragment din romanul în atenție, ***AUTORUL ABSTRACT*** se detașează, prin ironie, de personajele romanului. El incriminează, implicit, un sistem judiciar care condamnă un om la moarte pentru că *„și-a înmormîntat mama cu suflet de criminal"*. Scopul autorului abstract este dublu: să acuze o societate arbitrară și să-l apere pe Meursault, care apare ca victimă inocentă a unei lumi absurde, desprinsă din universul kafkian. Naratorul *Străinului* nu este Camus, chiar dacă ideile acestuia apar în cuprinsul romanului; naratorul este cineva care „cunoaște" lumea și oamenii în mijlocul cărora trăiește Meursault, pe cînd Camus nu face decît să și-i imagineze. ***AUTORUL IMPLICIT*** nu poate interveni în opera sa literară, ca subiect enunțiator. *„El va putea numai să se disimuleze în spatele discursului ideologic al naratorului fictiv dar, în acest caz, naratorul se enunță și anunță autorul implicit"* [15].

„ Dar avocatul meu, la capătul răbdării, a exclamat ridicînd brațele, așa încît mînecile căzîndu-i au descoperit cutele unei cămăși apretate: «Mă rog, e acuzat că și-a îngropat mama sau pentru că a ucis un om ?». Publicul a rîs. Dar procurorul s-a ridicat iar, s-a învăluit în roba lui și a declarat că trebuia să ai candoarea onorabilului apărător ca să nu simți că există între aceste două șiruri de fapte o legătură profundă, patetică, esențială. «Da, a exclamat el cu putere, îl acuz pe acest om de faptul că și-a înmormîntat mama cu un suflet de criminal». Această declarație a părut să producă un efect considerabil asupra publicului" [16] (Albert Camus, *Străinul*, 1968).

Într-o narațiune la persoana I, poate apărea o asimilare funcțională între narator și personaj, personajul îndeplinind atît funcția de

[14] Albert Camus, *Străinul*, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 51
[15] Jaap Lintvelt, *op. cit.*, p. 25
[16] Albert Camus, *op. cit.*, p. 78

Scanned with OKEN Scanner

reprezentare, cît şi cea de acțiune. Totuşi, consideră Lintvelt, distincția dintre *NARATOR* şi *ACTOR* trebuie să se mențină, pentru că *„în interiorul personajului va trebui să se distingă între personajul-narator, ce îndeplineşte funcția narativă şi personajul-actor ce îndeplineşte funcția de acțiune"* [17]. În primul dintre fragmentele ilustrative de mai jos, personajul este *narator*, iar în cel de-al doilea putem identifica *personajul-actor:*

> „Ziariştii țineau stilourile pregătite. Aveau toți același aer indiferent şi cam zeflemitor. Totuşi, unul dintre ei, mult mai tînăr, într-o haină de flanelă cenuşie, cu cravată albastră, lăsase stiloul în fața lui pe masă şi se uita la mine" [18] (Camus, *Străinul*, 1968): „Atunci, nu ştiu de ce, s-a rupt ceva în mine. Am început să urlu din toate puterile şi l-am insultat şi i-am spus să nu se roage [...]. După plecarea lui m-am calmat. Eram epuizat şi m-am trîntit pe pat. Cred că am dormit pentru că m-am trezit cu stelele în față" [19] (*Ibidem*).

Ne putem întreba dacă, în cazul romanului *Străinul*, distincția dintre *autorul abstract* şi *autorul concret* este nefundamentată. Dar, la fel de bine, ne putem întreba dacă, nu cumva, asimilarea lor nu ne-ar atrage într-o capcană a analizei biografice, neglijînd, astfel, analiza imanentă a textului narativ ca structură artistică.

Nu putem ignora necesitatea distincției între *universul artistic* al operei literare şi *realitatea socio-culturală*, între instanțele literare şi instanțele concrete, pentru a examina, apoi, raporturile dinamice care vor putea să le unească.

De la sine înțeles că modelul hexadic al tipurilor de *lector* (sau *cititor*), reprodus la sfîrşitul capitolului precedent, s-ar putea proiecta în orizontul autorialității, pentru a aşeza distincțiile de mai sus şi altele, complementare, într-un sistem ceva mai nuanțat al tipurilor de instauratori ai discursului literar (şi nu numai).

---

[17] Jaap Lintvelt, *op. cit.*, p. 29
[18] Albert Camus, *op. cit.*, p. 69
[19] *Ibidem*, p. 98

Scanned with OKEN Scanner

X. DINCOLO DE ACTELE DE LIMBAJ

X. 1. ÎMPREJURĂRI ALE UNUI MASIV SCHIMB DE PARADIGME ÎN ANALIZELE DISCURSULUI

La sfîrşit de periplu, devine evident că fenomenologia acţionalistă a limbajului, dominantă în lumea anglo-saxonă, s-a impus ca un curent major al gîndirii filosofice din secolul nostru; ea se caracterizează printr-o răsturnare de perspectivă, prin care îşi asumă o turnură lingvistică, ce trebuia să contribuie la reînnoirea profundă a referenţialului filosofiei şi a domeniilor sale de aplicare.

Filosofia analitică, prin ruptura de metafizica tradiţională, prin afirmarea primatului semnului şi subordonarea oricărei cercetări unei analize prealabile a limbajului, în care problema se enunţă, impune un nou mod de a filosofa.

De la proiectul ideografic al lui Gottlob Frege, pînă la limba canonică a lui Willard Van Orman Quine, întîlnim aceeaşi orientare, de a se impune limbajului natural o disciplină, inspirată din limbajele formale, ignorîndu-se, totuşi, cîteva aspecte: (1) limbajele formale sînt limbi artificiale, concepute pentru a da o formă adecvată expresiei cunoaşterii ştiinţifice; or, este evident că limbajul natural nu are doar acest singur obiectiv; (2) limbajele formale sînt „sintactice", aplicînd enunţurilor, pe care le generează, reguli stricte de formare şi generare; limbile naturale, însă, nu pot fi reduse la acest mod de funcţionare; (3) este evidenţiată doar funcţia reprezentativă a limbajului (prin care se arată, într-un mod veridic, ceea ce este în realitate) şi sînt ignorate celelalte funcţii.

Începînd cu deceniul al patrulea al secolului nostru, se impune analiza şi înţelegerea a ceea ce este limbajul în totalitatea articulată a dimensiunilor sale, în multiplicitatea utilizărilor sale.

Este evident că, a vorbi, nu înseamnă numai a numi obiecte, ci implică punerea problemelor, a face promisiuni, a da ordine a face declaraţii etc. Sînt tot atîtea utilizări a căror diversitate şi eterogenitate pare să sfideze, dacă nu analiza, cel puţin codificarea; şi, totuşi, doar astfel se poate evidenţia specificul comunicării lingvistice. Ca atare, se conturează acum, pentru filosofia limbajului, sarcina de a descrie şi de a analiza comunicarea lingvistică în ansamblul dimensiunilor sale.

Scanned with OKEN Scanner

Cu „a doua filosofie" a lui Ludwig Wittgenstein, filosofia limbajului intră într-o nouă fază a istoriei sale; interesul se deplasează spre funcționarea efectivă a limbajului în utilizarea sa cotidiană. În același timp, axa semantico-pragmatică devine, tot mai mult, preocuparea majoră a teoreticienilor.

În desfășurarea expunerii, am putut constata faptul că orientarea către uzajul limbii a dus, pentru scurt timp, la o oarecare părăsire a analizei logice, în favoarea descrierii pure; ulterior, logicienii aveau să facă din sintaxa, semantica și pragmatica limbilor naturale obiectul lor privilegiat. Cuprinzînd logica propriu-zisă, gramatica pură și retorica pură, semio-logica *„se plasează sub unul dintre înțelesurile teoriei generale a discursului"* [1]. Paradigmei verifuncționale îi ia locul, puțin cîte puțin, paradigma comunicațională, ce se va impune curînd, prin activitatea celor care vor fi numiți „filosofi ai limbajului obișnuit". În această mutație, Ludwig Wittgenstein a avut, încă o dată, un rol decisiv. Fără îndoială, noua concepție asupra limbajului relevă dimensiunea acțională a semnificației, faptul că vorbirea este un tip de comportament, că situațiile de enunțare sînt importante în determinarea sensului și faptul că rostirea este, înainte de orice, o activitate interacțională.

Pe fondul necunoașterii contribuțiilor majore ale lui Charles Morris, John Langshaw Austin a elaborat o doctrină care să fie capabilă să trateze, într-o manieră unitară, totalitatea actelor de discurs. John Rogers Searle, Daniel Vanderveken și alții au dezvoltat programul austinian și au dat doctrinei acestuia forma unei adevărate teorii a actelor de limbaj. Acești gînditori au ordonat diversele moduri de utilizare a limbajului în cadrul unor taxonomii și au relevat, pentru fiecare categorie de enunțare, condițiile materiale (empirice), dar și pe cele formale (logico-lingvistice) pe care aceasta trebuie să o satisfacă, pentru a putea spera să-și îndeplinească rolul cu succes.

Putem certifica faptul că, în filosofia contemporană a limbajului, ***TEORIA ACTELOR DE LIMBAJ*** ocupă, de acum, un loc central. Aparatul conceptual, care s-a dezvoltat pe baza ei, ajunge să fie solicitat pe scară largă, iar teoria însăși a evoluat și evoluează în diverse direcții.

Dominique Maingueneau (ignorînd și el aportul școlii americane de semio-logică), în *Nouvelles tendances en analyse du discours*, lucrare apărută în 1987, compară școala franceză de analiză a discursului cu cea anglo-saxonă și reproduce, după F. Gadet, un tabel ce înfățișează, în sinteză, diferențele dintre cele două școli [2]:

---

[1] Petru Ioan, *Perspective logice*, Editura Junimea, Iași, 1987, p. 153
[2] Dominique Maingueneau, *Nouvelles tendances en analyse du discours*, 1987, p. 10

Scanned with OKEN Scanner

ŞCOLI / CRITERII	ANALIZA DISCURSULUI ÎN ŞCOALA:	
	FRANCEZĂ	ANGLO-SAXONĂ
TIPUL DE DISCURS	Scris Cadru instituţional doctrinar	Oral Conversaţie cotidiană obişnuit
SCOPURI FIXATE	Finalităţi textuale explicaţie-formă Construcţia obiectului	Finalităţi comunicaţionale descriere-folosire Imanenţa obiectului
METODĂ	« structuralism» lingvistică şi istorie	interacţionism psihologie şi sociologie
ORIGINE	lingvistică	antropologie

21. O analiză comparativă a datelor analiticii discursului (în varianta lui Dominique Maingueneau)

Putem constata, printre altele, originile diferite ale celor două şcoli; trebuie să remarcăm faptul că şcoala franceză de analiză a discursului îşi are originea în lingvistică. Emile Benveniste, Oswald Ducrot, François Récanati, Dominique Maingueneau şi alţii au dezvoltat o lingvistică a discursului care desemnează un ansamblu de discipline, strîns legate între ele, ce renunţă la abordarea limbajului doar pe baza unităţilor şi regulilor sale şi îl analizează raportîndu-l la realităţile social-istorice, psihologice etc. În Franţa, conceptul de discurs a fost redefinit sub influenţa *Textlinguistik*-ului german şi a acceptării conceptului de *text* ca unitate lingvistică de bază. Astfel, Dominique Maingueneau afirma că *„studiul lingvistic al condiţiilor de producere a unui text va face un discurs"* [3].

Considerăm că organizarea logico-semantică şi / sau sintactico-semantică a limbajului, investigată de analiza discursului, întreţine raporturi mai largi decît acelea ale analizei conţinutului, ale descrierii fenomenelor enunţiative sau ale aprecierii socio-lingvistice. Acest tip de analiză abordează producţiile lingvistice la un nivel superior frazei sau enunţului izolat, presupunînd o cercetare specifică a domeniului discursului.

Apreciem, de asemenea, că limbajul îi oferă locutorului capacitatea de a construi pasaje corelate în cadrul discursului, al unui discurs pertinent din punct de vedere situaţional, cu relaţii de coeziune

[3] Dominique Maingueneau, *Initiation aux méthodes de l'analyse de discours*. Hachette. Paris, 1976, p. 11

Scanned with OKEN Scanner

între fraze. Pe de altă parte, receptorul are capacitatea de a distinge un text de o înşiruire întîmplătoare de fraze.

Credem, apoi, că punctul de vedere al lui M. A. K. Halliday [4], cu privire la cele trei funcţii principale ale limbii de a fi ideaţională, interpersonală şi textuală creează posibilitatea ca actul lingvistic să poată fi privit: (a) ca *ACTIVITATE DE DISCURS*, expresie a atitudinii cuiva şi influenţare asupra comportamentului auditorului; (b) ca *TRANSMITERE A MESAJULUI*, mijloc de examinare şi interpretare a experienţei lumii; (c) ca *MIJLOC DE CONSTRUIRE* a unui text:

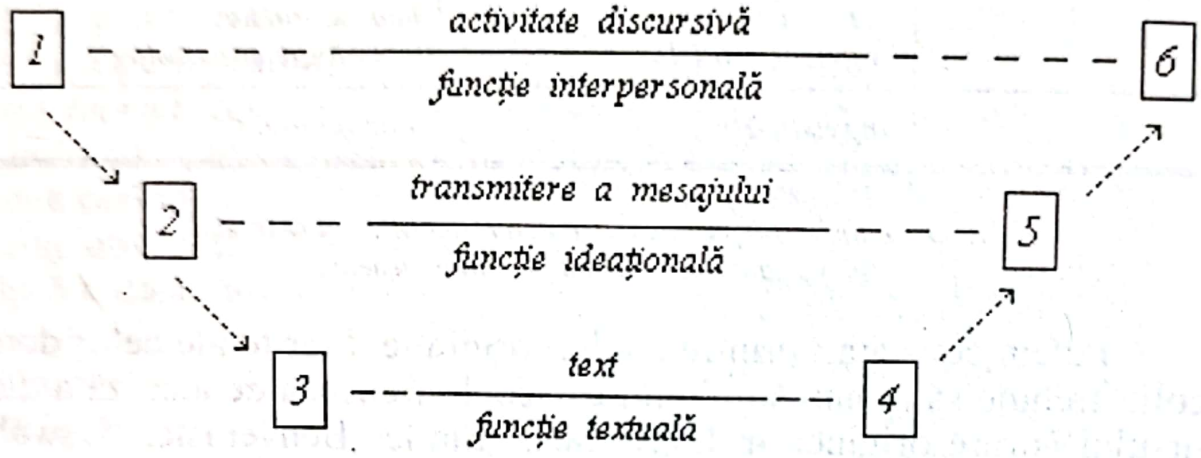

22. Discurs prin intermediul mesajului, prin intermediul textului: funcţii ale limbii, în raport cu etapele actului comunicării (după M. A. K. Halliday)

Din schema reprodusă, putem observa o ierarhie instrumentală, conform căreia *discursul* include (şi presupune) *mesajul*, iar mesajul include (şi se împlineşte odată cu) *textul*, în care se obiectivează, deopotrivă, discursul şi mesajul.

X. 2. REPERELE PROPRIEI ÎNTREPRINDERI

În ceea ce ne priveşte, am tratat actele de discurs dintr-o perspectivă hipersemiotică, ordonîndu-le după factorii „S" (semnificantul), „I" (intensiunea logică), „D" (referinţa), „C" (conotaţia), „R" (recepţia / receptorul) şi „E" (emisia / emitentul) ai hexadei semiotice. Sîntem în măsură, acum, să reprezentăm hexada [5] actelor de limbaj (sau de discurs) şi a tipurilor aferente de enunţuri (descriptori, prescriptori şi, în general: ascriptori, injoncţiuni, sau ilocuţiuni).

---

[4] *Apud:* Alexandra Cornilescu & Dumitru Chiţoran, *Theory of Speech Acts*, Editura Fundaţiei "Chemarea", Iaşi, 1994, p. 10

[5] Pentru construirea hexadei situaţionale a actelor de discurs, am utilizat: Petru Ioan, *Logica "integrală"*, Editura "Ştefan Lupaşcu", 1999, p. 83

Scanned with OKEN Scanner

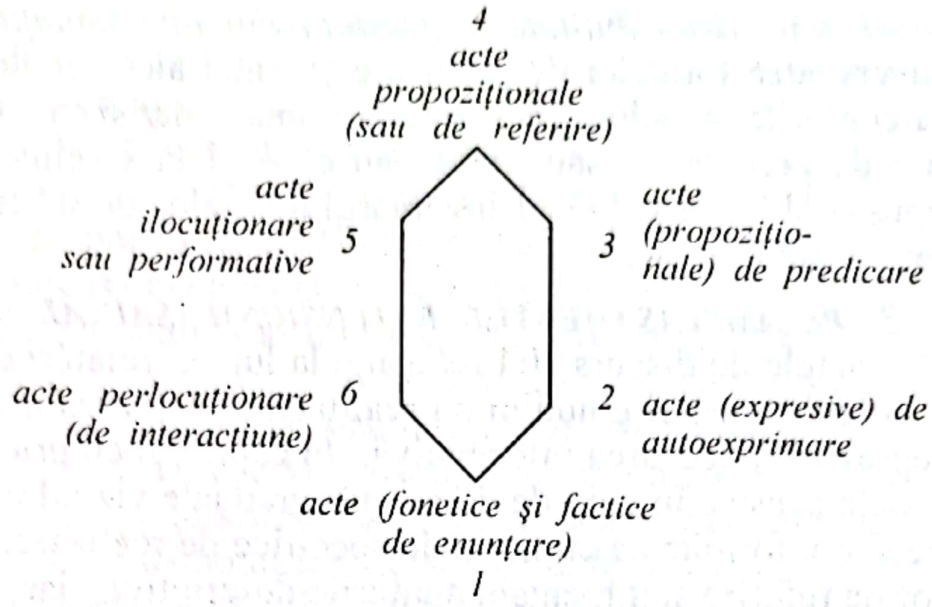

23. Tipologia actelor de discurs, în acord cu schema hexadică din logica situațională

X. 2.1. ***DIN PERSPECTIVA SEMNIFICANTULUI*** (*„S"*), actele de discurs sînt constructe lingvistice apte să asigure descrieri de stare și de schimbare. Valoarea fundamentală a acestora o constituie adecvarea lingvistică, coerența lor morfosintactică [6]. Intră, deci, în preocupările din acest capitol, fenomene precum circumstanțierea și contextualizarea enunțării, spunerea și presupunerea, înțelegerea și subînțelesul etc., toate acestea contribuind la definirea și la manifestarea competenței comunicative, caracteristică a (inter)locutorului, altminteri recurentă, pe care o „declinăm" cu toți polii modelului hexadic al situațiilor de discurs. Figurile retorice, care în cea mai mare parte sînt și veritabile acte de discurs, își dezvăluie o primă dimensiune sistemică tocmai în acest plan, al semnificantului, dacă avem în vedere clasificări celebre precum cea a lui César Chesneau du Marsais (figuri ***DE DICȚIUNE***, „care privesc materialul cuvîntului"; figuri ***DE CONSTRUCȚIE***, „care privesc construcția gramaticală"; ***TROPII***, „care privesc schimbarea ce se petrece în semnificația cuvîntului"; ***FIGURI DE CUVINTE CARE NU SÎNT TROPI***) și cea a lui Pierre Fontanier (tropi „într-un cuvînt" și tropi „de mai multe cuvinte"; figuri „de construcție"; figuri „de elocuție"; figuri „de stil"; figuri „de gîndire").

X. 2.2. ***ÎN ORIZONTUL INTENSIUNII*** (*„I"*), enunțurile sînt acte de predicare sau de relaționare a numelor, rostirilor sau înțelesurilor. Valorile acestora sînt: consistența internă, corectitudinea sistemică, acordul cu alte enunțuri, precum și *„«reductibilitatea» enunțului la*

[6] *Ibidem*, p. 110

alte enunțuri sau «derivabilitatea» acestuia din alte enunțuri"[7]. A sublinia diversitatea formelor de predicare şi, mai ales, multitudinea accepțiilor conferite sensului, ca „materie primă", dar şi ca „rezultat" al operației de predicare, sau de atribuire – iată sarcina pe care ne-am impus-o la acest palier al inventarului actelor de discurs şi al atitudinilor propoziționale.

X. 2.3. ***PE AMPLASAMENTUL EXTENSIUNII, SAU AL DENOTAȚIEI*** („*D*"), actele de discurs sînt referințe la lume, relatări de fapte, realizarea corespondenței gîndului cu realitatea. Valoarea acestui tip de act o reprezintă adecvarea informativă. În capitolul cu pricina, am prezentat toate acestea în chip de demersuri graduale vizînd modul de îndeplinire şi conformitatea cu normele specifice de realizare. Produsele actelor de referire sînt tocmai enunțurile descriptive, iar o tipologie a acestora în raport cu criteriul denotativ prin excelență, *veracitatea*, se adaugă altor considerații privind diversitatea contextelor enunțării şi constructivitatea *lumilor posibile* ca produse ştiințifice, literare şi, în general, culturale.

X. 2.4. ***DIN UNGHIUL DE VEDERE AL CONOTAȚIEI*** („*C*"), actele de discurs exprimă constatări (sau „referințe la lume"), dar şi dorințe, promisiuni, rugăminți, în general, atitudini subiective, aparținînd unei imense familii de „referințe la locutor" (cum le spune Paul Ricoeur, un celebru analist al fenomenului generalizat al metaforiei). Valorile acestui tip de discurs sînt eficacitatea, adecvarea evaluativă, înțeleasă ca *„adevăr material însoțit de adeziunea sau de acordul enunțiatorului"* [8]. ***CONOTAREA*** şi ***PERFORMAREA***, ca moduri de utilizare a constructelor logico-discursive în regim interogativ, evaluativ, hortativ, deziderativ etc. ne-a polarizat atenția în secțiunea respectivă a expunerii, iar întîlnirea pe care am dat-o clasicilor retoricii (pasionați de omologarea figurilor discursive, cu preponderență în exprimarea „cultă" şi „aleasă") cu postmoderniştii interesați de analitica discursului cotidian, pe coordonate fenomenologice şi semio-logice (cercetători antrenați în înregistrarea şi clasificarea actelor de vorbire *tout court*) s-ar putea înfățişa drept una dintre mizele încercării pe care o supunem judecății publice.

X. 2.5. ***SUB IMPRESIA EMITENTULUI*** („*E*"), actele de discurs exprimă intenții de raportare la sine, stări de spirit, alocuții şi invitații la interlocuție [9]. Valorile ce caracterizează acest tip de discurs sînt

---

[7] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 111
[8] *Ibidem*
[9] *Ibidem*

Scanned with OKEN Scanner

inteligibilitatea şi elocinţa exprimării. Prin corelarea cu cercetările impuse de complexitatea discursului religios şi a comunicării în orizontul limbajului despre Dumnezeu şi mîntuirea divină, la acest capitol am inserat idei întru totul relevante, precum cele ale lui D. D. Evans despre *AFINITATEA LIMBAJELOR* şi *AUTOIMPLICAREA PRIN LIMBAJ*, despre valoarea (forţa, sau utilizarea) expresivă a limbajului (dimensiune semnalată clar şi de către Karl Bühler, cu mult înaintea filosofilor acţionalişti ai limbajului). Tot acum, am găsit potrivit să relevăm recurenţa unor „niveluri de complexitate" ale intervenţiilor discursive, recurgînd la rezultatele cercetării privitoare la instanţele textului literar. Pentru viitoare aprofundări ale relaţiei dintre teoriile actelor de limbaj şi sistemele retoricii, credem că ar fi util să pornim de la explicaţii psihologice ale figurilor de discurs, cum este cea realizată în secolul al XVII - lea de către Bernard Lamy [10].

X. 2.6. LA INCIDENŢA CU RECEPTORUL („*R*"), actele de discurs sînt „vectori ai perlocuţiei şi chemări la interlocuţii"[11]. Valorile specifice acestor tipuri de acte sînt persuasivitatea, credibilitatea locutorului, consensualitatea rostirilor sale, iar făgaşul multora din ele se întîmplă a le descoperi în chiar *FIGURILE „SINTACTICE"* inventariate de retoricieni (elipsa, zeugma, silepsa, reticenţa, epanalepsa, antiteza, anacolutul, gradaţia, inversiunea, chiasma, paranteza), ca şi în operaţiile interpropoziţionale aprofundate de logicieni (conjuncţia cu valoare analogică, disjuncţia slabă şi disjuncţia tare etc.). Cum nu toate efectele „programate" prin iniţiativa discursivă sînt bine intenţionate, în economia capitolului cu pricina am refăcut un scurt inventar al sofismelor de limbaj (echivocaţia, la nivelul termenilor; amfibolia, la nivelul propoziţiilor; separaţia licenţioasă a sensurilor, sau diviziunea; reunirea falacioasă a sensurilor, sau compoziţia etc.). Actul de comunicare fiind mijlocit într-o măsură tot mai mare de către textul substanţializat (sau de către textul electro-magnetic, energetic), am găsit de cuviinţă să ne deschidem, la acest punct al expunerii, către modelările cititorului (sau ale interpretului).

Prin cele consemnate de-a lungul expunerii, am dorit să demonstrăm că, fiecare dintre tipurile de acte de discurs, situate la cei şase poli ai hexadei, funcţionează pe trei planuri: *UN PLAN SINTACTIC*, în care discursul se manifestă ca o combinare de cuvinte, secvenţe de cuvinte sau propoziţii, coeziunea lor fiind asigurată prin elemente lingvistice de legătură; *UN PLAN SEMANTIC*, în care discursul

[10] Bernard Lamy, *La Rhétorique ou l'Art de parler*, Paris, 1681; cf. Gérard Genette, *Figuri*, Editura Univers, Bucureşti, 1978, p. 86

[11] Petru Ioan, *op. cit.*, p. 111

Scanned with OKEN Scanner

există şi funcţionează ca atare, dezvăluind relaţiile interlingvistice şi intertextuale care poziţionează semnele, sau expresiile în raport cu referenţii acestora; ***UN PLAN PRAGMATIC,*** în fine, în care discursul stabileşte relaţii cu utilizatorii săi; la acest nivel, enunţiatorul şi receptorul colaborează, pe baza unei experienţe comune.

La capătul unui excurs animat de mizele acţionalismului, sîntem întru totul de acord cu afirmaţia lui Peter Frederik Strawson, din articolul *Phrase et acte de parole* [12], conform căreia nu putem înţelege ***LIMBAJUL,*** dacă nu înţelegem ***DISCURSUL,*** şi nu putem înţelege discursul dacă nu ţinem cont de scopul (de intenţionalitatea, sau de motivaţia) comunicării.

Pe parcursul cercetării prezentate, ne-am străduit să aşezăm într-un ansamblu coerent concepte şi proceduri relativ disparate în vasta literatură a domeniului performanţelor limbajului, pentru ca astfel să realizăm o deschidere spre tot ceea ce poate da seama de funcţionarea discursului şi de „eforturile" întru discurs.

Am vrut să dovedim că schimburile lingvistice fac din oameni, în acelaşi timp, enunţiatori, receptori (inclusiv ai propriilor noastre enunţuri), precum şi interpretanţi, utilizatori, în cunoştinţă de cauză, ai funcţiilor limbajului. Astfel, orientăm mesajul spre contextul extralingvistic (***FUNCŢIA REFERENŢIALĂ***), îi îmbogăţim sensul (***FUNCŢIA POETICĂ***); adoptăm atitudini faţă de propriile noastre enunţuri (***FUNCŢIA EXPRESIVĂ***), ne concentrăm asupra codului şi a folosirii acestuia (***FUNCŢIA METALINGVISTICĂ***); respectăm un protocol lingvistic prin care menţinem legătura cu alocutorul (***FUNCŢIA FATICĂ***), urmărind să-l influenţăm prin afirmaţiile, rugăminţile, promisiunile şi cererile noastre (***FUNCŢIA CONATIVĂ***). Solomon Marcus, în *Provocarea ştiinţei* [13], arăta că aceste funcţii, *„în interacţiunea lor, se pot favoriza sau sabota"* [14], relevînd, într-un mod specific, caracterul paradoxal şi unic al comunicării umane.

Întregul demers privind actele de discurs în perspectivă semio-logică s-a vrut o relevare a extraordinarei complexităţi a limbajului şi a rolului acestuia în umanizarea omului şi a lumii în care acesta trăieşte. Atît cît am reuşit, efortul nostru s-a dorit o nouă argumentare a rolului pe care îl are limbajul în dezvoltarea libertăţii individuale, adică în construirea Eu-lui nostru social şi spiritual.

---

[12] Peter Frederik Strawson, *Phrase et acte de parole*, în "Langages", nr. 17, Didier - Larousse, 1970, p. 32

[13] Solomon Marcus, *Provocarea ştiinţei*, Editura Politică, Bucureşti, 1988

[14] *Ibidem*, p. 334

Scanned with OKEN Scanner

LES ACTES DE DISCOURS: UNE PERSPECTIVE SÉMIOTIQUE

(résumé)

Dans notre démarche, nous avons traité les actes de discours d'une perspective hypersémiotique, en les ordonnant selon les facteurs „S" (signifiant), „I" (intention logique), „D" (référence), „C" (connotation), „R" (réception / récepteur) et „E" (émission / émetteur) de l'hexagone sémiotique.

DANS LA PERSPECTIVE DU SIGNIFIANT („S"), les actes de discours sont des formes linguistiques capables d'assurer des descriptions d'état et de changement. Leur valeur fondamentale constitue l'adéquation linguistique, leur cohérence morpho-syntaxique. Dans les préoccupations de ce chapitre figurent, ainsi, des phénomènes tels la circonstance et le contexte de l'énonciation, le dit et le présupposé, la compréhention et le sous-entendu etc., tous contribuant à la définition et à la manifestation de la compétence communicative, caractéristique de l'(inter)locuteur, d'ailleurs récurrente, que nous „déclinons" avec tous les pôles du modèle hexagonal des situations de discours. Les figures rhétoriques, qui dans leur plus grande majorité sont également de véritables actes de discours, dévoilent une première dimension systémique justement dans ce plan, du signifiant, tenant compte des classifications célèbres comme celle de César Chesneau du Marsais (figures de diction, *„qui concernent la matière du mot"; figures* de construction *„qui concernent la construction grammaticale"; tropes „qui se rapportent au changement qui intervient dans la signification du mot";* figures de mots qui ne sont pas des tropes*) et celle de Pierre Fontanier (tropes „en un mot" et tropes „en plusieurs mots"; figures „de construction"; figures „d'élocution", figures „de style"; figures" de raisonnement".*

A L'HORIZON DE L'INTENTION („I"), les énoncés sont des actes de prédication ou de relation des noms, des dits ou des sens. Leurs valeurs sont: la consistance interne, la correction systémique, l'accord avec les autres énoncés, ainsi que „«la réductibilité» de l'énoncé à d'autres énoncés ou «la dérivabilité» de celui-ci des autres énoncés".

Souligner la diversité des formes de prédication et, surtout, la multitude des acceptions attribuées au sens, comme „ma-

Scanned with OKEN Scanner

tière première", mais aussi comme „résultat" de l'opération de prédication ou d'attribution – voilà la tâche que nous nous sommes imposée à ce niveau de l'inventaire des actes de discours et des attitudes propositionnelles.

SUR L'EMPLACEMENT DE L'EXTENSION, OU DE LA DÉNOTATION („D"), les actes de discours sont des références au monde, des relations de faits, la réalisation de la correspondance pensée - réalité. La valeur de ce type d'acte représente l'adéquation informative. Dans le chapitre en question, nous avons présenté tout ceci sous forme de démarches progressives visant la manière d'accomplissement et l'accord avec les normes spécifiques de réalisation. Les produits des actes de référence sont justement les énoncés descriptifs, et leur typologie en rapport avec le critère dénotatif par excellence, la véracité, *s'ajoute à d'autres considérations concernant la diversité des contextes de l'énonciation et la construction des* mondes possibles *comme produits scientifiques, littéraires et, en général, culturels.*

DU POINT DE VUE DE LA CONNOTATION („C"), les actes de discours expriment des constatations (ou „références au monde"), mais aussi désirs, promesses, prières, en général, attitudes subjectives appartenant à une immense famille de „références au locuteur" (selon Paul Ricoeur, un célèbre analyste du phénomène généralisé de la métaphore). Les valeurs de ce type de discours sont l'efficacité, l'adéquation évaluative, entendue comme „vérité matérielle accompagnée de l'adhésion ou de l'accord de l'émetteur". La connotation *et* la performance, *comme modes d'utilisation des formes logico-discursives en régime interrogatif, évaluatif, etc. ont polarisé notre attention dans la section respective de l'exposé. Aussi, le rendez-vous donné aux classiques de la rhétorique (passionnés de l'homologation des figures discursives, avec prépondérance dans l'expression „cultivée" et „soutenue") avec les post-modernistes intéressés à l'„analytique" du discours quotidien, sur les coordonnées phénoméno-logiques et sémio-logiques (des chercheurs entraînés dans l'enregistrement et la classification des actes de discours* tout court*) pourrait se présenter comme l'un des enjeux de l'épreuve que nous soumettons au jugement public.*

SOUS L'IMPRESSION DE L'ÉMETTEUR („E"), les actes de discours expriment des intentions de se rapporter à soi, états d'esprit, allocutions et invitations à l'interlocution. Les valeurs qui caractérisent ce type de discours sont l'intelligibilité et l'éloquence de l'expression. A travers la corrélation avec les recherches imposées par la complexité du discours religieux et de la communication, dans l'hori-

Scanned with OKEN Scanner

zon du langage au sujet de Dieu et la rédemption divine, nous avons inséré dans ce chapitre des idées totalement révélatrices, comme celles de Donald Dwight Evans concernant l'affinité des langages et l'autoimplication par le langage sur la valeur (force, ou utilisation) expressive du langage (dimension signalée nettement aussi par Karl Bühler, antérieurement aux philosophes du langage). Toujours dans ce chapitre, nous avons jugé bon de relever la récurrence de quelques „niveaux de complexité" des interventions discursives, faisant appel aux résultats de la recherche à propos des instances du texte littéraire. Pour les futures analyses de la relation entre les théories des actes de langage et les systèmes de la rhétorique, nous pensons qu'il serait utile de démarrer à partir des explications psychologiques des figures de discours, comme celle réalisée au XVII-ème siècle par Bernard Lamy.

AU NIVEAU DE L'INCIDENCE AVEC LE RÉCEPTEUR („R"), les actes de discours sont des „vecteurs de la perlocution et d'appels à l'interlocution". Les valeurs spécifiques de ce type d'actes sont la persuation, la crédibilité du locuteur, la consensualité de ses articulations et la direction de beaucoup d'entre eux arrive à les découvrir même dans les figures „syntaxiques" inventoriées par les rhétoriciens (ellipse, zeugme, syllepse, réticence, antithèse, anacoluthe, gradation, inversion, chiasme, parenthèse), tout comme dans les opérations interpropositionnelles approfondies par les logiciens (conjonction à valeur analogique, disjonction faible et disjonction forte etc). Comme tous les effets „programmés" par l'initiative discursive ne sont pas forcément bien intentionnés, dans le chapitre respectif nous avons refait un court itinéraire des sophismes de langage (l'équivoque, au niveau des termes; l'amphibolie, au niveau des propositions; la séparation licencieuse des sens, ou la division; la réunion fallacieuse des sens, ou la composition etc.). L'acte de communication servant d'intermédiaire dans une grande mesure par le texte „substantialisé" (ou par le texte électro-magnétique, énergétique), nous avons jugé bon d'élargir notre vision, à ce point de l'exposé, vers les modelages du lecteur (ou de l'interprète). Tout au long de cette démarche, nous avons voulu démontrer que chacun des types d'actes de discours, situés aux six pôles de l'hexagone, fonctionne sur trois plans: un plan syntaxique, dans lequel le discours se manifeste comme une combinaison de mots, séquences de mots ou propositions, leur cohésion étant assurée par des éléments linguistiques de liaison; un plan sémantique, dans lequel le discours subsiste et fonctionne comme tel, dévoilant les relations interlinguistiques et intertextuelles qui posi-

Scanned with OKEN Scanner

tionnent les signes, ou les expressions en rapport avec leurs référents; un plan pragmatique, *enfin, dans lequel le discours établit des relations avec ses utilisateurs; à ce niveau, l'énonciateur et le récepteur collaborent, conformément à une expérience commune.*

A la fin d'un parcours animé par les enjeux de l'actionnalisme, nous approuvons l'affirmation de Peter Frederick Strawson, de l'article „Phrase et acte de parole", *suivant laquelle on ne peut pas comprendre le* langage, *si l'on ne comprend pas le* discours, *et on ne peut pas comprendre le discours si l'on ne tient pas compte du but (de l'intentionnalité, ou de la motivation) de la communication.*

Dans le développement de la recherche présentée, nous nous sommes efforcée d'ordonner dans un ensemble cohérent des concepts et des procédures relativement disparates dans la vaste littérature du domaine, pour réaliser ainsi une ouverture vers tout ce qui peut rendre compte du fonctionnement du discours et des „efforts" dans le discours.

Nous avons voulu prouver que les échanges linguistiques font des hommes, en même temps, émetteurs, récepteurs (y compris de nos propres énoncés), ainsi qu'interprétants, utilisateurs, en connaissance de cause, des fonctions du langage. Ainsi, nous orientons le message vers le contexte extralinguistique (fonction référentielle); *nous lui enrichissons le sens* (fonction poétique); *nous adoptons des attitudes envers nos propres énoncés* (fonction expressive); *nous nous concentrons sur le code et à son émploi* (fonction métalinguistique); *nous respectons un protocole linguistique par lequel on maintient la liaison avec l'allocutaire* (fonction phatique), *visant à l'influencer par nos affirmations, prières, promesses et requêtes* (fonction conative). *Solomon Marcus, dans* La Provocation de la science, *soulignait que ces fonctions,* „dans leur interaction, peuvent se favoriser ou se saboter", *relevant d'une manière spécifique, le caractère paradoxal et unique de la communication humaine.*

Toute la démarche concernant les actes de discours dans une perspective sémio-logique a eu l'intention de relever l'extraordinaire complexité du langage et la mission de celui-ci dans l'humanisation de l'homme et du monde dans lequel il vit. Notre modeste contribution nous a quand même permis de fournir une nouvelle argumentation du rôle possédé par le langage dans le développement de la liberté individuelle, c'est-à-dire, dans la construction de notre Moi *social et spirituel.*

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

ARISTOTEL.
1965: *Metafizica*, Editura Academiei, Bucureşti
1997: *Organon*, vol. I, Editura IRI, Bucureşti

ARMENGAUD, FRANÇOISE
1993: La *Pragmatique*, P. U. F., Paris

AUSTIN, JOHN LANGSHAW
1970: *Quand dire, c'est faire*, Seuil, Paris

BARTHES, ROLAND
1964: *Le degré zéro de l'écriture*, Seuil, Paris
1973: *Le plaisir du texte*, Seuil, Paris
1987: *Romanul scriiturii*, Editura Univers, Bucureşti

BENVENISTE, ÉMILE
1966: *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris
1970: *L'appareil formel de l'énonciation*, „Langages", nr. 17, Didier-Larousse, Paris

BERRENDONNER, ALAIN,
1981: *Eléments de pragmatique linguistique*, Minuit, Paris

BOBOC, ALEXANDRU
1997: *Limbaj şi ontologie*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti

BOTEZATU, PETRE
1973: *Semiotică şi negaţie*, Editura Junimea, Iaşi
1981: *Dimensiunile adevărului*, în: P. Botezatu (coord.), *Adevăruri despre adevăr*, Editura Junimea, Iaşi

BREMOND, CLAUDE
1981: *Logica povestirii*, Editura Univers, Bucureşti

CANDIESCU, CĂLIN
1975: *Filosofia analitică a limbajului şi teoria actelor ilocuţionare*, „Revista de filosofie", nr. 2, Bucureşti

CARPOV, MARIA
1978: *Introducere în semiologia literaturii*, Editura Univers, Bucureşti
1987: *Captarea sensurilor*, Editura „Eminescu", Bucureşti

CARNAP, RUDOLF
1972: *Semnificaţie şi necesitate*, Editura Dacia, Cluj-Napoca

CÂRÂC, IOAN S.
1991: *Introducere în semantica propoziţiei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

CHARAUDEAU, PATRICK
1983: *Langage et discours,* Hachette, Paris

CHOMSKY, NOAM
1969: *Structures syntaxiques,* Seuil, Paris
1975: *Questions de sémantique,* Seuil, Paris

CORNEA, PAUL
1998: *Introducere în teoria literaturii,* Editura Polirom, Iaşi

COŞERIU, EUGEN
1994: *Competența lingvistică,* în: *Prelegeri şi conferințe,* Iaşi

COTEANU, ION
1985: *Stilistica funcțională a limbii române,* II, Ed. Academiei, Bucureşti

DIMA, TEODOR
1980: *Explicație şi înțelegere,* I, Ed. Ştiințifică şi Encicl., Bucureşti

DUCROT, OSWALD
1972: *Dire et ne pas dire,* Hermann, Paris
1979: *Les lois du discours,* în „Langue française", nr. 42, Paris
1980: *Les mots du discours,* Les Éditions de Minuit, Paris
1984: *Le dire et le dit,* Les Éditions de Minuit, Paris

ECO, UMBERTO
1982: *Tratat de semiotică generală,* Ed. Ştiințifică şi Encicl., Bucureşti
1991: *Lector in fabula,* Editura Univers, Bucureşti
1996: *Limitele interpretării,* Editura Pontica, Constanța
1997: *Şase plimbări prin pădurea narativă,* Editura Pontica, Constanța

ENESCU, GHEORGHE
1976: *Teoria sistemelor logice,* Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti

FILLMORE, CHARLES J.
1970: *Verbes de jugement,* „Langages", nr. 17, Didier-Larousse, Paris

FLONTA, MIRCEA
1975: *Studiu monografic asupra analicității,* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti
1994: *Cognito,* Editura All, Bucureşti

FLORESCU, VASILE
1973: *Retorica şi neoretorica,* Editura Academiei, Bucureşti

FONTANIER, PIERRE
1977: *Les figures du discours,* Flammarion, Paris
Figurile discursului, Editura Univers, Bucureşti

FOUCAULT, MICHEL
1996: *Cuvintele şi lucrurile,* Editura Univers, Bucureşti
1998: *Ordinea discursului,* Editura Eurosong & Book, Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

Literatura ca act, în: *loc. cit.*

OPREA, IOAN
1992: *Lingvistică şi filosofie*, Institutul European, Iaşi

PAVEL, TOMA
1993: *Mirajul lingvistic*, Editura Univers, Bucureşti

PEIRCE, CHARLES SANDERS
1990: *Semnificaţie şi acţiune*, Editura Humanitas, Bucureşti

PÎRVU, ILIE
1984: *Introducere în epistemologie*, Ed. Ştiinţifică şi Encicl., Bucureşti

PLETT, HEINRICH
1983: Ştiinţa *textului şi analiza de text*, Editura Univers, Bucureşti

QUINE, WILLARD VAN ORMAN
1974: *Două dogme ale empirismului*, în: *Epistemologie. Orientări contemporane*, Editura Politică, Bucureşti

REBOUL, OLIVIER
1996: *La Rhétorique*, P. U. F., Paris

RÉCANATI, FRANÇOIS
1979: *Les énoncés performatifs*, Les Éditions de Minuit, Paris
La transparence et l'énonciation, Seuil, Paris
1980: *Insinuation et sous-entendu*, în: „Communication", nr. 30, Paris

RICOEUR, PAUL
1995: *Eseuri de hermeneutică*, Editura Humanitas, Bucureşti

RITTAUD - HUTINET, CHANTAL
1995: *La phonopragmatique*, Éditions Scientifiques Européennes, Berne

ROVENŢA - FRUMUŞANI, DANIELA
1995: *Semiotica discursului ştiinţific*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti

RUSSELL, BERTRAND
1998: *Problemele filosofiei*, Editura ALL, Bucureşti

SAUSSURE, FERDINAND DE
1966: *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris

SCHAFF, ADAM
1966: *Introducere în semantică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti

SLAMA - CAZACU, TATIANA
1973: *Forţa şi limitele influenţei contextului social al comunicării asupra nucleului semnificativ al cuvîntului*, în vol.: *Cercetări asupra comunicării*, Editura Academiei, Bucureşti

SEARLE, JOHN ROGERS
1972: *Les actes de langage*, Hermann, Paris

Scanned with OKEN Scanner

WUNDERLICH, DIETER
1978: *Les présupposés en linguistique,* în: „Linguistique et sémiologie", nr. 5, Presses Universitaires de Lyon

YULE, GEORGE
1996: *Pragmatics,* Oxford University Press

Volume colective

ANSCOMBRE, JEAN - CLAUDE & OSWALD DUCROT
1976: *L'argumentation dans la langue,* în „Langages", nr. 42, Paris

CORNILESCU, ALEXANDRA & DUMITRU CHIȚORAN
1994: *Theory of Speech Acts*, Editura Fundației „Chemarea", Iași

COTEANU, ION & LUCIA WALD (coord.)
1981: *Semantică și semiotică,* Ed. Științifică și Enciclopedică, București

DIMA, SOFIA & PETRU IOAN
1995: *Tipologii ale lecturii în perspectiva unui (supra)model situațional,* ret. în: Petru Ioan, *Educație și creație în perspectiva unei logici «situaționale»,* cap. 3, Editura Didactică și Pedagogică, București

GROUPE DE RECHERCHE SUR LA PAROLE
1998: *La catégorisation des prédications: Traits sémantiques et perspectives sociocognitives,* „*Langages*", nr. 132, Larousse, Paris

GRUPUL μ
1974: *Retorica generală,* Editura Univers, București
1997: *Retorica poeziei*, Editura Univers, București

MIÉVILLE, DENIS (coord.)
1993: *Approches sémiologiques dans les sciences humaines,* Éditions Payot, Lausanne

OGDEN, CHARLES KAY & IVOR AMSTRONG RICHARDS
1936: *The Meaning of Meaning,* Kegan Paul & Co., London

PERELMAN, CHAÏM & LUCIE OLBRECHTS - TYTECA
1958: *La nouvelle rhétorique,* Presses Universitaires de France, Paris

PETÖFI, JANOS S. & H. KAYSER
1978: *Les actes de langage et l 'interprétation sémantique,* „Linguistique et sémiologie", nr. 5, Presses Universitaires de Lyon

REBOUL, ANNE & JACQUES MOESCHLER
1998: *Pragmatique du discours,* Armand Colin, Paris

SEARLE, JOHN ROGERS & DANIEL VANDERVECKEN
1985: *Foundations of Illocutionary Logic*, Cambrige University Press

SPERBER, DAN & DEIRDRE WILSON
1989: *La Pertinence. Communication et cognition,* Minuit, Paris

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

I. EVOLUȚII ÎN TEORIA ACTELOR DE DISCURS 5

1. Preludii ale teoriei actelor de discurs în preocupările retoricii 5
2. Ce este filosofia limbajului ? 8
3. Precursori direcți ai teoriei actelor de limbaj: Bertrand Russell și Ludwig Wittgenstein 9
4. Tipuri de discurs în concepția lui Charles Morris 10
5. Jocurile de limbaj în cea de-a doua filosofie a lui Ludwig Wittgenstein 12
6. Enunțuri constatative și performative în fenomenologia limbajului promovată de către John Langshaw Austin 15
7. Despre cele trei forțe ale limbajului în cea de-a doua etapă a concepției lui John Langshaw Austin 17
8. „Forță expresivă a limbajului" și „limbaj autoimplicativ" în concepția lui Donald Dwight Evans 18
9. Convențional și neconvențional în performanța comunicativă (puncte de vedere ale lui Peter Frederik Strawson) 19
10. Maxime ale conversației și „subimplicații" ale enunțării la Herbert Paul Grice 20
11. Condiții de sinceritate și reguli de satisfacere a ilocuțiunii, după John Rogers Searle 22
12. Tabloul sinoptic al celor trei tipuri de întrebuințări ale limbajului 27
13. Spre o logică a ilocuțiunilor (demersul lui John Rogers Searle și al lui Daniel Vanderveken) 28
14. Moduri de utilizare ale limbajului în viziunea lui Daniel Vanderveken 33
15. Alte inovații în topica discutată 36

II. ACTELE DE DISCURS ÎN PERSPECTIVA SEMIOTICII ȘI A HIPERSEMIOTICII 38

1. Discursul – un nivel transfrastic 38
2. Producerea și ordinea discursului 40
3. Polifonia discursului, plurivocitatea textului 44
4. Legile discursului 51

Scanned with OKEN Scanner

5. O tipologie a discursurilor 58
6. Discursul literar – discursul ficțional 60
7. Principalele roluri narative (o aplicație la drama *Hernani* de V. Hugo) 64
8. Efectele perlocuționare la nivelul macro-actelor de discurs .. 68
9. O încercare de integrare a macro-actelor de discurs 71

III. APLICAȚII ALE HEXADEI SEMIOTICE ÎN ORIZONTUL ACTELOR DE DISCURS 73
1. Modelul hexadic al situației semiotice 74
2. Orizonturi ale semioticii, asociate variabilelor din modelul hexadic al comunicării 77

IV. TIPURI DE ACTE DE DISCURS ÎN PERSPECTIVA SEMNIFICANTULUI („S“) 82
1. Enunțarea ca act de limbaj 82
2. Deixis 83
3. A spune și a presupune 90
4. Presupoziția și subînțelesul 92
5. Competența comunicativă 96

V. ÎNȚELESUL („I“) ȘI ACTELE CORESPUNZĂTOARE DE DISCURS 103
1. Actele de predicare 103
2. Sensul literal 108
3. O tipologie a sensului 109

VI. ACTELE DE DISCURS CE REZONEAZĂ CU VARIABILA „D“ 113
1. Raportul enunțului cu lumea 113
2. Circumstanță și context 115
3. Tipologia enunțurilor în funcție de referința aletică 118
4. Semantica lumilor posibile 120
5. Referință și comunicare 125

VII. CORELAȚII ÎNTRE VARIABILA „C“ ȘI ACTELE DISCURSIVE 126
1. Conotația 126

Scanned with OKEN Scanner

2. Actele ilocuționare 127
2.1. Tipologia actelor ilocuționare după John Langshaw Austin 129
2.2. Tipuri de acte ilocuționare la John Rogers Searle 130
2.3. Enunțurile performative în concepția lui Donald Dwight Evans 133
2.4. Jürgen Habermas: o propunere de sistematizare a actelor de vorbire 134
2.5. Noi contribuții la taxinomia actelor de discurs în pragmatica promovată de François Récanati 136
3. Sensul performativ al enunțului în perspectiva logicii situaționale 137
4. Procedee ale conotării subsumate exprimării figurate a enunțurilor sau propozițiilor 138
4.1. Metafora 139
4.2. Figuri ale semnificației care nu sînt tropi după Pierre Fontanier 140
4.3. „Pretinsele figuri de gîndire“ 142
4.4. Procedee ale conotării subordonate exprimării figurate a enunțurilor 146

VIII. ACTELE DE DISCURS CE CORESPUND VARIABILEI „R“ 155
1. Actul perlocuționar 155
2. Persuasiunea prin „construcții de cuvinte“ 156
3. Argumentarea și efectele de limbaj 165
3.1. Operații de ordine 166
3.2. Operații logice 167
3.3. Operații argumentative 170
4. Vagul și amfibologia 173
5. Pragmatica lecturii 177

IX. ACTELE (MACRO)DISCURSIVE ÎN PERSPECTIVA EMISIEI ȘI A EMITENTULUI („E“) 181
1. Performanța comunicativă 181
2. Instanțele textului literar 184

X. DINCOLO DE ACTELE DE LIMBAJ 187
1. Împrejurări ale unui masiv schimb de paradigme în analizele discursului 187

Scanned with OKEN Scanner

2. Reperele propriei întreprinderi 190

LES ACTES DE DISCOURS: UNE PERSPECTIVE SÉMIOTIQUE (résumé) 195

BIBLIOGRAFIE 199

CUPRINS 209

Scanned with OKEN Scanner

Prin cele consemnate [..:], am dorit să demonstrăm că fiecare dintre tipurile de acte de discurs, situate la cei şase poli ai hexadei semiotice, funcţionează pe trei planuri: ***UN PLAN SINTACTIC,*** în care discursul se manifestă ca o combinare de cuvinte, secvenţe de cuvinte sau propoziţii, coeziunea lor fiind asigurată prin elemente lingvistice de legătură; ***UN PLAN SEMANTIC,*** în care discursul există şi funcţionează ca atare, dezvăluind relaţiile interlingvistice şi intertextuale care poziţionează semnele, sau expresiile în raport cu referenţii acestora; ***UN PLAN PRAGMATIC,*** în fine, în care discursul stabileşte relaţii cu utilizatorii săi; la acest nivel, enunţiatorul şi receptorul colaborează, pe baza unei experienţe comune [...]. Am vrut să dovedim că schimburile lingvistice fac din oameni, în acelaşi timp, enunţiatori, receptori (inclusiv ai propriilor noastre enunţuri), precum şi interpretanţi, utilizatori, în cunoştinţă de cauză, ai funcţiilor limbajului.

Întregul demers privind actele de discurs în perspectivă semio-logică s-a vrut o relevare a extraordinarei complexităţi a limbajului şi a rolului acestuia în umanizarea omului şi a lumii în care acesta trăieşte. Atît cît am reuşit, efortul nostru s-a dorit o nouă argumentare a rolului pe care îl are limbajul în dezvoltarea libertăţii individuale, adică în construirea Eu-lui nostru social şi spiritual.

Autorul

Scanned with OKEN Scanner